

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XIII.

SZERKESZTI

KÁLMÁN BÉLA és SEBESTYÉN ÁRPÁD

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1967

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XIII.

SZERKESZTI

KÁLMÁN BÉLA és SEBESTYÉN ÁRPÁD

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1967

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

© *Kálmán Béla, 1967*

Földrajzi neveink élete*

Írta:

LŐRINCZE LAJOS

Bármiféle elnevezés oka végső fokon gyakorlati szükségességre vezethető vissza: az ember az anyagi és szellemi világ vele kapcsolatba kerülő alkotórészeit egymástól minél pontosabban meg akarja különböztetni. A gyakorlati szükségesség következménye, hogy ugyanazon nyelvi közösségben nem minden élőlény, tárgy stb. kap megkülönböztető nevet, csak azok, amelyek az elnevező szempontjából fontosabbá válnak, a többi közül kiemelkednek: az elnevezés iránya és erőfoka mindig az ember érdeklődési irányához és erőfokához igazodik, azaz térben, időben s az elnevező egyén vagy közösség szociális helyzete, illetőleg tagozódása szerint igen különböző lehet.

A földrajzi nevek¹ — a táj különböző részeinek, illetőleg a tájban található természetes és mesterséges alakulásoknak megkülönböztető nevei — keletkezésének oka ugyancsak gyakorlati: az ember t á j é k o z ó d n i akar a tájban, s ezt a táj feltűnőbb felszínalakulatai segítségével éri el, azok általános (köznévi) vagy különleges (tulajdonnévi) megjelölésével; meg akarja k ü l ö n b ö z t e t n i a földfelszín egy-egy darabját a többitől, minthogy ez valamilyen oknál fogva jelentősebbé vált számára. Az elnevezés m ó d j a viszont a mindenkor elnevező és az időbeli táj egymáshoz való viszonyától függ: lélektani alapját (szemlélet, emlékezet), nyelvi megjelenési formáját (magyar vagy egyéb nyelvű) tekintve az elnevezőre, tartalmát (a táj külső alakját, helyzetét, milyenségét stb.) tekintve a tájra jellemző. A táj egy része helyének pontos meghatározására való törekvés következménye, hogy írásos nyelvi emlékeink jó része (birtokpercek, birtokadományozások, határjárások stb.) szinte a legelső felbukkanása óta tartalmaz földrajzi neveket, amelyek — egyéb nyelvi jelenségektől eltérően — h e l y h e z r ö g z í t h e t ő k , s amelyeknek jelentéstartalmából, alkotása módjából újraformálható részeit az egykori tájállapot, részeit a tájnak és az embernek az a viszonya, mely a név keletkezésének alapjául szolgált.

Írásos feljegyzések híján némely esetben az élő nyelvi hagyományozás útján fennmaradt nevekből is vonhatók le ilyen következtetések, minthogy a földrajzi nevek bizonyos mértékig konzervatív jellegűek, azaz megőrzik régi for-

* Ez a tanulmány lényegében változatlan újra közlése a szerző 1947-ben, „A magyar Táj- és Népismeret Könyvtára” című sorozat 9. számaként megjelent munkájának. Ezért törekedtünk az eredeti tipográfia megtartására is. — Szerk.

májukat akkor is, ha a névben foglalt tartalom már nem valóság (pl. *Békástó* már gabonaföld).

A földrajzi nevek keletkezésének módja és vázolt természete a magyarázata annak, hogy ezek a nevek a tájban lejátszódott eseményeknek, történéseknek, változásoknak elsőrendű emlékei, s így a történeti tudományoknak is becses forrásai. A történeti földrajz, településtörténet, nyelvtörténet stb. azonban csak forrásként kezeli és kezelheti a földrajzi neveket, azaz anyagát a saját hasznossági szempontjai szerint vizsgálja és rostálja azok keletkezési ideje, helye, típusai, nyelvi formája stb. szerint. S ha ezek a vizsgálatok a földrajzinévanyag egy-egy részletére rá is világítanak, természetes, hogy annak teljes egészét sem térben, sem időben nem foglalhatják magukban, s méginkább valószínű, hogy ezeknek a vizsgálatoknak az összessége — a merőben különböző szempontok következtében — nem eredményezheti a földrajzi nevek saját problémáit, önelvű rendszerét. Éppen ezért jogosnak és szükségesnek tartjuk egy önelvű, saját szempontú: *n é v é l e t t a n i* vizsgálat megkísérlését, amelynek a középpontjában nem a földrajzi neveknek valamely tudományággal, hanem az étellel való kapcsolata áll: célja rekonstruálni azt a lélektani helyzetet, embernek és tájnak azt a kapcsolatát, amely a földrajzi nevek különböző formái keletkezésének alapja, kutatni a változások, elmúlások okait, megállapítani azok törvényszerűségeit.

A) A FÖLDRAJZI NEVEK KELETKEZÉSE

A földrajzi név keletkezésének — mint mondtuk — két feltétele van: az *e m b e r*, mint elnevező és a *t á j*, illetőleg annak részei, mint az elnevezés tárgya: az elnevezendő. A táj a név keletkezésében csak szenvedőleg vesz részt, az ember ellenben részben mint szemlélő a táji jelenségeknek nevet ad, másrészt a táj életébe való beavatkozásának eredménye révén az elnevezés alapjául is szolgál.

Hogy az embernek a név keletkezésénél fennálló eme kettős szerepét jelölhessük, különbséget teszünk, *e l n e v e z ő* és *n é v a d ó* között. *E l n e v e z é s e n* az ember névadó *t e v é k e n y s é g é t* s annak eredményét értem, *e l n e v e z ő* tehát csak az ember lehet: az egyén vagy a közösség. *N é v a d ó n a k* viszont az elnevezés alapjául szolgáló táji adottságokat vagy egyéb körülményeket nevezem, amiről (vagy akiről) a hely a nevet kapta: pl. *Hegy* esetében a névadó a földfelszín kiemelkedése: *Cserdomb* esetében a kiemelkedés és annak növényzeti viszonyai; *Dezsőirtás* esetében a megváltoztatott táj és a változtatás végrehajtója.

A tájnak és az embernek a nevek keletkezésében betöltött szerepét vizsgálva földrajzi neveink három nagy csoportra oszlanak. Az első csoportba tartoznak azok a nevek, amelyeknek keletkezésénél az embernek a szerepe

csak az elnevezés, az elnevezés alapjául, névadóul, pedig az embertől független táji adottságok szolgálnak: *Hegy, Völgy, Árok* stb. Ezeket természeti neveknek nevezzük. Ezekről határozottan elkülönülnek azok a nevek, amelyeknél az elnevezés alapja nem a természetes, hanem az emberi beavatkozás által többé-kevésbé már megváltoztatott táj: *Irtás, Vágás, Kenderföld, Bánya, Lak* stb. E nevek az embernek és tájnak az előbbihez képest megváltozott viszonyából keletkeztek: az ember beavatkozott a táj életébe, nem szemlélő, hanem cselekvő s ezáltal a névadásban a tájjal egyformán részt vesz. (Ismét hangsúlyozom, hogy a tájváltoztató, tehát névadó ember nem azonos az elnevező emberrel, a tájváltoztatás tényét, eredményét ugyanis szerintem a tájváltoztató egyén vagy csoport környezete állapítja meg, és az lesz elnevezővé.) E nevet, minthogy az emberi kultúra tájhoz kapcsolódó részének kialakulásával egyszerre (illetőleg azzal kapcsolatban, annak következményeként) születnek meg, műveltséginek neveknek nevezzük. Vannak végül földrajzi neveink, amelyek keletkezésének alapja nem a természetes, sem pedig az emberi beavatkozás által megváltoztatott táj, hanem az emberrel kapcsolatos valamiféle esemény, amelynek a tájjal csak annyiban van kapcsolata, hogy szükségszerűen a tájban játszódik, annak valamelyik pontjához fűződik: *Pálhalála, Asszonyperese* stb. A névadó tehát itt már maga az esemény, a történet, függetlenül a tájtól. Földrajzi neveink e rétegét — egyelőre és jobb híján — eseményneveknek mondjuk.

I. Természeti nevek

Amikor az ember és táj között még nincsen semmiféle kapcsolat, az elnevezés alapja csak a természetes, változatlan táj lehet. A név keletkezését úgy képzelhetjük el, hogy az ember maga előtt látja a földfelszínnek valamely — a többtől megjelenési formájában különböző — részét. Ez a szemlélet annak általános megjelölését váltja ki belőle: *a hegy, a völgy, a lapály, a folyó, a tó*; majd azután ez az általános megjelölésre szolgáló közszó válik tulajdonnévvé: *Hegy, Völgy, Lapály, Folyó, Tó*.

A talajkiemelkedést (hegyfélék), talajbemélyedést (völgyfélék), sík területet s vizeket jelentő közsók: *halom, domb, hegy, kő, árok, völgy, gödör, lyuk; mező, lap, lapály, víz, tó, mocsár, forrás, patak, folyó* stb. képezik tehát azt a természeti név alaprétet, amelyből földrajzi névanyagunk legrégebbi rétege keletkezett. E nevek jelentése viszonylagos: ugyanaz a név, pl. *hegy* néhol alig szembetűnő kiemelkedést, másutt kizárólag magasabb és nagyobb kiterjedésű földfelszíni formát jelöl, illetőleg ugyanaz a felszínforma a különböző tájakon más-más nevet: *halom, domb, hegy* kap. Az Alföldön pl. a *halom, domb, hegy* névvel jelölt felszínalakulatok legmagasabbja is csak néhány méter, a Bakony-vidéken vagy a Kárpátokban pedig csak a nagyobb kiemelkedéseket

jelölik *hegy* névvel. Ez a jelentéskülönbség néha hangalaki eltéréssel is együttjár (a jelentéskülönbség konzerválja a hangalaki eltérést) a nagyobb talajemelkedést, dombot, hegyet (sziklás hegycsúcsot) jelentő és a Dunántúl kivételével az egész magyar nyelvterületen ismert *bérc* földrajzi nevünk labiális alakpárja: *börc* csak a Dunántúlon fordul elő „kavicsos tüskés, bokros hely” jelentéssel (vö. L ő r i n c z e : MNy. XLII, 22—26). Ugyancsak viszonylagos az is, hogy a különböző tájakon milyen felszínalakulatnak van megkülönböztető neve, azaz melyik földrajzi köznév válik egyszersmind tulajdonnévvé, illetőleg földrajzi névi összetétel tagjává. Minthogy sík vidéken a szemmel alig észrevehető emelkedések, hajlások is tájékozódó pontul szolgálhatnak, ezért ezek legtöbbje külön nevet kap, hegyvidéken viszont csak a szembetűnő kiemelkedésnek van saját neve. Vízszegény vidéken nevet kap (mert az ember szemében fontossá válik) sok időszaki vízállás, sőt az az odvas fa is, amelyben időnként összegyűlemlik a víz. Az a földrajzi köznév, amely nem jelöl feltűnő s egyszersmind viszonylag állandó felszínformát, ritkán válik tulajdonnévvé. A kis homokrakást jelentő *bucka* szavunk pl. az egész Alföldön használatos, de földrajzi névként, illetőleg földrajzi névben igen ritka. Bizonyos földrajzi köznevek csak az ország bizonyos részein járatosak. Az Alföldön igen gyakori *halom* szóval a Bakonyvidéken alig találkozunk, Kalotaszegen is csak két mai névben fordul elő. *Domb* nevünk viszont mind a Bakonyvidéken, mind Kalotaszegen és a Barcaságban is igen gyakori, az Alföldön pedig ritkán használatos. Az alföldi *laponyag*, *porong* sem ismeretes sem a Dunántúlon, sem a keleti részeken. Viszont úgy látszik, hogy csak a nyelvterület keleti részén használatosak: *havas*, *garc* 'hegy felső része', 'erős meredek lejtő', *paláj* 1. 'havasi tisztás'. 2. 'hegy, bérc', *szécs* 'havasi rét, tisztás' stb., stb. A két utóbbi újabbkori román kölcsönzó az erdélyi magyarság nyelvében (vö. Á r v a y, A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben 51, 53), így a belőlük vagy velük képzett földrajzi nevek is újabbkoriak. Vannak viszont földrajzi köznevek, amelyek ma már nem tartoznak az aktív szókincshez, földrajzi nevekben való előfordulásuk tehát a név régiségét jelenti. Egyrésztüknek — némelyiknek egyes vidékeken — jelentése még világos: *aszó* 'száraz völgy', *áj* 'völgy', *mál* 'domb, hegyoldal' stb., másrésztüknek értelme teljesen elhomályosult, egykori köznévi jelentésük csak kikövetkeztethető: *erge* 'patakocska, ér', *ügy* 'víz', *jó* 'folyó' stb.

Hogy az egyes tájak földrajzikiöznév-kincse miben különbözik egymástól, az egyes neveknek mekkora az elterjedési köre, milyen alak- és jelentésváltozatai vannak, melyik él csak mai, melyik csak történeti névben, megvan-e vagy elhomályosodott-e a közszói jelentése, — egyelőre nem tudjuk megállapítani, minthogy ehhez a megfelelő részletkutatások, de az elvi előmunkálatok is hiányoznak.

Földrajzi neveink e legrégebb típusának — amikor a földrajzi köznév rag és képző nélküli formájában válik földrajzi névvé — aránylag kevés emléke maradt fent. E nevek ugyanis eredeti formájukban csak olyan tájon lehetnek

állandók, ahol a puszta földrajzi köznév pontosan megkülönbözteti az illető helyet a határ más részeitől, azaz, ha a *Hegy* név a településen belül csak egy hegyre, a *Folyó* csak egy folyóra vonatkozhatik. Egy elnevező közösségen belül több hasonló felszíni forma esetében a hely általános megnevezése csak egy esetben válik földrajzi névvé, a többi megkülönböztető jelzőt kap. Az utóbbiak az elnevezőtől (településtől) távolabb, az előbbieket a közelebb eső tájrészekre, felszíni formákra vonatkoznak. A Szentgálon végigfolyó kis ér neve *Fojó*. A falutól távolabbi malmokat hajt, azért *Malomfojó*. H e f t y megfigyelése szerint is (Nyr. XL, 210) *hegy* a faluhoz közeleső talajkiemelkedések nevéül szolgál, míg a távolabb esők a ritkább, egyénibb nevet viselik.

Az „egyéni” nevek alakulása tehát annak a következménye, hogy az elnevező tájismerete bővült, a tájnak több pontját kellett elnevezés által pontosan meghatározni, s így több hasonló felszíninformát kellett egymástól megkülönböztetni. A megkülönböztetések alapja lehet az illető földfelszíni alakulások n a g y s á g a , m é r e t e , h e l y z e t e , f e k v é s e é s m i n ő s é g e .²

1. A földfelszíni alakulások n a g y s á g , m é r e t szerint való differenciálódása általános volt a régiségben: 1274: *kyserdew* a. m. *kiserdő*, 1360: *Kysdumb*, 1363: *Kusberch*, 1221: *Nogholm*, 1269: *Noguelg*, 1358: *Keskenuelg*, 1258, 1334: *Scelusberuk* a. m. *Szélesberek*, 1331: *Mogosmal* (OkISz.), de közismert jelenség a mai földrajzinévadásban is. A *kis*—*nagy*, *hosszú*—*rövid*, *széles*—*keskeny* stb. névpárok gyakran fordulnak elő egymás mellett ugyanazon településen belül, annak bizonyosságául, hogy a név e formája az azonos felszínformák egymástól való megkülönböztetéséből, azok összehasonlítása alapján keletkezett. Feltűnő, hogy az „*a l a c s o n y*” jelző mind a régi, mind az újabbkori nevekből majdnem teljesen hiányzik. Oka talán a szó hosszú (háromszótagos) volta, s az, hogy a „*k i s*” szó jelentésének hasonlóságánál fogva könnyen helyettesítheti. Az egyes jelzők jelentése viszonylagos, mindig az illető táj jellegétől függ. Hegyes vidéken természetesen más a *Nagyhegy*, mint az Alföldön.

2. A földfelszíni alakulásoknak k ü l s ő f o r m á j u k szerint való megkülönböztetése nyelvi leggyakrabban melléknévi jelzők által történik: 1288: *Lopustelek*, olv. *Lapostelek*, 1337: *Tekereschpatak*, 1225: *Cerecto*, olv. *Kerektó*, 1249: *Kerekmal*³ (OkISz.), *Hégyeskü Szg.*, *Egyeneslapáj Barcaság*, *Horgasok* stb. A *csúcsos*, *tompa*, *ferde*, *görbe* jelzők mind a régiségben, mind a mai adatokban igen ritkán fordulnak elő. Gyakran hasonlítja a szemlélő a földfelszín egy részét valamely ismert tárgyhoz is: *Koporsókü*, *Kepekü*, *Szőkrönkü Szg.* (*szőkrön* ’rég. bútordarab, élelmiszertartó’). A hasonlítás tárgyául szolgáló főnév nemcsak jelzőként, hanem önmagában is válhatik földrajzi névvé: *Kokastara*: a kakas taréjához hasonló hegyhát Szg., *Kecskeláb*: „a néphiedelem szerint alakja egy kecskelábhhoz hasonlít” Barcaság, *Németkalap*, *Tányér* Nyárámente. Ilyen esetben az elnevező azonosítja a földfelszíni formát azzal a tárggyal, amelyhez azt hasonlónak látta.

3. A tájrész helyének, fekvésének meghatározásánál a szilárd pont az elnevező (település), akihez viszonyítva közelebb vagy távolabb, följebb vagy lejjebb, jobbra vagy balra stb. fekszenek a táj egyes pontjai. Így *Előtő* olyan tónak a neve, amely az elnevező településhez a legközelebb esik (Mikesy, Szabolcs vármegye középkori víznevei 9). *Középtő* a település mellett levő és a távolabbi *Mögtő* közti állóvíz neve (Pais: NNy. II, 36). *Innejszűő erdő* valószínűleg a faluhoz közeleső erdőt jelenti (Horváth Endre, A bakonyaljai nyelvjárás 170). *Kőba balága*, *Kis András balága* a *Kőba* és a *Kis András* folyók folyása irányában szemlélve jobboldali mellékvizek, de a települési helyről nézve valóban baloldali ágak (Barcaság). Hasonlóképpen alakult *Lőcse* város neve (eredetileg a *Hernád* egyik baloldali mellékfolyója) a szláv *lěvz*, *lěva*, *lěvo* 'bal, baloldali' szóból (Kniezsa: MNy. XXXV, 183). A közelebb és távolabb levőt megkülönbözteti az elnevező még a *belső—külső*, *alsó—felső* jelzőpárokkal is: *Belsőmező* a falu körüli, *Külsőmező* a távolabbi szántók neve Szentgálon. Ugyanitt vannak *Belső és Külső erdők*. *Alsó* gyakran jelenti a felszín egy nagyobb egységének a faluhoz közeli, *felső* a távolabbi részét: *Alsókővecs*, *Felsőkővecs* a *Kővecs* nevű dűlőnek a faluhoz közelebbi, illetőleg távolabbi része (Barcaság). A szentgáli *Hajag* hegy ugyanígy három részre oszlik: *Alsó-*, *Középső-* és *Felsőhajag*. Ha az *alsó* és *felső* jelzővel megkülönböztetett két felszínforma a határ ellenkező pontjain (északra és délre vagy megfordítva) van, akkor *alsó* a viszonylag alacsonyabban, *felső* a viszonylag magasabban fekvőt jelenti, akár északra, akár délre fekszik a településtől: a szentgáli *Felsőerdő* a határ magasabban fekvő (északi), *Alsóerdő* az alacsonyabban fekvő (déli) részén levő erdőségeket jelenti. A zentelkei *Alsórét* a határ északi részében, a *Felsőrét* a déli részében van (Kalotaszeg), valószínű, hogy az előbbi alacsonyabban, az utóbbi magasabban fekszik. A világtájak megkülönböztetésének kérdését a magyar földrajzinév-adásban még tüzetesebben meg kell vizsgálni. Annyi mindenesetre valószínű, hogy az elnevezőnek olyan tapasztalata, hogy valami északi, déli, keleti vagy nyugati irányban fekszik, nem lehet. Az *Észak*, *Észek*, *Iszek* nevek és összetételeik ugyan északi fekvésű helyet jelölnek (Kalotaszeg), jelentésük azonban 'északos, hideg, naptalan', el-lentétben a meleg oldallal, verőfényvel.

Az ember tájismeretének bővülése magával hozza, hogy a kevésbé szembe-tűnő tájrészek helyét is pontosan meg kell határoznia. Ez a nagyobb, feltűnőbb s éppen ezért már ismert felszínformához viszonyítva történik, leggyakrabban az *-alatt*, *-fölött*, *-előtt*, *-mögött*, *-mellett* stb. névutók segítségével: 1412: *Heg-alath* a. m. *Hegyalatt*, 1383: *Nogkuthfeluth* a. m. *Nagykútfelett*, 1426: *Erezth-weneleth* a. m. *Fresztvényelőtt*, 1469: *Hawasmelleth walo Erdew* (Oklsz.), 1752: a *Kászága megett a verőfény felől a völgy főben* (Gergely Béla, Kalotaszeg névutós helynevei: MNy. IV, 176). Ezeket azonban igen ritka esetben tekinthetjük valóban földrajzi névnek, nem egyebek ezek, mint a felszín egy névtelen helyének tüzetes körülírásai, ezért olyan gyakoriak a régi határjárások-

ban. Számukat növeli még az is, hogy az *al, alj, alja, mäg, mög, mäge, möge* stb. főnevekkel képzett földrajzi nevek: *Hegyalja, Kertalja, Hegymöge* Szg. a legtöbb esetben szintén névutós, nem pedig ragos formával kifejezett locativusi alakban fordul elő: *Hegyalatt, Kertalatt, Hegymögött* stb. Éppen ezért az *alja* és *alatt*, a *mäg, mög* és *mögött* stb. földrajzi neveinkben azonos jelentésűek: jelentik egyrészt a táj valamely alakulatának a l s ó , illetőleg (a szemlélfőhöz viszonyítva) m ö g ö t t e s részét, gyakrabban az a l a t t a (előtte), illetőleg m ö g ö t t e fekvő területet. Megtörténik, hogy a tőnév már kihal, egykori meglétét csak a belőle képezett származék tartja fenn: a szentgáli *Hegyalja* mögötti hegy ma már *Hajag*, Kisbácson van *Omlás alatt*, de *Omlás* név már nincs (G e r g e l y i. m. 159). Igen gyakran találkozunk okleveleinkben ragos földrajzi nevekkkel is. Ilyen alakban névvé azonban csak akkor válnak, ha a rag eredeti funkcióját elveszti, beleolvad a tőnévbe, mint pl. a marosdécsei *Malomba* név esetében, amelyet ma már nem éreznek lativusnak, s így az e terület felé igyekvő *Malombába* megy (vö. S z a b ó T. Attila: MNy. XXX, 166).

4. Az embernek a táj t e r m é s z e t i v i s z o n y i v a l való megismerkedése ismét sok lehetőséget nyújt arra, hogy a táj részeit egymástól különböztesse, eddig névtelen tájrészeknek nevet adjon, vagy az egy névvel jelzett nagyobb területeket részekre tagolja. A táj n ö v é n y z e t é b ől a csoportosan előforduló f a f é l é k a legfeltűnőbbek, így ezek nevei szolgálnak leggyakrabban megkülönböztetőül: *Cserdomb, Gyertyános, Nyíres, Hárság, Somod, Iháros, Tölös*, de egyes f e l t ű n ő (magas, öreg, odvas stb.) vagy azon a tájon r i t k a fák is jelölhetek egy-egy tájrészt. Névadókká lettek egyéb bizonyos tájakra jellemző vadon termő növények is: *Komlóshegy, Csalános, Csuhus* stb. A növénytakaró h i á n y a szintén feltűnő jelenség: *Kopaszdomb*, — de megjegyzendő, hogy ennek hangsúlyozása a névben azt is jelentheti, hogy az illető tájrész eredeti állapotában növénytakaróval volt fedve. Az egyes tájak jellegzetes, egymáséttól eltérő á l l a t v i l á g a szintén megkülönböztette egymástól az egyes tájrészeket s az azonos felszínformákat: *Farkasmező, Rókalyuk, Űrgehegy, Tücsökomb, Macskakő, Medveárok, Vércsekő* stb. A növény- és állatnevekből képzett földrajzi nevek csoportja nem olyan egyértelmű, mint a kutatók látják. Egészen más az ember és táj egymáshoz viszonya pl. egyrészt a *Cserdomb* és *Farkasmező*, másrészt a *Káposztáskert* és *Borjútilos* esetében, bár mindkét esetben növény-, illetőleg állatnévről van szó. Az első esetben megállapítja az elnevező a változatlan vagy változatlanul szemlélt táj m i n ő s é g é t (növény-állatvilágát), a második esetben részint az ember által történt t á j v á l t o z t a t á s n a k , részint a földművelés és állattenyésztés egy formájának a nyomai maradnak meg a nevekben. Hogy az első esetben az illető növény- vagy állatfaj egy területen való c s o p o r t o s , t ö m e g e s előfordulása, vagy r i t k a s á g a miatt egy-egy példány előfordulásának f e l t ű n ő volta adta-e nevet, igen nehéz eldönteni. Vannak esetek, amikor az állatnévvel kapcsolatos földrajzi név keletkezésének emfatikus

okát tételezhetjük fel, pl. az *Ebhegy*, *Szamárhegy* stb. esetében, úgyhogy ilyenkor a tájnak a földrajzi névben szereplő állattal semmi kapcsolata nem volt. A földrajzi nevek ilyenértelmű vizsgálatára eddig még nem került sor. Ugyancsak nem szólaltattuk meg földrajzi neveinket az egykori: a név keletkezéskori tájra vonatkozólag: milyen nevek (névösszetételek) utalnak fás, erdős vidékre, melyek mocsaras területre, rétre stb. A *Rókalyuk*, *Farkasverem* valószínűleg az egykori erdő szélén volt. Bizonyos madárnevek talán csak szálás, mások csak lombos erdőre utalnak (vö. R. V o l l m a n n , Flurnamensammlung. München, 1926.). Maga a név alakja a keletkezésnek legalább is viszonylagos sorrendjére mutat, pl. a *Hangyálos*, *Körtvélyes* nevek ugyanazon vidéken régebbiek, mint a *Hangyás*, *Körtés*, s ha a nevek előbbi alakjai közszőként már ismeretlenek, egyszersmind a táj egykori nyelvének is emlékei. (A mai nyelvjárás ismeretéhez ehhez képest aránylag kis jelentőségű s könnyen pótolható adatokkal szolgálnak a földrajznevek.) Nemcsak ragos és képzős alakban, de pusztá alanyesetben is képezhet földrajzi neveket az eddig tárgyalt típusok legtöbbje. A *Hosszú*, *Széles*-féle nevek másodlagos képzésűek: tapadás útján keletkeztek egy *Hosszúrét*, *Szélesvölgy*-féle alakból. Viszont a *Cser*, *Bükk*, *Ihar* aligha lekopás eredménye, hanem elsődleges névalakulás: a táj egy része és annak állandó növénytakarója az ember szemléletében teljesen azonosult egymással (vö. B e n k ő , Nyárárdmente helynevei). Jellemző lehet az egyes tájalakulatok t a l a j m i n ő s é g e is: *Agyagos*, *Mészvölgye*, *Kövestető*, *Tűzköves* Szg. stb. Az egyes földrajzi alakulatok h ő m é r s é k l e t e , illetőleg a k ö r n y e z e t t ő l e l ű t ő é g h a j l a t a is gyakran ad megkülönböztető nevet egy tájrésznek. A hideget, meleget jelentő szavak különösen víznevekben gyakoriak: *Hidegkút*, *Hidegpatak*, *Hidegség*, „Theplicze alio nomine *Melegwyz*” (OkISz). A földfelszín különböző formái (talajmélyedés, sík terület, kiemelkedés) nevében a hőmérséklet-éghajlati megkülönböztetés azt jelenti, hogy az illető tájrész n a p s ű t ő t t e , v e r ő f é n y e s (déli) fekvésű: *Melegoldal*, *Melegvölgy*, *Verőfény*, *Aszaloldal* Barcaság stb., vagy s z é l n e k k i t e t t , á r n y é k o s (északi) fekvésű: *Hidegaszó*, Szg. *Hidegvölgy*, *Hidegmező*, *Hidegdomb*, *Hidegrét* Kalotaszeg, *Hívvőshegy*, Nagykend, *Árnyékmál* (1275: *Arnykmal* OkISz.) stb. A földrajzi neveinkben gyakori szint jelentő melléknevek arra mutatnak, hogy a táj egyes részei s z í n é n e k a környezettől való szembetűnő eltérése is szolgálhatott azok sajátos megjelölőjévé: *Sárga*, *Sárgás*, *Fejérkő*, *Vereskő*, *Veresrét*, *Zöldipojána*, *Barnamező*, *Feketeerdő*, *Feketevíz*, *Feketegödör*, *Szőkeföld*, *Sötétvölgy*, *Kékdomb* stb. Kalotaszeg. E nevek problémája az, hogy a név keletkezéskori ember és táj kapcsolatának körülményeire önmagukban még nem világítanak rá. Lehetnek nevek, amelyek ma ugyanolyan felszíninformát jelölnek, mint keletkezésükkor, tehát pl. *Sárgaföld* régen is, ma is sárgatalajú területre vonatkozott. Nem bizonyos azonban, hogy a talajviszonyok változását jelenti, ha a név jelentése és jelölése nem esik egybe, azaz *Barnamező* nem „bar-na”, *Kékdomb* nem „kék”. Nemcsak a földfelszín változhatott ugyanis meg a

név keletkezése óta, hanem a név is átmehetett hang- vagy jelentésváltozáson. Feltehető tehát, hogy egyrészt a mai hangalak hangváltozás eredménye egy eredetileg nem is szint jelentő szóból, vagy pedig a szó jelentésén történt módosulás: jelentésszűkülés, jelentésbővülés, jelentésetolódás. A földrajzi nevek jó részében szereplő „kék” pl. tulajdonképpen ’zöld’-et jelent, vagyis a *kék* ’blau’ szavunk jelentési köre szűkült ahhoz képest, mint amilyen akkor volt, amikor a kék és zöld színfogalmaknak szavakban is jelölt elkülönülése nyelvünkben még nem történt meg (vö. P a i s : MNy. VIII, 301—8). A színfogalmakat kifejező szavak közti jelentésetolódásra ugyancsak ismerünk példákat: *Vörösberény* régi neve *Zaarberin*, *Zaarberen*, amelynek az első tagja *szár* a. m. ’sárga’. A *szőke* jelentésű *sző* szavunk a *szőrigó* a. m. ’sárgarigó’ madárnévben ’sárgá’-t jelent (vö. P a i s : i. h. 304—5). A szentgáli *vörösföd*, amiből a gyerekek játékokat készítenek, szintén sárga. Hasonlóképpen kell kezelnünk az ’iz’ jelentésű melléknevekből képzett neveket: *Édesmező* Ksz., *Édesvíz* Szg., *Sóskút*: „neve érthetetlen, mert vize iható” (A d y , Magyarapus helynevei), *Sósoldal*, *Sóstó*, *Sósárok* Ksz., *Savanyúvíz* Balatonfüred stb. Figyelembe kell még azt is venni, hogy e földrajzi nevek egy része csak látszólag melléknévi jelzős szerkezet, voltaképpen melléknévből származó személynévből (*Vörös*, *Édes*, *Sós*) keletkezett, a földrajzi név jelentése és jelölése közötti eltérés okát tehát itt is kereshetjük.

5. A táj egyes részei nemcsak egymáshoz viszonyítva, hanem ö n m a g u k b a n is differenciálódnak. Ennek oka szintén a pontos helymeghatározásra való törekvés: ha az egyes nevek által jelölt nagyobb területek részleteikben is jelentőssé válnak azáltal, hogy az ember valamilyen kapcsolatba került velük, azokat is meg kell különböztetni. Az *al*, *alj*, *alja* és a *mög*, *mög*, *möge*, *möge*, mint már említettük, nemcsak a felszínforma a l a t t i (melletti) és m ö g ö t t i területre vonatkozik, hanem annak az a l j á r a és m ö g ö t t e s részeire is. A *tő* valamely felszínalakulat alsó részét, alsó végét, *tető* a domb, hegy felső részét, *él* a hegy keskeny, hosszan elnyúló tetejét jelenti. A térszíni formák részletezésénél legnagyobb szerepük az úgynevezett s z e m é l y e s í t ő , e m b e r i e s í t ő , „anthropomorph” földrajzineveknek van. Különösen a táj egy-egy kiemelkedő része alkalmas arra, hogy a szemlélet élőlényvel azonosítsa, s annak egyes részeit az élőlény megfelelő testrészeinek nevével nevezze: *fő*, *fé*, *fej*, *száj*, *szád*, *homlok*, *nyak*, *hát*, *oldal*, *orr*, *orom*, *ormó*, *láb* stb. Az ilyenfajta szemlélet alapján keletkezett nevek összefoglalójául nem tartom azonban megfelelőnek az „emberiesítő, anthropomorph” jelzőt. A behatóbb vizsgálat ugyanis arra mutat, hogy a tárgyalt névtípus keletkezésénél nem az emberhez, hanem valamilyen állathoz való hasonlítás szolgál a névadás alapjául. A táj egy-egy kiemelkedő része, amelyet a szemlélet élőlényvel azonosít, s annak egyes részeit az élőlény egyes testrészeinek nevével nevezi, alakjánál fogva általában inkább az állati, mint az emberi testet társítja. Erre mutat a név által meghatározott tájrésztestrészek elhelyezkedése is: a *hát* a földkiemelkedés hosszan elnyúló legmaga-

sabb részét, nem pedig a m ö g ö t t e s részét jelenti; a *fej, fé, fő* nem a hát fö l ö t t, hanem e l ő t t e van; a kettőt az arányaiban állati testre jellemző hosszú ny a k köti össze stb. Az emberi-állati testrész szolgál felszíninformanévül, pl. *mell ~ mál* esetében. A *far ~ fark* 'meredeken megszakadó hegyvég, határrész hátsó része' szintén állati testrész jelölőjéből való. A bemélyedő hegyhátznak *nyereg* a neve, amely nyilván a nyeret viselő állat képzetéhez kapcsolódik. A gyakori *Kecskeláb* Barcaság, *Kokastara* Szg.-féle elnevezések szintén a „theriomorph” tájszemlélet valódiságát bizonyítják.

II. Műveltségi nevek

Az embernek a tájjal kapcsolatos cselekményei növelik a különböző tájrészek egymástól való megkülönböztetésének, azaz új nevek keletkezésének a szükségességét, de egyszersmind annak a lehetőségét is megadják, minthogy a fontosabbá vált helyet a rajta történő m e g v á l t o z t a t á s különbözteti meg a változatlan tájtól, s a megváltoztatás módja, formája az egyéb módon változott tájrészeketől.

Az embernek a tájban végzett c s e l e k v é s e i, amelyek nyomott hagnak a tájban, s megváltoztatják annak arculatát, igen sokfélék. Megváltoztathatja az ember a táj állatvilágát: amennyiben egyes fajokat, amelyekből hasznava van, egyéb fajok rovására tenyészt, más fajokat kártékonyaságuk miatt vagy a saját szükségleti céljaira pusztít; változtathat a növényvilágon: erdőket irt ki, legelőket tör fel, nádasokat szárít ki, s helyükbe a szükségletének megfelelő növényzetet telepíti; módosítja a vízrajzi viszonyokat: mocsarokat csapol le, csatornákat épít, kutakat ás; formálhatja, alakíthatja a táj domborzati viszonyait: bizonyos nyersanyagokért egész hegyeket tüntet el, házat, falut, várost épít stb., stb.

Földrajzi neveink e rétegét tehát az embernek a tájhoz fűződő fontosabb cselekményei szerint csoportosítva tekinthetjük át:

A) Állandó kapcsolatban van pl. az ember a tájjal a p á s z t o r k o d á s révén. A határban a legeltetésre használt helyet *Jószághegyek*-nek (Nagykend), *Pásztorrét*-nek (Magyarkapus), *Csordajáróföldek*-nek (Szg.) stb. nevezik. Az egyes állatfajtáknak külön legelő s delelőhelye van: *Disznóút*, *Borjúdellő*, *Kecskedellő*, *Lócsapás* Szg. A legelőkre vezető út a *Csapás*, *Csordacsapás*, *Fehércsapás*, *Püspökcsapás* Szg. (*Fehér* és *Püspök* az egykori pásztorok nevei). Az állatok itatása az *Itató*-nál, *Förtés*-nél, *Kanászkút*-nál történik. A legeltetésre tilos határrész *Ökörtilalmas*, *Borjútílos* Szg., sőt van *Ludtilos* is (Ethn. LIII, 154).

B) A h a l á s z a t - v a d á s z a t is névadással jár abban az esetben, ha a vele kapcsolatos cselekmény viszonylag állandó helyhez van rögzítve: *Halastó*, *Halászgödre*, *Halásztó* Ksz., *Hálóvetőárka*, *Lesálló* Szg. stb. Valószínűleg a halászat-vadászattal kapcsolatos tevékenységek fogalomköréből kerül ki azok-

nak a neveknek jórésze is, amelyek vadon élő állatok neveiből alakultak: *Rákos-patak*, *Pisztrángos*, *Nyúl völgy* stb.

C) Az embernek a tájjal való kapcsolata leggyakrabban a földművelésen keresztül adódik, s ez az, ami közvetve vagy közvetlenül tájváltoztatásnak is oka. A tájváltoztatás leggyakoribb formájának, az erdőirtásnak a célja is új szántóföld vagy legelő (rét) nyérése. Az így keletkezett szántónak vagy legelőnek *Irtás*, *Irtvány*, *Irtovány*, *Irotvány*, *Iratvány*; vagy az *irt* ige régibb *ort* alakjából *Ortás*, *Orotás*, *Aratás*, *Ortvány*, *Orotvány* stb. a neve. (Valószínűleg 'irtás' jelentése volt az *Oltvány*, *Ótvány* nevek nagyobb részének is.) A fejlesztéssel végzett erdőirtásnak más neve *vágás*, amelyből önmagában is és összetételeivel is keletkeztek földrajzi neveink: *Vágott*, *Vágottrét*, *Vágotterdő* Ksz., *Csonkás Mezőbánd*, *Nyesett erdő* Kádárta. Tudunk a régiségben tüzésváltozásról is, de valószínűnek tartjuk, hogy a mai neveinkben szereplő égésre utaló nevek: *Égettirtás*, *Égettheygy* Szg., *Égettrét*, *Égettmegye* (NyF. XVII, 47), *Égett-gaz* (gaz a. m. 'erdő'). *Égettoldal* Ksz., *Hamvasbükk* (Szabó, Szásznyires) stb. nem emberi beavatkozás által előidézett erdőégetést jelentenek.

Szentgálon egy határrésznek *Foglalás* a neve: a közös osztatlan erdőből irtás céljára foglalták, s a foglalásföldet azután feltörték. Ugyanitt az irtásra kiszemelt erdő rész fáit körülkerengették (a hancs egy részét lefejtették), részint az irtandó terület kijelölése és az irtás előjogának jelzése céljából, részint azért, hogy a fák elszáradjanak, minthogy a lábán száradt fából jó tüzelő van. Az ilyen előzmények után irtott erdő rész kapta a *Kerengéslap* elnevezést. Az új szántót *Újfogás*-nak is nevezik Ökörítón, Szilágy megye (Nyr. XI, 47). Az új földszerzést célzó irtások, foglalások legtöbb esetben nem magánbirtokon, hanem a közös erdőben történtek, a nevek keletkezése tehát a földközösség idejére nyúlik vissza (vö. *Tágyai Károly*, A földközösség története Magyarországon: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1894). A közös föld különböző részei felosztásának módjai ugyancsak megkülönböztetően szolgáltak. A nyílhúzással osztott földek *Nyíl*, *Nyilas*, *Nyilak*, *Nyilasok* stb. nevet kaptak, a *Lánckert*, *Lánctábla* (Morva, Kádárta helynevei 58) a lánccal kimért földeket jelenti. *Tizedek* az a határrész, ahonnan a belsőséghez a közös szántóból a megfelelő tizedeket osztották (Imreh Barna, Mezőbánd helynevei 34). Az egyes osztályok (felosztások) alkalmával csak a határ egy része került kiosztás alá, ez kaphatta a *Faluosztályok*, *Körosztályok* (Janó, Torda, Aranyosszék 26) elnevezést.

A földközösségnek természetes velejárója a gazdálkodási kényszer, a határnak fordulókra való beosztása, ami azt jelenti, hogy egyideig a határ egyik részében őszi, a másik részében tavaszi gabona volt, s esetleg (háromfordulós gazdálkodási rend esetén) a harmadik ugaron maradt. Ez az állapot ugyan feltűnően alakította a táj képét, de a folytonos változás folytán nem válhatott jellemzőjévé sem az egyik, sem a másik helyzet, azért nem lett (vagy csak kivételesen) földrajzi névvé az *ugar*, az *őszi* vagy a *tavaszi*.⁴ Azok a termények azon-

ban, amelyek kivételt képeztek a művelési kényszer alól, mindig (vagy legtöbb esetben) ugyanazon a helyén voltak a határnak, így azt a helyet róluk lehetett nevezni. A leggyakoribb, szinte minden falu határában ismert ilyen nevek: *Káposztáskert, Káposztásföld, Kenderszer, Kenderföld, Kendervágó, Kenderesvölgy, Kendernyilak, Kenderhely, Szőlőhegy* stb., de van *Kásamező, Kolompéros* (M o r v a y, Kádárta), *Fuszulykaföldek* (A d y, Magyarkapus), *Kölesmező* (S z a b ó, Sásznýires), *Kukoricásmező* Bába, Tolna m. (Nyr. VI, 383), *Törökbúza-földek, Törökbúzásnyilak* (F á b i á n, Nagykend), *Lencsés, Lucernás* (I m r e h, Mezőbánd), *Répa-földek* Szg. stb. név is.

D) Feltűnően megváltoztatják a tájat a tájban emelt különböző rendeltetésű építmények, különösen az azok csoportos előfordulása által keletkezett faluk, városok, amelyek új elnevezés szükségességét és lehetőségének igen sok módját hozzák magukkal: *Hamuház, Mészkemence, Újfalú, Malomsok, Sároslak, Jánosháza* stb.

E) A bányászatok minden esetben, az iparoknak gyakran van közvetlen és állandó kapcsolata a tájjal; így ezek is szerepet játszanak a névadásban. Minden vidéken előfordul a *Kőbánya, Kőfejtő, Murvagödrök, Agyaggödör, Téglavető, Meszeshegy, Mészégető, Szénégető, Szénhely* stb. Mind a legkönynyebben hozzáférhető és leggyakrabban felhasznált építkezési stb. anyagok lelő, kitermelő, illetőleg feldolgozó helyei. Bányavidéken az ásványi kincsek üzemszerű kiaknázása által előidézett tájváltozás szintén sok nevet ad: *Kohó, Akna, Bánya* (J a n k ó, Torda, Aranyosszék 28), *Bányaoldal, Aranyoldal* (S u l á n B é l a, Gazdaságtörténeti vonatkozású helynevek Rozsnyó határában) stb. A bőriparnak, kelmeiparnak is van kapcsolata a tájjal, anyagának előkészítésében: *Cserküllő* a. m. *Cserkálló, Csértörtő, Pokróczkálló, Gubáskád, Fejéritő* (S u l á n, i. m. 12), *Csapókhidja, Csapó-földek* Szg. stb.

F) A táj egyes részeinek megközelítését szolgáló ösvények, járások, csapások, gyalogutak, dűlőutak stb., amelyek az ember szándékos vagy akaratlan közreműködése által keletkeztek, ugyancsak jellemző részeivé válnak a tájnak: *Gyökeresut, Fahordóut, Vámosiut, Pápaiut* Szg. stb.

A műveltségi nevek alakulásában fontos szerepe van a természetinév-alaprétegnek. A *hegy, völgy, lap, tó* stb. azonban ebben a névcsoportban önmaga nem alkothat földrajzi nevet, hanem csak olyan összetételben, amely az emberhez való szorosabb kapcsolatát kifejezi: *Szőlőhegy, Répavölgy, Kenderlap, Halastó* stb. Az embernek a tájban való cselekvései s az ezek által történt változások eredményeként azonban új névalapréteg is keletkezik, s ez az előbbinél sokkal színesebb és állandó növekedésben van, mert elvileg idetartozik a tájhoz kapcsolható és tájban nyomot hagyó emberi cselekvés módjának, eredményeinek minden megnevezése: *vágás, égés, irtás, szántó, kert, parlag, tarló, telek, tilalmas, ház, falu, város, vár, templom, temető, egyház, út, utca, ösvény, tér, kaszáló, bánya, malom, kálló* stb., stb. E közszók — melyeknek összességét a névadásban betöltött szerepük műveltségiv-alapré-

t e gnek nevezhetjük —, önmagukban is válhatnak földrajzi névvé: *Foglalás, Irtás, Telek, Malom, Parlag, Lak* stb. Kisebb elnevezőközösségen belül való többszöri előfordulásuk azonban ugyanúgy megkülönböztetést, differenciálódást tesz szükségessé, mint a természeti nevek esetében, azaz differenciálódhatnak n a g y s á g u k b a n *Kishid, Nagyfalu*: k ü l s ő f o r m á j u k b a n : *Horgaskert, Szélestarló*; h e l y z e t ü k b e n : *Alsószőlő, Felsőmalom*; m i n ő s é g ü k b e n : *Sároslak, Kövestelek* stb. Azonban a természeti neveknél gazdagabb a differenciálódási lehetőségük annyiban, hogy a tájban történt cselekmény i d e j e : *Újfogás, Újirtás*, lefolyásának m ó d j a : *Égettirtás, Körösztyly*, de legfőképpen a cselekvést végrehajtó s z e m é l y (nép, népcsoport) is megkülönböztetőül szolgálhat.

A személynevekkel alakult földrajzi nevek aránylag jobban foglalkoztatták az eddigi kutatást, mint egyéb típusok. Ennek oka az, hogy ezek árulnak el legtöbbet az egykori tájjal kapcsolatos ember s z e m é l y é r e vonatkozólag.

E nevek keletkezésének alapja az esetek nagyrésztében v a l ó s á g o s b i r t o k l á s : ha ugyanis valaki birtokába veszi és hosszabb-rövidebb ideig birtokában tartja a táj egy részét, környezete az ő nevével különbözteti meg azt egyéb — a más tulajdonában levő — földterületektől (vö. S z a b ó T . A t t i l a , A személynevek helyneveinkben 3). De nemcsak birtoklás, hanem a tájon történt és személyhez fűzött v á l t o z t a t á s is lehet alapja annak, hogy az elnevező egyes tájrészeket a velük kapcsolatba került személyek neveivel különböztesse meg más — hasonló — tájrészekről.

A birtoklás ma is élő kifejezésformái a személynévhez, vagy annak ragos, képzős alakjához járuló -é birtokképző: *Ádámé, Pál Jánosé, Borsoké, Kosutnéé* stb. (S z a b ó T . A . i . m . 16); illetőleg a birtokos és birtok jelzős kapcsolata: *Pakiárka, Gombásné völgye, Miklóspálhegy, Mátyáskút* stb. Szg.

A név keletkezésének kiindulási formája a birtoklás nyelvi kifejezése, annak a megállapítása, hogy: Ez (a föld) *Kovács Jánosé, Kovács János(nak a) földje*. Ebből a nyelvi formában bizonyos esetekben tulajdonnév keletkezett: *Kovácsjánosé, Kovácsjánosföldje*. Az utóbbi forma — személy- és dolognév birtokosjelzői kapcsolata — a leggyakoribb a birtoklást kifejező földrajzi neveink között. Feltehető, hogy e név további változása: *Kovácsjánosföld*, nem független nyelvi alakulás, hanem mögötte, mint ok az ember és táj viszonyában (jelenleg a birtoklásban) beálló változás áll: a nyelvi birtokviszony megváltozása (a birtokos jelzőből tulajdonságjelző lett) mögött sok esetben joggal sejthetjük a valódi birtoklás megszűnését, azt az állapotot, amikor a *Kovács János földjé*-ből *Kovács János-féle föld* lesz.

A személy és az általa megkülönböztetett tájrész kapcsolatának nyelvi kifejezésformái gyakran meghatározzák a földrajzi név keletkezési idejét.

A v a l ó s á g o s birtoklás nyelvi kifejezésének legrégebb formája az, amikor a birtokos neve minden rag, képző és járulék nélkül válik földrajzi névvé. Jellegzetesen magyar névadási mód ez, amelyet a környező népek egyikénél sem

találunk meg. A törzsnévből valók (*Nyék, Jenő, Megyer* stb.) alakultak ki legkorábban, még a X. században (vö. *Kniezsa*, Keletmagyarország helynevei 124), a nép-, személy- és foglalkozásnevekből keletkezettek (*Lengyel, Szász, Csanád, Szabolcs, Tárnok, Ács* stb.) jórésze pedig a XI—XIII. században. E sajtáságos névalakulást *Kertész Manó* (Nyr. LXVIII, 33—39) a primitív népek prelogikus lelki működésével magyarázza, akik az embert és a tulajdonában levő földet lélekben teljesen azonosítják. Valószínűbb azonban, hogy az okot inkább a honfoglaló magyarság társadalmi és gazdasági viszonyaiban kell keresnünk.

A földrajzi neveknek nép-, személy- és foglalkozásnevekből *-i* képzővel való képzése (*Németi, Olaszi, Tamási, Lázári, Kovácsi, Szakácsi*) a XI—XII. században volt virágzásban (*Kniezsa* i. m. 124—5). Ez az alakulásmód nyelvileg is kifejezi a birtoklást, minthogy az *-i* a mai *-é* birtokosképzővel azonos: *Németi föld* a. m. 'a föld németé'.

Az eredetileg kicsinyítő, illetőleg becézőképző *-d* képzővel (*Endréd, Bánd* stb.) a XIII—XV. században keletkeznek földrajzi nevek (*Kertész* i. m. 68, és *Kniezsa* i. m. 127).

A személynévi névadásnak a dülőnevekben megnyilatkozó (tehát újabbkori) formáit vizsgálva *Szabó T. Attila* (A személynévek helyneveinkben) azt állapítja meg, hogy pusztán személynévekből szinte a legújabb időkben is alakulnak helynevek (i. m. 8). Tagadhatatlan, hogy vannak ilyen típusúak újabbkori neveink között is, de a bemutatott névanyag erős megrostálást s az egyes nevek korábbi alakja tüzetes megvizsgálást kíván. Azokban a monográfiákban ugyanis, amelyekben többé-kevésbé együtt van a jelenkori és okleveles anyag is, igen kevés nevet találunk, amely a mondott típushoz tartoznék.⁵ Némelyik ilyen típusú név csak az oklevél bizonytalan értelmezése⁶ vagy a gyűjtők pontatlan közlése.⁷ Más adatokban kimutatható, hogy régebbi összetételből rövidültek meg.⁸ A dunántúli gyűjtésekben ilyen típusú nevet kivételképpen is alig találunk. Jogos tehát az a feltevésünk, hogy az újabbkori névadásban a pusztán személynévből keletkezett földrajzi nevek jórésze másodlagos alakulás.

Még kevésbé valószínű, hogy az Árpád-korban élő *-i* nomen possessi képzővel ma alakulnának személynévekből földrajzi nevek.⁹ A *-d* képzős személynévi földrajzi neveinket is régi keletkezésűeknek kell tartanunk, minthogy ezzel a képzővel az újabb korban sem személynévi, sem egyéb (növény-állatnévi) eredetű földrajzi nevek nem keletkeztek.

A személynévből keletkezett földrajzi nevek módszeres vizsgálata, az egyes nevek képződésekor, változásakor közrejátszott történeti vagy lélektani mozzanatok pontos megállapítása a jövő kutatás feladata. Ugyancsak a jövő feladata annak a megállapítása, hogy a személynévek különböző formái (család- vagy keresztnév, család + keresztnév, férfinév, női név, asszonynev, ezek kicsinyítőképzős, becézett vagy többes számú alakja, foglalkozásnévvel való összetétele stb.) a névadásban való szerepük szerint különböznek-e, és miben különböznek

egymástól. Talán számíthatunk olyanféle eredményekre, hogy bizonyos névforma csak (vagy túlnyomórészt) bizonyos felszínalakulat nevéül szolgál, pl. hogy a női keresztnéveinkből, illetőleg azok becézett alakjából képzett földrajzi neveink általában nem jelölnek nagyobb földterületet, hegyet, erdőt, hanem inkább forrást, kutat, s hogy a névalakulás alapja nem tényleges, hanem szimbolikus vagy fiktív birtoklás volt; s talán sikerül rekonstruálni azt a lélektani helyzetet, illetőleg folyamatot, amelynek következménye ilyenfajta név keletkezése. Ugyancsak alapvető kérdés volna még az egyes idetartozó névtípusok tájankénti elterjedésének vizsgálata, megjelenése s elmúlása idejének megállapítása. Ehhez azonban nemcsak az ország minél nagyobb részéből való névanyag hiányzik, hanem személyneveink összegyűjtése és a magyar személynévadás egyidejű vizsgálata is.

III. Eseménynevek

A tájban lefolyt események akkor járnak névadással, ha jelentőségüknél (következményeiknél), szokatlanságuknál, vagy tartósságuknál fogva magukra (illetőleg a tájra) irányítják az ember figyelmét.

Igen gyakran nevet hagynak így a tájban lefolyt hadiesemények: *Pogányillís* „török táborhely”, *Pogánlú* (Horváth Endre i. m. 170); *Strázsahegy*, *Lármafa*, *Nézőhegy*, *Órhegy*, *Tekintő*¹⁰ (Szabó T. Attila: MNy. XXX, 162); birtokpercek, határpercek: *Pereserdő*: „Tordától perelték el” (Jankó i. m. 33), *Virgó*,¹¹ stb.; szerencsétlenségek, gyilkosságok: *Gyilkosdomb*,¹² *Kétbírókút*,¹³ *Legénytölték* (Jankó i. m. 33), *Pálhalála*,¹⁴ *Fülöphalála*, *Tamás Gáborhalála* Szg., *Emberölő* Mészegyörök Zala m. (MgHn.) stb.

Hogy az elnevezés alapjául szolgáló esemény valóságos-e, vagy képzelt, nem minden esetben tudjuk a név alapján eldönteni. A képzelt események alapján elnevezett helyekhez mindig valamilyen monda is fűződik óriásokról, ördögökről, tündérekről, sárkányokról vagy a keresztény hitvilág alakjairól: *Óriáspince*, *Óriásdomb* (Jankó i. m. 32), *Ördöganyja* Bogdány Pest m. (HgHn.), *Ördögfüve* Sepsiszentkirály Háromszék m. (HgHn.), *Ördögnyoma*¹⁵ Kolos (MgHn.), *Ördögbarázda*,¹⁶ (MgHn.), *Tündérmajor* Borzavár, Veszprém megye (Ethn. LIII, 153), *Tündérektava* Gyulaféhevár (MgHn.), *Sárkányheverés*, *Sárkányugrás* (MgHn.), *Istenútja*, *Jézuspataka*, *Istenfiaútja*, *Jézuskiáltó* (MgHn.) stb.

Úgy látjuk, hogy a képzelt események alapján keletkezett nevek egy részének is van valamilyen kapcsolata a tájjal:

Némelyik név és a hozzáfűződő monda keletkezéséhez is az indítékot a hely természeti adottságai (alakja, minősége) adják. Különösen jogosult ez a feltevés olyan felszíni formák esetében, amelyek valamilyen tárgy-

hoz vagy élőlényhez hasonlítanak; ez a hasonlóság indítja meg a fantázia működését, s az elnevező a szóbanforgó felszíninformát kővé vált kenyérnek, állatnak, embernek látja, s ennek adja okát, illetőleg magyarázatát a helyhez fűzött „történet”-tel.

Ennek fordítottja az az eset, hogy maga a névalak a kiinduló pontja a monda, „történet” keletkezésének. A Nyárádmentén (B e n k ő i. m.) levő *Kölesasszony* nevű helyről pl. azt mondják, hogy itt valamikor egy *Köles* nevű boszorkány lakott, seprűnyélen lovagolt stb., innen kapta hát a hely a nevét; az okleveles adatok viszont világosan mutatják, hogy a név *Kölesaszó* alakból alakult: azaz a név új (mai) alakja alakult ki először, s az értelemkeresés által irányított etimologizálás (népetimológia) fűzte a névhez az említett „mondá”-t. Elhomályosult értelmű szavaink, funkciójukat veszített képzőink gyakran adnak alkalmat ilyen értelmezésekre. A csongrádi *Szivágy* pl. (amely a *szilva* növény-név -gy (<-d) képzős származéka lehet) azért kapta nevét, mert „a belvárosiak, melynek közelében fekszik, igen v á g y t a k a tó melletti terjedelmes háton legeltetni” (NNy. I, 232); vagy *Rávagy*: „az uradalmi tiszt részére adatott darab földet a közlakosság vissza venni óhajta” (i. h.). Valószínű azonban, hogy az így keletkezett mondák, történetek, magyarázatok igen nagy részét R é v é s z szavaival (Új Magyar Múzeum 1855. II, 420) „az etymologisálni igen szerető némelly műveltebbek egyéni költeményeinek” kell tekintenünk.

Vannak végül nevek, amelyeknek keletkezése arra vezethető vissza, hogy a nép tudatában élő történet keres és talál magának helyet a tájban. Ilyen lehet az ördögökkel, óriásokkal, a hitvilág alakjaival összefüggő nevek jórésze s valószínűleg a népmondai alakokhoz (Mátyás király, Rózsa Sándor) fűződő elnevezések többsége is. Azokat a mondákat, történeteket, amelyek egy bizonyos helyhez fűződnek ugyan, de a névadásban semmi szerepük sincs, pl. hogy a *Határpataká*-ban, vagy a *Tóhegy*-ben elrejtett pénz van, a mi szempontunkból nem tartjuk fontosnak, ezek a népi epika, hitvilág, hiedelmek stb. vizsgálata alá tartoznak.

Földrajzi neveink ismertetett osztályozásánál, kialakulásának vázolásánál rendszerező elvünk az ember és a táj egymáshoz való viszonya volt. Áttekinthetjük földrajzi neveinket az elnevezés l é l e k t a n a szempontjából is, vizsgálva azt a lélektani helyzetet, amely a nevek különböző formai alakulásának alapjául szolgált, azaz nem az ember és a táj, hanem az elnevező és a táj egymáshoz való viszonyát. (Az elnevező ugyanis — mint már mondtuk — általában nem azonos a tájban cselekvő, a tájváltoztatást végrehajtó emberrel, vagy akivel a tájban történik valami, vagy aki a tájat birtokolja stb.; a kettő csak bizonyos esetekben esik egybe.) Ilyen szempontból vizsgálva földrajzi neveink keletkezését, megállapíthatjuk, hogy az elnevezés lélektani alapja lehet:

1. s z e m l é l e t : a név tartama a névkeletkezés idejében a tájban megmutatkozó valóság: *Hegy, Völgy, Búzafield* stb.,

2. e m l é k e z e t : a tájon történt változás, a tájon lefolyt esemény és a névalakulás között több-kevesebb idő telik el: *Dezsőirtás, Pálhalála* stb.,

3. f a n t á z i a : a névben kifejezett tartalom sohasem, vagy csak részben volt valóság, a hely külső alakja, a rajta bekövetkezett változás vagy lepergett esemény tehát csak másodlagos jelentőségű, az elnevezés voltaképpeni alapja az elnevezőben az ezek által (vagy tőlük függetlenül) felkeltett fantáziaműködés (vö. P é t e r d i O t t ó , A d ű l ő n é v a d á s l é l e k t a n a . E P h K . 1936 : 378).

A névkeletkezéssel egyidejűleg működő é r z e l m i — h a n g u l a t i tényezőknél az elnevezésben való szerepét vizsgáljuk az ú. n. „tréfás árnyalatú”, „néphumor-adta” neveinkben. Ezek keletkezése szintén nem független a tájtól, itt az elnevezés közvetlen oka a táj alakja, minősége, a benne lefolyó események által az elnevezőben előidézett é r z e l e m , h a n g u l a t , vagy az ezek hatására társuló másik kép. Így lesz a szűk utca *Kutyaszorító Szg.*, a rossz föld: *Ingyenillő, Haszontalan* Ekecs, Komárom m. (Nyr. X, 192), *Nekaszáld* Horgos, Csongrád m. (NNy. I, 234), a jó föld: *Istenkassa* Egerbegy, Torda m. (MgHn.), a magaslat, ahonnan a faluba látni: *Ebédleső* (J a n k ó , Balaton), a nehezen megközelíthető hely, távoli falurész, minthogy az egykori harctérre emlékeztet *Bosznia, Galícia, Hercegovina* (vö. MNy. XXIX, 52; XXX, 170; XL, 63). Ilyenféle nevek még: *Gatyauilet*: „olyan alakú” Adásztevel, Veszprém m. (H o r v á t h i . m . 170), *Gatyszár utca* Szg., *Émező*: „nem termett rajta gabona” (J a n k ó , Torda 32), *Bánomkert*¹⁷ Kisújszállás (P e s t y kézírata), *Miglakhacz*: „míg a víz ki nem önt, ott lakhatsz” Mezőtúr (Nyr. X, 144), *Muszáj*: „nevét onnan kapta, mivel az árendás azt parancsolta, hogy abba (!) a földben muszáj dohányt ültetni” Tokaj (Nyr. XII, 191). Néha ugyanaz a községrész több ilyenforma nevet is kap egyidőben: Balmazújváros szegénynegyedét pl. ugyanabban az időben *Bánlak, Szibéria, Loplak, Miglakhatsz* is nevezték.¹⁸

B) A FÖLDRAJZI NEVEK VÁLTOZÁSA ÉS ELMŰLÁSA

Földrajzi neveink állandósága, változása és elmúlása éppen olyan fontos kérdése a kutatásnak, mint a nevek keletkezése. Rendszeres kutatás ezen a téren nálunk még nem történt, de tudtommal külföldön sem. A múlt század romantikus szemléletén ugyan már túljutottunk, nem tekintünk minden földrajzi nevet „ősidők maradványának”, a „pogánykor emlékének”, de azért akad ma is kutató, aki egy terület dűlőneveiből az ottlakó nép ősfoglalására következtet, vagy a tagosítás utáni nagymértékű névelmúlást a névfenntartásban való tunyaságra, nemtörődömségre¹⁹ vezeti vissza. Valóban vannak ma élő nevek, amelyek keletkezésének ideje igen messze múltba nyúlik vissza, mások viszont szinte a szemünk láttára keletkeznek és múlnak el. A jövődőlő kutatásnak éppen az lenne az egyik legfontosabb — más tudományágak számára sem közömbös — kérdése, milyen névtípus állandóbb, melyik változik vagy múlik el hamarabb,

mik a változásnak vagy elmúlásnak a feltételei, okai, törvényszerűségei, továbbá az egyes okok milyen mértékű és milyen jellegű változást idéznek elő a névben.

Már a névkeletkezés okainak és formáinak vizsgálatánál is láttuk, hogy új nevet az embernek és tájnak egymáshoz való viszonyában beállott változás hoz létre, de ugyanez gyakran a régi név változásával vagy elmúlásával jár együtt. Az eljövendő kutatásnak vizsgálnia kell tehát

1. a táj változását,

2. az ember (birtokos, lakosság) változását,

3. az ember és táj közti kapcsolat változását, mint a névváltozás o k a i t , továbbá ezeken belül a változások m ó d j a i t és formáit: a név elmúlását, a név hangalakjában bekövetkező változást, a jelentésváltozást, a jelölésváltozást stb. (vö. K n i e z s a , Keletmagyarország helynevei: A M. Történettudományi Int. Évkönyve 1943. 162—3).

1. A tájváltozással együttjáró névváltozás a leggyakoribb: ha megszűnik a táj azon jellege, amely a névadás alapjául szolgált, gyakran megváltozik, esetleg megszűnik maga a név is: a kiszáradt tó (*Tó*) *Tóhely*, *Hóttó*, a száraz vagy időszakos folyómeder *Aszúséd*, *Halovány* lesz, de a legtöbb esetben megszűnik a *Völgy*, *Hegy*, *Erdő* stb. név is, ha a *völgy*, *hegy*, *erdő* eltűnik a tájról. A tájjelleg állandósága tehát igen lényeges feltétele a név állandóságának, ezért változik meg könnyebben egy ösvény, gödör, forrás neve, mint a folyók, vagy hegyek nevei. A természetadta tájformák változásánál gyakoribb a műtáj változása és az ezzel együttjáró névváltozás: *Kenderszer*, *Répafield* név hamarosan megszűnik, ha már nem kender- vagy répafieldet jelöl.

A tájváltozást — mint ismeretes — nem követi nyomon mindig vagy azonnal a névváltozás, illetőleg a név megszűnése. A kiszáradt tó régi nevét egy ideig őrzi a lakosság, s a változást jelző *Tóhely* név sem múlik el az eredeti állapot helyreálltával: a kercesdi *Tóhely*-en pl. J a n k ó szerint (Torda 33) nagyobb tó van (1903-ban), mint régen, a név tehát az átmeneti állapot emlékét is őrzi egy ideig. Hogy a tájváltozást milyen esetben és mennyi idő múlva követi névváltozás, egyelőre nem tudjuk. Valószínű, hogy némely tájformák megváltozása inkább, másoké kevésbé jár együtt névváltozással. Feltételezhetjük, hogy a régi név és az új tájjelleg közti kirívó ellentmondás (pl. *Tó* búzaföldet vagy erdőt jelöl) meggyorsítja a névváltozást. Ugyancsak elősegítheti ezt a tájnak vagy egyik részletének más szempontból való jelentőssé válása: pl. az egykori tó (*Tó*) helyén épület, bánya keletkezik vagy fontos, nevezetes esemény történik ott.

A név fennmaradásának a valószínűsége azonban nemcsak a táj jellegének, felszínének állandóságától, hanem a névőrző és hagyományozó ember folytonosságától is függ, azaz a nagyobb területen, több ember által ismert név állandóbb jellegű, mint az, amelyet csak kevés ember különböztet meg névvel. A jelentőség (tájjelleg) állandósága és a névőrzők folytonossága jellemzi pl. a kiemelkedő hegyet, hegyláncot, a több helység határát átszelő folyót, nagy tavat, az

állandó települést, mert sem azok jellege, sem a nevüket őrző és hagyományozó lakosság jelentős állományában nincs kitéve a gyors változás lehetőségének.

2. Az ember megváltozásánál különbséget kell tennünk a birtokos- és a lakosságváltozás között. A birtokbavevő csak úgy névadó, mint a tájjelleg, a hegy, erdő, állat-, növényvilág: az e l n e v e z ő a lakosság, amely a birtokba vételt (s azzal együtt esetleg a régebbi birtoklás megszűnését) megállapítja. A birtokosváltozást éppen ezért ugyanolyan feltételek és törvényszerűségek szerint követi névváltozás, mint a tájváltozást. A viszonylag gyakori birtokosváltozás (udvarok, kertek, tanyák stb. esetében) gyakori és a változás után hamarosan bekövetkező névváltozással jár együtt. De ha a birtok valamilyen szempontból jelentős és (ezért) nagyobb területen ismert (pl. forgalmas úton levő csárda, magában álló nagy épületsoport vagy nagyobb település), akkor a név a birtokosváltozás után tovább is fennmarad. Átmeneti névkategóriát alkotnak ebben a típusban azok a nevek, amelyeknél a valóságos birtoklást jelentő eredetibb birtokosjelzős összetételt: *Szűcskertje, Kovácskútja* melléknévi jelzős összetétel váltotta fel: *Kovács (főle) kút, Szűcs (főle) kert*.

A névőrző és hagyományozó lakosság különböző méretű változása a névanyagban is különböző változásokat hoz létre. Egy község lakosságának részleges kicserélődése esetén a visszamaradó lakosság őrzi és hagyományozza tovább a névanyagot, az új lakosság pedig átveszi a régi névkészletet, de a táj további alakításával, a tájhoz fűződő élményeivel új neveket is teremt. A lakosság teljes kicserélődése esetén csak azon nevek fennmaradásának van meg a lehetősége, amelyeket a távolabbi vidékek lakossága is ismer. Ilyen esetben tehát majdnem teljesen kicserélődik a névanyag, az új nevek már az új lakosságnak a tájhoz fűződő kapcsolatai eredményeképpen keletkeznek. Arra is tudunk példát, hogy az új lakosság régi lakóhelye elnevezéseinek egy részét magával hozza, mintegy azonosítva — hasonlóság alapján — az új tájat a régivel. A hagyományozott és az új lakosság alkotta névréteg akkor válik el egymástól világosan, ha a régi és az odaköltöző lakosság különböző nyelvű. Ebben az esetben a természetadta nagy terepformáknak, a már művelt földeknek a régi neveit veszi át az új lakosság — természetesen a saját hangrendszerének megfelelő változással —, de a tájváltoztatást, a birtoklásban bekövetkező változásokat, amelynek már ő is cselekvő részese, a saját nyelvén és saját szemléletmódja szerint történő névadás követi. A vegyes lakosságú vidékek névanyagának módszeres vizsgálata igen fontos feladat, mert az a földrajzi névalakulás módozatainak kiderítésén túl még igen messzemenő településtörténeti következtetések levonására is alkalmas (vö. K n i e z s a , A párhuzamos helynévadás).

3. Bekövetkezik névváltozás a táj, a birtokos vagy a lakosság változása nélkül is. A névváltozás előidézője ilyen esetben is az, hogy az ember és táj közti eddigi kapcsolat megváltozott. Ilyen ok lehet pl. a táj egy részének j e l e n t ő s e b b é válása, amely esetleg magával hozza az eddigi név megváltozását (*Hegy* → *Őrhegy*), vagy más névvel való felcserélését. Az egyes tájrészek

jelentőségének csökkenése viszont névelmúlással járhat: a tagosítás után, amikor az egyes birtokosok egy tagban kapták meg eddig sok parcellára osztott földjüket, csökkent az egyes földdarabok egymástól való megkülönböztetésének fontossága, azáltal sok név feledésbe ment.

A névváltozás módjait és formáit vizsgálva elsősorban az érdekel bennünket, hogy miben különböznek a földrajzi nevek ebből a szempontból a köznevektől. Vizsgálatunkba tehát csak azokat a változásokat vonhatjuk bele, amelyek a nevek földrajzi névi funkciójával függenek össze, azaz nem tartoznak ide az egyetemes érvényű szabályos hangváltozások: az Árpád-kori tövéghangzó lekopása, a magánhangzók nyiltabbá válása, a hangátvetés, hasonulás, elhasonulás stb. De ha ezek valamelyike csak földrajzi névben következik be, okul a táj és ember viszonyában beállott változást tehetjük fel.

A köznevek és földrajzi nevek közti leglényegesebb különbség az, hogy az utóbbiak helyhez vannak kötve, az azonos hangalakú neveken bekövetkező változás minden esetben más és más, tehát alkalmi jellegű. Alkalmi jellegű:

1. a névelmúlása: csak egy bizonyos hely nevére nézve igaz, egyéb helyek azonos vagy hasonló nevei ettől függetlenül fennmaradhatnak;

2. a névelváltás, amikor a *Tó*-ból *Tóhely*, *Aszó*-ból *Hosszú-aszó*, *Hosszúföld*-ből *Hosszú*, *Aszuséd*-ből *Susét* lesz stb.

3. a jelentésváltás, akár hangváltozás nélkül, akár hangváltozással együtt következik be. A *Köszönberek* Szg. név első tagja a *Köszön* családnévvel azonos, de ma már a *köszön* 'salutare' igét látják benne, minthogy a mondott családnév Szentgálon ismeretlen. *Farkasverő* Nyárádmunte esetében *farkas* agyonveréséről beszélnek, holott a névben eredetileg a *verő* 'napsütötte domb-, hegyoldal' szó volt. Így lesz az egykori *Pósharasz*t-ból *Pótharasz*t (Deme László szóbeli közlése), *Babhely*-ből *Paphely*, *Borsógödör*-ből *Borsosgödre* Nyárádmunte stb. Az ilyen ún. népetimológias változásoknak — amikor a név bizonyos hangalaki hasonlóság alapján új etimológiai csoportba kerül — a népetimológia szerintünk nem oka, hanem módja. Oka az, hogy a táj és ember közti egykori kapocs, valamelyiknek változásával meglazul, vagy teljesen megszűnik: az egykori *Babföldön* nincs bab, a *Köszön* vagy *Pós* család kihalt. A nevek így konzerváló erő híján elvesztik eredeti funkciójukat, ekkor érvényesülhet egy másik — névalkotás szempontjából pillanatnyilag virulensebb — név és tárgy hatása, amely a maga körébe vonja a jellegét veszített szót.

4. A jelölésváltás különböző formái: a) a jelöléstáguálás: a név nemcsak az eredetileg jelölt, hanem a szomszédos területre is vonatkozik; b) a jelölésszűkülés: a név eredetileg nagyobb területet jelölt; c) a jelölésátvitel: a név az eredetileg jelölt helyre már nem, hanem csak az új (szomszédos) területre vonatkozik; d) a jelöléscsere: két helynek a neve egymással felcserélődik stb.

Meg kell említenünk még az ún. „hivatalos”, vagy „tudatos” elnevezés, névváltoztatás problémáját. Beletartoznak-e az ilyenmódon alakult nevek — pl. egy nagyváros sok változtatáson átment utcanevei — a földrajzi névkutatás körébe? Minthogy a hazai és külföldi kutatást a földrajzi nevek csak annyiban érdekelték, amennyiben ezek más tudományágak számára bizonyító eszközül szolgálhatnak, az újabbkori elnevezéseket nem is vették figyelembe. S z a b ó T . A t t i l a Zilah utcanevei közül csak a régieket veszi fel, az újakat mellőzi, minthogy ezek „külső tényezők hatására, mintegy hivatalos úton keletkeztek”. V a s K l á r a a budai német utcaneveket vizsgálva (Buda német utcanevei. Bp., 1929. Német. Phil. Dolg. XXXIX.) német példákra hivatkozva azt vallja, hogy csak az utcanévadásnak első — kb. a késői középkortól a XVIII. századig tartó — korszaka lehet a tudományos kutatás tárgya (i. m. 12).

Való, hogy a mesterséges úton keletkezett nevek jórésze a művelődés- vagy helytörténeti, nyelvjárási, szóföldrajzi, néplélektani stb. kutatásoknál vagy egyáltalán nem, vagy csak igen nagy kritikával átértékelve alkalmas. A mi vizsgálatunkban azonban a névanyag nem eszköz, nem más tudományág szempontjából, hanem önmagáért érdekel bennünket, ezért vizsgálatunkban nem mellőzhetjük. Meg kell állapítanunk helyét a magyar földrajzi nevek között: mi a „mesterséges” elnevezés, miben különbözik a „természetes” elnevezéstől, milyen korban kezdődik, hol, mik a kialakulásnak az okai, körülményei, lehet-e koronként, helyenként különbséget tenni az egyes mesterségesen alakult névformák között stb.

Mint a fentiekből kiviláglik, a természetes elnevezésnek ezek a jellemzői:

1. A név nem egyéni, hanem közösségi eredetű. Keletkezése legelső szakaszában ugyan feltételezhetünk egyénre visszamenő kezdeményezést, de ez csak akkor lesz eredményes a névkeletkezés szempontjából, ha az elnevező közösség szemléletével, gondolkodásmódjával is megegyezik.

2. Az elnevezés nem tudatos, hanem ösztönös: az elnevező közösség nem tulajdonnevet ad, hanem megjelöli a többtől megkülönböztetendő tájrészt annak valamilyen tulajdonságával. A névvé válás tehát másodlagos fejlemény.

3. A név mindig kapcsolatban van a tájjal.

Ennek megfelelően alakulnak az utcák nevei is: *Hosszú-, Széles-, Kis-, Nagyutca; Iskola-, Templom-, Temetőutca; Fazekas-, Varga-, Cigányutca; Háltér, Búzapiac; Pozsonyi-, Veszprémi-, Pápaiút* stb. Ezt az elnevezési módot nem lehet réginek vagy újnak tekinteni, ma is él ott, ahol van elnevező közösség.

A nagyobb települések (városok) régebbi elnevezéseiben ugyancsak hasonló típusokat találunk. A városok fejlődésének nagyobb arányú megindulásával azonban a természetes elnevezés mindinkább visszaszorul, s szűk ség s z e r ű e n hivatalos tényezők feladatává válik.

A nagyváros egyes részei (utcák, terek) helyének pontos és egyértelmű megjelölése ugyanolyan fontos, mint az egyes tájalakulatok, dűlők egymástól való

megkülönböztetése: a városi ember „tája” a városrészek, utcák, terek, házak, amelyekhez élete legtöbb mozzanata fűződik. Olyan elnevezőközösség azonban, amelynek az egész „tájjal” (várossal) kapcsolata lenne, természetesen nem alakulhat ki. Kisebb egységeken belül keletkezhetnek a lakosság útján elnevezések, ezek azonban az egész számára nem válhatnak névvé, mert ilyenformán ugyanazon város területén több azonos nevű utca lenne, ami éppen a pontos tájékozódást és az egyes helyek egymástól való biztos megkülönböztetését akadályozná; de zavart okozna az átmeneti állapot is, amíg ez a kisebb körben történt természetes elnevezés vagy névváltoztatás közkeletűvé válnék, mert hiszen egy helynek a lakosság más és más részénél egy ideig különböző vagy több neve lenne. Tekintetbe kell még vennünk a nagyváros új utcák, terek által való rohamos növekedését, ami a mi szempontunkból azt jelenti, hogy a teljesen új nevek adásának szükségessége sokkal nagyobb, mint a kistelepülés utcái vagy határa esetében, s a tájváltást (új utca keletkezését azonnal) kell követnie a névadásnak, sőt a név közismertté válásának is.

Gyakorlati szükségszerűség hozta tehát magával a nagy város belső elnevezéseinek egységes irányítását, ezzel egyidejűleg a mesterséges elnevezési mód keletkezését is. Ez a névadás az előbbtől eltérően már nem ö s z t ö n ö s , hanem t u d a t o s , nem k ö z ö s s é g i , hanem e g y é n i . Minthogy a név nem az elnevező és a táj természetes kapcsolatának az eredménye, nem is lehet a táj és név között ugyanolyan összefüggést keresnünk, mint a természetes alakulású nevek esetében. Nem a „táj” motiválja a nevet, hanem a név ad jelleget a „táj”-nak.

Ezek a nevek azután, minthogy a tájjal nincsen kapcsolatuk, gyakran változnak a különböző névadási ízlések és divatok szerint. A vizsgálatnak éppen ez lenne az egyik fontos feladata, van-e az egyes helyek és korok hivatalos úton keletkezett neveinek valamilyen közös jellemvonása, pl. az archaizálók, történelmieskedők, magyarkodók, vagy irodalmi felekezeti, politikai szempontúak stb. Figyelemmel kellene kísérni az ilyen nevek közkeletűvé válásának útját is. Nagyvárosban mindenesetre gyorsabb ez a folyamat, egyrészt mert nincs egységes elnevező és névőrző közösség, azaz „nemkonzervatív” a lakosság, másrészt az új hivatalos név elterjesztése és kodifikálása névtáblák stb. segítségével hamarosan megtörténhetik. Kisebb településen belül tovább megmarad a lakosság adta név.²⁰

Az utcaneveken kívül más területről is tudunk példákat a hivatalos névadásra. A budai hegyek pl. hivatalos úton kaptak 1847-ben a régebbi német nevek helyébe magyar elnevezéseket (vö. MNy. IX, 456). Nemzetiségi vidékeken általában gyakori a régi neveknek hivatalos úton az állam nyelvére való változtatása. Ami a hivatalos úton keletkezett nevek korát illeti, nagy többségükben újabb keletűek.²¹ Valószínű azonban, hogy a módszeres vizsgálat még a legtávolabbi múltban is meg fogja találni az egyéni, vagy „hivatalos”-nak mondható névadás nyomait.²²

¹ A földrajzi név terminust a továbbiakban a helységek, dűlők, hegyek, vizek stb. összefoglaló nevéül használok s használatra ajánlom. Ilyen értelemben már eddig is többen használták kutatóink közül. Megfelelőbbnek tartom a közkeletűbb *helynév* terminusnál, részben azért, mert a *helynév* jelentéstartalmánál fogva is kevésbé alkalmas a földfelszín különböző formái, alakulatai összefoglaló jelölésére: egy magában álló kő, fa, vagy különösen egy folyó alig fogható fel „hely”-nek, pedig ezek nevei is lényeges részét képezik kutatásunknak; másrészt a *helynév* terminust sem a múltban, sem ma nem használták kutatóink egységes értelemben: hol *helység*-, hol *dűlőnevet*, hol pedig mind a kettőt jelentett.

² A következőkben közölt névpéldákat az alábbi művekből vettem: A d y L á s z l ó, Magyar-kapus helynevei. Kolozsvár, 1941. Erdélyi Tudományos Füzetek 124; Á r v a y J ó z s e f, A barcasági Hétfalu helynevei. Kolozsvár, 1943; — A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben. MNny. III. 39—56 és kny. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből. 2. sz.: — A térszíni formák nevei Kalotaszegen. MNny. IV. 1—50; B e n k ő L o r á n d, A Nyárámente földrajzi nevei. Bp., 1947; F á b i á n B é l a, Nagykend helynevei. Sepsiszentgyörgy, 1939. Erdélyi Tudományos Füzetek 106. sz.; G e r g e l y B é l a, Kalotaszeg névutói helynevei. MNny. IV. 158—182; H o r v á t h E n d r e, A bakonyaljai nyelvjárás. Nyelvészeti Füzetek 34. sz.; I m r e h B a r n a, Mezőbánd helynevei. Kolozsvár, 1942. Erd. Tud. Füz. 138. szám; I m r e S a m u, Felsőőr helynevei. MNny. II. 47—80 és kny. Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népryelvutató Intézetéből 8. sz.; J a n k ó J á n o s, Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892; — Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Bp., 1893; — A Balatonmelléki lakosság néprajza: A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. III. kötet 2. r.; M i k e s y S á n d o r, Szabolcs vármegye középkori víznevei. Bp., 1940. A Magyar Nyelvtud. Társ. kiadványai 53. sz.; M o r v a y P é t e r, Kádárta helynevei. Veszprém, 1940. Veszprém megyei Füzetek 1. sz.; P e s t y F r i g y e s, Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. k. Bp., 1888. (MgHn.); S u l á n B é l a, Gazdaságtörténeti vonatkozású helynevek Rozsnyó határában. Kassa, 1943. Új Magyar Múzeum II.; S z a b ó T. A t t i l a, Niris-Szárnyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században. Erdélyi Múzeum, 1937. évf. és Kny. Erd. Tud. Füz. 91. sz.; — Dús helynevei. Erd. Tud. Füz. 101. sz.; — Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században. Erd. Tud. Füz. 86. sz.; — A személynevek helyneveinkben. MNny. II. 81—123. és kny. Dolgozatok a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népryelvutató Intézetéből 9. sz. Debrecen, 1940; — Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. (Ksz.) Felhasználtam a Magyar Nyelv (MNY), Magyar Nyelvőr (Nyr.), Népiünk és Nyelvünk (NNY.) és az Oklevélszótár (OKLSz.) földrajzi névanyagát. A Szg. rövidítéssel jelölt adatok a veszprém megyei Szentgál községben végzett gyűjtéséből valók.

³ A 'silva rotunda', 'dumus rotundus' jelzésű *kerek* szavunknak a *kerek 'rund'* melléknévvél való összefüggése bizonytalan, nem valószínű ugyanis az, hogy az elnevező az erdőt — mégha a valóban *k e r e k* alakú is, *kereknek* látja maga előtt.

⁴ Vö. mégis Szentgálon 1800: *Buzahordóút*. 1801: „*a búzak felé vezető gyalog útra ment*”.

⁵ S z a b ó T. A. „Dés helynevei” című munkájában egy kivételével minden személynévből származó földrajzi név összetétel, vagy kimutathatóan az volt. Á r v a y J ó z s e f (A barcasági Hétfalu helynevei) sok adatában a mai pusztas személynév résznit régebbi összetételből rövidült meg: a mai *Kis András* 1865-ben *Kis András bércé* (i. m. 121 sb.), részint csak látszólag pusztas személynévek: 1860: Hegyek nevei ... *Birja* ... *Dán*, valószínűleg *Dánhegy(e)*. *Birjahegy(e)* volt, legnagyobb részük pedig a magyar nyelvközösségben személynévi funkcióban szokatlan *Badike*, *Hócúj*, *Tájúj* stb.), a nyelvérzék a birtokviszonyt egy *Hócújföld* stb. alak mögött nem érezhette, megrövidülésük tehát könnyebbé vált.

⁶ 1815: „Az Antal n. (nevű) e (rdő)” (S z a b ó T. A. Szásznyíres 41) adatból pl. ugyanúgy *Antalerdő* is értelmezhető, mint *Antal*, sőt az előbbi inkább, ahogy a következő „Antoni nevezetű ... sikátor”-t Sz. T. A. is *Antoni sikátor*-nak olvassa.

⁷ P e s t y és a Nyr. adatközlői helykímélés és áttekinthetőség szempontjából gyakran sommásan írják a nevek elé a felszínformák és a művelési ágak jelzését, noha azok — sok esetben — a neveknek is alkotórészei, pl. „hegyek: *Megyer, Kiskirály*” (voltaképpen *Királyhegy*) stb. (Nyr. XI, 95); „Szőlők: *Ecsér, Császa, Fülöp, Abraham* (Nyr. X, 479), s így — látszólag — pusztas személynévek szerepelnek földrajzi nevekként. I m r e h B a r n a (Mezőbánd helynevei) egyetlen ilyen adatot közöl, de az is lekopás eredménye: A mai *Pálfi* 1678-ban: „*A Pálfi Imre völgye* torkában” (i. m. 28.)

⁸ A felsőőri *Kondorok*, *Kun Péter* eredetibb alakja *Kondorok földje*, *Kun Péter völgye* volt (I m r e S a m u, Felsőőr helynevei 24, 25), a szentgáli *Lucca* a *Luca halála* névből rövidült stb.

⁹ S z a b ó T. A. (i. m. 15) két nevet idéz erre a típusra: *Bácsi* (Szerep, Bihar m.) és *Örzsébeti* (Dergecs, Zala m.), de az első lehet az idézett formájában is személy-, illetőleg vezetéknev, a másodiknál pedig — mint ezt Sz. A. is megjegyzi — talán egy hiányosan közölt (vagy lekopott) *Örzsébeti dűlő*-féle névalakról lehet szó.

¹⁰ Az ilyenfajta nevek egy része más eseménytől vagy tevékenységtől kapta nevét. Vö. pl. *Vigyázdomb*: „a pásztorok jeladó helye” (J a n k ó, Torda 33).

¹¹ A *virrog* „pereskedik” származéka (vö. Sz a b ó T. A. MNy. XXX, 311). A szentgáli határ északi részét, amelyért Bakonybéllel pereskedtek, a XVIII. század második felében, „veszekedő erdő”-nek írták, de ez a megjelölés nem vált névvé.

¹² „Állítólag egy lovas itt lezuhant s így keletkezett a neve.”

¹³ A monda szerint a község két egymással vetélkedő bírása lőtt itt egymásra, s itt pusztult el mind a kettő.

¹⁴ „A hagyomány szerint 1702-ben a rácok elleni ütközetben itt vertek agyon egy *Pál* nevű csajági papot.” (J a n k ó, Balaton 50, 60, 75).

¹⁵ A monda szerint itt éjfélkor tündérek szoktak táncolni.

¹⁶ „Az egész óriási sáncznak látszik lenni a két megye közt. A monda szerint két koraltkői testvér nem tudván az örökségen elosztolni, az egyik, a gonoszabbik, az ördögöt hívá segítségül, jelölne ki mindegyik örökségét, mit ez rögtön meg is tett, húzván egy pokoli ekével szörnyű barázdát, mely ma is nevét viseli.” (P e s t y, MgHn. a Kathol. Néplap 1864. év 43. sz.-ból.)

¹⁷ „igen hosszú dülleje van és az osztó mondta rá: *bánom*, hogy ily hosszú düllőt osztottam.”

¹⁸ „A falunak az egyik szélén volt egy külön település, *Bánlakon* nevezték... Ezen a *Bánlakon* csupa szegényember, paraszmos, földmunkás lakott... Tavaszonként felvette a víz, télben meg, mert a falu északi oldalán fekszik, olyan irgalmatlan hideg volt, hogy elnevezték *Szibériának*... Egész télen lopkodták az idevalósiakat s szalmát és csutkát az uradalmakból, ezért azután elnevezték a falusiakat *Loplaknak*. „*Miglakhatsz*”-nak meg a tavaszi vizek miatt csúfolták. Magának a telepnek a nevét sem a báni méltóságtól származtatta a paraszti nyelvmagyarázat — ilyen méltóságról nem is tudtak —, hanem arról, hogy az első lakosok megbánták, hogy ide építettek.” V e r e s Péter, Számadás, Bp., 1943. 18—9.

¹⁹ „A tagosítás (1886) után a helynevek fenntartásában bizonyos tnyaság, nemtörődomség észlelhető; ennek következtében sok régi helynév kezd feledésbe menni” (I m r e h B a r n a, Mezőbánd helynevei 5). Itt említjük meg R é v é s z I m r é n e k a földrajzi névgyűjtés egyik régi munkásának a véleményét is: szerinte a nevek állandóságának okát a magyar nép hagyománytisztelőtében kell keresnünk s abban, hogy a jogviszonyok is óvták a folytonosságot: a nevek változtatása zavart okozott volna az örökösödésben (Új Magyar Múzeum, 1853. I, 81).

²⁰ Pl. Szentgálon a népi *Gatyaszár utca* mellett a hivatalosnak látszó *Agyavétel utca* már száz éves múltra tekinthet vissza, de még mindig nem szorította ki az előbbit.

²¹ A Székesfővárosi Közmunkák Tanácsa csak 1870 óta irányítja Budapesten az elnevezéseket.

²² Vö. 1266/1300: „nomina earundem terrarum mandamus penitus aboleri, et *Parabuch* nomine singulas ordinamus et statuimus appellari” (OMOlV. 122).

Das Leben unserer geographischen Namen

Verfasser untersucht in dieser Arbeit (die in derselben Form zuerst 1947 erschien) Möglichkeiten und Methoden einer eigengesetzlichen Untersuchung bzw. Systematisierung der geographischen Namen. Im Mittelpunkt der Untersuchung des sog. *Lebens* der geographischen Namen stehen nicht die Beziehungen der geographischen Namen zu irgendeiner Disziplin, sondern das Verhältnis zwischen dem Menschen und der Landschaft, von dem die Gestaltung der Namen abhängt.

Demgemäß können die geographischen Namen in drei Hauptgruppen eingeteilt werden:

1. *Natürhafte Namen*. Die Grundlage der Namengebung bilden vom Menschen unabhängig bestehende landschaftliche Gegebenheiten:

Gattungswörter, die irgendeinen in seiner Erscheinungsform auffallenden Teil der Erdoberfläche bezeichnen (*a hegy* 'der Berg', *a völgy* 'das Tal', *a folyó* 'der Fluß', *a tó* 'der Teich' usw.) werden zu Eigennamen (*Hegy, Völgy, Folyó, Tó*). Als das Verhältnis des Menschen zur Landschaft enger wird, gliedert sich diese Grundsicht der Namen bereits nach Größe und Ausmaß, äußerer Form, Lage und Beschaffenheit usw. der Geländebildungen.

2. **Kulturnamen.** Die Grundlage der Namengebung kommt nicht von der Naturlandschaft sondern von der Kulturlandschaft her. Diese Namensschicht kann nach den verschiedenen Eingriffen des Menschen in die Naturlandschaft gruppiert werden: Grundlage der Namengebung bilden das Hirtenleben, die Fischerei, die Jagd, der Ackerbau, der Bergbau, die Industrie usw. Neben der Grundsicht der naturhaften Namen (*hegy, völgy* usw.) entsteht eine neue Grundsicht (*vágás* 'Holzschlag', *irtás* 'Rodung', *telek* 'Hof', *bánya* 'Grube' usw.). Diese Benennungen können auch selbst zu Eigennamen werden, können auch — ähnlich den naturhaften Namen — differenziert werden. Die Differenzierung erfolgt sehr oft durch den Namen einer Person, einer Völkerschaft, eines Volkes, die mit der Landschaft in Beziehung stehen. Die sprachlichen Ausdrucksformen für die Namen, die mit dem Namen einer Person ein Gelände differenzieren, sind oft auch für die Entstehungszeit des Namens charakteristisch.

3. **Ereignisnamen.** Grundlage der Namengebung bilden weder die Naturlandschaft noch die Kulturlandschaft, sondern ein Ereignis, das an die Landschaft gebunden, durch seine Bedeutung, Auffälligkeit, Dauer die Aufmerksamkeit der Menschen erweckte. Das Ereignis kann wirklich oder erfunden sein.

Die Form- bzw. Inhaltsveränderungen in den Namen (Aussterben, Formwandel, Bedeutungswandel, Bezeichnungswandel) können im allgemeinen auf Veränderungen im Verhältnis zwischen dem Menschen und der Landschaft zurückgeführt werden. Verfasser weist auf verschiedene Formen dieser Veränderungen, auf die Aufgaben der Forschung hin, und beschäftigt sich auch mit den Fragen der offiziellen Namengebung.

L. LÓRINCZE

Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban

(Utószó a „Földrajzi neveink élete” új kiadásához)

1. Húsz évvel ezelőtt, 1947-ben látott először nyomdafestéket Lőrincze Lajos fenti tanulmánya. Mostani újra közlését azonban nem ez az évforduló vagy más megemlékezés indokolja, hanem a reális szükséglet. Nem az a célunk, hogy felmutassuk: íme, milyen kitűnő tanulmány termett nálunk már abban az időben is. Inkább az, hogy a ma munkához látó gyűjtők kezébe adhassuk: íme az elméleti alapvetés, amely nélkül nem láthatja világosan, mihez kezd, nem tudhatja, mire figyeljen, mit és miért jegyezzen fel. Nyelvtudományunk egyik legfontosabb és legsürgetőbb feladata, a magyar földrajzi névanyag összegyűjtése csak széles társadalmi összefogással oldható meg. Önkéntes gyűjtőkre van szükség, elsősorban a felsőoktatási intézmények hallgatóságának köréből és a vidéken élő pedagógusok táborából. Az utóbbi évek eredményei azt mutatják, ifjúságunkban, társadalmunkban megvan a hajlandóság e fontos tudományos és művelődéstörténeti feladat végzésére. A vállalkozókra gondolva, az ő felkészítésük kedvéért adjuk most ismét közre Lőrincze Lajos ma is friss és hasznos elméleti áttekintését: ismerjék meg, és használják fel gyakorlati gyűjtőmunkájukban.

Bizonyára a szakembereknek — főleg az ifjabb korosztályúaknak — sem lesz ellenére, ha ezt az azóta könyvészeti ritkasággá vált tanulmányt ismét kezükbe vehetik. A gyűjtés munkájának országos méretűvé növekedésével párhuzamosan csak hasznos lehetne, ha a feldolgozás, értékelés, osztályozás, rendszerezés elméleti kérdései ismét a tudományos érdeklődés homlokterébe kerülnének. Úgy lehet, egyes részletekkel vitába fognak szállni, új szempontokat fognak ajánlani. Az ügy egésze szempontjából azonban ez is csak hasznos lehet, bátran vállalhatjuk következményeit.

Ha csak a szakemberekre gondolunk, akik benne élnek a tudomány vérkeringésében, az új kiadást közzétehetjük volna a címhez fűzött rövid lábjegyzet kíséretében is. Mivel azonban elsősorban a gyűjtőkre és kezdő feldolgozókra számítottunk, szükségesnek érezzük, hogy Lőrincze munkáját megpróbáljuk elhelyezni helynévkutatásunk történetében, illetőleg hogy némi képet adjunk arról is, ami e területen — a névélettani szempontokat tudatosan érvényesítő magyar földrajzinév-gyűjtés és -feldolgozás terén — az azóta eltelt két évtized folyamán történt. Teljes bibliográfiára már csak terjedelmi okokból sem gon-

dolhattunk, csupán a legfontosabb tanulmányok rövid ismertetését, és a leggyakoribb adatközlési módok egy-két típusának jellemzését tartottuk célunknak. Az előbbiekből további elméleti ismereteket szerezhet az érdeklődő, az utóbbiakból mintákat választhat magának a feldolgozáshoz kedvet kapó kutató. Befejezésül a gyűjtőmunka gyakorlati lebonyolításához kívánunk tanácsokat adni az arra vállalkozóknak.

2. Ma már aligha tagadná valaki, hogy Lőrincze Lajos fent közölt tanulmánya korszaknyitó jelentőségű a magyar helynévkutatásban. Vele, általa nyert polgárjogot nyelvtudományunkban az „önelvű névkutatás”, a „névélettani vizsgálat” irányzata. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy e műfaj teljesen előzmények nélkül való lett volna, hiszen az előzmények magából a műből, annak jegyzetanyagából is jól kivehetőek. Távlabbi összefüggéseket keresve azt mondhatjuk: a történeti, okleveles földrajzi névanyag tanulmányozása, hasznosítása mindig elsődlegesen nyelvtudományi jellegű volt, megelőzve a művelődés-, település- és népiségtörténeti, illetőleg történeti földrajzi stb. felhasználásokat. A nyelvtörténeti kutatás, például a magyar hangtörténet precíz kimunkálása — különösen írásbeliségünk első századait illetően — elképzelhetetlen lett volna a nyelvemlékek földrajzi névanyagának beható tanulmányozása nélkül. A különböző nyelvtörténeti célból megvizsgált, feltárt földrajzi névanyag szaporodása törvényszerűen vezetett el bizonyos névtípusok felismeréséhez, összefoglaló áttekintéséhez — ha nem is elsősorban névtani tanulságok kedvéért. Melich János, Kniezsa István, Pais Dezső, Moór Elemér és mások történeti helynévtanulmányai — akár egy-egy név történetét, akár egy-egy típus előfordulásait, akár a különböző típusok egymáshoz viszonyított, relatív kronológiáját vagy abszolút időrendjét fejtegették — számos olyan mozzanatra világítottak rá, amelyeknek az általános névtanin túl „névélettani” jellege és fontossága elvitathatatlan. Aligha tévedünk tehát, ha úgy gondoljuk: abban, hogy a névélettani kutatás nálunk nemzetközi viszonylatban is igen korán jelentkezett, jelentős szerepe volt a magas színvonalú, elsődlegesen nyelvtörténeti célú helynévkutatásnak.

Ide vezetett azonban egy másik vonal is: az élőnyelvi, szinkron földrajzi-név-gyűjtések mennyiségi, és ezzel párhuzamosan jelentkező minőségi, elméleti fejlődése. A kutatásnak ezen az ágán talán a néprajzos alapcélú JANKÓ JÁNOS munkái jutottak először közel a névélettani szempontok érvényesítéséhez (pl. ezekben: Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892; A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp., 1902). A nyelvtudomány oldaláról a szinkron — vagy szinkron és történeti — gyűjtések mennyiségi és minőségi fellendítése terén SZABÓ T. ATTILA munkássága a legnagyobb jelentőségű (az ő, valamint tanítványainak, követőinek munkáira l. LŐRINCZE jegyzeteit). A szinkroniában általuk megfigyelt névtípusok feltárása, a térszínforma-nevek leválasztása és külön önálló rendszerezése, az egyes települések teljes névanyagának összefüggéseiben való tanulmányozása, a nagyobb, összefüggő tájegységek névkincsének felgöngyö-

lítése, mind olyan mozzanatok, amelyek törvényszerűen hozták magukkal a földrajzi nevek rendszerezését, a névadás kérdéseinek nyelvi—lélektani feltárására törekvést. Szinte természetesnek látszik, hogy az azonos nyelvi elemeket különböző irányokból megközelítő kutatás: a történeti, magyarázó és a leíró, rendszerező vizsgálat végül összekapcsolódva új tudományos részterületté egyesül: felismeri sajátos kérdéseit, „önelvűvé” válik, saját terminológiát és módszertant alakít ki magának. Ennek az önállósodási folyamatnak első jele nálunk Lőrincze fenti tanulmánya. Sajnos azonban, a folytatás akkor elmaradt.

3. Bár Lőrincze tanulmánya 1947-ben jelent meg, lényegében még a háború előtti és alatti évek nyelvi kutatásaihoz kapcsolódik, annak eredményeit összegezi. A felszabadulás utáni években a magyar névkutatás inkább visszaszoruló, mint kiteljesedő jellegű volt. Ebben szerepe lehet annak a kritikának is, amely a korábbi, történeti jellegű helynévkutatást érte a helyenként előüt-köző nacionalista mellékcélok miatt (vö. KÁZMÉR M.: MNy. LII [1956], 239; PAIS D.: I. OK. IV [1953], 2), meg annak az álmarxista felfogásnak is, amely az egész összehasonlító—történeti nyelvtudományt túlhaladottnak minősítette.

Érthető, hogy ilyen körülmények között Lőrincze munkája kevés visszhangot váltott ki. Sem korszerű elvi tételeivel nem sikerült szaktudományos eszmecserét keltenie, sem a gyakorlati gyűjtőmunka nem lendült fel a kapott névrendszertani keretek között. Igaz, e munkával szinte egyszerre jelent meg BENKŐ LORÁND kitűnő tanulmánya: A Nyárárdmente földrajzi nevei (Bp., 1947., MNyTK. 74. sz.). Ez a munka azonban nem követője, hanem partnere Lőrinczéének: egy tájegység névanyagát rendszerezi igen hasonló elvek szerint. E két mű párhuzamos létrejötte is jelzi: az előzmények alapján ekkor jött el az idő egy új minőség kiformalódására.

Talán éppen a gyér visszhang okozta, hogy két évvel később LŐRINCZE egy újabb — és szintén nagyon értékes — munkájában (Földrajzinév-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai. Bp., 1949) a fejlődés menetének felvázolása után ismét kifejtette a névélettani rendszerezésre vonatkozó nézeteit. Még így is sokáig, szinte az ötvenes évek második feléig kellett várni, amíg helynévtudományunk a nyelvtudomány egyéb ágai között némi lendületet vett, s a névélettani szempontok érvényesülni kezdtek (vö. KÁZMÉR: MNy. XLV [1949], 296; UŐ, Alsó-Szigetköz 5; MOÓR E.: Pais-Eml. 426; SEBESTYÉN Á.: Acta Univ. Debr. II [1955], 55; stb.). Még a történeti névtani szempontból igen eredményes országos névtudományi konferencia anyagában is alig egy-két felszólaló próbálta szóvá tenni a szervezett élőnyelvi gyűjtés és névélettani szempontú feldolgozás kérdéseit. (A konferencia anyagát I. PAIS D.—MIKESY S. szerk. Névtudományi Vizsgálatok. Bp., 1960. A konferencia időpontja: 1958.)

Földrajzinév-kutatásunknak ez a visszaesése annál fájdalmasabb, mert ugyanezekben az évtizedekben a külföld nagy léptekkel haladt előre nemcsak az elméleti kérdésekben és hatalmas névadattárak összeállításában, hanem az

új tudományág saját fórumainak (folyóiratok, névtudományi társaságok, nemzetközi kongresszusok) megteremtésével is (ezekre l. PAPP LÁSZLÓ: SzótTan. 57—8; BÁRCZI GÉZA: Névtud. Vizsg. 5—10; KISS LAJOS: MNy. LXII [1966], 361—73).

4. Ha ilyen módon helynévkutatásunk fellendülése késett is, az elmúlt húsz év termése sok szempontból figyelemre méltó. Tüzetes felmérése és értékelése tetemes feladat lenne, s itt nem is lehet célunk. A továbbiakban csupán arra vállalkozunk, hogy a névtudomány egészén belül néhány általánosabb témakör legfontosabb tanulmányaira utalva, valamivel részletesebb képet adjunk azokról a művekről, amelyek a helynévtudományon belül a névélettani szempontokat is érvényesíteni kívánják. Ez az eljárás korántsem akarja azt a látszatot kelteni, mintha a helynévkutatás körébe vágó egyéb munkák értékét alacsonyabbra becsülnénk, hiszen e tudományág hívei sohasem kívánták ki-sajátítani maguknak a helynevekkel való foglalkozást. Csupán úgy véljük, Lőrincze fenti tanulmányához is, meg a mai gyakorlati munkák elősegítéséhez is ennek a problémakörnek az áttekintése mutatkozik leghasznosabbnak.

Előljáróban néhány bibliográfiai utalás: LŐRINCZE LAJOSnak már említett második ide vágó művén kívül (Fgy.) legfontosabb bibliográfiai áttekintés korszakunk első feléről KÁZMÉR MIKLÓS értékelése (Földrajzinevkutatásunk 1945 és 1955 között. MNy. LII [1956], 238—55., és különnyomatként). A munka külön könyvészeti fejezetet is tartalmaz (i. h. 254—5; klny. 19). Francia nyelvű változata is megjelent (ALH. VII [1958], 379—410). Hasznos lenne az azóta eltelt évek eredményeinek hasonló összegezése is, ez azonban még nem áll rendelkezésünkre. Az 1962—65. évek eredményeinek jó összefoglalásai azok a „krónikák”, amelyek PAPP LÁSZLÓ tollából, német nyelven ismeretik a magyar nyelvtudomány évenkénti termését (vö. 1962-re: ALH. XIII [1963], 345—66; a földrajzi nevekre főleg 362—3; 1963-ra: uo. XIV [1964], 343—70, főleg 366—7; 1964-re: uo. XV [1965], 379—401, főleg 398; 1965-re: uo. XVI [1966], 363—85, főleg 382—3). A teljességet megközelítő általános magyar nyelvészeti bibliográfia áll rendelkezésünkre az 1961—63. évekről „A Magyarországi Nyelvtudomány Bibliográfiája” megfelelő kötetekben (NyIK. új folyam I, II, III). Reméljük, az eddigieket hamarosan követik a továbbiak is. A fentiek mellett — főleg a hiányzó évekre nézve — elsősorban a folyóiratok összesített mutatóit, illetőleg az egyes évfolyamok tárgymutatóit forgathatjuk (összesítő mutatók a mi időszakunkra: Mutató a Nyelvtudományi Közlemények 1—50. kötetéhez. Összeállította JUHÁSZ JENŐ, Bp., 1955; A Magyar Nyelv XXVI—L. évfolyamának Mutatója [1930—1954]. Összeállította JUHÁSZ JENŐ, Bp., 1958; Mutató a Magyar Népryelv I—VI. és a Magyar Nyelvjárások I—X. kötetéhez [1939—1949, 1951—1964]. Készítette SEBESTYÉN ÁRPÁD, megjelent: MNyj. XI [1965], 107—93 és külön: DMNyIK. 46. sz., Debrecen, 1965).

5. A földrajzi nevek szempontjából is fontosak az elmúlt két évtizednek

azok a tanulmányai, amelyek a névtan általános kérdéseivel, tagolódásával, a tulajdonnév sajátjaival, átmeneti szófaji kategóriáival stb. foglalkoznak. — MARTINKÓ ANDRÁS „A tulajdonnév jelentésánához” című tanulmányában (Pais-Eml. 189—95) a modern jel-elmélet alapján cáfolja azt a felfogást, mely a tulajdonnévben jelentéstelen, csupán identifikáló, azonosító szerepű nyelvi elemet lát. A tulajdonnév jelentésem elem, de jelentése magával a dologgal azonos, ezért elemezhetetlen, oszthatatlan, agrammatikus jel. — Általános névtani vonatkozásban is fontos munka BÁRCZI GÉZA egyetemi tanácsosa könyve (A magyar szókincs története. Második kiadás. Bp., 1958), melyet a szerző rendszeres névtannal bővített ki (122—62). Benne tömör összegezés található a tulajdonnév mivoltáról, típusairól stb. (A munka földrajzinévi vonatkozásaira alább visszatérünk.) — J. SOLTÉSZ KATALIN „Tulajdonnév és köznévi határterülete” című munkája (MNy. LV [1959], 461—70) is a tulajdonnév jelentésem voltát kívánja bizonyítani avval, hogy bemutatja jelentésváltozásának a köznévvé válás során megfigyelhető típusait. Tulajdonnév és köznévi közötti átmeneti kategóriáknak tekinti az áruneveket, márkaneveket, a hét napjainak, az év hónapjainak neveit, valamint a tulajdonnevekből formált képzős származékokat. — Rövid terjedelme ellenére igen jó eligazítást ad a tulajdonnevek nyelvi kérdéseiről TEMESI MIHÁLYNAK az akadémiai leíró nyelvtanban megjelent munkája (MMNyR. I. k. 215—9). A tulajdonnevek fejezetét így tagolja részekre: személynevek (családnevek, utónevek); állatnevek; földrajzi nevek; csillagnevek; intézménynevek; könyvek, folyóiratok, újságok, művészeti alkotások stb. neve. — Rendkívül meggyőző, tartalmas tanulmány ebben a csoportban BALÁZS JÁNOS írása (A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. TELEGDY Zs. szerk. Általános nyelvészeti tanulmányok I., Bp., 1963., 41—52). Áttekintve a magyar és a külföldi szakirodalmat, cáfolja azt a felfogást, amely szerint a tulajdonnév csak azonosító funkciójú, jelentés nélküli nyelvi elem. Logikai alapon is bizonyítható, hogy a tulajdonnév konnotatív szerepű: hiszen aki *Napóleon*-t mond, másodlagosan szükségképpen *ember*-t is mond. A tulajdonnév tehát egyedet és csoportot együtt fejez ki: elsődlegesen az egyedet, másodlagosan a csoportot, mely alá az egyed foglalható. A csoport alá foglalás nyelvi néha a csoport nevének kapcsolásával történik (*Sashegy*), máskor értelmező jellegű szintagma mutatja (*Bodri kutya*), megint máskor a szöveggörnyezet vagy a beszédhelyzet jelzi (Tegnap láttam *Pistát*...; *Kádártán* is voltam). Az általános és az egyedi nemcsak a tulajdonnévben szerepel együtt, hanem a köznevekben is, hiszen az általános fogalom csak az egyedekben van adva, s minden egyed tartalmazza az általános kategória lényeges jegeit (A *kutya* emlősállat; Megharapott a szomszéd *kutyája*).

A fenti általános névtani kérdésekhez, illetőleg valamely részterülethez szólnak hozzá az alábbi, csak cím szerint említett munkák: MIKESY SÁNDOR és BENKŐ LORÁND: „Mi legyen az onomasztika magyar neve? (MNy. LVI [1960], 236—9); PAPP LÁSZLÓ: A magyar névtan helyzetéről (Valóság VI [1963], 5.

sz. 76); NYÍRI ANTAL: A folyónevekből lett kutyanevokről (Nyr. LXXXVII, [1963], 351—4); IMPLÓM JÓZSEF—KÓHEGYI MIHÁLY: A folyónevekből lett kutyanevekhez (uo. LXXXVIII [1964], 203—6); KIRÁLY LAJOS: A háziállatok tulajdonnévadásának módjai Büssüben (uo. LXXXIX [1965], 94—8); J. SOLTÉSZ KATALIN: A címadás nyelvi formái a magyar irodalomban (uo. 174—87); KÓHEGYI MIHÁLY: Még egyszer a folyónevekből lett kutyanevokről (uo. XC [1966], 423—4); BERNSCHÜTZ SÁNDOR: Kutyanek Baján és környékén (uo. 424—6); stb. Ez utóbbiak megemléztetését az indokolja, hogy a névkutatás e területei még igen kevésbé vannak felderítve.

6. A földrajzi nevekkel foglalkozó kutatásra térve az alábbi ismertetésből lényegében kirekesztjük azokat a tanulmányokat, amelyek egy-egy név etimológiáját, névfejtését tartalmazzák. Hogy ez a legrégebbi idők óta művelt névkutatási műfaj az elmúlt évtizedekben is termékeny volt, arról folyóirataink szinte bármely kötetének tartalommutatója meggyőzhet bennünket (az 1955 előttiekre I. KÁZMÉR szemléljét i. h. 252—3). Mint a műfaj legjobb termései, a fenti szemle utáni időkből a következőkre utalhatunk: MELICH JÁNOS: Dolgozatok II. (Bp., 1963); PAIS DEZSŐ: Névfejtések (MNY. LIX [1963], 171—8); uő: *Ola* (uo. LX [1964], 282—90); stb.

Nem részletezzük azokat a munkákat sem, amelyek egy-egy névcsoportot, valamilyen összetartozás szálára felfűzött földrajzi névanyagot vizsgálnak, noha ezekben még gyakoribb a névélettani megközelítő általánosítások, elvi tanulságok lehetősége. Csupán az érdekesség kedvéért említjük meg a Kázmér szemléje utáni időkből a következőket: RÁSONYI LÁSZLÓ: A kiskünsági *-li, -li, la-, -le* képzős földrajzi nevek (MNY. LII [1956], 52—61); MOÓR ELEMÉR: Eltűnt szavak nyomai földrajzi neveinkben (Pais-Eml. 426—31); PAIS DEZSŐ: A *szabad* helynévi alkalmazásaihoz (MNY. LIII [1957], 52—66); SZABÓ T. ATTILA: Az *Isztambul-*, illetőleg a *Malomba* típusú helynévkölcsönzés kérdéséhez (MNYj. VII [1961], 3—21; vö.: REUTER CAMILLO: *Ájba, Baroba* MNY. LIX [1965], 348—9); GYÖRFFY GYÖRGY: A tihanyi alapítólevél földrajzinév azonosításaihoz (Pais-Eml. 407—15); uő: A magyar törzsi helynevek (Névtud. Vizsg. 25—34); KNIEZSA ISTVÁN: A szlovák helynévtípusok kronológiája (uo. 19—25); MOLLAY KÁROLY: A német helynévtípusok kronológiája a középkori Nyugat-Magyarországon (uo. 35—56); B. LŐRINCZY ÉVA, Képzős és névrendszertani vizsgálódások (Bp., 1962., NytudÉrt. 33. sz.); NYÍRI ANTAL: Hangutánzó eredetű térszínforma nevek (NéprNytud. V—VI [1962], 55—62); KÁZMÉR Miklós: A *fa 'falva'* névföldrajza és megterhelése (Bárcki-Eml. 174—80); stb.

7. A szorosabban vett névélettani, névtipológiai kérdéseket tárgyaló tanulmányok sorában először két olyan munkát emelünk ki, amelyek már Kázmér szemléljében is helyet kaptak, s fentebb már mi is utaltunk rájuk:

BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzinevei (Bp., 1947. MNYTK. 74. sz.).

Ha Lőrincze a névélettani kérdések első elméleti megfogalmazója, Benkő e munkája az elvek első gyakorlati megvalósítója. Ez a tanulmány az erdélyi, gyakorlatias iskola munkásságának elméleti termése. Nem szakad el a konkrétumoktól: egy tájegység teljes névanyagát rendszerezi, ellentétben Lőrinczével, aki magát a rendszert tölti ki mások által publikált névanyaggal (bár ő is gyakran hivatkozik szülőföldjének, a Veszprém megyei Szentgálnak névadataira).

Benkő a terület 32 községének háromezernyi nevét négy nagy csoportra osztja: településnevek, víznevek, határnevek és idegen eredetű földrajzi nevek. A további tagolás kategóriánként eltérő. Az első csoportban a helységnevek megfejtésén kívül a belterületi nevekkel foglalkozik; a vízneveket két alcsoportra bontja: a vízrajzi tulajdonnevekre és vízrajzi köznevekre. A névélettani kategóriáihoz legközelebb a határrésznevek vizsgálata során jut (ez a legnépesebb névcsoportja): *j e l e n t é s t a n i* szempontból szétválogatja neveit a következő alcsoportokra: térszínformanevek, természeti nevek, dologi nevek, hagyományhoz kötött nevek, gazdaságtörténeti nevek és a birtokos névével formált nevek. Ezután a nevek *a l a k t a n i* kérdéseit, majd a nevek változásait, mégpedig jelentésbeli és alaki változásait veszi szemügyre. Ezek a kategóriák érezhetően a szokványos, közszoói grammatika fogalmainak a nevekre való alkalmazásaiból születtek, de Benkő nem reked meg e nyelvtan keretei között: meglátja, hol tér el a névtani szempont a közszoítól, és ennek megfelelően módosítja a kategóriákat. Mindig szem előtt tartja a név és a jelölt tájréz kapcsolatát, felismeri például a jelöléstágulás, jelölésátvitel fogalmait stb. — Benkő úttörő jelentőségű munkája két nagy nehézséggel küzd egyszerre: 1. Olyan rendszert akar teremteni, amelybe hatalmas névanyaga lehetőleg maradék nélkül besorolható; 2. A közszoói nyelvtanból kiindulva megpróbálja megalkotni a lényegesen eltérő nyelvi természetű nevek sajátos nyelvtani kategóriáit. Ezek az okok magyarázzák, hogy kategóriái sokszor heterogének. Műve azonban így is rendkívül tanulságos és előre mutató.

LŐRINCZE LAJOS, Földrajzinév-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai (Bp., 1949). Ami a munka címében jelzett „múltat” és az azóta szintén múlttá lett „jelen állást” illeti, ez az a forrás, amelyből — SZABÓ T. ATTILA után (A magyar helynévkutatás a XIX. században. Kolozsvár, 1944) és KÁZMÉR MIKLÓS említett szemléje előtt — helynévtudományunk történetére nézve gyors eligazítást kaphatunk. A helynévkutatást elindító délibábos történeti érdeklődés, majd a kifejlődő nyelvtörténeti felhasználás vonalának felvázolása után a névélettani szempontok előbukkanásait mutatja meg, utalva Jankó János, Györffy István és Szabó T. Attila munkásságára. A névélettani szempontjainak újra kifejtését megtoldja a nevek változásairól — kihalásukról, illetőleg hang- és jelentésváltozásaikról, jelölésváltozásaikról — írt fejezettel. A tennivalók sorában vizsgálandónak tartja a mezőgazdasági változások névtani hatásait, és szorgalmazza a különböző területek, tájegységek teljes névkincsének felgyűjté-

sét. Bibliográfiai fejezetében az utalásokat megyék szerint tagolja, így megkönnyíti a keresést.

KÁZMÉR MIKLÓS: Beszámoló a Zala vármegye keszthelyi járásában végzett földrajzinév-gyűjtésről (MNy. XLV [1949], 296—303). E dolgozat azért is tanulságos, mert szerzője a névélettani szempontokat már a kiszállás előkészítése, meg a helyszíni okleveles és élőnyelvi gyűjtés során is érvényesíteni törekedett. A feldolgozásban Benkő fenti tanulmányát tekinti irányadónak. Tíz községre kiterjedő gyűjtésében fő névtípusnak a földrajzi köznévi és hozzá járó megkülönböztető elem jelzős kapcsolatából alakult neveket tekinti (*Nagyhegy* típus). Mutatványként ezt a névcsoportot rendszerezi. Felsorolja a bennük előforduló földrajzi köznéveket (települést, közlekedést, térszínformát, gazdálkodási mozzanatot, vízrajzi fogalmat stb. jelölő szókat), illetőleg az ezekkel kapcsolódó megkülönböztető elemeket (alakra, nagyságra, növényzetre, állatvilágra, helyzet- vagy időviszonyításra stb. szolgáló szókat, illetőleg személynévi megkülönböztető elemeket).

SEBESTYÉN ÁRPÁD: Földrajzi nevek Gacsályból (Acta Univ. Debr. II [1955], 55—69). A dolgozat szemelvényeket tartalmaz egy kéziratos munkából, mely a névélettani szempontjait is szorgalmazza a régiek mellett. Módszertani bevezetője és utószava Lőrincze gondolatait a gyakorlati tapasztalatokhoz mérve mutat rá néhány kérdésre a gyűjtés és feldolgozás vonatkozásában. A cikk zömét névélettani tételket is szemléltető névfajtások adják.

KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzinevei (Bp., 1957. MNyTK. 95. sz.). Lőrincze és Benkő után ez a munka fontos gyarapodást jelent a névélettani szempontok fejlődésében. A bevezető foglalkozik a kutatási módszerekkel általában és saját anyagát illetően. Érdemes idézni célkitűzését: „A dolgozat kísérlet arra is, hogy LŐRINCZE és BENKŐ korszerű tanulmányainak kutató módszerét tovább fejlessze. LŐRINCZE által a vizsgálgja a magyar földrajzineveket, rendszeréhez az egész nyelvterületről használ fel példákat, — magam egy tájegységnek a lehetőségig teljes névanyagát dolgozom fel. BENKŐ munkájában egy tájegység teljes szinkron anyagát rendszerezi, — én megkísérlem a történeti adatokat is... némiképp hasznosítani.” (i. m. 6.) — A dolgozat három nagy fejezetre oszlik. „Az alapelemek rendszere” tulajdonképpen azoknak a földrajzi közneveknek a sora, amelyek önmagukban vagy determináló szóval a nevek magvát képezik (*föld, gye, hely* stb.). Ezeket címszóként kiemelve tárgyalja a velük alakult neveket. Az alapelemeket ilyen csoportokra bontja: településnevek, falurésznevek, térszínformanevek; vízrajzi, gazdaságtörténeti, birtoklástörténeti, növényzeti és műtárgynevek; képzettársítással, illetőleg személynevekkel alakult helynevek. Itt elemzi az idegen, ismeretlen eredetű és nullafokú alapelemeket is. — „Kettős funkciójú elemek” címen az alapelemként és bővítményként egyaránt előforduló növény-, állatneveket stb. tárgyal. — „A megkülönböztető elemek rendszere” fejezetben a tájrész közelebbi sajátosságát kifejező elemeket: nagyságra,

térbeli viszonyításra, alakra, állapotra, művelési jellegre utaló, illetőleg az állatvilág, növényzet, birtoklástörténet, műtárgy, személynév stb. területéről vett névelemekre kerül sor. — A kiváló dolgozat az egyes típusokat statisztikailag is összeméri, így más területek anyagával összehasonlíthatóvá teszi. Érezhetően Benkő nyomán indul el, de a rendszerezés kérdésében jóval messzebbre jut. Itt is elmarad azonban az egyes nevek szócikkszerű adatfeltárása, s ez a helykímélés nemcsak az egyes elemek besorolásának ellenőrizhetőségét akadályozza meg, hanem azt is, hogy ugyanazt a névanyagot más kutató esetleg más szempontból tanulmányozhassa. Így a névtipológia visszaszorítja a többi szempont érvényesülését. Pedig a névélettan nem akarja kizárni a régi tanulmányozási módokat (vö. SEBESTYÉN Á.: Acta Univ. Debr. II [1955], 55; DEME L.: Névtud. Vizsg. 72).

8. Úgy tűnik, mintha az 1958. év a magyar földrajzinev-kutatásban a „fordulat éve” szerepét töltené be. Az ekkor felbukkanó új, jelentős tanulmányok már nem a háború előtti korszak lendületének termékei, hanem az újra meginduló munka gyors fejlődésének bizonyítékai. A fellendülés megfigyelhető mind a hagyományos történeti ágon, mind az elméleti, illetőleg névélettani kutatás vonatkozásában. A fejlődést főleg az alábbi művek dokumentálják.

BÁRCZI GÉZA, A magyar szókincs eredete (Bp., 1958., EMNyF.) Ez az egyetemi tankönyv ekkor már második kiadásban jelent meg, de most a szerző kibővítette „A tulajdonnevek” című fejezettel (122—62). Itt a személynévek (123—42) után a földrajzi nevek legfontosabb kérdéseiről értekezik a szerző. Szó esik a földrajzi nevek kutatásának történetéről (152—5), a névadás általános kérdéseiről (145—51): a földrajzi név fogalma, funkciója, keletkezése; a név kapcsolata a jelölt tájrészlettel és a társadalommal; a név változásainak kérdései a táj és a társadalom aspektusából; a földrajzinev-kutatás haszna a tudományok és a nyelvtudomány számára; stb. Majd áttekinti a régi magyar földrajzinev-adás kérdéseit (151—62): idegen és magyar eredetű; természetes és mesterséges nevek; a névalkotás nyelvi eszközei; névtípusok a névadás indítékai szerint; stb. — Bárczi e munkájában — akárcsak többi egyetemi tankönyvében is — avatott mester módjára, szakemberek számára is hasznos összegezést adja helynévkutatásunk legjobb történeti és névélettani eredményeinek.

SZABÓ T. ATTILA: Az „Erdélyi helynévtörténeti adattár”, és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése című tanulmánya (MNy. LIV [1958], 503—9) arról győz meg, hogy a neves szerző, akinek a névkutatás oly sokat köszönhet, ma is élén áll e munkaterület erdélyi kutatógárdájának. E cikke ugyan a címében említett, sok tízezer történeti adatot feltáró gyűjtemény ismertetése, de igen figyelemre méltók azok a gondolatai is, amelyeket a névkutatás további céljairól, s az ezek eléréséhez elvégzendő feladatokról előad.

INCZEFI GÉZA: Sövényháza és vidékének földrajzi nevei (SzPFÉ. 1958. 83—153). Ennek az elsősorban adatközlő jellegű dolgozatnak itteni megemlí-

tését az indokolja, hogy a szerző a névanyag szócikkés bemutatása után annak tipológiai rendszerezését is összeállítja. Ez a következő: I. **Víznevek**: 1. Tulajdonnév és köznév kapcsolatából, illetőleg 2. Köznevek kapcsolatából alakult víznevek (mindkettő alcsoportokkal). II. **Helynevek**: 1. Térszíni fogalmakat kifejező nevek; 2. Helyzetviszonyító, alakmeghatározó nevek; 3. Testrésznevekből alakult elnevezések; 4. Természeti nevek (növényzet, állatvilág, talaj stb.); 5. Építménynevek, települések, utak, temetők; 6. Hagyományhoz kötött nevek; 7. Gazdaságtörténeti nevek. III. Személynevekkel alakult helynevek (puszta és képzős személynév, köznévvvel kapcsolt személynév). IV. Helységnév *-i* képzővel és köznév szerkezetű nevek. V. Ismeretlen eredetű földrajzi nevek. — Ez a rendszerezés, mely érezhetően Benkő munkáját követi, még a sok alcsoport mellőzésével sem egészen egyszerű és homogén: inkább útkeresés jellege van. Ekkor azonban még ez is nagyon figyelemre méltó, és az is természetes, hogy az újra induló munkálatok szerzői ott veszik fel a fonalat, ahol az tíz évvel korábban megszakadt. Itt jegyezzük meg, hogy hasonló rendszerezést találunk a szerzőnek két évvel későbbi dolgozatában is (Szeged környékének földrajzi nevei. Bp., 1960., NytudÉrt. 22. sz.).

A „Névtudományi Konferencia”, amelyet 1958. szeptember 25—27-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság rendezett Budapesten, talán az év legjelentősebb névtudományi eseménye volt. A konferencia nemcsak a hagyományos, nyelvtörténeti célú névkutatás legmagasabb szintű tanulmányait vonultatta fel, hanem — ha szerényebb színvonalon is — rámutatott az újabb szempontú, élőnyelvi kutatások hasznos és szükséges voltára is. Igen tanulságos volt az a kép, amelyet BÁRCZI GÉZA akadémikus a kevéssel azelőtt lezajlott müncheni nemzetközi névtudományi kongresszus eseményeinek ismertetése kapcsán e tudományág külföldi és itthoni helyzetéről festett.

A konferencia anyagából itt csak azokra a földrajzi nevekkel foglalkozó előadásokra utalunk, amelyek tudatosan és szándékosan vetnek fel névélettani kérdéseket.

DEME LÁSZLÓ: Gondolatok a helynévkutatásról című felszólalásában a névkutató munkálatok — elsősorban az élőnyelvi gyűjtések és névélettani fel dolgozások — országos szervezését és irányítását sürgette. Arra is figyelmeztetett azonban, hogy továbbra sem szabad mellőzni a gyűjtések során azokat a mozzanatokat, amelyek művelődéstörténeti, településtörténeti, tájtörténeti, földrajzi, gazdaságtörténeti stb. tanulságokkal járhatnak. Rámutatott, hogy a földrajzi nevek kutatásának még ezután kell tisztáznia számos névtani, nyelvi, tipológiai kérdést.

REUTER CAMILLO Baranya megyei helynévgyűjtése során tett megfigyeléseit, gyakorlati tapasztalatait, a névanyagból kiszűrt általánosabb jellegű következtetéseit (pl. a párhuzamos névadásról, a *láz* névelem használatáról stb.) szemléltette.

SEBESTYÉN ÁRPÁD: Egy s más az élő dűlőnévanyagról címen ugyancsak a

gyűjtőmunka során szerzett, általánosítható tapasztalatokról számolt be: mitől függ egy adott terület dűlőneveinek mennyisége (felszíni tagoltság, faluközösségi birtoklás, kisbirtokos, nagybirtokos tulajdon hatása); a teljes névanyag mint a falu lakosságának kollektív tudatában élő nyelvi részrendszer; a lakók névismerete társadalmi helyzetük függvényében; az egyes nevek közismertségének fokozatai; átmenetek a szomszédos községek, tájegységek és országosan ismert nevek felé; stb.

KÁZMÉR MIKLÓS Deme felszólalásával vitatkozva arról beszélt, hogy a dűlő-, hegység-, víz- és helységnevek között névtanilag nem lehet minőségi különbségeket találni. Egy érdekes névfajtára hívta fel a figyelmet: az úgynevezett kétfunkciós névre, mely a konkrét azonosításon túl még valami egyébre is utal: valakinek vagy valaminek az emlékére (*Dózsa György út, Galícia, Pálhalála* stb. típus).

A konferencia anyaga később nyomtatásban is megjelent „Névtudományi Vizsgálatok” címen (MIKESY SÁNDOR közreműködésével szerkesztette PAIS DEZSŐ. Bp., 1960).

9. A további évek elméleti névélettani vonatkozású dolgozataiból a következőkre hívjuk fel a figyelmet.

PAPP LÁSZLÓ: Személynevek és helynevek (MNY. LVII [1961], 183—94, 325—31). Közelebbi tárgyát tekintve a tanulmány az „Árpád-kori Személynévszótár” adatgyűjtéséhez keres olyan kritériumokat, amelyek alapján a földrajzi nevekben szereplő személynevek tényleges személy-jelölését el lehet dönteni. Eközben azonban értékes megállapításokat tesz a személynevek és a helynevek szinkron és történeti összefüggéseire, s utal az ide vonatkozó hazai és külföldi szakirodalomra is.

REUTER CAMILLO: Feladatok és megoldások a helynévgyűjtés köréből (MNY. LVIII [1962], 236—42). Sokszínű gyűjtő-tapasztalatainak leírása során felfigyel a „névvándorlás” jelenségére, amikor társadalmi okokból, vagy a mérnöki tevékenység következtében egy meglévő régi név új terület jelölésére megy át. Figyelmezteti a gyűjtőket az egyébként igen fontos régi térképes anyag tanulmányozása során jelentkező buktatókra. A kétnyelvű vidékek névanyagának vizsgálatához elengedhetetlennek tartja a lakosság történeti változásainak ismeretét is.

INCZEFI GÉZA: Az összetett földrajzi név fogalma (SzPFÉ. 1962. 29—32). A közszóitól eltérő, sajátos szerepű tulajdonnév egyszerű vagy összetett voltát névtani szempontok alapján kívánja meghatározni, nem a közszók módjára, a bennük előforduló tövek szerint. Egyszerű földrajzi névnek minősíti az olyan kifejezést, melynek elemei nem jelölnek az egész névtől eltérő területet (pl. *Nagykőhid* egyszerű név, mert külön egyik eleme sem önálló földrajzi név). Összetett a név akkor, ha valamely eleme önállóan is szerepel névként (pl. *Kövesdfoka*, mivel van önálló *Kövesd* név is mellette). A két főtípus közt átmenet is van.

INCZEFI GÉZA: Határrészneveink tipizálása a név jelentéstartalma és a jelölt táj viszonya alapján (SzPFÉ. 1962. 33—6). Aszerint, hogy a tulajdonnévre jellemző azonosító szerep milyen mértékben szakadt el az eredeti közsői jelentéstől, fokozatokat különböztet meg a földrajzi nevek közt. A típusokat nem szakterminológiával, hanem egy-egy szemléltető példával nevezi meg: 1. *Töltésoldal* típus: a név teljes mértékben betölti a közsői jelentéskört is, de a beszélő közösség csak egy ilyen objektumot ismer. 2. *Sóstó* típus: jelentéstartalma felébredhet eszmélkedés révén, de a megszokás már elsődlegesen a tulajdonnévre alkalmazta. 3. *Fehértó* típus: már nem tudják, miért „fehér”. 4. *Gencshát* típus: az elötnagnak nincs érvényes közsői jelentése. 5. *Lúdvár* típus: elemei közszőként világosak ugyan, de a terület vonatkozásában semmit sem „ábrázolnak”. 6. *Mikócsa* típus: sem közsői jelentése, sem területábrázoló funkciója nincs, csak identifikál, azonosít. — A dolgozat a közső és tulajdonnév fontos jelentéstani kérdését veti fel, továbbmunkálása a kutatás érdekes területe lehet.

INCZEFI GÉZA: A földrajzi nevek hangtani kérdései (SzTFTK. 1963. 121—9). A földrajzi nevek nyelvtani kérdéseinek vizsgálata mind a névtan, mind a tágabb nyelvtudomány számára tanulságos. Makó környékéről való levéltári és élőnyelvi gyűjteménye alapján a szerző itt a nevek hangtani kérdéseit veszi szemügyre, úgy, hogy a bennük tükröződő jelenségeket a vidék nyelvjárástörténetének alakulása szempontjából hasznosítja. Például az *ö*-zés és *ë*-zés keveredését mutató történeti adatokból az *ö*-zés helyi rendszerének korai megbomlására és terheltségének változásaira következtet. A különböző nevekben tükröződő hangtani sajátosságok — a nevek helyhezköthetősége alapján — sok támpontot adnak a nyelvjárástörténet számára.

INCZEFI GÉZA: A földrajzi nevek alkotó szókincsről (SzTFTK. 1963. 131—4). A dolgozat a szerzőnek Makó környékéről gyűjtött névanyagán vizsgálja, hogy a földrajzi nevekben milyen közszők és személynevek milyen arányban fordulnak elő. A közszők általában földrajzi közszők, illetőleg földdel kapcsolatos és egyéb fogalmak megnevezői. Vitalitásuk, gyakoriságuk igen eltérő. Mint a statisztikai adatok mutatják, a nevek zömében aránylag kevés közsző fordul elő: a nevek nagyobbik fele e szavak egyötödével formálódott. A földrajzi nevekben előforduló személynevek sok szempontból vizsgálhatók: szerkezetileg (puszta személynév, közszővel kapcsolt személynév); tartalmi csoportok szerint (családnév, keresztnév, gúnynev); illetőleg a családnév közszői előzménye szerint. A számszerű adatok egymáshoz vagy más vidékek megfelelő számadataihoz mérve is sokatmondók lehetnek.

KÁZMÉR MIKLÓS: A *-fa* 'falva' névföldrajza és megterhelése (Bárczi-Eml. 174—80). E dolgozatnak, mely egy nagyobb tanulmányból vett részlet, az ad fontosságot, hogy a szerző benne megint módszertani újítást mutat be: a nyelvatlásból ismert szóföldrajzi módszereket kívánja alkalmazni a névtanban. Hasonló gondolat a térszínformanevek területi megoszlása kapcsán már ko-

rábban is felbukkant, új távlatokat nyithat azonban ennek az eljárásnak a név-típológiával való összekapcsolása mind az élő, mind a történeti névanyag vizsgálatában. A megterhelés vizsgálata a statisztikai arányok felmérését és összetetését jelenti.

SIPOS ISTVÁN: Határ- és dűlőneveink történetéből (Bárczi-Eml. 327—9). Egy falu történeti névanyagán vizsgálja a régi, szerkezetes nevek egyszavassá alakulásának folyamatát, keresve a jelenség magyarázatát. — Megjegyezzük, hogy a probléma számos kérdőjelet idéz fel, de biztos eredményekre csak nagy mennyiségű anyag megvizsgálása vezethet.

INCZEFI GÉZA: A földrajzi nevek átvitelének néhány kérdése (MNY. LX [1964], 80—6). Két névátviteli típust különböztet meg. Egyik az, amikor az átvitel alapja a két terület jellege közötti hasonlóság, a másik pedig az, amikor a beszélő közösségben ismert nevet sajátos jelentéstartalma alapján alkalmazzák rá egy másik területre (pl. *Bánomkert* nevet más jellegű terület, de hasonló okok alapján kap). A Lőrincze-féle jelölésátvitel fogalmát kibővíti: nemcsak olyan esetre érti, amikor a név a korábbi területet már nem jelöli, hanem olyanra is, amikor a név régi szerepében megmarad (pl. *Győ* → *Felgyő* — majd a régi Győ a szembeállítás miatt lett *Algyő*). Az egyik helyről másikra áttelepülő lakosság régi lakhelyének legismertebb dűlőneveit „magával viszi” — ez is jelölésátvitel. Nem átvitt viszont az olyan megnevezés, amely különböző faluközösségek ajkán, egymás területének ismerete nélkül az azonos szemlélet vagy névadó sajátság alapján született.

HADROVICS LÁSZLÓ: Történelem és művelődés a földrajzi nevekben (Nyr. LXXXVIII [1964], 315—9). A Zala megye földrajzi nevei című kötet megjelenése alkalmából tartott előadás egyebek között azért értékes, mert ismét felhívja a figyelmet a földrajzi nevek komplex tudományos vizsgálatára. A kötet gazdag anyagának felhasználásával szemlélteti, hogyan lehet a névanyagot valótóra fogni a régi lakosság foglalkozásaira, hit- és hiedelemvilágára, valamint számos gazdasági és művelődési kérdésre nézve.

INCZEFI GÉZA: Névtudományi jegyzetek Makó környékének földrajzi neveiről (SzTFTK. 1964. 149—60). A gyűjtés és feldolgozás közben szerzett számos értékes megfigyelését fejt ki, például a hivatalos és népi eredetű nevek közismertségének fokairól a településen belül és kívül; a lakosság különböző rétegeinek névismeretéről; a névváltozatok létrejötté mögött rejlő nyelvi és társadalmi okokról; a név elemeinek és a megfelelő közszónak kapcsolatáról; stb. Foglalkozik a nevek kihalásának, illetőleg újak keletkezésének társadalmi és nyelvi okaival, külön figyelmet szentelve a differenciálódás jelenségének, amikor egy régebbi név új elemekkel bővítve névcsaláddá terebélyesedik. Megkülönböztet elsődleges és másodlagos differenciálódást, vizsgálja az így alakult nevek fennmaradásának körülményeit stb.

INCZEFI GÉZA: A földrajzi nevek differenciálódásáról (MNY. LXI [1965], 75—80). Az előbb is érintett kérdés kibontása. A differenciálódás

lényegében egy meglévő névnek újabb elemmel bővülése területek tüzetesebb megkülönböztetése vagy elválasztása céljából. K ü l s ő differenciálódásról beszél akkor, ha a bővítmény névelem nem elkülönítő célzatú, hanem csak díszítő, körülíró szerepű (ha például *Zalavásárhely* első eleme nem az egyéb Vásárhelyektől való megkülönböztetés céljából adódott). B e l s ő differenciálódás egy meglévő név új elemmel bővítése új név létrehozása céljából (*Patak: Nagypatak, Patakfok*). Figyelmeztet arra, hogy a *Nagykaszáló* névtípus csak akkor tekinthető differenciálódás eredményének, ha van vele szemben álló *Kaszáló, Kiskaszáló* jellegű is. Bizonyos esetekben h i á n y o s differenciálódást találunk: például van *Őrsfok, Őrshalom* stb., de nincs *Őrs*. Lehet a differenciálódás e l s ő d l e g e s (a megjelölendő részterület alakja, nagysága stb. szerint, pl. *Ardics Ardicsárok*) és m á s o d l a g o s, ha már egyszer differenciálódott névhez kapcsolódik új elem (pl. *Bogdánfoka* → *Bogdánfokatorka*). A differenciáló elem sorrendjét tekintve lehet előtag, utótag vagy beékeltszó is. Az alapnév és a belőle differenciálódott új nevek élete általában egymástól független.

BENKŐ LORÁND: A földrajzi nevek nyelvtörténeti tanulságai (SzTFTK. 1965. 69—76). Hangsúlyozza, hogy a helynévkutatás elsősorban nyelvtudományi diszciplína. Ezt nemcsak a tudományág kiformalódásának története, hanem egyéb nyelvészeti szakterületekkel való szoros kapcsolata is mutatja. A lokalizálható és kronológiailag rögzíthető névanyag jó segítséget nyújt nemcsak a hangtörténeti, hanem a szótörténeti: szóföldrajzi, jelentéstani stb. kérdések kutatásához is. Ilyen tanulmányokhoz a nagy területet felölelő és sokoldalú szempontok alapján gyűjtött névtárak adhatnak jó alapot.

INCZEFI GÉZA: A földrajzi nevek tipológiájáról és a vele összefüggő kérdésekről (SzTFTK. 1965. 124—33). A nyelvterület különböző vidékeinek névtani összevetéseivel elengedhetetlen az azonos szempontú tipológia létrehozása. Ez a nevek mai funkcióján alapul, alakotani és jelentéstani szempontokat vesz figyelembe, s részletező, hogy az egyes nevek megfelelően besorolhatók legyenek. Szerzőnk vizsgálatai alapján úgy látja: „A nevek tipológiája három (illetőleg négy) alapvető fejezetre tagolódik; ezek I. *Természeti nevek*, II. *Műveltségi nevek* (az ember munkájának, alkotásainak nevei), ehhez szükség esetén III. *Asszociációs nevek* (az ember szabad képzetársulása alapján keletkezett nevek) és IV. *Kategorizálhatatlan nevek* csoportja járul.” (i. m. 124). Az I. kategóriában elválasztja a *Víznevek* (állóvizek, folyóvizek, mocsarak, mesterseges medrek stb.) és *Földnevek* alcsoportot (felszínnevek, talajnevek, növénynevek, állatnevek, testrésznevek, helyzetviszonyító szók, alakmeghatározó szók stb. felhasználásával alakult földnevek, illetőleg birtoklástörténeti vonatkozású nevek). A II. kategóriába három alcsoportot sorol: *Foglalkozásnevek* (az állattartás, földművelés, halászat stb. szavaival formált nevek), *Létesítménynevek* (utak, hidak, építmények, tanyák, malmok, települések, határjelzések stb. vonatkozásait őrző nevek) és *Eseménynevek* csoportját. Keresztvezető szem-

pontja még a *direkt* és *indirekt* nevek elkülönítése aszerint, hogy a név a megnevezett dolog természetéből vagy a rajta megfigyelt jelenségből (növény, állat, tereptárgy stb.) veszi indítékát. Beszél az egyes nevek besorolásának szempontjairól, az ehhez szükséges történeti, etimológiai, tájismereti és társadalomismereti előfeltételekről, valamint a személyneveket tartalmazó helynevek, illetőleg a települések hivatalos utcaneveinek sajátos problémáiról stb. — A korábban inkább Benkő nyomdokain haladó szerző ebben a munkájában érezhetően Lőrincze szempontjaira épít, kiegészítve azokat a saját kutatásai alapján felismert problémák szerint. Kár, hogy a helyenként szűkszavú kifejtés nem mindig engedi eléggé kibontani a felvetett lényeges gondolatokat.

INCZEFI GÉZA: A névadás ökonómiaja a föld megnevezésében (MNY. LXII [1966], 72—9). Közismert dolog, hogy a nyelvi elemek tudatba idézése az előfordulás gyakoriságától függően könnyebb vagy nehezebb. Az új kifejezések, így az új földrajzi nevek létrehozásakor is legkönnyebben a leginkább begyakorolt közszók — földrajzi köznevek — bukkannak elő. Erre támaszkodik az a megfigyelés, hogy a különböző vidékek névanyagára általában jellemző egy bizonyos földrajzi köznévi alapszókincsnek statisztikailag nagyszámú névben való szereplése. A szerző ezt a tételt négy különböző vidékről származó névgyűjtemény elemzése során bizonyítja be. Ez a kevés elemnek sok névben szereplése nemcsak a szókincs terén figyelhető meg, hanem a képzők terén is: a földrajzi nevekben felbukkanó képzők közül is csak néhány adja a képzős nevek nagy többségét.

INCZEFI GÉZA: A települések belterületének földrajzi nevei (SzTFTK. 1966. 69—74). Hangoztatva a belterület neveinek fontosságát, úgy látja, hogy ezeket két nagy osztályba sorolhatjuk: a hivatalosan adott, személyekre, eszmékre stb. utaló „emlékeztető nevek”, és a népi névadással született természetes nevek osztályába. Ez utóbbiak vizsgálata a régi, népi névadási módok mögött meghúzódó szemléletet derítheti fel, kutatásuk ezért is fontos. Két csongrádi község történeti utcanév-változásait vizsgálva azt is megállapítja, hogy a természetes nevek, amelyeknek közvetlen kapcsolatuk van a megnevezett területtel, időtállóbbak más típusoknál.

Itt említjük meg, hogy Inczeffi Géza fenti tanulmányainak egy része — mint erre alkalomadtán utal is — kivonat vagy részlet egy nagyobb dolgozathoz. Ennek címe: „Makó vidéke földrajzi neveinek névtudományi vizsgálata”. Ha ez a munka nyomtatásban is megjelenik, benne bizonyára olyan újszerű és sokoldalú feldolgozást, rendszerezést kapunk, mely egész mai helynévkutatásunk ügyét előre lendíti.

PAPP LÁSZLÓ: Szinkrón anyagú névtárak készítése (Szótártani tanulmányok 55—76. Bp., 1966. Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ). A szerző bevezetésül rövid áttekintést ad a magyar névkutatás történetéről, összehasonlítva a külföldi eredményekkel. Ezután a földrajzi nevek gyűjtésének fontosságát és sokoldalú hasznosíthatóságukat elemzi nemcsak tudományos, hanem gazdasági vonat-

kozások szemszögéből is. Rámutatva, hogy fő feladat a minél kiterjedtebb anyaggyűjtés, összefoglalja a gyűjtőnek adandó legfontosabb tanácsokat, útmutatásokat. Úgy véli, hogy bár a szinkrón anyag nem elegendő az egyes nevek tudományos névtani megfejtéséhez, mégis érdemes ilyen élőnyelvi névtárakat csinálni, mivel egyrészt bizonyos névtani kérdésekre már ezekből is választ kaphatunk, másrészt ezek alapot adhatnak a történeti kutatásokhoz is. — A névtárnak két válfaját különbözteti meg: a jelöltből, vagyis az objektumból kiinduló, illetőleg a jelölőből, vagyis magából a névből kiinduló rendezést. Az elsőben minden objektum egy-egy sorszámot kap, s az alá foglalva tárja fel az objektumra vonatkozó nevek és névváltozatok problémáit, regisztrálva azok hivatalos formáját és nyelvjárási kiejtését, gyakoriságát és minden rájuk vonatkozó információt. Az ilyen adattárhoz községenkénti térkép tartozik (a sorszámok rajta az objektumok helyét jelölik), illetőleg betűrendes névmutató, amely az anyagban eligazít. — A másik névtár-típus a „hivatalos” vagy fő névváltozatot címszóvá emeli ki — köznyelvi helyesírással, de a helyi kiejtést is jelezve —, s ezt, mint az objektumra vonatkozó információk gyűjtőhelyét tüzetesen megszerkeszti. A névváltozatokra ebben az esetben utaló címszók hívják fel a figyelmet, s az egész anyag a címnevek betűrendjét követi. A térképmelléletekre utalás így a névcikk belsejébe kerül az egyéb információk és névváltozatok elé. — Ismételten felhívja a szerző a gyűjtők figyelmét az információk sokoldalú feltárására: „Az adattárnak olyannak kell lennie, hogy a lehetőség határain belül mindenkit kielégítsen, aki használni akarja, használni fogja” (i. m. 67). A tanulmány második fele a személynévi adattárak kérdéseivel foglalkozik.

Bár kéziratom lezárása után, 1967-ben jelent meg, utalni kívánok még az alábbi két munkára.

KÁLMÁN BÉLA, *A nevek világa* (Bp., 1967). A tulajdonnevek általános kérdéseit bevezetőül érintve tulajdonképpen két nagy fejezetet tartalmaz a modern kis könyv: a személynevekről és a földrajzi nevekről szóló részeket. Ez utóbbi (121—205) széles alapvetésű: beszél az ország- és tartománynevekről, víznevekről, hegynevekről, helységnevekről (ezen belül a köznévből, személynévből keletkezett, illetőleg vallási és ismeretlen eredetű helységnevekről). Külön fejezet foglalkozik az utcanevekkel, dűlőnevekkel, illetőleg a földrajzi nevek változásaival és az irodalmi névadással. Összefoglalja a földrajzi nevek kutatásának történetét, felsorolja a legfontosabb szakirodalmat, és mutatót ad a tárgyalt nevekről. — Bár a munka célkitűzése szerint tudománynépszerűsítő jellegű, s ennek megfelelően nem rendszerezésre, hanem olvasmányosságra törekszik elsősorban, mégis haszonnal forgathatják mindazok, akik a névtan kérdéseivel közelebbről óhajtanak megismerkedni. — Megjegyezzük még, hogy a könyv egyik fejezetének problematikáját, a népetimológiával keletkezett nevekét, a szerző kibővítve, külön is megjelentette (*A népetimológia helységneveinkben*. Nyr. XCI [1967], 1—11).

INCZEFI GÉZA: Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései (MNy. LXIII [1967], 64—71). A körülíró helymeghatározás és a névvé vált szerkezet közti különbséget nem a megformáltság, hanem a funkció alapján kívánja megvonni: „Tulajdonneveknek kell tekinteni azokat az állandó nyelvi alakulatokat, amelyek szociális érvénnyel csak egy helyre lokalizálhatók” (i. m. 65). Nyelvünkben a két-három tagból álló nevek a közszói összetételek módjára viselkednek, a négy vagy több tagból állók, valamint a névutósok szó szerkezet formájúak. Ezeket tekinti laza szerkezetű neveknek, közéjük sorolva még az igeneves kapcsolatokból formálódó neveket is, meg az *-i* képzővel alakult elemet tartalmazó neveket (pl. *Almás felől való Forduló; Veres árokra rúgó láb; Kiskútveremi csorgó*; stb.). Külön elemzi a birtokos személyraggal és a névutókkal alakult neveket. Különböző gyűjtemények alapján úgy látja, hogy ezek a soktagú, laza szerkesztésű név-szerkezetek vidékenként eltérő gyakoriságúak, de nemcsak a magyarban, hanem számos idegen nyelvben is megfigyelhetők. — A tanulmányban felvetett kérdések névtani szempontból igen jelentősek, de meg kell mondanunk, hogy az ilyen szerkezetes neveknek név vagy körülírás voltát illetően a szakemberek véleménye eltérő, és biztos kritériumokat egyelőre nehéz találni megítélésükhöz.

10. A főleg névélettani vonatkozású elméleti irodalom szemelvényei után az alábbiakban az elsődlegesen a d a t k ö z l ő szándékú munkákra vetünk néhány pillantást. Nem azért, hogy a bennük elszórtan található elméleti mozzanatokat összegyűjtsük — hiszen ez szinte lehetetlen feladat lenne —, hanem csak azért, hogy az adatközlések egy-két leggyakoribb típusára rámutassunk.

Az egyik — eredetében a Szabó T. Attila vezetésével kiformalódó „erdélyi iskola” keretében kialakult — tipikus közlési formának talán az „annotált névjegyzék” megjelölést adhatnánk. E közlési formára az jellemző, hogy igen szűkszavúan, de azért elvszerű következetességgel és tudományos felelősséggel egy-egy területnek — egy község bel- és külterületének, illetőleg nagyobb, összefüggő tájegységnek — lehetőleg teljes élő, vagy történetivel is kiegészített névanyagát adja közre. Elrendezésük rendszerint községenként betűrend szerinti felsorolás, a történeti anyag közlése betűhív. Az igényesebbek utalnak a művelési jellegre, térszíni sajátságokra is, és térképvázlaton lokalizálják a jelölt területeket, esetleg a név megfejtéséhez is tartalmaznak adalékokat.

Ez a közlési forma olyan impozáns kötetekkel dicsekedhet, mint pl. SZABÓ T. ATTILA *Kalotaszeg helynevei* (Kolozsvár, 1942., 501 l.) című munkája (az 1945 utániakra l. Kázmér szemlét). Főleg az erdélyi iskola kedvelt közlési formája, de újabban itthon is kezd elterjedni. Ilyen jellegűvé sűrítette a terjedelmi korlátozás a Magyar Nyelvjárások néhány szerzőjének közlését is: S. VARJÚ ANNA: *Szatmárcseke földrajzi nevei* (MNyj. VIII [1962], 180—2); N. SZABÓ ERZSÉBET: *Nagyiván helynevei* (uo. 182—3); GÓDÉNY ENDRE: *Győrtelek helynevei* (uo. IX [1963], 192—4); HAIDER EDIT: *Konyár földrajzi nevei* (uo. X [1964], 167—9); DEBRECENI ILONA: *Tyukod földrajzi nevei* (uo. XI

[1965], 75—9); JAKAB LÁSZLÓ: Önböly földrajzi nevei (uo. 79—81); TÓTH KATALIN: Szalmatercs földrajzi nevei (uo. 81—5); JAKAB LÁSZLÓ: Máriapócs földrajzi nevei (uo. XII [1966], 167—73); stb. — Ebbe a „műfajba” sorolható az a hatalmas élőnyelvi gyűjtemény is, amely — az országban elsőként — egy egész megye névanyagát tette közkinccsé: „Zala megye földrajzi nevei” (Zalaezerszeg, 1964. VÉGH JÓZSEF és ÖRDÖG FERENC vezetésével gyűjtötték a Zala megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, KERECSENYI EDIT. Szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF). — A csak történeti adatok közzététele oldaláról ide kell sorolni azt a szintén korszakalkotónak ígérkező munkát, amely GYÖRFFY GYÖRGY tollából „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” címen indult meg, öt kötetre tervezve (megjelent első kötete 15 megye anyagát tartalmazza Abaújtúról Csongrádig. Bp., 1963. 910 l.).

A másik legelterjedtebb adatközlési mód a szócikkés névtár formájú. Ez az előbbinél bővebb információra törekszik. Köznyelvi vagy fonetikusán írt címnév után élőnyelvi, esetleg történetivel kiegészített anyagot közöl. Fokozott figyelmet kíván fordítani a névélettani szempontokra; rendszerint törekszik a név megfejtésére, keletkezésének, változásainak, kihalásának nyomonkövetésére — ebben különbözik leginkább az előbbi típustól. Térképvázat, nyelvi szerkezeti elemzés, esetleg etimológia is található a szócikkekben, hogy a tipológiai osztályozás kész anyagot kaphasson a közlésben. Olykor maga a közreadó vállalkozik a tipologizálás elvégzésére is.

Természetes, hogy ez a bővebb információra törekvés a közlést terjedelmesebbé teszi, így nagyobb tájegységek teljes anyagát ebben a formában kiadni nehézkes lenne. Alkalmas formája azonban egy-egy község, vagy akár járás neveinek közlésére úgy, hogy ezek szerkesztett sorozatából kerekedjék ki egy tájegységnek vagy akár vármegyének teljes névtára. Igen alkalmas ez a gyűjtő- és feldolgozási mód a pedagógusképző intézmények hallgatóinak szakdolgozati témájául. A szülőfaluja névanyagát feldolgozó jelölt előnyös helyzetben van a helyszíni gyűjtés során, és tanáraitól kellő színvonalú irányítást kaphat a nyelvjárási feljegyzés, a történeti, levéltári munka és a szakirodalmi alapvetés tekintetében egyaránt. Így a szócikkek névfejtési, magyarázási kísérletei is kellő kritikai szűrésen mennek keresztül, s nem fenyegeti a dolgozat későbbi felhasználóját a félrevezetés veszélye. Ezért lenne egész földrajzinév-kutatásunk szempontjából kívánatos, hogy egyetemünkön, főiskoláinkon minél több ilyen jellegű munka készüljön.

E típus képviselőjében is megemlítünk néhány — tanulsággal vagy mintával szolgáló — dolgozatot: KOVÁCS LÁSZLÓ: Garbolci helynevek (MNépn. VI [1947—49], 132—43); SEBESTYÉN ÁRPÁD: Földrajzi nevek Gacsályból (Acta Univ. Debr. II [1955], 55—69); INCZEFI GÉZA: A szegedi táj földrajzi neveiből (SzPFÉ. 1957. 53—67); UŐ: Sövényháza és vidékének földrajzi nevei (uo. 1958. 83—153); H. FEKETE PÉTER, Hajdúböszörmény helyneveinek adattára

(Bp., 1959., MNyTK. 102. sz.); INCZEFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei (Bp., 1960., NytudÉrt. 22. sz.); REUTER CAMILLO: Kárász helynevei (MNy. VII [1961], 101—22); KISS LAJOS, Régi Rétköz (Bp., 1961); K. SZOBOSZLAY ÁGNES: Felsőnyárád földrajzi nevei (MNy. X [1964], 105—13); stb.

Kétségtelen, hogy az ilyen típusú dolgozatok nem tekinthetők „tiszta műfajúknak”, hiszen bennük a sokszempontú adatfeltárás és adatközlés keveredik a feldolgozással az egyes nevek megfejtése során, meg az esetleges tipizálás révén is. A nem kellő szélességű és mélységű tudományos apparátussal születő névmagyarozatok a tudós szakemberben esetleg viszolygást kelthetnek. Elejét vehetjük ennek azzal, ha egyrészt a dolgozatok szerzőitől nem névmagyarozatokat követelünk, hanem minél teljesebb és sokoldalúbb feltáró munkát, minél több hiteles helyszíni adalékot a névre és a vele jelölt objektumra egyaránt. Másrészt: ha megkívánjuk, hogy a dolgozat maximális filológiai pontosságú legyen: minden adalékának legyen meg a forrása, jelezze, mit, kitől, honnan jegyzett fel, és még véletlenül se keveredjen össze az, amit forrásai, adatközlői mondtak, azzal, amit saját maga állít.

11. Ezek után kanyarodjunk vissza egészen a gyakorlathoz, és próbáljuk számbavenni: milyen tanácsokat adhatunk azoknak, akik a fentiekben vázolt, sokoldalú névtani gyűjtő és rendszerező munkára vállalkoznak.

A földrajzinév-gyűjtés munkamenete tulajdonképpen három fázisra bontható: I. Előkészítő munkálatok; II. Helyszíni gyűjtés és III. Az anyagrendezés teendői. Az alábbiakban ezeket a fázisokat vesszük szemügyre; melyikben mit és milyen módon kell elvégeznie a munkára vállalkozónak.

12. Az előkészítő munkálatokon tulajdonképpen a sokoldalú tájékozódást értjük. Tágabb értelemben ide tartozik a névtudomány általános kérdéseiben való ismeretszerzés, hiszen úgy tudhatjuk meg, milyen célokra kívánja felhasználni a tudomány a földrajzi neveket, tehát milyen követelményeket támaszt a gyűjtéssel szemben, hogy az minden várható igényt kielégítsen. Úgy gondoljuk, Lőrincze Lajos itt közzétett tanulmánya és az általunk fentebb hozzá fűzött áttekintés szakirodalmi utalásai elsősorban ezt a tájékozódást segíthetik elő. De ide tartozik a népnyelvi, nyelvjárási gyűjtések módszerének általános ismerete: az adatok lejegyzésére használatos fonetikus írásmód elméleti és gyakorlati elsajátítása is. Egy fokkal konkrétabb feladat a kiszemelt gyűjtőterületről való sokoldalú ismeretszerzés. Tájékozódniunk kell a vidék, a községek történeti, településtörténeti, népességtörténeti kérdései felől, földrajzi, néprajzi, főleg pedig nyelvjárási jellegzetességeiről. Mindezekre vonatkozó országos méretű szakkibibliográfiát adni lehetetlen, de fölösleges is e helyen: a nagyobb könyvtárak többnyire rendelkeznek helytörténeti ajánló bibliográfiával. Csak néhány általános utalás: **h e l y t ö r t é n e t i v o n a t k o z á s b a n**: BODOR ALADÁR, Magyarország helyismereti könyvészete (Bp., 1935); EPERJESSY KÁLMÁN, A magyar falu története (Bp., 1966); SZABÓ ISTVÁN, A falurendszer kialakulása Magyarországon (Bp., 1966., gazdag bibliográfiával a 205—15 lapo-

kon); stb. Területünk települési, gazdálkodási viszonyairól adatokat találunk a régi és újabb helységnévtárakban, statisztikai kiadványokban, régi és újabb történeti monográfiákban stb. is. A nyelvjáráskutatás módszereiről, feladatairól általában: CSÚRY BÁLINT, A népnyelvi bűvórlat módszere (Bp., 1936); BAKÓ ELEMÉR, A népnyelvi gyűjtés és anyagrendezés módszere (Debrecen, 1943); DEME LÁSZLÓ, A nyelvjárási anyag felhasználása (Bp., 1949); BÁRCZI GÉZA: A magyar nyelvjáráskutatás időszerű feladatai (I. OK. VI [1955], 59—87); VÉGH JÓZSEF: A nyelvjáráskutatás időszerű kérdései (MNyj. II [1953], 43—58); UŐ, Útmutató a tanulók nyelvjáráskutató munkájához (Bp., 1954); LŐRINCZE LAJOS: A Magyar Nyelvatlasz anyaggyűjtésének módszere (BÁRCZI GÉZA szerk. A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere Bp., 1955. 113—86); VÉGH JÓZSEF: A nyelvjárási anyaggyűjtés időszerű feladatai (MNyj. VI [1960], 103—9); stb. A magyar nyelvjárások főbb áttekintéseire: HORGER ANTAL, A magyar nyelvjárások (Bp., 1934); KÁLMÁN BÉLA, A mai magyar nyelvjárások (Bp., 1953); DEME LÁSZLÓ, A magyar nyelvjárások néhány kérdése (Bp., 1953); BENKŐ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet (Bp., 1957); KÁLMÁN BÉLA, Nyelvjárásaink (Bp., 1966); stb. — A nyelvjárási fonetikus hangjelölésre: DEME LÁSZLÓ: A magyar nyelvjárások hangjainak jelölése (MNyj. II [1953], 18—37); KÁLMÁN BÉLA: A hangjelölés (BÁRCZI GÉZA szerk. A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere Bp., 1955. 93—112); stb. — Magára a földrajzi névgyűjtés módszereire SZABÓ T. ATTILA régebbi dolgozatain kívül (pl. A helynévgyűjtés jelentősége és módszere: MNy. XXX [1934], 160—80; Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket?: Cluj, 1938; A magyar helynévkutatás a XIX. században: Kolozsvár, 1944) még a következőkre hívjuk fel a figyelmet: PAPP LÁSZLÓ: A tulajdonnevek gyűjtése (A Néprajzi Múzeum Ethnográfiai Adattárának Értesítője 1959—61 [1963] 69—75; UŐ: Szinkrón anyagú névtárak készítése (SzótTan. 55—75); bő tájékoztatást találunk még e kérdésre a Zala megye földrajzi nevei című kiadvány bevezetőjében; stb.

Az előkészületi munkák legfontosabbika, hogy a kiválasztott területünk-ről már közzétett nyelvjárási és főleg helynévi közléseket számba vegyük. Erre nemcsak azért van szükség, mert ezáltal a terület számos nyelvi és egyéb sajátosságáról is tudomást szerezhetünk, hanem azért is, mert a már közölt helynévanyagnak az élővel való szembesítése fontos névélettani megfigyelésekre nyújthat alkalmat. Az ide tartozó anyag nagy része könnyen felderíthető (Bodor könyvészeti utalásain meg a helytörténeti forrásokon túlmenőleg) BENKŐ LORÁND—LŐRINCZE LAJOS Magyar nyelvjárási bibliográfia című munkája nyomán (Bp., 1951), mely az 1817 és 1949 közti időben publikált nyelvjárási anyagot helységek szerint rendezve közli, külön is jelezve a földrajzi neveket tartalmazó publikációkat. Hasonló, helységek szerint rendezett utalásokat találunk SEBESTYÉN ÁRPÁD nemrég megjelent mutatójában (Mutató a Magyar Népnyelv I—VI. és a Magyar Nyelvjárások I—X. köteté-

hez: MNyj. XI [1965], 107—93). Ha mód van rá, ne mulasszuk el kijegyezni a területünkről származó adatokat a PESTY FRIGYES-féle, 1864-es országos kéziratok gyűjtéséből sem, hiszen ez olykor kitűnő anyag, és az évszázados távlat a mai helyzetre is sok tanulsággal szolgálhat (Országos Széchényi Könyvtár, Fol.Hung. 1114. jelzet; az anyag olcsó mikrofilmen is megszerezhető).

Az előkészületek során a helyszíneinél kényelmesebb körülmények között készíthetünk térképvázlatokat is, ha van miről. Legalkalmasabb e célra a tízezres méretarányú hivatalos térkép. A vázlaton persze csak a legfontosabb mozzanatokra, s azokra is csak hozzátétőlegesen pontosságban van szükségünk: a községet szomszédaitól elválasztó határvonal, a területen fellelhető nagyobb álló- és folyóvizek, a lakott belsőség elhelyezkedése (erről esetleg külön vázlatot készíthetünk, ha nagyobb településről van szó); és a fontosabb utak vonala. Nagy előny, ha a határ kisebb-nagyobb térszíni jelenségeiről is kerül a vázlatra: ezek jó segítséget nyújthatnak az élő nevek lokalizálásához a határ bejárásakor, vagy a régi, kipusztult nevek helyének megjelöléséhez.

13. A helyszíni munka — bevált gyakorlat szerint — a tanácsházán kezdődik. Nemcsak azért, mert az adatközlők kiválasztásához itt kaphatunk legjobb segítséget, hanem a térképvázlat elkészítése miatt is — ha előre nem rajzoltuk meg —, illetőleg a kataszteri térkép adatainak feljegyzése céljából is. (Természetesen ezt is elvégezhetjük a járási, megyei tanácsok megfelelő osztályain vagy a térképészeti hivatalokban, ahol ilyen működik.) A térképvázlatot áttetsző pauszpapírra készítjük. Ha ez nem áll rendelkezésünkre, jó a vastag befőttkötöző papír is, ha eléggé átlátszó ahhoz, hogy átnyomással rajzolhasunk rá. A kataszteri térképről nemcsak a földrajzi neveket kell lemásolnunk — betűhíven és felírásuk helyének megfelelő rögzítésével —, hanem a térkép készítésének idejét és a rajta található felvevők, bejárók, rajzolók nevét is. Célszerű lemásolni a hozzá csatlakozó összesítő listát is, az egyes dűlők területére vonatkozó számadatokkal együtt. Ha semmilyen megbízhatóbb térképhez sem sikerült hozzájutni, a helyszíni gyűjtéshez másolatot készíthetünk a kataszteri térkép mutatójáról, amely a térképtáblák sorszámát és egymáshoz illesztésének módját jelzi.

Ezek után következhetik az adatközlőkkel való munka. Kiválasztásukat legjobb előzetes beszélgetések folyamán végezni. Még kell felelniök a nyelvjárási adatközlők iránt támasztott általános kívánalmaknak: helyben születés, huzamos megszakítás nélküli helyben lakás, helyből nőszülés; természetes, a helybeli kiejtést jól tükröző beszédmód; kellő színvonalú, célunkat felfogni és segíteni tudó értelmi képesség; hibátlan beszélőszervek; stb. Emellett fontos, hogy az átlagost meghaladó határismerete legyen lehetőleg a község határának minden területére vonatkozóan. Vigyázzunk azonban, nehogy a régi vagy újabb tisztségviselők: bírók, esküdtek, előljárósági tagok az általuk megismert hivatalos térképek és iratok adatait népi eredetű megnevezések gyanánt fogadtassák el velünk! Adatközlőink között legyenek többségben az olyanok, akik

csak a nép körében élő formákat, neveket ismerik és használják! Természetes, hogy adatközlőink zöme az idősebb férfiak sorából kerül ki. Helyes azonban, ha a nevek közismertségének felméréséhez az egymás mellett élő mindhárom generációtól szerzünk adatokat, nem hagyva ki a nőket sem (az adatközlőkkel kapcsolatos munkára sok jó tanács található Lőrincze említett munkájában: MNyM. 119—97).

Különösen a hivatalviselt adatközlővel jól bevált fogás a szétrakott kataszteri térkép melletti beszélgetés, amikor gondolatban körüljárjuk vele a határt, s az említett nevek helyét a térképen is megmutatja, így a magunk vázlatára is bejelölhetjük. Természetesen arra kell törekednünk, hogy adatait ne a térképről vegye, hanem emlékezetből, s a helyi használati formáknak megfelelően.

Itt tehetjük fel azt a kérdést: mit akarunk megtudni az egyes nevekről, illetőleg a névvel jelölt objektumokról? — Ki kell derítenünk minden tulajdonnévvel jelölt terület, objektum esetében a rá vonatkozó összes nevet, az egyes nevek összes változatával együtt. Minden névnek fel kell jegyeznünk a helyi kiejtési formáját, és ha van ettől eltérő hivatalos változata, azt is. A kiejtett formát még a teljesen közömbösnek látszó esetekben sem mellőzhetjük: nem mindegy, hogy a hivatalos *Kossuth Lajos utca* hogyan hangzik (*Kosut Lajos ucca, Kosút Lajos ucca, Kosut Lajos úcca, Kosut ucca, Kosút ucca, Kosut úcca* stb.). Jelezni kell az egyes névváltozatok külső vagy belső helyragozását (*Kosut uccába* vagy *uccán*), s ha a név személynévi eredetű, azt is, hogy a kérdéses személynék milyen közvetlen kapcsolata volt az objektummal. Meg kell jelölni a megnevezett terület, objektum legfontosabb jellemzőit: felhasználási, művelési jellegét, talajminőségét, felszíni formáját, kiterjedését, a rá vonatkozó, vele kapcsolatos hagyományokat, eseményeket, hiedelmeket stb. Érdeklődni kell az elnevezés kérdéseiről: mióta és miért nevezik úgy, melyik névváltozat elevebb, melyiket kik használják stb.

Gyűjtőfüzetünkben pontosan el kell különülnie az egyes adatközlőktől származó információknak. Ezért sem helyes, ha például irodában vagy egyebütt, csoportos közönségtől próbáljuk begyűjteni adatainkat. Két-három adatközlő egyidejű kérdése esetleg hasznos lehet: oldottabb a hangulat, egymás tudását, emlékezetét kiegészítik, egymás közötti beszélgetésükben a valódi névhasználati formák kerülnek elő. Ilyenkor is arra kell azonban törekednünk, hogy valamilyen módon minden adatunk gazdájához köthető legyen (pl. indexszámokkal jelezni, kitől való egy-egy közlés). Jegyezzük fel minden adatközlőnk nevét, születési évét, foglalkozását, lakcímét, esetleg a tisztségére vagy kiejtésére vonatkozó értesülésünket, megfigyelésünket is. Igen hasznos lehet, ha a hibátlan nyelvjárási kiejtésű, jó beszédkészségű adatközlővel mikrofon előtt is beszélgetünk. Az így magnetofonszalagra vett anyag nemcsak névtanilag használható, hanem egyben fontos nyelvjárási dokumentum is.

Mivel még egy néhány ezer holdas határú kis község névanyagát sem is-

meri egy adatközlő teljes egészében, szükséges, hogy minél több adatközlőnk legyen. Ha valakinek csak annyit mondunk: sorolja fel a falu dűlőneveit, rendszerint alig tud többet összeszedni egy tucatnyinál. Ezért kell már a szobában is a terepre vezetni adatközlőinket — legalább gondolatban. De hogy mi mindennek van saját elnevezése, az csak akkor derül ki, amikor adatközlőnk mellé szegődve magunk is kimegyünk a határba. Utak, hidak, medrek, gödrök, átjárók, kutak, kereszték nevei főleg ekkor szoktak előbukkanni, ha nem unjuk meg a kérdezést, érdeklődést. A határ bejárása nélkül nem lehet teljes értékű gyűjtést végezni. Jó partner erre a célra a mezőőr, ha helybeli, és megfelel az adatközlők iránti követelményeknek. A határjáráskor kezünkben van a térkép-vázlat: nemcsak a frissen megtudott adatokat rögzítjük rajta, hanem a korábbi lokalizálásokat is ellenőrizzük. A valamilyen szempontból fontos részek felszínéről részlet-vázlatokat is csinálhatunk. A határjárás ne egyszerűen körülrés legyen a szomszédos falvak peremén, hanem szíromlevelek peremvonalához hasonlóan hurkolja át meg át a határvonal és a belsőség közti területet.

Nem esett szó eddig a hallott adatok lejegyzésének hangtani hűségéről. Az ideális természetesen az lenne, ha mindent a nyelvjárási feljegyzésektől tudományosan megkívánt fonetikus pontossággal, s az előírt jelekkel íránk fel. A „kötelező minimumot” e téren a Zala megyei gyűjtés bevezetője így fogalmazza meg: „jelöljék a gyűjtők a zárt *ë* hangot, a kiejtésnek megfelelően írják fel az *l* és *j* hangokat (tehát ne használják a köznyelvi helyesírás *ly* betűjét), jelöljék a magánhangzók hosszúságát és rövidségét, esetleg a mássalhangzók hasonulását. A hangtani finomságok (diftongusok, a hangok zártabb, nyíltabb ejtése) jelölésére jobb, ha nem vállalkoznak a hangtani ismeretekkel és gyűjtési tapasztalatokkal nem rendelkező munkatársak” (i. m. 9). — Úgy gondoljuk, a mássalhangzók hasonulása és a diftongusok jelölése megkívánható volna minden érettségénél magasabb iskolázottságú gyűjtőtől.

A fonetikus feljegyzésnek nem kell csak a névalakokra korlátozódnia. Ha az adatközlő egy-egy találó, a névre vagy a területre fontos információt tartalmazó kifejezést, esetleg egész mondatát is sikerül fonetikus feljegyezni, az csak hasznára válik munkánkunknak. Különösen vonatkozik ez a csak helyszínen ismert tájszavakra, amelyeknek megmagyarázása elengedhetetlen.

Itt utalunk arra is, hogy a helyszíni munka nem csupán az adatközlőkkel való társalgást jelenti. Szüksége van a gyűjtőnek már ekkor is olyan csendes órákra — esetleg esti időben, szálláshelyén —, amikor számba veszi addigi eredményeit, és megjelöli közvetlen feladatait. A szóbeli gyűjtés anyagát átnézve kijegyzi a számára nem világos hangzású, jelentésű, formájú, szerkezetű neveket és szavakat, hogy újra megkérdezve tisztázza problémáit. Elő kell vennie az előkészületi munkák során összegyűjtött adatokat is, és megvizsgálni: élnek-e, azonos formában és funkcióban, ugyanazon területre, objektumra vonatkoztatva használják-e őket; stb. Az elő nem került régi neveket esetleg nyílt rákérdezéssel is meg kell próbálnia felderíteni. Ki kell írni azokat a neveket is, ame-

lyeknek értelmére, megfejtésére semmi elfogadható magyarázatot sem kapott. Ezek ügyében célszerű megnézni a kataszteri térkép tulajdonosjelzéseit is, hátha eltorzult személynév rejlik bennük.

Ha a gyűjtő időbeosztása és lehetősége engedi — illetőleg ha gyűjtése nem egyszerű szinkron adatközlés, hanem történeti, névtani feldolgozás igényével készül —, ne mulassza el a helyi egyházi irattár átnézését sem. Egyrészt sok olyan régi névadat jegyezhető ki belőle, amely másutt nem maradt fenn; másrészt a régi személynév-állomány segíthet megfejtani megmagyarázhatatlannak tűnő neveket is; végül: a régi anyakönyvek gyakran igen értékes, névtani szempontból is hasznosítható helytörténeti vonatkozású feljegyzéseket tartalmaznak.

Végezetül még egy megjegyzés: helyes, ha a helyszíni gyűjtés mozzanatairól minél részletesebb „naplót” készítünk. Ennek alapján később pontosan rekonstruálhatjuk a munka menetét; a segítők, vezetők nevét, címét pedig jó feljegyezni az esetleges későbbi kapcsolat fenntartása kedvéért is.

14. Az anyagrendezés munkáját ezek után már röviden elintézhethetjük. A jegyzőfüzetek anyagát minél hamarabb fel kell dolgozni, mielőtt még a helyszíni emlékek megfakulnának. Később esetleg a hevenyészett, rövidített feljegyzések áttétele már nehezebb lesz. Legjobb, ha jegyzetfüzetünket kicédulázzuk. Egy-egy cédulára kerül mindaz, amit egy névre vonatkozóan anyagunk tartalmaz. Ha egy objektumnak több neve van, azok céduláit összekapcsolva kezeljük. Ugyanazon név kiejtési változatai természetesen ugyanarra a cédulára kerülnek. A cédulák átmeneti formát jelentenek a jegyzőfüzetnek adatközlők szerint sorakozó információi és a feldolgozás rendezettsége között. Róluk — célunknak megfelelően — készíthetünk egyszerű élőnyelvi névjegyzéket, vagy összedolgozhatjuk történeti, nyelvészeti kutatásokkal, és kialakíthatjuk névtani szócikkeinket. A tudományos igényű névfejtések módszerére itt nem térünk ki. Ehhez a történeti adatok lehetőségig teljes feltárása szükséges oklevéltárakból, levéltárakból; a nyelvi tisztázáshoz egynyelvű történeti és tájszótárak, etimológiai szótár, szakkönyvek, folyóiratok szükségesek, amelyek többnyire csak tudományos intézetekben állnak rendelkezésre.

Elvégzendő viszont minden gyűjtés után a végleges térképvázlat megrajzolása. Erre — bevett szokás szerint — nem a neveket írjuk, hanem a megfelelő helyre számok segítségével jelöljük be a megfelelő nevet. A számozás szemmel követhető legyen, tehát vagy valamilyen irányban haladva növekedjék (például északról dél felé), vagy a lakott belsőséget centrumnak tekintve az óramutató járását kövesse. Szokás, hogy a nagyobb területet jelölő nevek számjelétől nyilakat rajzolunk a névvel jelölt terület határáig; ez azonban nem elengedhetetlen. Annál lényegesebb, hogy a végleges térképvázlat név-számozását pontosan ellenőrizve vezessük rá az egyes nevekről készült céduláinkra is, hogy a kettő megfelelése hibátlan legyen, és bármilyen feldolgozáskor zavar nélkül azonosíthassuk a valóságos helyzettel.

Ha korábban nem is, a gyűjtött anyag rendezésekor, feldolgozásakor okvetlenül előkerül a nevek helyesírásának kérdése. Természetesen, külön helynevekre vonatkozó helyesírási szabályzat nincsen: az egységes szabályzat elvei és gyakorlata teljes mértékben vonatkozik a földrajzi nevekre is. A gyakran több szó összetételéből, vagy még lazább szerkezetekből álló helynevek írása azonban mégsem problémátlan, hiszen a közszők írásában is e téren, az összetételekkel van a legtöbb bizonytalanság. Ezért a Helyesírási Szabályzat ide vágó szabályain kívül utalunk még az alábbi helyesírási forrásmunkákra: FÁBIÁN PÁL: A tulajdonnevek írása (NytudÉrt. 4. sz. [1955], 79—88); UŐ szerk., A „Helyesírásunk időszerű kérdései” vitája (uo. 9. sz. [1956], több helyütt); AKADÉMIA HELYESÍRÁSI BIZOTTSÁGA: A földrajzinév-írás további szabályai (I.OK. IX [1956], 427—38); DEME LÁSZLÓ: Egyes helynév-típusaink *-i* képzős melléknévi származékáról (MNy. LIV [1958], 125—36); UŐ: Helyesírási rendszerünk logikája (Nyr. LXXXVIII [1964], 362—5); FÁBIÁN PÁL, FÖLDI ERVIN, IFJ. HÖNYI EDE, A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai (Bp., 1965); stb. Saját eljárásának ismertetése kapcsán részletes eligazítást ad e kérdésekről a Zala megye földrajzi nevei című kötet bevezetése is.

A feldolgozáshoz kedvet kapó kezdő kutató a nyelvészeti szakirodalom rövidítései között sem mindig könnyen igazodik el. Ezért soroljuk fel befejezősül a fentiekben alkalmazott rövidítések feloldását. Egyben utalunk rá, hogy a nyelvtudományunkban bevett rövidítéseknek az itteninél teljesebb listáját megtalálhatjuk a Magyar Nyelv LVI [1960], 421—7. és 495—500. lapjain, BENKŐ LORÁND összeállításában.

Acta Univ. Debr. = Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominata. — A Kossuth Lajos Tudományegyetem évkönyve.

ALH. = Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. — A Magyar Tudományos Akadémia idegennyelvű nyelvtudományi folyóirata.

Bárczi-Eml. = Bárczi Emlékkönyv. Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Bp., 1964. NytudÉrt. 40. sz.

DMNyIK = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. — Kiadványsorozat.

EMNyF. = Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. — Tankönyvsorozat.

KÁZMÉR, Alsó-Szigetköz = KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzinevei. Bp., 1957. MNyTK. 95. sz.

LŐRINCZE, Fgy. = LŐRINCZE LAJOS, Földrajzinév-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai. Bp., 1949.

MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I—II. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Bp., 1961, 1962.

MNépn. = Magyar Népn. — Folyóirat 1939—1949.

MNy. = Magyar Nyelv. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata 1905—.

MNyj. = Magyar Nyelvjárások. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének évkönyve. Bp., Debrecen, 1951—.

MNyM. = A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere. Szerk. BÁRCZI GÉZA, Bp., 1955.

MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Tanulmányosorozat.

NéprNytud. = Néprajz és Nyelvtudomány. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. — A szegedi J. A. Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Néprajzi tanszékének évkönyve.

Névtud.Vizsg. = Névtudományi Vizsgálatok. MIKESY SÁNDOR közreműködésével szerk. PAIS DEZSŐ. Bp., 1960.

NyIK. = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. Új folyam: 1963—.

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. — Nyelvtudományi folyóirat.

Nyr. = Magyar Nyelvőr. — Nyelvtudományi folyóirat.

NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések. — Tanulmányosorozat.

I. OK. = A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei. — Folyóirat.

Pais-Eml. = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Szerk. BÁRCZI GÉZA és BENKŐ LORÁND. Bp., 1956.

SzótTan. = Szótártani Tanulmányok. Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ. Bp., 1966.

SzPFÉ. = A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve.

SzTFTK. = A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei.

15. Természetesen tudatában vagyunk, hogy a földrajzinév-gyűjtőnek a fentiek után is számos kérdése, problémája marad. Pontos forgatókönyvet azonban nem is lehet e munkához készíteni, hiszen minden konkrét eset más-más módon zajlik le. Szándékunk csak az volt, hogy a névélettani tanulmányok terén „naprakész” utalásokat adjunk a kereső, kezdő érdeklődőnek, illetőleg néhány gyakorlati tanácsot a gyűjtés és formába öntés munkájához.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Neue Ergebnisse und Aufgaben der Erforschung der geographischen Namen in Ungarn

Der Aufsatz ist ein Nachwort zur neuen Auflage der Studie von Lajos Lőrincze: „Földrajzi neveink élete“ (Das Leben unserer geographischen Namen; Budapest, 1947.). Der Verfasser hat sich das Ziel gesteckt, die Geschichte der ungarischen Ortsnamenforschung in den vergangenen zwei Jahrzehnten zu überblicken.

Ausser der traditionellen historischen Ortsnamenforschung behandelt er die Aufsätze und Studien, die in den Bereich der von Lőrincze angeregten „namenbiologischen“ Untersuchungen gehören. — In der zweiten Hälfte der Arbeit erteilt er Ratschläge und Hinweise für diejenigen, die in die Sammlung und Bearbeitung der geographischen Namen sich in der Zukunft einschalten möchten.

Á. SEBESTYÉN

A magyar—ukrán nyelvi kölcsönhatás a kárpátukrajnai magyar nyelvjárásokban

A nyelvjárások szinkronikus vagy diakronikus szemléletű elemzésekor a nyelvi kölcsönhatás problémáival is találkozunk.

Ma már közhelynek számít, hogy a magyar nyelvjárások keveredése már az ős- valamint ó-magyar korban kezdődött meg. A honfoglalás után gazdasági (szétszórt birtoklás, legújabbán az iparosítás) és történelmi okok (át- és betelepítések, tatárjárás, törökvilág) miatt ez a folyamat egyre erősödik. De a gazdasági és történelmi okok, mint a nyelvjárások fejlődésének külső (extern) nyelvi tényezői (operátorok) nem tükröződnek közvetlenül és egyenesen (nem okoznak lineáris kauzalitást), és csak a többi külső nyelvi és főleg belső nyelvi tényezővel (operátorokkal) együtt működnek közre a nyelvjárások fejlődésében és különleges jelenségük megteremtésében.

Ezért keveredésük ellenére is, a magyar nyelvjárások megőrizték sajátos típusaikat, és a nyelvi jelenségek funkcionális megterhelésének felmérése után az izoglosszát meg lehet állapítani. A nyelvi interferencia szemléletének az alapján, mi is a nyelvjárások keveredésének a lényege? — A nyelvi érintkezések (kontaktusok) egyik típusával van itt dolgunk, mégpedig a geneológiailag rokon és tipológiailag közel álló nyelvi rendszerek kölcsönhatásával. És ha ennek a típusnak különböző árnyalatai is vannak, mégis általában az intraregionális nyelvi érintkezések hatékonyságának eredményeit mutatják.

Az erdélyi és kárpátaljai magyar peremnyelvjárásokban gazdasági és történelmi okok miatt ez a keveredés kisebb volt. Így tehát ezek a nyelvjárások a többi magyar nyelvjárással lényegében csak marginálisan érintkeztek. De megvoltak e peremnyelvjárásoknak marginális és néha intraregionális kölcsönhatásai a geneológiailag nem rokon és tipológiailag sem közelálló nyelvjárásokkal (pl. román, ukrán).

Ezért is az erdélyi (RSZK) valamint a kárpátaljai (USZSZK) magyar nyelvjárások¹ egyrészt megőriztek egyes régi vonásokat, és a magyar köznyelvnek kisebb hatása volt rájuk, mint a központi részekben, másrészt viszont a szomszédos román, ukrán és más nyelvekkel fenntartott kapcsolatok nyomó-

¹ Az erdélyi magyar nyelvjárásokat az északkeleti, kalotaszegi, mezőszéki és székely típusok alkotják. A kárpátaljai magyar nyelvjárások az északkeleti típusozatba tartoznak (KÁLMÁN BÉLA, *Nyelvjárásaink*. Bp., 1966. 92. és 119.).

kat hagytak rendszerükben, mint ahogy az északkeleti magyar nyelvjárások is hatékony nyomokat hagytak a velük interferáló román, ukrán és más nyelvjárásokban².

A kárpátukrajnai területen évszázadok óta egymás mellett ukránok, magyarok, románok és más népek, valamint etnikai csoportok élnek.

Ez a hosszú egymás mellett élés anyagi és szellemi kultúrájukban sok olyan közös vonást teremtett, amely a kárpátukrajnai lakosság nyelvjárásának fejlődésében közös külső nyelvi tényezőként (operátorként) vett részt. A területen élő ukrán, magyar, román és más nyelvjárás anyagának felgyűjtése, a különböző nyelvi jelenségek tanulmányozása ezért sok érdekes megfigyeléssel gazdagítja a nyelv történetét és a nyelvi kapcsolatokkal, valamint a két- vagy többnyelvűséggel foglalkozó általános nyelvészetet is.

1959-ben, a szovjet népszámláláskor a Kárpátukrán terület 146 247 lakosa vallotta magát magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek³.

A magyarok túlnyomó többsége a terület déli részén, az uzshorodi (ungvári) mukacsevoi (munkácsi) berehovoi (beregzászi), vinogradovoi (nagyszőlősi) valamint tjacsevoi (técsői) kerületekben él. Nyelvjárásaik lényegében egy egységes, zárt tömböt alkotnak⁴, melynek északi és északkeleti határát a kárpátukrán, román és más nyelvjárások képezik, déli határa lényegében egybeesik a Szovjetunió—Magyarország valamint a Szovjetunió—Románia határával, nyugati határa viszont a Szovjetunió—Csehszlovákia határával esik egybe.

Az elmúlt években Kárpátukrajna magyar nyelvjárásainak tanulmányozása során terepmunkát végeztem. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének a Nyelvatlaszhoz kidolgozott kérdőívét lényegesen kibővítettem⁵ és 18 kutatóponton, amelyekkel behálóztam az egész nyelvjárás területet, nagyterjedelmű dialektológiai anyagot gyűjtöttem össze⁶. E gazdag anyag elemzésén és kiértékelésén most dolgozom.

Jelen tanulmányomban szeretnék ezen anyag elemzésének egyes eredményeiről, mégpedig a nyelvjárások néhány hangtani sajáttságáról beszámolni, és a nyelvi érintkezések szemléletének segítségével megpróbálkozom azoknak tényezőit (operátorait) megjelölni. A kárpátukrajnai magyar lakta községek ál-

² A román nyelv és nyelvjárások magyar elemeit részletesen tárgyalja Tamás Lajos számos művében. Ezzel a kérdéssel foglalkozott ezenkívül Gáldi László, Blédy Géza, Zékány Imre és saját magam. A kárpátukrán nyelvjárások magyar jövevényszavait tanulmányozta: Csopey Bonkáló Sándor, Sztripszky Hiador valamint Balezky Emil, J. O. Dzendzelivszkij, Dezső László, P. M. Lizanyec, A. M. Mokány, V. I. Orosz, P. P. Csucska és saját magam.

³ A terület lakosságának többsége ukrán: 1959-ben 685 464 ember vallotta magát Kárpátukrajnában ukránnak.

⁴ De vannak Kárpátukrajnában magyar nyelvjárás szigetek is, pl. a huszti, mukacsevoi (munkácsi), rahovoi (rahói) kerületekben.

⁵ Ezt a kérdőívet bővítettem ki 2240 kérdéssel, melyek segítségével a kárpátukrán—magyar nyelvi kölcsönhatást fel akarom tárni.

⁶ Hálas köszönetemet fejezem ki Imre Samunak és Lőrincze Lajosnak ezúton is azért a sok jó, értékes tanácsért, amelyeket 1962 őszén kaptam tőlük, amikor Kárpátukrajnában négy kutatóponton a Magyar Nyelvatlaszhoz szükséges anyagot gyűjtötték össze.

talában régi települések. Így pl.⁷ Velika Dobrony (D: Nagydobrony, uzshorodi kerület) településről a történelmi kútfők első ízben már 1248-ban (Szirmay, Not. com. Zempl. 322), majd 1270-ben írnak (Cod. Patrius, VI, 168). Ratovci (Ra: Rát, uzshorodj kerület) községet első ízben 1214-ben (Fejér, Cod. Dipl. Hung. III/1) mint „locus Rath”-ot említik. A magyarok letelepülése itt valószínűleg későbbi. Így keleti szláv szubsztrátummal kell számolnunk. — Rozivka (R: Minaj, uzshorodi kerület) településről az első adatok 1273-ból vannak (Cod. Patrius VIII, 440). — Barkaszovo (B: Barkaszó, mukacsevoi kerület): 1321 (Fejér, i. m. VIII/1, 486). — Csoma (Cs: Csomonya, rég. Shoma, berehovói kerület): 1219 (Reg. 232.). — Ivanyivka (I: Iványi, berehovói kerület): 1488 (Bazilovics, Brevis notitia, I, 20). — Megyanyica (M: Medence, berehovói kerület): 1466. (Duliskovics, Istor. cer. Ugr. III, 56). — Vilok (Vi: Tiszaújlak, vinohradovoi kerület): 1300 (Szirmay, Not. com. Ugocensis 69). — Viskovo (V: Visk, huszti kerület; a középkorban város): 1300 (Fejér, i. m. III/1, 79). — A település a régi vár körül alakult ki. Már a legrégebbi időkben is vegyes magyar—ukrán lakossága volt. A Dózsa György vezette felkelésben a község magyar és ukrán lakossága egyaránt részt vett. A felkelés leverése után Zápolyai parancsára Viskovo minden portája (háza) pénzbírságot fizetett, ld. erről Fessler, Geschichte von Ungarn IV, 181. — Szolotvina (Sz: Szlatina, Aknaszlatina, Zalatina, rahovoi kerület): 1359 (Fejér, i. m. IX/3, 160; mint sóbányáról még régebbi adatok).

Valamennyi kárpátukrajnai településnek, amelyben a magyar nyelvjárások anyagát gyűjtöttem fel, több mint öt-hét évszázados története van. Az évszázadok folyamán majdnem minden településen a külső és belső nyelvi tényezők a legkülönbözőbb korrelációban álltak egymással. Ez oda vezetett, hogy a különböző településeken egy és ugyanazon nyelvjárásban eltérő fejlemények mentek végbe. Majdnem minden magyarlakta községben más-más nyelvjárást beszélnek, de csak a német *Mundart*, orosz *говор*, román *graiul*, ukrán *говирка* (*hovirka*) értelemben, azaz mikro-nyelvjárás (tájszólás) értelmében. Ugyanakkor sok régi vonás egységes maradt. Sőt az egyes településeken létrejött új nyelvi fejlemények az integrációs folyamat gyengesége ellenére is átterjedtek a szomszédos településekre is. Így a kárpátukrajnai magyar nyelvjárások egyes jelenségei sok érdekes, tanulságos izoglosszát mutatnak és a német *Dialekt*, orosz *диалект*, román *dialectul*, ukrán *диалект* (*dialekt*) vagy *говор* (*hovor*), azaz makro-nyelvjárás értelmében csak legfeljebb három típusú nyelvjárásról beszélhetünk. Az *í*-zés itt, akár a többi északkeleti nyelvjárásban, jellegzetes vonás, mégis ha funkcionális megterhelését figyelembe vesszük, nem minden település tiszta *í*-ző. Néhány kutatóponton az *ë*-zés is megőrződött, és érdekes

⁷ A 18 kutatópont közül itt csak azokat soroljuk fel, amelyek nyelvjárási anyagát a továbbiakban felhasználjuk. A mai hivatalos elnevezés után zárójelben közöljük a kutatópont nevének rövidítését, amelyet a továbbiakban használunk, és megadjuk a község magyar elnevezését is.

hangtani jelenségeket teremtett. A nyitódó és záródó kettőshangzók egyes községekben színes képet mutatnak.⁸

A tanulmányozott nyelvjáróterületen van egy jellegzetes palóc nyelvjárás is, mégpedig Veliki Dobronyban (Nagydobrony, uzshorodi kerület).

Ezenkívül vannak olyan települések is, pl. Rozivka (Minaj), Ivanyivka (Iványi), amelyek a közel fekvő Uzshorod (Ungvár) valamint Berehovo (Bereg-szász) városokból jövő magyar köznyelv, valamint a magyar—ukrán nem teljes, szociális kétnyelvűség miatt nivellálódtak. A magyar—ukrán teljes, szociális kétnyelvűség hatott a viskovi (viski, huszti kerület) és kisebb mértékben a viloki (Tiszaújlaki, vinogradovoi kerület) nyelvjárásokra is. Szolotvinán (Szlatinán, rahovoi kerület) a magyar—ukrán—román nem teljes és teljes, szociális háromnyelvűség hatásával találkozunk az itt beszélt magyar nyelvjárásban.

Az egész kárpátukrajnai magyar nyelvjáróterületen a magyar—ukrán nyelvi interferencia sok érdekes jelenség fejlődéséhez járult hozzá. De milyen mély az interferencia behatolása, és a magyar nyelvjárások milyen szintjein mutatható ki? — A nyelvészeti irodalomban már évek óta élénk vita folyik arról, milyen mélyen hatolhat be a nyelv rendszerébe az interferencia által bekerült idegen elem, milyen nyelvi szintekre hatolhat be általában. Ellentétes, sőt polárisan szembenálló nézetek koexistálnak itt egymás mellett, főleg ami az interferáló nyelvek hangtani, szóképzéstani, mondattani és szótani szintjeit illeti.

A nyelvi kontaktusok tanulmányozása során arra a következtetésre jutottam, hogy a nyelvi interferencia hatékonysága a nyelvek geneológiai és tipológiai mivoltától, a nyelvi kölcsönhatás típusától, intenzitásától, időtartamától, valamint külső és belső nyelvi tényezők működésétől függ.

Behatolhat egy idegen elem az egyik interferáló nyelv fonológiai rendszerébe úgy, hogy ne idegen hangként funkcionáljon, hanem meghonosodjon, azaz fonémává váljon? A különböző nyelvek azt mutatják, hogy egyes fonémák idegen nyelv behatolása révén is keletkezhetnek. (Így pl. többek szerint a magyar *zs, c* szláv⁹, keleti szláv Φ (f) görög hatásra.)

Igaz, hogy az elsősorban a nyelvi interferencia intenzitásától függ fonetikai szinten. A tanulmányozott nyelvi anyag egzakt módszerekkel történt felmérése azt mutatja, hogy egy idegen hang csak akkor honosodhat meg, és válhat fonémává, ha az átvett szavakban a funkcionális megterhelés gyakorisága révén áttörheti az átvevő nyelv fonológiai rendszerét. Ehhez viszont az átvevő nyelvben is meg kell hogy legyenek a fonológiai rendszer áttöréséhez és a behatolt idegen hangnak az oppozícióihoz szükséges feltételek.

De nemcsak új fonémák megteremtéséhez járulhat hozzá a nyelvi interferencia. Az idegen hangok még meghonosodásuk előtt is hathatnak az átvevő

⁸ A driszino-i (derceni, mukacsevoi kerület) nyelvjárás kettőshangzóit tanulmányozza I. Káposztay Erzsébet.

⁹ Ellenkező véleményen van KÁLMÁN: MNy. LXI, 393—4. — Szerk.

nyelv fonológiai rendszere. Meghonosulásukkal és fonémává változásukkal viszont eltolódásokat, sőt új jelenségeket hívnak elő az átvevő nyelv egész fonológiai rendszerében. Az ilyen eltolódások és új fonológiai jelenségek még akkor is beállhatnak, ha a nyelvi interferencia hozzájárulása révén nem is keletkeztek új fonémák. És ez a leggyakoribb.

Ezt bizonyítják a kárpátontúli terület magyar nyelvjárásainak egyes hangtani sajátosságai is. Íme egynehány:

О гармонии гласных в финно-угорских языках (Вопр. финно-угр. яз. 1964, 59—68.) tanulmányomban a finnugor nyelvek fonológiájának „határjelzéseivel” (Trubeckoj) foglalkoztam. Arra a következtetésre jutottam, hogy mind a magyar, chanti (osztják), manysi (vogul), mari (cseremis), mordvin (moxsa és erzä) és a legtöbb balti finn nyelvek magánhangzóilleszkedésének, valamint a vele sok közös vonást mutató (de nem azonos) török szinharmonizmusnak, mind a többi és főleg indoeurópai nyelvek hangsúlyának az a szerepe, hogy határjelzésként működjenek, és biztosítsák a szóalkotó morfémák, főleg a tömorféma és a toldalék egységét. Azokban a nyelvekben, ahol a szót alkotó morfémák egységét két határjelzés is biztosítja — a magánhangzó-illeszkedés és a hangsúly is (mint pl. a magyarban), ott az utóbbinak alárendelt szerepe van. És ellenkezőleg, azokban a nyelvekben, ahol nincs magánhangzóilleszkedés, ott a hangsúlynak nagyobb a fonológiai szerepe, mert egymagának kell biztosítania a szót alkotó morfémák egységét, betölteni a határjelzés szerepét.

A kárpátukrajnai magyar nyelvjárásokban a magánhangzóilleszkedés a tömorféma és a toldalék között rendszeresen érvényesül. Pl. *házbu* (B), *házbul* (Cs), *háozbä* (D), *asztalra* (R), *aszt'ánä* (M), *asztaltù* (Sz), *széiken* (B), *szé'khez* (Vi), *üvegje* (I) stb. Sőt egyes legújabbkori ukrán átvételekben a magyar nyelvjárástömbben, nem peremtelepüléseken a tömorfémákban is érvényesül pl. ukr. швейна 'ruhagyár (v. üzem)' > m. *svajna* (M) (vö. szl. чьяльдь > m. *család* vagy *cseléd*).

A magyar nyelvjárástömb peremtelepülései, valamint a két- és többnyelvűség, az ukrán szubsztrátum által befolyásolt községekben és a magyar nyelvjárászigeteken a magánhangzóilleszkedés nem mindig érvényesül. Itt egyes határozó- és birtokos személyragoknak csak egy, főleg mély magánhangzós toldalékát használják, pl. *ebidha* (V), *ocseretyba* (K), *szé'kha* (Ra), *ëmbërva* (Ra), *ëmbërja* (V), *üvegja* (Vi). Annál kevésbé érvényesül itt a magánhangzóilleszkedés a legújabbkori ukrán átvételek tömorfémaiban, pl. az említett ukr. швейна 'ruhagyár (üzem)' itt *svejna* (V). Így tehát ezekben a nyelvjárásokban a magánhangzó-illeszkedés, mint a szó egységének a határjelzése, kissé fellazult. Ahhoz nem fér kétség, hogy a fellazulásban, az ukrán hatásnak is szerepe volt. Mivel egyensúlyozzák az említett nyelvjárások a szó ezáltal bekövetkezett határjelzési gyengeségét? A szó hangsúlyával. Fonetikai laboratóriumokban végzett mérések, az oscilogrammák arról tanúskodnak, hogy a kárpátukrajnai magyar nyelvjárástömb peremtelepülésein, valamint a két- és többnyelvűség és

ukrán szubsztratumú községekben, úgyszintén a magyar nyelvjárászigeteken a szóhangsúly általában intenzívebb, mint e terület többi magyar nyelvjárásában, mint a magyar köz- és irodalmi nyelvben. A hangsúly intenzitásának megnövekedése a magánhangzó-illeszkedést nem érvényesítő szavakban nagyobb, mint máshol, ahol tömorféma és a toldalék között ez az illeszkedés megtörténik.

De ugyanakkor még ezeknek a nyelvjárásoknak a többsége is megőrizte a magyar nyelv hangsúlyának a jellegzetes vonásait. Két kutatóponton, mégpedig Viskovon (Visken), ahol, ahogy már kifejtettem, a magyar—ukrán kétnyelvűség hatása erős és részben Ratovciban (Ráton), ahol ukrán szubsztrátummal számolnunk kell, a hangsúlynak új vonásai vannak, a főhangsúly nincs mindig az első szótaghoz kötve. A hangsúlyozás itt a következő képet mutatja¹⁰:

1. Ha a toldalék nélküli kéttagú szavakban a főhangsúly az első szótagon marad, pl. *ĕ·bid*, a toldalékkal ellátott alakban már a második szótagra kerül át: *ĕbì·det*, *ĕbì·dnà*, *ĕbì·dhoz* (V). *A·blak* de *ǫblǫ·kru*, *ǫblǫ·knál*, *ǫblǫ·kon* (V); *ǫ·sz·tǫl*, de *ǫszta·lt*, *ǫszta·lbù* (V); *te·hĕn* de *tehĕ·net* (V), *szē·kĕr* de *szekĕ·ret* (V); *bì·ro* de *biro·ja* (R), *kǫ·lasz* de *kalà·sza* (V), *ki·nǫz* de *kinǫ·za* (V); *ǫ·kǫs* de *ǫkǫ·sam* (V); *sĕ·prü* de *sĕpe·rtem* (R), *pa·rancs* de *para·ncsul* (V).

2. Háromtagú szavakban a főhangsúly már a toldalék nélküli alakban is a második szótagon van; pl. *bǫrǫ·zdǫ* (V) *ocse·rety* (V), *szĕrĕ·do* (R) *vǫcsǫ·rǫ* (V) *isko·lǫ* (V) *tǫni·tó* (V) *fĕrĕ·dni* (R).

3. Ha ezekhez a háromtagú szavakhoz még toldalék is járul, akkor a főhangsúly egy szótaggal még előbbre csap át, pl. *bǫrǫ·zdǫ* de *bǫrǫzdǫ·ja* (V) *ocse·rety* de *ocsere·tyba* (V), *vǫcsǫ·rǫ* de *vǫcsǫrǫ·zik* (V). — A háromtagú összetett szavakban is a második szótagra esik a főhangsúly pl. *szā·dok* de *szado·kfa* (V), *fe·nyü* de *fenyü·fa* (R), *jà·rom* de *jàro·mfǫ* (V). Viskovon (Visken) sokszor a főhangsúly előre tolódik egy szótaggal akkor is, ha egy szókapcsolatban enklitikusan használnak egy segédigét, vagy ha leválasztották az igeképzőt, pl. *ő·reg* de *őre·g vagy* (V)¹¹; *kimo·ngyǫ* de *mongya·ki*. A hangsúlyátcsapással a nyelvjárás erősíti a szó (szókapcsolat) határjelzését és ezáltal jobban biztosítja a szót alkotó morféma egységét is. A viskovoi (viski) és bizonyos tekintetben a ratovci (ráti) hangsúlyozás hasonlít a jeledinți-re (lozsádira), amelyről Benkő Loránd a Magyar Nyelvatlaszhoz gyűjtött anyagában (NyA. I, 568) valamint Murádin László tanulmányában (MNyj. IX, 177—8) találunk adatokat.

Abból a tényből, hogy a hangsúlyozás átcsapása először a szláv jövevényszavakat érintette, arra következtethetünk, hogy e jelenség kialakulásában külső nyelvi tényezőként (operátorként) működött a magyar—ukrán nyelvi interferencia és a kétnyelvűség.

A magánhangzók rövid és hosszú korrelációja, mint a magyar nyelv fonológiai rendszerének jelensége, a kárpátukrajnai magyar nyelvjárásokban egyes

¹⁰ A hangsúlyozott szótagot a magánhangzó után tett, fölemelt pont jelzi.

¹¹ Vö. angol *fourtee·n*, de *fou·rteen men*.

sajátosságokat mutat. Általában az egész nyelvjáróterületre jellemző, hogy a hosszú magánhangzók időtartama megrövidült, és ezáltal a korreláció is megváltozott pl. *tiz* ~ *tizet* (M) *viz* ~ *vizet* (S), *út* ~ *uton* (Sz) stb.

A magyar nyelvjárástomb peremtelepülései, a két- és többnyelvű, valamint az ukrán szubsztrátumú községekben és a magyar nyelvjárósszigeteken ez a korreláció felbomlott. Itt akár a *tő*-, akár a *toldalék*morfémák majdnem minden pozíciójában csak rövid magánhangzók vannak,¹² pl. *viz*, *vizi* (V), *zsup* (Sz), *szivők*, *szina* (V), *tanitgo* (Ra), *birav* (V), *sirna*, *sirtam* (V), *könyü* (Vi), *mühěj* (Sz), *szomoru* (V), *falubu* (I), *hüvös* (Sz). Előfordul még ugyan egy félhosszú *ü*, de csak szóvégi pozícióban vagy a *toldalék*ban, és félhosszú *i* (*r*, *l*, *j* előtt), de funkcionális megterhelése jelentéktelen, pl. *szü* (R), *asztalrű* (Vi), *kir* (V), *fil* (Sz), *szij* (Vi). A hosszú magánhangzók időtartamának a rövidítése más magyar nyelvjárásokra, pl. az erdélyiekre és volt bukovinaira is jellemző.

Úgy gondolom, hogy ebben a magánhangzó nivellálódásban az idegen nyelvi hatás (a kárpátontúli területen a magyar—ukrán, ill. magyar—ukrán—román nyelvi) interferencia tényezőként vett részt.¹³

Közhely, hogy a finnugor nyelvekben a morfémák felépítésében a magánhangzó és mássalhangzó fonémák csak sajátos megadott sorrendben léphettek fel. Ezzel a vocalis (V) és consonans (C) sorrend felépítésével a morfémák fonológiai struktúrájának a modelljei meg voltak szabva. Ezek a modellek 4 típusra vezethetők vissza.

1. VCV	3. CVCV
2. VCCV	4. CVCCV

Az előmagyar és ősmagyar korban, amíg a magyar nyelv csak rokon (finnugor) valamint török, iráni és keleti szláv nyelvekkel érintkezett, és az átvett morfémák nemcsak, hogy kisszámúak voltak, hanem fonológiai struktúrájuk átépítés nélkül beleilleszkezhettek a morfémák egyik ős fonológiai struktúrájába, a finnugor magánhangzó—mássalhangzó fonémák sorrendjének a modelljei érintetlenül érvényesültek (pl. tör. *arpa* > m. *árpa*; iráni *xid* (*xed*) > m. *híd*; orosz *хѣльмъ* > m. *halom*).

De megváltozott a helyzet a honfoglalás után, amikor a magyar nyelv nyugati, délszláv és más nyelvekkel kezdett érintkezni. Ekkor jóval több átvett szót kellett meghonosítani, sőt a jövevényszavak magánhangzó—mássalhangzó sorrendjének a felépítése sokszor teljesen idegen volt az átvevő magyar nyelv számára. Számos jövevényszónak az átadó nyelvben CCVC (V) volt a fonológiai felépítése (pl. szl. *bratъ* > m. *barát*; szl. *sliva* > m. *szilva*; ukr. *гречка* > m. nyj. *haricska*). E jövevényszavak meghonosítása folyamán az ősi finnugor modellek

¹² Igaz, hogy — amint ezt a mérések mutatják — ezen „egységes” magánhangzó időtartama egy kicsit hosszabb, mint a *köz*-, illetőleg irodalmi nyelv megfelelő rövid magánhangzóí.

¹³ A példákban csak az *i*, *u*, *ü* fordul elő, e magánhangzók kiegyenlítődése, illetőleg rövidülése azonban a Dunántúl nagy részén is megvan, ott pedig aligha játszhatott szerepet valamely hosszú-rövid korrelációt nem ismerő szláv vagy román nyelv! — Szerk.

érvényesítették hatalmukat és a mássalhangzócsoport feloldásával átépítették az átvételek fonológiai struktúráját.¹⁴ Ehhez az átépítéshez tán az is hozzájárult, hogy a nyugati és délszláv CCVC (V) felépítésű átvételek keleti szláv megfelelőinek egy része a „polnoglaszije” révén CVCV felépítésű volt (vö. bolg. *брана*, lengy. *brona*, szerb—horv. *brana*, cseh *brána*, szlovák *brána*, de orosz, ukr., bjelor. *борона* ~ m. *borona*).

A szláv jövevényszónak több párhuzamos átvétele lehetett. Egyes nyelvjáráásokban a nyugati- és délszláv CCVC (V) felépítésű szó volt az átvétel „történeti forrása” (A. Graur), másokban (főleg a kárpátukrajnai, erdélyi és a volt bukovinai nyelvjárásokban) a keleti szláv CVCV... Így tehát, a keleti szláv analógia is hozzájárulhatott az átépítés módjához.

Ehhez a honfoglalás előtti óorosz átvételek meghonosításának a tapasztalata is segített. A magyarok a nyugati és délszláv szókezdő mássalhangzó-torlódásos jövevényszavak hanghelyettesítésekor „hallottak” a két szókezdő CC... között egy „jeres” hangot, amely a keleti szláv *ъ*-re emlékeztetett (vö. óorosz *хълмъ* > m. *halom*) és amelyet csak erősíteni kellett (pl. *bratъ* > *barát* > *barát*).

Ugyanakkor az ősi finnugor modellek sem tudtak teljesen „megbirkózni” a mássalhangzótorlódás feloldásával, és megrendültek. Egy új modell jött létre, amelynek CCVC... a felépítése. Eleinte a szókezdeten a második C csak *r* vagy *l* lehetett (pl. *brekeg*, *blokád*, *krajcár*, *klinika* stb.), később más mássalhangzó is (pl. *szyepp*, *szyputnyik* stb.). Tehát az ősi finnugor CVCV (CVCCV) modell megrendülésében az *r*, *l* mássalhangzók játszották a „trójai ló” szerepét.

Mivel magyarázható ez? Egyrészt tán az *r* és *l* mássalhangzók jellegével. Ismeretes, hogy ezeknek a liquidáknak egyes nyelvekben, köztük a nyugati és déli szláv nyelvekben szótagalkotó szerepe is lehet, azaz „helyettesíthetnek” egy magánhangzót (vö. a cseh *vlk*¹⁵, szlovák *chlm*, szerb—horvát *krst.*). Ha a magyarban az *r* és *l* mássalhangzók ezt a szótagalkotó szerepet nem is töltik be, mégis megvan bennük ez a potenciális lehetőség.

Másrészt viszont a magyar nyelv más fonológiai sajátosságaiban is keresnünk kell ezt a magyarázatot. Erről tanúskodnak a kárpátukrajnai magyar nyelvjárások is. A hangutánzással képzett *tücsök* és *tüsszent* szavakat itt ilyen alakjaiban jegyeztük fel: *prücsök* ~ *pücsök* (V); *prücsök* ~ *tücsök* (D); *trücsök* ~ *tücsök* (M); *prücsök* (I), *prücsök* ~ *þücsök*, *þücsök*, (Sz); *prüszköl* (R), *prückjöl* ~ *tückjöl* (Ra), *tüszköl* ~ *tücköl* (M); *prüszköl* ~ *þücköl* ~ *þücköl* (Sz). Itt nemcsak a szókezdő hangok tarkasága lep meg, mert más hangfestő szavakban is gyakori, hanem a *ψ*¹⁶ hang, valamint a *pr* szókezdő mássalhangzó csoport.

¹⁴ A mássalhangzó-torlódás feloldásáról l. KÁLMÁN BÉLA tanulmányát (MNyj. II, 59—71).

¹⁵ A csehben lehet egész mondatot is alkotni egyetlen magánhangzó nélkül, pl. *Strč prst skrz krk.* (=Nyomd át az ujjadat a nyakán keresztül). Az angol nyelvben a *m* és *n* mássalhangzónak lehet szótagalkotó szerepe, pl. *taken* (teikn), *seldom* (seldm).

¹⁶ A bilabiális tremulánusról és hangértékéről l. BÁRCZI, Fonetika 22.

Balogh Lajos felhívta a figyelmet, hogy *ψücsök* ~ *prücsök*, *ψüsszeg* ~ *prüsszög* alakokat lehet találni még az erdélyi, valamint a volt bukovinai magyar nyelvjárásokban is.¹⁷

A Benkő Loránd, Lőrincze Lajos és Végh József által a Nyelvatlasz számára az erdélyi és a volt bukovinai magyar nyelvjárások felgyűjtött anyagának a tanulmányozása a következő képet mutatja:¹⁸ A *tücsök* és *tüsszent* szavaknak itt ilyen alakjai vannak: 1. *prücsök*, *prüszköl* (Boghuş—Szilágybagos); 2. *prücsök*, *ciecál* (Deja—Désháza); 3. *pücsék*, *püszkél* ~ *prüszkél* (Damacuşeni—Domokos); 4. *prücsék* ~ *prücsék*, *prüsszön* ~ *prüsszen* (Nimigea de Jos—Magyarne-megye); 5. *ψücsök*, *ψüsszeg* ~ *püsszeg* ~ *tüsszeg* (Tircaia—Köröstárkány); 6. *prücsök* ~ *tücsök*, *prüszköl* ~ *trüszköl* (Văleni—Magyarvalkó); 7. *prücsék* ~ *prücség*, *prüszkél* (Vaida-Camaras—Vajdakamarás); 8. *prücsék* ~ *ψücsék*, *prüszkél* (Jeica—Zselyk); 9. *tücsök* ~ *ψücsök*, *prüsszög* ~ *prüszköl* (Tulghes—Tölgyes); 10. *ψücsék* ~ *ψücsék* ~ *ψücsök* ~ *prücsék* ~ *pücsék*, *prückél* (Colteşte—Torockó-szentgyörgy); 11. *ψücsék* ~ *ψücsék*, *prüszkél* (Gheorghe Doja—Dózsa György v. Lukafalva); 12. *prücsök* ~ *ψücsök*, *prüsszög* (Eremitul—Nyárádremete); 13. *ψücsök*, *ψüsszen* (Cobăteşti—Kobátfalva); 14. *ψücsök* ~ *ψpücsök*, *püsszög* (Racul—Csikrákos); 15. *ψücsök* ~ *pücsök*, *püsszög* (Plăeşii de Jos—Kászon); 16. *ψücsék* ~ *ψücsék*, *ψüszkék* (Oieşdea—Vajasd); 17. *ψücsék* ~ *ψüsszeg* (Copşa—Mica—Kiskapus); 18. *ψücsék* ~ *ψücsék* (Jeledinţi—Lozsád); 19. *ψücsök* ~ *ψücsök*, *ψüsszen* ~ *prüsszen* (Săcădate—Szakadát); 20. *tücsök* ~ *prücsök*, *ψüsszent* ~ *ψüsszög* ~ *püsszent* (Hălmeag—Halmágy); 21. *ψücsök* ~ *tücsök*, *prüsszög* ~ *ψüsszög* (Cernatu v. Săcele—Csernátfalva); 22. *tücsök* ~ *trücsök* ~ *ψücsök* ~ *ψücsök*, *prüsszög* ~ *prüszköl* (Zagon—Zágon). Volt bukovinai települések: a. *ψücsök*, *ψüsszög*, *prüsszög* (Kakasd—áttelepültek Andrásfalvából); b. *prücsök*, *ψüsszög* (Hidas—áttelepültek Istensegítsből); c. *prücsök* de *ψüsszen* (Szárász—áttelepültek Pusztinából).

Feltűnik az a tény, hogy akár a kárpátukrajnai, akár az erdélyi és volt bukovinai magyar nyelvjárásokban a *tücsök* és *tüsszent* szavak alakváltozatai érdekes izoglosszát mutatnak. A *ψ* szókezdetű alakok, azaz *ψücsök* ~ *ψücsék* stb., *ψüsszög* ~ *ψüszköl* stb. mint főalakok a román etnikai csoportokkal határosak, a román nyelvjárásokkal interferáló magyar nyelvjárási kutatópontokon található (16, 17, 19, 20). Egyes kutatópontokon itt található a *tücsök*, *pücsök* mellékvariánsok is. A *pr* szókezdő alakok, azaz *prücsök* ~ *prücsék* stb. *prüsszög* ~ *prüszköl* stb. főalakok viszont ezekben a peremnyelvjárásokban akár csak más magyar nyelvjárásokban is azokon a kutatópontokon található, ahol intenzív magyar—szláv nyelvi kapcsolat volt (1, 2, 3, 4). Mellékvariánsként itt a *pücsék*, *püszkel* alakok található. Így tehát a hangutánzó *tücsök*, *tüsszen* szavak valamennyi változatának valószínűleg megvolt eredetileg a szó-

¹⁷ Hálás köszönetemet fejezem ki ezért Balogh Lajosnak. (A zárójelben a kutatópont román és magyar elnevezése.)

¹⁸ L. a NyA. I. és II. kérdőív (492. és 331. kérdésekre kapott válaszokat a kutatópontokon).

kezdő bilabiális tremuláns ψ -je. Ahol a magyar nyelvjárások olyan nyelv hatása alatt voltak, amelyben a *pr* szókezdő mássalhangzócsoporthoz nem volt nagy funkcionális megterhelése (a román), ott megmaradt az ősi ψ . Ott viszont, ahol a szláv és más nyelvek hatására a magyar nyelvjárásokban a *pr* szókezdő mássalhangzótorlódás nem oldódott már fel, ott a ψ hang is *pr*-ré változhatott.

Ez a lényeges változás azért is történhetett, mert a bilabiális tremuláns ψ és a torlódó *pr* mássalhangzók között sok közös vonás van (5). És ellenkezőleg a *pr* szókezdő mássalhangzó torlódás és ezáltal a CCVC... modell meghonosodásához hozzájárulhatott az a tény, hogy a magyar nyelv ismerte a bilabiális tremulánst és felhasználhatta szókezdetben a hangutánzó szavak képzéséhez.

A felgyűjtött anyag azt mutatja, hogy a tanulmányozott nyelvjárásokban a hosszú—rövid mássalhangzók szembenállásának a viszonya eltér a megfelelő köznyelvi korrelációtól. A hosszú mássalhangzók megrövidültek. Ez érintette majdnem az egész nyelvjáróterületet. Egyes kutatópontokon pl. Viskovon (Visken), Szolotvinán (Szlatinán), (Tiszaújlakon), amelyek a kárpátukrajnai magyar nyelvjárástömb peremtelepüléseihez és a nyelvjárásszigeteihez tartoznak, ez a szembenállás majdnem teljesen felbomlott. E nyelvjárások fonológiai rendszerében ma rendszeresen csak rövid mássalhangzók vannak és csak egyes esetekben, a morféma határán félhosszúak, mint a gemináció maradványai. A rövidülés elsősorban a szóvégi mássalhangzókat érintette, pl. *örgeB* (R), *szęB*, *lekszęB* (Sz), *keseRüB* (Vi), *ugrot* (V), *killyeB* (I), *kijeb* (R), *tohęb* (Vi) stb. Rövidültek a mássalhangzók intervokális helyzetben is, pl. *jümet* (R), *qdiG* (Vi), *qtę* (V), *fęřętem* (I), *fürdötem* (Sz).

Mivel magyarázható ez a jelenség? Mindenekelőtt vizsgáljuk meg, melyik más magyar nyelvjárásban bomlott így fel a mássalhangzók időtartambeli szembenállása, rövidültek meg a hosszú mássalhangzók, és mutat-e ez a jelenség izoglosszát!

Elsőnek figyelt fel a hosszú—rövid mássalhangzók szembenállásának a felbomlására CSAPÓDI ISTVÁN (Nyr, XXXV, 31—34), mégpedig úgyszintén a kárpátontúli szolotvinai (aknaszlatinai) magyar nyelvjárásban. Benkő Loránd (Nyjt. 102) ezt a jelenséget Rožnava és Košice (Rozsnyó és Kassa, CSSZSZK) vidéki magyar nyelvjárásokban, NAGY JENŐ és MURADIN LÁSZLÓ (MNY. LII, 230—235) a máramarosi coștui (rónaszéki, RSZK) magyar nyelvjárásban találták. A Magyar Nyelvatlasz anyaga azt mutatja, hogy a mássalhangzók időtartambeli szembenállása felbomlott, és a hosszú mássalhangzók megrövidültek még a következő magyar kutatópontokon is:¹⁹ 1. Északkeleten (CSSZSZK) Hucin (Gice 20) és Čučma (Csucsom 21); az északkeleti Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tállya (L 18); az északkeleti, kalotaszegi, mezősegi, székely (RSZK), Boghiș (Szilágybagos 1), Deja (Désháza 2), Nimgea-dejos (Magyarnemegye 4),

¹⁹ Zárójelben a kutatópont száma a NYA-ban.

Tírcaia (Köröstárkány 5); Vaida-comaraș (Vajdakamarás 7); Jeica (Zselyk 8); Eremitul (Nyárádremete 12); Racul (Csikrákos 14); Oieșdea (Vajasd 16); Copșa-mica (Kiskapusi 17); Jeledinț (Lozsád 18), Săcădate (Szakadát 19); Hălmeag (Halmágy 20).

Így tehát valóban ez a jelenség érdekes izoglosszát mutat. Azokban a peremnyelvjárásokban van meg, ahol a magyar—keleti szlovák, magyar—ukrán, magyar—román nyelvi érintkezések erősek, két- és többnyelvűséggel avagy keleti szláv szubsztrátummal kell számolni.

Valószínű tehát, hogy nem megőrzött régiség, hanem idegen hatásra történt fejlemény, ahogy IMRE SAMU (MNY. LI, 507) vélte. A kárpátontúli területen e fejleményben külső nyelvi tényezőként a magyar—ukrán, magyar—román nyelvi interferencia vett részt.

A felgyűjtött anyag tanulmányozása ahhoz a meggyőződéshez vezetett, hogy a kárpátukrajnai magyar nyelvjárásokban egy bilabiális *w*-szerű hang létezik. Ez a *w* főleg az *a*, *i*, *e*, *o* előtti pozícióban, szókezdeten és szó belsejében, a tő- és toldalékmorfémákban egyaránt található. Pl., *wastaG* (V), *lowa* (R), *lowaD* (R), *lowajink* (Vi), *falwak* (Sz), *pęjwa* (Ra), *awas* (V), *wila* (Vi), *widęř* (Ra), *kawics* (Sz), *üweg* (R), *sawó^u* (V), *hamuwa* (Sz) stb.

Önálló fonéma ez, vagy a *v*-nek csak variánsa? Egyes kutatópontokon a *w*-s alakok mellett *v*-s is található, pl.: *widęř* ~ *vidęř* (Ra), *pęjwa* ~ *pęjva* (Ra). De a kutatópontok többségén, ahol ez a bilabiális hang funkcionál, a *w*-s alakoknak nincsenek *v*-s variánsai. Ugyanakkor ezeken a helyeken sem teremtett meg a *w* a nyelvjárás fonológiai rendszerében elegendő feltételt ahhoz, hogy fonémának tekintsük. Nem találkozunk egyetlen egy szóval sem, amelybe a *w* ~ *v* felváltásával jelentésváltozások történhetnének, mint az angol *west* (nyugat) *vest* (mellény). Mindamellet azt gondoljuk, hogy ha a *w* csak a *v* fonéma variánsa is, mégis funkcionális szerepe van, de ezt a szerepet nehéz megállapítani.

Mint ismeretes, a finnugor alapnyelvnek volt egy bilabiális *w*-je. A magyarból már az előmagyar korban kiveszett.²⁰ Megmaradt volna a kárpátukrajnai nyelvjárásokban? Nem valószínű. A nyelvöldrajz azt mutatja, hogy a *w* hang azokban a peremnyelvjárásokban funkcionál, amelyekben az ukrán nyelv hatása erős.

Az ukrán nyelvben, ahol a *v* ~ *u* váltakozás gyakori és amelynek többnyire nincs jeletéstani szerepe (vö. учитмель ~ вчитель 'tanító'; В к імнагу ~ у кімнату 'a szobába'), a nyelvjárásokban, köztük a kárpátukrán nyelvjárásokban is, funkcionál egy bilabiális *w*-szerű hang, amely a *v* és *u* szintéziséből jött létre (vö. kárp. ukr. даў [daw], писаў [pizáw] stb.).

²⁰ Újabb vélemények szerint a keleti nyelvjárásokban a XVI. századig, sőt esetleg tovább is megmaradt e hang: vö. A magyar bilabiális *v* hang kérdése. Bp., 1956., MNYTK. 93. sz. — Szerk.

A kárpátukrajnai magyar nyelvjárásokban a *w*-szerű hang megteremtésében valószínűleg szerepe volt a magyar—ukrán nyelvi interferenciának is, amely külső nyelvi tényezőként működött (operátorként).

Míndez arról tanúskodik, hogy a marginális és intraregionális nyelvi kölcsönhatások, valamint a két- és többnyelvűségi szociális kontaktusok befolyásolhatják az interferáló nyelvek hangtani szintjét is.

Uzshorod

ROT, M. ALEKSZANDR

Венгерско-украинские языковые контакты в Закарпатье

Вопросы языковых контактов являются актуальной проблемой современного языкознания. Только всестороннее изучение различных типов языковой интерференции, в том числе и генеологически неродственных и типологически отдаленных языков, как венгерско-украинской, может содействовать решению сложной проблемы — установлению глубины взаимопроницаемости контактирующих языков на их различных уровнях. В свете этого, актуальность изучения вопросов взаимодействия венгерских и украинских диалектов Закарпатья является очевидной. Венгерские лексические заимствования в украинских говорах Закарпатья изучались Э. Балецким, Ш. Бонкало, Й. О. Дзэндзелевским, Л. Дежэ, П. Лизанцем, А. Моканем, Г. Стрипским и др. Украинизмы в венгерских говорах Закарпатья до сих пор не изучались. Автор собрал в 18 селах Закарпатья, населенных венграми и смешанным венгерско-украинским населением, диалектологический материал. Анализируя этот материал, мы попытались выяснить роль украинских говоров в формировании тех фонетических и фонологических особенностей, которыми они характерны. Венгерские говоры Закарпатья относятся к северо-восточным икающим дуалектам. Однако иканье нагружено функционально неравномерно. Исследуемые говоры сохранили некоторые архаические черты, в частности, функционирование фонемы *ě*. Среди исследуемых говоров имеется и палощкий (Великая Добронь). При воздействии украинских диалектов венгерские говоры Закарпатья и, особенно те, которые расположены на окраине венгерского языкового ареала, создали такие фонетические и фонологические особенности: 1. разрушили корреляцию краткие-долгие согалсные и сократили долгие (напр. *széb*); 2. разрушили корреляцию долгие-краткие гласные и сократили долгие (напр., *műhøj*); 3. образовали билабиальное *w* (напр. *lowa*); 4. разрушили частичногармонию гласных (напр. *ebiédha*) 5. изменили частично характер акцентуации. В двух населенных пунктах, где сильно влияние билингвизма и следует учитывать явления украинского субст-

рата, встречается и новый тип нефиксированного ударения (напр. *a·ształ* но *asztá·lho*). В работе приводятся параллели из венгерских говоров Трансильвании, говоров венгерских переселенцев Буковины, которые также долгое время контактировали с украинцами. Проанализированный материал дает основание полагать, что в процессе интенсивного взаимодействия языков и диалектов фонетический и фонологический уровни взаимопроницаемы.

М. А. Рот

Ungarische Pflanzennamen in einem handschriftlichen Herbarium der Erlanger Universitätsbibliothek

In der Erlanger Universitätsbibliothek befindet sich unter der Signatur Ms 887 ein handschriftliches lateinisches *Herbarium* aus dem Ende des 16. bzw. Anfang des 17. Jh.s, 252 Blatt in 8°, mit lateinischen Beschreibungen von Pflanzen sowie Angaben über deren Blüten und Früchte etwa je eine auf einem Blatt. Die lateinischen sowie griechischen Pflanzennamen sind etwa 50 Autoren des Altertums und der Renaissancezeit bis etwa über die Mitte des 16. Jh.s entnommen. Den jeweiligen lateinischen Pflanzennamen sind anschließend Benennungen aus verschiedenen romanischen und germanischen Sprachen und Mundarten beigefügt. In 157 Fällen sind außerdem tschechische (*Bohemice*), in 3 kroatische (*Croatice/Illyrice*) und in 169 polnische (*Polonice/Sarmatice*) Pflanzennamen beigefügt; über die polnische Vermittlung sind dazu noch weitere 17 ukrainische (*Ruthenice*) Namen gekommen, die wahrscheinlich dem *Catalogus stirpium quarundam Latine et Polonice conscriptus per Antonium Schneberger*“ (Krakau, 1557) entnommen waren¹. In 111 Fällen kommen auch ungarische (*Hungarice/Pannonice*) Pflanzennamen vor. Etwa die Hälfte von ihnen ist mit den ungarischen Pflanzennamen im polyglotten Wörterbuch von A. Calepino aus dem Jahre 1585 identisch² und dürfte vermutlich aus ihm übernommen sein. Dieser Umstand könnte zur Klärung der Entstehungszeit der Erlanger Handschrift selbst beitragen: sie ist folglich nicht vor 1585 entstanden. Die Frage nach der Herkunft der anderen Hälfte der ungarischen Namen des Herbariums bleibt offen.

Der anonyme Schreiber hat sie alle vermutlich von einer handschriftlichen Quelle abgeschrieben, ohne die Namen selbst zu verstehen; dadurch sind mehrere Fehlschreibungen entstanden, wie z. B. *clypkefa* 175v (csipkefa), *venych* 149v (venyige), *Isten ar kozta touisk* 30r (Isten átkozta tövis³), *matra fiu* 48v (macskafü), *mëzganchy* 94v (méhfü oder mézgafa?).

¹ HORBATSCH, O.: Einige ukr. Pflanzennamen in einem handschriftlichen Herbarium aus dem 16–17. Jh. der Erlanger Universitätsbibliothek, *Naukovi Zapysky Ukrajinškoho Technično-Hospodárškoho Instytutu*, t. V, S. 220–22, München, 1964.

² Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből, kiadta MELICH JÁNOS, Bp., 1912.

³ Die mit Sternchen versehenen ungarischen Pflanzennamendeutungen verdanken wir Herrn Prof. Béla Kálmán.

Folgende Übereinstimmungen und Ähnlichkeiten finden sich unter den ungarischen Pflanzennamen des polyglotten Wörterbuchs von A. Calepino aus dem Jahre 1585 (zitiert nach dem Abdruck von J. Melich) und des Erlanger *Herbariums*:

Herbarium

buytoryan xanthium, strumaria, lappa minor s. inversa 257r; *apro buytoryan* eupatorium, -ria, agrimonia off., ferraria minor, herba S. Laurentii, lappa inversa 178r

beyrok cicuta 215r

bogacsoro labrum Veneris, carduus fullonum 15r

bors fiu satureia II, 50r

chalan urtica II, 226r; *hot chalan caliopsis*, *urtica* 227v

clypkefa rubus, eruscus, caelsa agrestis 175v

epöry fragaria 182v; *föd epeye* fumaria, fumus terrae 240r

okorfark verbascum, candela regia, candelaria, lanaria, tassus barbasus 234r

koz ökor nyelw echium, lycopsis 170r

ökör zöm buphthalmum, chamaemelum, chrysanthemum, oculus bobis 133r

foditok, lokorom tussilago, tussiculalis, farfara, ungala caballina 102v

gomba fungi 217v

gysken typha 111r

iröm absinthium 32v

isóp hyssopus, origanum 37r

(*Isten ar koztá*) *touisk* eryngium, centum capita 30r

(*obruta, sepröruta*), *Isten faya* abrotonum 35r

Wb. von A. Calapino

boytorian tribulus

bwürök abiotos, (*börök*) cicuta, conion *bogáts kóró* atractylis, carduus, cion narae, (*bogács koro*) conaros

borsfa piper

tsalan acalyphe, (*tsalan, tsalan*) urtica; *holt tsalan* lamium

tsipke bokor rubus

epery fraga

ökörfark asphodelus

ökör nyelo borago, (*~nyelu*) buglossum, (*~nyelv*) euphrosynum

ökör szem regaliolus (vielleicht aber „Zaunkönig“?)

földi tök ampelos leuce, archezostis, bryonia, cedrostis

gomba fungus

gyekeny storea, teges, (*Hyeken*) mata, (*gyékeny*) formiones

wröm absinthium

isóp hyssopus

töuis sentis, spina

Istenfaia abrotonum

- kakuk fiu* serpillum, thymbra s. cunilla rustica 50v
kapor anethum 64v
kendor cannabis 136v
konkoly pseudomelanthium, gittago, nigellastrum, lolium, nigella foliosa, lychnoides segetum 84v
kygyo hagyma hyacinthus, bulbina, bulbus esculentus 196v
lo mentha menthastrum, mentha sylvestris 46r
pasyth gramen 171r; *lud pasyt* potentilla, anserina, argentaria 179r
medue talp sphondylium, branca ursina, panacum sylvestre, bupleurum, olusatrum, buprestis, hipposelinon 81v
mêzganchy melissophyllon, melissa, melitena, apiastrum, citrigo, meliophyllon, ocymum citratum 94v
natragulya mandragoras 206r
(kiseb) öt lewelo fiu cuniquifolium minus 180r; *(koz) ot leuelo fiu* cuniquifolium 179v
pap monya solanum, helicacabum, vesicaria rubra 203v
salya, borany irom salvia 44r
fulak, zulak helxine, cissampelos, volubilis s. convolvulus minor 176v
(sarga) viola leucoion aureum 117v
tövishes lapu acanthium, spina alba, onopordon vulgare 21r
vad mentha, mezey mentha clinopodium, polycnemon 89r
vad zekfiu caryophyllata, geum, auantia, pes leporis, sanamunda 163v; *vad zékfiu* ocimoides, ocimastrum, lychnis sylvestris, jacia alba, poutularia 170v
kakukfű serpyllum, (~fű) sisymbrium
kapor, kömény anicetum, anisum
kender cannabis
konkoly zizania
kygyo hagyma alum, (~hugma) scilla
lómenta calamintha
pásit, fű, perie gramen
medue talp acanthus
meg fű, méz fű thymus
natragulya aloite, antimelon, (natragulia, nagy fű) mandragora
ot leuelwfű quinquefolium
papmonya halicacabus
salya salua; *baraniwüröm* seriphium absinthium
szulák clematis caphnoides, periclymenis
viola viola
tövishes lapu dipsacon
vad mentha mentastrum
szök fű garyophyllum, (szék fővirág) leucoion

<i>varyu lab</i> geranium III, acus pastoris 108r	<i>variú láb</i> coronopus
(<i>feyer</i>) <i>venych</i> clematis III, vitis syl- vestris, v. nigra, athragene, vibur- num 149v	<i>venike</i> resex
<i>zapara fiu</i> verbenaca, verbena 196r	<i>szapora fű</i> peristereos, verbena
<i>Zentgyorgy veraga</i> , <i>gyewngy wyragi</i> lilium, convallium, ephemerum, oenanthe, liliolum, callyonymus v. chamaecylinus 116v	<i>gyöngy virág</i> , <i>szent györgy uirága</i> , <i>kakuk virág</i> ephemeron
<i>tey sugortófiu</i> , <i>zent iuan verága</i> gal- lium, aspergula tenuifolia 229r; <i>Zent Ianos fiue</i> sclarea, horminum, horminum maius a. odoratum, gallitricum hortulanum, gallicen- trum, matrisalvia,	<i>szent iuán fwue</i> carcinethron; <i>szent</i> <i>Iános fwue</i> corion, hypericon salvia transmarina, herba S. Ioan- nis, scopa regia v. tussilago II, bacchaios 122v
<i>zitthyo</i> iuncus 188v	<i>szittyo</i> , <i>káka</i> cyperos; <i>szittyo</i> , <i>nád</i> <i>donax</i> ; <i>káka</i> , <i>sas</i> , <i>szittyo</i> iuncus

Die Phonetik der ungarischen Pflanzennamen des Herbariums weist einige charakteristische Züge auf:

1. die Länge der Vokale *e*, *o*, *a* wird nur in Ausnahmefällen vermerkt (*egérfil* 155r, *isóp* 37r, *rontófiu* 229v, *vióla* 117v, *Haromság* 250v, *verága* 229r; aber *lokorom* 102v, *arwa chalan* 226v...), die von anderen Vokalen überhaupt nicht,

2. die gerundeten palatalen Vokale *ö/õ* werden in der Schreibweise oftmals von dem velaren *o* nicht auseinandergehalten (*okorfark* 234r, *fay gyongy* 85r, *csengo verag* 139r, *beyrok* 215r, *zelos lapu* 238v),

3. nach *ö*, *o* wird *l* nicht ausgesprochen (*zödliliom* 115v, *föd epeye* 240r, *foditok* 102v, *hot chalan* 227v, vgl. noch *bodeg* 'boldog' 116v).

Die Rechtschreibung von Konsonanten *č* (cs), *ž* (zs), *š* (s), *s* (sz), *z* (z) ist noch recht mannigfaltig: *č* als *ch* (*chalan* 'csalán' 226r), *cs* (*csengo* 139r); *ž* als *z* (*zido fiu* 'zsidófü' 190r), *s* (*pasyth* 'pázsit' 171a, *salya* 'zsálya' 44r), *ß* (*aniß* 'ánisz' 63v); *s* als *z* (*ökör zöm* 'ökörszem'); *š* als *s* (*sarga* 'sárga' 117v); *z* als *z* (*vizi* 'vízi' 124v).

Die ungarischen Pflanzennamen des Herbariums stellen oftmals Lehnübersetzungen aus den lateinischen (*ebnyelv* — cynoglossum 253r; *mezey*; *arantias vezzo* — virga aurea 174v; *Salomon pöchetj* — sigillum Salomonis 147v; *Zent Ianos fiue* — herba S. Ioannis 122v; *tauazi elso verag* — primula veris 236v), deutschen (*ragaduany* — Klebkraut 86r) oder tschechischen dar (*csengo verag* — zvonček cerweny 139r; *zarvasfiu* — jelenj korzen 43r).

Am häufigsten sind hier wortbildungsmäßige Übereinstimmungen zwischen allen vier bzw. fünf (einschließlich Polnisch) Sprachen:

Bode Azzony mentaya — P. panny Mariey mietka, Matki Bozey mietka 46v
egêrfil — auricula muris — Meußohr — P. mysse vszka 155v

fechke fiu — hirundinaria — Swalwenwurz — B. lasstowicnik 87r

golia korem — pes columbinus — Taubenfuß 107 v

hot chalan — Daub Nessel — P. martwa pokrzywa 227v

keufalj ruta — ruta muraria — Mauer-, Steinrauten — P. kamienna rutka 191r

koz ökor nyelw — Wild-, Scharf-Ochsenszunge — B. wolowy yazyk plany —
P. wolowy iezyk 170r

kozot leuelo fiu — cinquefolium — funfblat — B. petilystek — P. piec listow
179v

lokorum — ungula caballina — Roshub — B. konske copyto 102v

lo mentha — Rosmünz — P. kobyla mietka 46r

lud pasyt — anserina — Genserich — B. husy maydlo 179r

medue talp — branca ursina — Bärenklau — B. nedwedy paznoht 81v

matra [macska] fiu — cattaria — zam Kazenkraut — B. kocurnyk 48v

nagyob rihfiu — scabiosa I — Groß apostemenkraut 156r

ökör zöm — buphthalmum, oculus bovis — Rindsaug — P. wolowe oko 133r

Zent Haromság violaya — herba trinitatis — Dreyfaltikeitblum — B. trogice
250v

zelos lapu — lappa maior — Großkletten — P. wielkj lopian 238v

ziufiu — cardiaca — Herzkrautt — B. srdecnyk 227r

sarga viola — leuco'on aureum — Gelb veiel 117 v

tikhur — Hünerdarm — B. kury strewce 220v

Es geht dabei z. T. um alte Lehnübersetzungen aus den ursprünglichen lateinischen Benennungen z. T. wiederum um Übersetzungen von volkstümlichen deutschen oder auch slavischen Pflanzennamen ins Latein, nach welchen später weitere Pflanzennamen gebildet wurden. Beim „ungarischen“ Namen *alba benedicta* 132r geht es vermutlich um eine bereits ins Latein übersetzte ungarische Bezeichnung bzw. um Pflanzennamen, der einem lateinisch-ungarischen Werk entnommen wurde.

Natürlich fehlt es im Herbarium nicht an lateinischen Entlehnungen (*salya* — *salvia* 44r, *sanicor* — *sanicula* 181v) und an slavischen Lehnwörtern (*belend* 200v, *dinye* 251v, *gomba* 217v, *iglicze* 27r, *kapor* 64v, *konkoly* 84v, *lapu* 238v, *papragy* 256v, *pasyth* 171r, *tizafa* 215v, *varadich* 132v, *zitthyo* 188v). Einige Namen konnten wir nicht identifizieren (*atrácel* 253r, *haporya* 111r, *meteng* 148r).

Aus diesen Gründen drucken wir hier aus dem Herbarium außer den ungarischen und lateinischen auch noch deutsche (G. — Germanice), tschechische (B. — Bohemice) und polnische (P. — Polonice) Pflanzennamen ab.

Ungarische Pflanzennamen im
Erlanger Herbarium

- aggofiu, rontófiu* [agg 'Greis', fű 'Gras', ront 'verderben'] — *senecio* 229v; G. *Creuzwurz, Kreuzkraut, Baldgreiß, Grindwurz, Helvetiis Eydbrest, Beynbuch, B. primetne koreny, P. przymiotowe ziele*
- alba benedicta* — *parthenium* Matthioli, *matricaria, febrifuga, Iacobo Manlio crispula* 132r; G. *Mutter- oder Metterkraut, Mettram, Meidblumen, Brof-amkraut, fieberkraut, B. rżimbaba, P. marzana, bylyza, maruna*
- aniß* [ánizs 'Anis'] — *anisum, anicetum* 63v; G. *Anis, Eniß, P. Hannyß*
- apro buytoryan* [apró 'klein', bojtorján 'Klette'] — *eupatorium, agrimonia officinis et Italis, Pandect. ferraria minor, herba S. Laurentii, lappa inversa, Plinio eupatoria* 178r; G. *Odermeng, Bruchwurz, Leberkletten, Agermeng, Ackerwurz, B. starcek, rzepycek, P. rzepik, starzec*
- aranyas papragy* [aranyos 'goldig; lieb', papragy 'Farnkraut'] — *trichomanes, officinis politrichum* 256v; G. *Steinbrech, der Rott, Steinfarlin, abthon* (?), *Widertodt, Steinfeder, fäderhar, P. panny maryey wlofskj*
- arwa chalan* [árva csalán 'Taubnessel'] — *urtica* *tertia, cania* 226v; G. *Heytter Nessel*
- atrácel, ebnyelw* [eb 'Hund', nyelv 'Zunge'] — *cynoglossum, lingua canina, lycopsis lacuna* 253r; G. *Hundszung, B. ply* (=psi) *yazyk, P. pszi ciaziczkj* (=psie języczki)
- bakfiu* [volksetymologisch zu bak 'Bock', fű 'Gras'] — *betonica* 142r; G. *Betonien, B. bukvice byla, P. bukwica czyrwona, Illyricis serpac*
- beka lenche* [békalencse 'Wasserlinse'] — *lens palustris, Crescentio herba anatina* 221r; G. *Wasserlinsen, Moerlinsen, B. rzasa, okrehky, P. rzaśa*
- belend* [beléndek 'Bilsenkraut'] — *hyoscyamus, apollinaris herba, Scribon faba suilla, Sereno insana* 200v; G. *Bilsam, Saubonen, Schlafkraut, Dollkraut, Rendswurzel, Thuring. Teufelsaugen, B. blyn, P. bielon, zaly, Ruth. niemica*
- beyrok* [bürök 'Schierling'] — *cicuta* 215r; G. *Schirling, Wüterich, Wutscherling, B. bolehlaw, P. (deletum: szfinia wesz), swinia wesz*
- bghêrfark* [? birka 'Schaf', fark 'Schwanz', vgl. Schafgarbe] — oder *egherfark* 'Mäuseschwanz'* *millefolium militaris, achillaea Ruellii* 233v; G. *Garben, Gerbel, Kelken, Tausentblad, Schafrip, Schafgarb, Bavaris Schabab, Rhaetis Puletsch songerif, B. rzebrycek, P. krwawnik*
- Bodeg Azzonj mentaya* [boldogasszony mentája 'hl. Jungfrauminze'] — *mentha Graeca s. Saracenic, corymbifera maior Cordi, alisma Tragi* 46v; G. *Vnfre frawen Münz, Mariensalbey, Helvetiis zam heidnisch Wundkraut, B. rzecka mata, P. Marzia mietka, panny Mariey mietka, Matki Bozey mietka*
- bogacsoro* [bogáncs 'Distel', kóró 'dürerer Stengel'] — *labrum Veneris, carduus fullonum* 15r; G. *Karttendistel, Weberdistel, B. sftietka, P. sfczotkj*

- borany irom* [bárány 'Lamm', üröm 'Wermut'] v. *salya* 44r
- bors fiu* [borsfü 'Pfeffer-, Bohnenkraut'] — *satureia altera* 50r; G. *pfefferkraut, Sergenkraut, Joseple, Garten Jfop, Zwibel Jfop, Saturon, Hünerfüßl, Serin, B. saturege, P. cambr*
- buytoryan* [bojtorján 'Klette'] — *xanthium, strumaria, lappa minor s. inversa* 257r; G. *Bettlersleuß, Spizkletten, Igelkletten, Bubenleuß, B. lupen menßfy, P. rzepik, Ruthen. maly* (=rzepik); cf. *apro buytoryan* 178r.
- chaba ire* [Csaba Personennamenname, ir (veralt.) 'Wurzel'* bzw. ? csáb 'Reiz, Verlockung', üröm 'Wermut'] — *pimpinella, saxifragia hircina, petroselinum verum Trago, Cordo daucus, bipennula, pampinula, Fracastorio oenanthilla, Rondoletio thalictrum* 186v; G. *Bibernell, B. bedrnyk, P. biedrzeniec*
- chalan* [csalán 'Nessel'] — *urtica altera* 226r; G. *Gemeinbrenn Nessel*
- clypkefa* [csipkefa, csipkebokor 'Hagebuttenstrauch'] — *rubus, Apuleio eruscus, Aureliano caelsa agrestis* 175v; G. *Brambeer sive Krazbeerstrauch, B. ofstruzina, P. kierz*
- csengo verag* [csengő 'Klingel, Schelle, Glocke', virág 'Blume'] *hypericum, Antonio Musco ruta sylvestris, fuga daemonum vulgo* 139r; G. *S. Johanskraut, Hartheu, Waldhopf, Vnser frauenn Bettstro, B. zwoncek cerweny, P. S. Jana ziele*
- csombor közvény mēnta* [csombor(menta) 'Poleiminze', köszvény 'Gicht'* — *pulegium* 41r; G. *Poley*
- dictamus, zarvas fiu* [szarvas 'Hirsch', fű 'Gras'] — *dictamnium album, fraxinella, paeonia mascula Tragi, tragium Guilandini* 43r; G. *Gemeiner oder Weisser diptam, Aschwurz, B. tremdawa, P. dyptam, trzemdala, jelenj korzen*
- dinye zagufiu* [dinnye 'Melone', (jó)szagú 'wohlfriechend', fű 'Gras'] — *buglossum borrago, Lucanis corrago, Cordo buglossa urbana, Cretens. borazena* 251v; G. *Burretsch, Boragen oder Borabyblumlin, gegensttraaß, B (ita et Polonis) borak*
- ebnyelv* v. *atrácel* 253r
- egerfil* [egér 'Maus', fül 'Ohr'] — *pilosella, auricula muris* 155r; G. *Meußboh, Margretenkraut, Nagelkraut, B. chlupauk, P. niedospialek, myßse vszka, mech bozy*
- epöry* [epeç 'Erdbeere'] — *fragaria* 182v; G. *Erdbeer, B. yahody, P. poziemki*
- fay gyongy* [fagyöngy 'Mistel'] — *viscum, Arcadibus hyphear, Euboicis stelis* 85r; G. *Mistel, Pffolter, Kinstler, B. mely, P. yemiola, Ruth. iemedla*
- fehke fiu* [fecskefü 'Schwalben-, Schöllkraut'] — *unicetoxicum, hirundinaria, Ruellio hederalis* 87r; G. *Swalwenwurz, fafant, B. laßstowicnik, P. toiesc*
- fekete bozza* [fekete 'schwarz', bodza 'Holunder'*] v. *torok gykfiu* 228r
- fekete gyopar* [gyopár 'Ruhrkraut; Katzenpfötchen'] — *origanum vulgare,*

- Trago hyssopus Dioscoridaea 40r; G. *Wolgemut, Doften, Costenz*; B. *dobrámsl, P. czyrwona lebiotka*
- fekete nadal* [fekete 'schwarz', ? nádálytó 'Wall-, Beinwurz'] — symphytum maius, consolida maior, solidago, Aureliano argallicum 151r; G. *Walwurz, Schwarzwurz, Schmärwurz, Beinwellen, Lotwurz, B. swalnyk wetssy, czer-nohlawek, P. kofsthiual, Croatis sawez*
- fekete okorfark* [ökörfark 'Ochsenschwanz'] — verbascum III. s. nigrum 235r; G. *Schwarz Coull, P. mazana*
- fekete pozercze* [peszerce 'Wolfsfuß, -trapp'] — ballote, marrubium nigrum, marrubiastrum 93v; G. *Schwarz andorn, B. yablecnyk*
- feyer liliom* [fehér liliom 'weiße Lilie'] — lilium, rosa Iunonia 92v; G. *Lilgen, Gilgen, P. lilia*
- feyer pozercze* [fehér peszerce 'weißer Wolfsfuß'] — marrubium album 94r; G. *Andorn, Lungenkraut, Gotsverge, Marobel, P. santa*
- feyer venych* [fehér 'weiß', venyige '(Wein)Rebe'] — clematis III Mattheoli, vitis sylvestris Tragi, vitis nigra Fuchsii, athragene Anguillarae, viburnum Dodonei 149v; G. *Wild Rancken, Waldreben, Lynen, Nyelen, Rebling*
- filbe ereztofiu* [fülbe 'in die Ohren', erezst 'lassen; treiben/fließen lassen', fü 'Gras']* — sempervivum s. sedum maius, vulgo barba Iovis, cotyledon alterum Clusii et Bellonii, sesuvium opillum Aurelii, acidula Macii, Averroi caylens 222r; G. *Gros Hauswurz oder Haußlaub, Donnerbar, ymmergrün, B. netufk, P. roiownik, roscoduik, roschodnyk*
- foditok, lokorom* [? földi 'Erd-, Boden-', tök 'Kürbis'; lókörmfü 'Hufblattich'] — tussilago, Caelio tussicularis, officinis farfara, ungula caballina 102v; G. *Roshub, Eselshuff, Brandtlattich, B. konske copyto, P. podbial, kniat*
- föd epeye* [föld 'Erde' epe 'Galle'* oder földieper 'Erdbeere'] — fumaria, fumus terrae 240r; G. *Erdrauch, Kazenkörffel, Daubekropf, Nunnenkrautt, Wildrauten, B. polny rutka, P. polna rutá*
- fulak, zulak* [szulák '(Purgier) Winde'] — helxine, cissampelos, volubilis s. convolvulus minor Forh. Iasione Plinii 176v; G. *Klein Windglöcklin, Weingartenwindt, Kornwinden, B. swlacek menssy, P. powoy maly*
- golia korem* [gólya 'Storch', köröm 'Nagel, Kralle, Klaue', vgl. gólyaorr 'Geranie'] — geranium II, pes columbinus 107v; G. *Taubenfuß, Schartenkraut*
- gomba* [gomba 'Pilz'] — fungi 217v; G. *Schwemme, pfifferling, B. hauby, P. grzyb*
- gyewngy wyrag* [gyöngyvirág 'Maiblume, -glöckchen'] v. *Zentgyorgy veraga* 116v
- ipsa planta gysken* [gyékény 'Binse*, Rohrkolben, -matte'] — sed ipsa clava, baca *haporya* — typha, uluae genus 111r; G. *Mooßkolben, Narrenkolben, Deitelkolben, Liesknopfen, Pappenstiel, B. balicky, P. palki haporya* v. *gysken* 111a

- harmas zineu viola* [hármasszínű 'dreifarbig', viola 'Levkoje; Goldlack; Nachtviole; Stiefmütterchen'] — v. *Zent Haromság violaya* 250v
- hot chalan* [holt 'tot', csalán 'Nessel'] — calyopsis, urtica Labeo 227v; G. *Daub Nessel, Binsaug, Hanenkopf, P. martwa pokrzywa*
- iglicze* [iglice 'Hauhechel'] — anonis, ononis, resta bovis, remora aratii, acutella 27r; G. *Stallkraut, Heuhechel, Ochsenbrech, Weiberkrieg, Katzenpfeer, Wetzsteinkraut, Bavaris Reley, Helvetiis weynsten, B. gehlice, P. lifi ogon, lubezna, czartowe ziebro*
- iröm* [üröm 'Wermut'] — absinthium 32v; G. *Weremut, Wigenkraut, Elfen, Helvet. Wurmet, B. pelinek, P. pyolum, pyolin*
- iföp* — hyssopus, Trago origanum Diosc. 37r; G. *Eysop; Hyssop, P. izop, Juzep*
- Isten ar kozta touisk* [Isten 'Gott', átkozott 'verdammt', tövis 'Dorn, Stachel']* — eryngium, centum capita 30r; G. *Brachendistel, Manstreu, Radendistel, Wallendistel, Ellendi(stel), B. macka, muzska wyra, P. mikolaiek*
- Isten faya* [istenfa 'Eberreis(-Artemisie), Gottesbaum'] v. obruta 35r
- kakuk fiu* [kakukkfű 'Thymian'] — serpillum, thymbra s. cunila rustica 50v; G. *Cwendel, Hünerpoley, Hünerköl, Costenz, B. matery dauffka, P. macierza duszka, maczir rachusha (!), Ruth. czebrzec*
- kapor* [kapor 'Dill'] — anethum 64v; G. *Dillen, Hochkraut, B. kopr zahradny, P. swoyskj kopr, anyß, polski kopr*
- kafa verag, tauazi elso verag* [kása 'Brei', virág 'Blume', tavaszi első virág 'erste Frühlingsblume'] — primula veris, brache cuculi, herba paralysis, phlomis s. verbasculum, prius Fuchsii arthritica 236v; G. *Schlüßelblumen, Himmelschlüssel, S. Petersschlüssel, Helvet. Herrenzeichle, Lougenblumen, henschenblümlj, B. bukvice byla, P. bialla bukrica, ziele paralizowe*
- kendor* [kender 'Hanf'] — cannabis 136v; G. *Hanf, B. konope, P. konopy*
- keufalj ruta* [köfali ruta 'Steinmauerraute'] — paronychia Matth., ruta muraria, adiantum album, empetron Fuchsii 191r; G. *Mauerrauten, Steinrauten, Eselfarlin, P. kamienna rutka*
- kiseb öt lewelo fiu* [kisebb ötlevelű fű 'kleineres fünfblättriges Gras'] — cuniquetium minus 180r
- kokorchyn* [kököröcsin 'Anemone', vgl. noch kikirics 'Herbstzeitlose'] — colchicum, ephemerum, Cordo narcissus autumnalis Theoph., Apuleio hierobulbus, officinis hermodactylus 218r; G. *Zeitloß, Wilder saffran, Vchtblumen (?), herbstblumen, Wissenssafran, Storckenwek, Storchenbrodt, Spinnenblum, Griebblum (?), B. ocon, P. páluhy*
- konkoly* [konkoly 'Kornrade'] — pseudomelanthium, gittago, nigellastrum, lolium Fuchsii, nigella foliosa Gazae Mutoni, lychnoides segetum Flandris 84v; G. *Korneglin, raden, Weizenblumen, P. kakol*
- kozot leuelo fiu* [köz ötlevelű fű 'gemeines fünfblättriges Gras']* — cuniquetio-

- lium 179v; *G. funfblat, funffingerkraut, B. petilystek, P. pieciornik, piec parcic, piec listow*
- koz ökor nyelw* [köz ökörnyelv 'gemeine Ochsenzunge']* — *echium lycopsis* Cordi 170r; *G. Wild Ochsenzung, Scharfochsenzung, B. wolowy yazyk plany, P. wolowy iezyk*
- kömeny* [kömény 'Fenchel'] — *foeniculum* 74r; *G. fenchel, B. kopr wlaszky, P. wloskj kopr*
- kygyo hagyma* [kígyó hagyma 'Schlangenlauch'] — *hyacinthus, Monspeliensis bulbina* Plinii s. *bulbus esculentus* 196v; *G. Blauhiacinthen, hunds-zwibel, Breunling*
- lo here* [lóhere 'Klee'] — *trifolium pratense* 98v; *G. wisenklee, fleischblumen, B. detel, P. konik*
- lokorom* [lökörömfű 'Huflattich'] v. *foditok* 102v
- lo mentha* [lómenta 'Pferdemünze'] — *menthastrum, mentha sylvestris* 46r; *G. Wildmünz, Rosmünz, P. kobyla mietka*
- lud pafyt* [lúd pázsit 'Gänserasen'] — *potentilla, anserina, argentaria* 179r; *G. Genferich, Grensig, Megtwurz, B. sribrnjk, hufy maydlo, P. sribrnik, zlotnik*
- matra fiu* [macska 'Katze', fű 'Gras'] — *cattaria, nepeta vulgi, calamentha prima* Fuchsii 48v; *G. Nept, zam Kazenkraut, Curia Wyffsemünz, B. kocurnyk, P. biala lietbiotka*
- medue talp* [medvetalp 'Bärentatze'] — *sphondylium vulgo brancha ursina, Gallis panacum sylvestre, Cordo bupleurum, Trago olusatrum, Columellae buprestis, hipposelinon* Diosc. 81v; *G. Bärenklau, B. nedwedy paznoht, P. barficz*
- meteng* — *clematis, uinca peruinca, chamaedaphne* Plinii, *chamaecissos* Cardano 148r; *G. Singrün, Wintergrün, Tottenveyel, Bärwinckel, Streyt, B. (sic et Polonis) barwynek*
- mezey araias vizzo* [mezei aranyos vessző 'Feldgoldrute'] — *virga aurea, herba Iudaica s. pagana quorundarum, leucographis Anguillarae* 174v; *G. Heidenisch wundkraut, B. trunk wysoky, P. zlomj gniath*
- mezey dardachka* [mezei dárdácska 'kleine Feldlanze'] — *gladiolus, victorialis rotunda s. foemina vulgo, Gazae pugio s. ensis nonnunquam* 166r; *G. Schwertel, Siegwurz, Neunhelm, Allermansharnisch, Neunkraft, B. dewatero odeny*
- mezey mentha* v. *vad mentha* 89r
- mêzganchy* [? méhfű 'Honigblume', mézgafa 'Gummibaum', méz 'Honig'] — *melissophyllon, melissa, melitena, apiastrum, citrigo, Virgilio meli-phyllon, Iacobo Manlio ocymum citratum* 94v; *G. Melissen, Mutterkrautt, Wanzenkraut, frawenkraut, ymmenblad, Herzkraut, Pfaffenkraut, P. pczelnik, roiownik*

- nagyobb rihfiu* [nagyobb 'größer', rüh 'Krätze, Raude', fű 'Gras'] — scabiosa I. Matth., iacea maior 156r; G. *Groß apostemenkraut*
- natragulya* [nadragulya 'Tollkirsche'] — mandragoras 206r; G. *Alraun*, Ital. *mandragola*, P. *pokrzyk*
- obruta, sepröruta* [seprű 'Besen', ruta 'Raute'], *Isten faya* ['Gottesbaum'] — abrotonum 35r; G. *Stabwurz, Schoßwurz, Gertwurz, Ebreiß, Garthagen, affrusch, Kuttelkraut*, Helvetis quibusdam gerow, *knüttelwurz, Ebrich, Gartheil, Ganferkräut*, Saxon. *Eberrautte, B. brotan*, P. *j boze drewko*
- okorfark* [ökörfark 'Ochsenschwanz' ökörfarkkóró 'Königskerze'] — verbas-cum, candela regia, candelaria, lanaria, officinis tassus barbassus 234r; G. *Weiß Wullkraut, Wüllich, Königskerz, Vnholdenkerz, Kerzenkraut, feldkerzen, Himmelbrandt, brenkraut, B. diwizna, P. dziewana, Ruth. bu-rean*
- ökör zöm* [ökörsem 'Ochsenaugé'] — bupthalmum, chamaemelum, chry-santhenum Fuchsii, Latinis oculus bovis 133r; G. *Rindsaug, Streichblu-men*, Austr. *Gelb Kaßblumen, B. wolowec, kwietec, P. Panny Maryey ziele, S. Jana ziele, wolowe oko*, Croatis *kachchj jezicach*
- pap fiue* [? pap 'Priester', fű 'Gras'] — carduus benedictus, acathium s. cnicus supinus 88v; G. *Kardobenedict, Spinnendistel*
- pap monya* [pap monya 'Priesters Hode'] — solanum, helicacabum, vesicaria rubra 203v; G. *Judendöcklin, Schlutten, Judenkirschen, Judenhütlin, Blaf-enbeer, Blafenkirschen*, Helvet. *knellbeer, B. wißne morske, P. psye wisnie, moffanki, michonki, czeruone jagodj*
- pasyth* [pázsit 'Rasen'] — gramen 171r; G. *Graß, B. payr aneb trawa, P. trawa penyziu* [pénzfű 'Münzengras'] — blattaria Dioscoridi 237v; G. *Matten oder schabenkraut, Goldt knöpflin*
- porcogo pafit* [porcogó pázsit 'Knorpelrasen'] — polygonum, corrigiola, cen-tumnodia, sanguinaria, nodia Plinii, proserpinaca, Marcello tiniaria 145v; G. *Weggraß, Angerkraut, Wegtritt, Denngraß, B. truskawec, P. sporysz, wroble iezyczki, Ruth. podroznik*
- ragaduany* [ragad 'kleben, haften'] — aparine 86r; G. *Klebkraut, Liddegeng, B. swizel, P. ostrzyca*
- rontófiu* v. *aggofiu* 229v
- Salamon pöchetj* [S. pecséte 'Salamons Siegel'] — polygonatum, sigillum Sa-lomonis 147v; G. *Weißwurz, Gelenckwurz, B. kokorik, licidlo, P. krowka, y/zioka* [= osoka?]
- salya* [zsálya 'Salbei'], *borany irom* [bárány 'Lamm', üröm 'Wermut'] — salvia 44r; G. *Salbey, B. sfalwieg*
- sanicor* — diapensia, sanicula, pentaphyllon Collinutii 181v; G. *Sanickel, B. zanykl*
- sarga gyopar* [sárga gyopár 'gelbes Katzenpfötchen'] — sempervivum minimum s. III., vermicularis, illecebra minor, Ryffio telephium, gramen III. Plinii

- 223r; G. *Mauerpfeffer*, *Kazentreubel*, *Blattlose*, *Hünerbeer*, *Erdpfeffer*, *Steinpfeffer*, P. *roschodnik*
- sarga viola* [sárga viola 'Levkoje'] — *leucoion aureum* 117v; G. *Gelb veiel*
- seprew fiu* [seprú 'Besen', fú 'Gras'] — *scabiosa minor* Lobelio an *peristereon* an *psora Aelii* 156v; G. *Apostemenkraut*, *Schabiosen*, B. *kawias*, P. *polna dryakiew*
- sepröruta* v. *obruta* 35r
- tauazi elso verag* v. *kafa verag* 236v
- teuz fiu* [túz 'Feuer', fú 'Gras'] — *consolida minor*, *prunella* 152v; G. *Braunellen*, *Gottheil*, B. *czernohlawek*
- teuz uerag* [túz 'Feuer', virág 'Blume'] — *caltha*, *calendula*, *caput monachi*, *chrysanthemon Amati*, *camos Sylvatico*, *leontopodium Barbari*, *Trago catanance* 253v; G. *Ringelblum*, B. *miefycek*
- tey fugorytófiu* [tej 'Milch', zsgorít 'zusammenschumpfen machen', zsgori 'karg, geizig', fú 'Gras'] — *zent iuan veraga* [Szent Iván virága 'S. Johannisblume'] — *gallium*, *aspergula tenuifolia* 229r; G. *Megerkraut*, *Wellstroot*, *Raynrizen*, *Labkraut*, B. *syry tiowa bylina*, P. *marzana*
- tikhur* [tyúkhur 'Hühnerdarm, Vogelsternmiere, Stellaria media'] — *alsine*, *morsus gallinae*, *hippia minor* 220v; G. *Hünerdarm*, *Vogelkraut*, *Hünerbi*, *Meußderm*, *Noriberga Hünerfalb*, B. *kurimor*, *kury strewce*
- tizafa* [tiszafa 'Eibe'] — *taxus*, *Crescentio oplus* 215v; G. *Eibenbaum*, B. *tis*, P. *cis*
- tiztos fiu* [tisztes fú 'Ziest'] — *sideritis vulgaris*, *iua* s. *herba cisa Saxonum* 174r; G. *Zeisigkraut*, *Beruffkrautt*, *Glidkraut*, *Magdeburgi S. Johanskraut*, *Austriacis fußgerkrautt* (?), P. *cyszcicz*
- torok gykfiu* [torokgyik 'Halsbräune', fú 'Gras'], *fekete bozza* [f. bodza 'Schwarzer Holunder']* — *scrofularia*, *millemorbia*, *ferraria*, *Valesiis herba* S. *Felicis*, *ficaria*, *castrangula*, *ocymastrum*, *galeopsis Fuchsi*, *chrysispea Plinii* 228r; G. *Braunwurz* aliis *Schwarz Nacht*, *Wurmkraut*, *Knopffewurz*, *Keferwurz*, *Alsatiis Rüdewurz*, B. *swinsky koren*, P. *tredownik*, *naciegacz*, *Ruth. konopka*
- tövishes lapu* [tövises 'dornig, stachelig', lapu 'Klette'] — *acanthium spina alba* *Fuchsi*, *onopordon vulgare* 21r; G. *Webdistel*, *Wegdistel*
- vad mentha* [vad menta 'wilde Minze'], *mezey mentha* [mezei menta 'Feldminze'] — *clinopodium Matthioli*, *polycnemon Cordi* 89r; G. *Wirbeldost*, *Runder Coftenz*, *Langer Wolgemut*
- vad zekfiu* [vad székfű 'wilde Kamille'] — *caryophyllata*, *geum Plinii*, *Pand. auantia*, *pes leporis*, *sanamunda* 163v; G. *Benedictenwurz*, *Neglinwurz*, B. *Benedyckt*, P. *kuklik*
- vad zekfiu* [vad székfű] — *ocimoides*, *ocymastrum*, *lychnis sylvestris*, *Ruellia jacia alba*, *potularia* 170v; G. *Jelenger iefreundlicher* (?), *Liedierich* (?), *Widerstoß*, *Wild Margenröslin*, B. *bazalika plana*

- varadich* — tanacetum, athanasia, Amato ambrosia 132v; G. *Reinfarn*, B. *wratty*, P. *wrotycz*
- varyu lab* [varjú láb 'Krähenfuß'] — geranium III, acus pastoris 108r; G. *Storchschnabel*, B. *czapinusek*, P. *dziembre noszki*
- vizi tök* [vizi tök 'Wasserkürbis'] — nymphaea, clava Veneris, Barb. *nenufar* 124v; G. *Weiß, Seeblumen, Haarwurz, Haarstrang, Wassermön, Nixbletter oder blumen, Seekänlin, Kaulenwurz*, Helv. *Wyerrosen*, B. *lekno, sstülyk*, P. *grzybenye, liliom wodney*
- vizj pözerce* [vízi 'Wasser-', peszerce 'Wolfsfuß, -trapp'] — sideritis I. Matthioli, marrubium aquaticum Tragi et eidem sentus Avicennae 173v; G. *Wafferandorn*
- zalmoso fiu* [szál 'Garn', mosó 'waschend', fű 'Gras'* bzw. szalmás 'strohig'] — equisetum, officinis cauda equina 184v; G. *Roßschwanz, Kazenzagel, Schafheu, Schabrauß*, B. *preslicka*, P. (deletum *pyza/flka*), *koczezy ogon, prze/flka*
- zapara fiu* [szapora 'schnell; fruchtbar, ergiebig', fű 'Gras'] — verbenaca, verbenata 196r; G. *Eisenkraut, Eisenhardt*, B. *werbena*, P. *koffyczko samiec, werbeta, zeleznik*
- zarvas fiu* v. *dictamus* 43r
- zeges rutha* [szeges 'Nagel-, genagelt', ruta 'Raute'] — ruta 53v; G. *Rautten, Weinraut*, B. *rauta*
- zelos lapu* [széles 'breit, weit', lapu 'Klette'] — personata, lappa maior, Celso personina, officinis barnada 238v; G. *Großkletten, Laruenbletter, Buzenbletter, Buzenkletten, Roßkletten, Grindblacken*, B. *lupen wetssy*, P. *wielkj lopian*
- Zentgyorgy veraga* [Szent György virága 'St. Georgsblume'] —, *gyewngy wyrag* [gyöngyvirág 'Maiglöckchen'] — lilium convallium, ephemerum Fuchsii, Dalechampia oenanthe Theophrasti, liliolum Leonelli, Gesnero callyononymus v. chamaecylinus 116v; G. *Meyenblumlin, Zaucken*, Austriacis *Weisse baldrian*, Helv. *Meyenryß*, P. *lanka*
- Zent Haromság violaya* [Szent Háromság violája 'Hl. Dreifaltigkeitsveilchen'], *harmas zineu viola* [hármás 'dreifach', szín 'Farbe', viola 'Levkoje; Veilchen'] — iacea, herba trinitatis, herba clavellata, G. *freyfankrautt, Sibenfarbenblumlin, Dreyfaltikeitblum*, Misnensibus *Braune sorg et frembde sorg*, B. *trogice*, P. *brát z syostrá*
- Zent Ianos fiue* [Szent János füve 'St. Johannisgras'] — sclarea, horminum Fuchsii, horminum maius aut odoratum Matthioli, gallitricum hortulanum, gallicentrum, matrisalvia, Ruellio salvia transmarina, Fracastorio herba S. Ioannis, Caesalpino scopa regia v. tussilago II. Plinii et bacchaios Dioscoridis 122v; G. *Scharlach*, B. *sfalweg polny*
- Zent iuan verága* v. *tey fugorytőfiu* 229r
- zep zolo* [szép szőlő 'schöne Weintraube'] — solanum hortense, Marcello stru-

mus, herb(ariis) uva caniculata 203r; G. *Nachtschadt*, B. *psy wyno*, P. *pszinki, psy wifnie*

Zido fiu [zsidó fű 'jüdisches Gras'] — pulmonaria 190r; G. *Lungenkraut*, B. *plicnyk*

zitthyo [szittyó 'Binse'] — iuncus 188v; G. *Binzen, Schmelen, Rit, Sempten*, B. *syty*, P. *sitowie*, Ruth. *sitnik*

ziu fiu [szív 'Herz', fű 'Gras'] — cardiaca, agripalma, Fuchsio lycopos, Anguillarae lycopsis, Myrepso, Caesalpino marrubium I. Theoph. et alyssum Galeni 227r; G. *Herzgespan, Herzgesperr, Wild Mutterkraut, Herzkrautt*, B. *srdecnyk*

zödliliom [zöld 'grün', liliom 'Lilie'] — hemerocallis, lilium rubrum 115v; G. *Goldlilien, Rott Gilgen*, B. *lilium zlate*

Frankfurt ^a/M.

OLEXA HORBATSCH

Magyar növénynevek az erlangeni egyetem egyik kéziratot herbariumában

Az erlangeni egyetemi könyvtárban található Ms 887 jelzés alatt egy kéziratot herbarium a 16. sz. végéről vagy a 17. sz. legelejéről. A kézirat 252 lap 8° a növények latin nyelvű leírásával, valamint a virágokra és termésükre vonatkozó adatokkal. Átlagban egy-egy lapra egy-egy növény ismertetése jut. A latin név után számos újlatin és germán nyelvi és nyelvjárási adatot találunk. Ezenkívül 157-szer cseh (Bohemice), háromszor horvát (Croatice/Illyrice), 169-szer lengyel (Polonice/Sarmatice) és 17 ukrán (Ruthenice) növénynév van följegyezve. 111 esetben találunk magyar elnevezést is (Hungarice/Pannonice). Mintegy felük megtalálható Calepinus 1585. évi magyar adatai közt, és lehetséges, hogy innen vette át a szerző. A herbarium keletkezési ideje ezek szerint 1585 utáni. A leíró aligha értett magyarul, mert számos magyar növénynév nyilvánvalóan téves, rossz olvasáson alapul.

A cikkben egy rövid helyesírási jellemzés következik, majd az esetleges tükörfordítások a latinból, németből vagy valamely szláv nyelvből. A dolgozat legterjedelmesebb része a herbariumban előforduló magyar elnevezések betűrendes jegyzéke a magyar elnevezés értelmezésével, latin, német és szláv megfelelőivel.

O. HORBATSCH

Néhány vogul helynév etimológiája*

Számos vogul és osztják szó etimológiájával (többek közt helynevekével is) foglalkoztak nem egyszer a finnugor nyelvtudomány művelői. Ismeretesek Ahlqvist, Gombocz, Kannisto, Kálmán, Steinitz és Matvejev** valamint mások munkái.

Mi itt a vogul lakosságú terület néhány vogul helynévvel foglalkozunk.

Ismeretes, hogy a földrajzi nevek a szókincs legrégebbi és legszilárdabb rétegébe tartoznak. Lehetnek olyan nyelv termékei, amelynek hordozói az illető területen laknak most is. Ilyenkor a szó etimológiája világos, megfejthető e nyelvből.

Nem ritkán a hely elnevezését átveszik egy másik, olykor az illető vidékről eltűnt néptől, amelynek nyelvét nem is tudta az átvevő lakosság. Ilyenkor a régi szó úgy őrződött meg, hogy vagy valamilyen módon utánozták a szót az illető nyelven, vagy hanghelyettesítéssel vették át az átvevő nyelv normáihoz alkalmazkodva. Gyakran nehéz az etimológusnak a szubsztrátum-szót kihámozni és rekonstruálni.

Előfordulnak kontaminációs földrajzi nevek is, vagyis összetett szavak, melyeknek egyik tagja saját nyelvi, a másik pedig idegen. Az efféle összetett

* Az itt közölt cikk már megjelent ugyan oroszul a Вопросы финно-угорского языкознания III. kötetében (Moszkva, 1965–66) a 45–52. lapon, azonban mindössze 423 példányban, és így nagyon nehezen hozzáférhető. Mivel egyrészt a magyarral legközelebbi rokon vogul nép névadásáról ez az első tanulmány, méghozzá vogul nemzetiségű és anyanyelvű szerző tollából, másrészt mivel megállapításából általános következtetések is levonhatók, a szerkesztőség hasznosnak látta a cikk magyar nyelvű közlését.

** AHLQVIST, Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen (JSFOu. 1890, VIII/1.); GOMBOCZ Z.: A vogul nyelv idegen elemei (NyK. 1898, XXVIII.); UA.: Adalékok a vogul nyelv török elemeihez (uo. 1901, XXXI.); A. KANNISTO: Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen (FUF. 1925, XVII.); UA.: Über die früheren Wohngebiete der Wogulen im Lichte der Ortsnamenforschung (uo. 1927, XVIII.); B. KÁLMÁN: Die russischen Lehnwörter im Wogulischen (Budapest, 1961); W. STEINITZ: Zu den syrjänischen Lehnwörtern des Obugrischen (ALH. 1962, XII.); UA.: Samojedisch-Obugrisches (Commentationes Fenno-Ugricae. 125., Helsinki, 1962); UA.: Zur Toponymik des nördlichen Obgebietes („Congressus internationalis Fenno-ugristarum“, Budapest, 1963). — Néhány vogul helynévmagyarázat található a következő helyeken: MUNKÁCSI B.: A vogul nép ősi hitvilága NyK. 1899, XXIX, 129–63, 249–97, 361–96; 1900, XXX, 1–36, 129–71, 241–69, 353–406; 1901, XXXI, 1–54; 1902, XXXII, 1–38, 129–60; A. K. Матвеев, финно-угорская топонимика северного и среднего Урала. „Уч. зап. Уралского гос. Ун-та им. А.М. Горького“, 1959. XXXII.

szavakat szokás „hibridnek” nevezni (Е. А. Василевская, словосложение в русском языке М., 1962, 57).

A vogul lakosságú területen hibrid földrajzi névvel elég gyakran találkozunk.

Külön kell hangsúlyoznunk, hogy ez a vidék igen gazdag helynevekben, minden földdarabkának megvan a neve, jellemzi a területet a megkülönböztetésre való törekvés. A földrajzi neveknek ez a gazdagsága talán azzal magyarázható, hogy a vogulok a megélhetésükhöz szükséges anyagokat a legutóbbi időnkig kizárólag a környező természetből szerezték be. Bejárták a vidéket zugról-zugra szánon vagy csónakon, néha gyalog is, megismerték a helyeket a vadászatra, halászatra, bogyószedésre, cirbolyatoboz gyűjtésére vagy időleges letelepedésre való alkalmasságuk vagy alkalmatlanságuk szempontjából. Végeredményben a helynevek inkább csak a vadászati és halászati tárgyak elnevezéseit, a vadászat és halászat módját tükrözik, annak időszakos jellegét stb. Pl. vog. *tūjapāwəl* (tkp. tavaszi falu, azaz olyan falu, ahol tavasszal halásznak) a vog. *tūja* 'tavasz' és *pāwəl* 'falu' szavakból; *tol γən-tūr* (olyan tó, amely alkalmas a hálóval való halászatra) a vog. *tolγ*'háló' és *tūr*'tó' szavakból; *sūkərja* (olyan folyó, ahol sok sokur-halat lehet fogni) vö. vog. *sūkər* 'sokurhal' és *ja* <*jā* 'folyó'; *jatri* (folyó, amelynek partján nyírfajdra lehet vadászni), vö. vog. *jatri* 'nyírfajd'.

SZEREBRENNYIKOV a „Волго-Окская топонимика на территории европейской части СССР” c. munkájában helyesen jegyzi meg, hogy „az erdőövezet lakóinál a folyók, mocsarak, tavak, erdők stb. elnevezéseiben sok finom megkülönböztetés van” (VoprJaz. 1955/6, 27). A vogul ebben a tekintetben nem különbözik a többi erdőlakótól. A tájhoz a vadász szemszögéből közeledve az elnevezésekben, a vogul részletesen felosztja és elkülöníti a különböző külsejű erdőket, mocsarakat, folyókat, tavakat, hegyeket stb. Így vannak elnevezések az erdők különbözőségeinek jellemzésére: *wōr* (erdő, amely alkalmas prémes vadak vagy vadon élő rénszarvasok vadászatára), *ōjt(a)* (erdő, ahol jávorszarvast, nyulat lehet zsákmányolni), *ūjum* (erdő, ahol a szurokfenyő kérgét le lehet hántani a nyári hajlék befedésére), *χāl'asi* (erdő, ahol nyírhéjat lehet hántani a nyári hajlék készítésére), *sāw* (erdő, ahol réneknek való zuzmó nő), *sayt~sayət* (őserdő, leginkább magasabb helyeken) stb.

Mocsárra: *nār*, tkp. 'csupasz' (olyan mocsár, ahol szedret lehet szedni), *iāŋkəlma* tkp. 'jeges hely' (olyan mocsár, ahol áfonyát lehet szedni), *χori* < *χara* tkp. 'ritka, ligetes' (olyan mocsár, ahol mocsári málnát lehet szedni), *tēliγ* (nagy láp, ahol szintén lehet áfonyát szedni), *χultγaj* tkp. 'lebegő' (olyan láp, ahol el lehet merülni, meg lehet fulladni), *samaj* (piszkos láp, amelyben semmiféle bogyó sem terem), *lūs* (zsombékos láp, amely magas fűvel van bőve, ahol fűvet lehet szedni csizmabetétnek).

Hegyre: *nōr* (magas hegy, inkább csupasz, sziklás); *ur* (nagy kiterjedésű kiemelkedések sűrű erdővel fedve); *χomali* (kisebb kiemelkedés, amelyen rend-

szerint rénzuzmó terem); *uram* (kis domb) — ноеть (Vö.: Г. И. ОЛЕСОВА Мансийские оронимы северного Урала—„Вопросы топонимики” 1. Свердловск, 1962.)

A különféle tavakra: *tūr* (nagy, mély tó, ahol kárászok és más halak tartózkodnak); *ūraj* (olyan tó, ahol különféle halak élhetnek, de kárászok nem, mert vízének az átfolyó patakok miatt sodra van); *lūs* (időszakos vagy évszakok szerinti tó, amelyben nem mindig van hal).

A *sōjum* (a vog. *sojmun̄kwe* 'eltűnik' szóból) kifejezés segítségével képezik az olyan folyóvizek nevét, amelyek rendszerint piszkos mocsárból folynak ki, és amelyekben található hal (nyelvjárási alakja a *sōs*; cikkünkben a nyelvjárási változatokat nem tárgyaljuk).

Néhány folyónévben fordul csak elő az *āxt(a)* — olyan folyó, amelynek mindig van vize és vizes réteken ered; bennük vejszével lehet halászni; *ār(i)* — időszakos folyó, amelyen kora tavasszal lehet csónakon közlekedni, vagy nagyon csapadékos időben nyáron halászni; *χul̄um* — időszakos gyenge sodrással és alkalmas halászásra ívás idején; *jā>ja* — olyan folyó, amelyen lehet csónakkal közlekedni, halászni, amelynek minden nyáron van sodra, olyan folyók, amelyek a szomszédokkal összehasonlítva a kisebbekhez tartoznak.

Igen nagy folyókra az *ās* elnevezést használják, amely valószínűleg a *jas* 'mély folyómeder' szóból való, pl. *ās* 'Ob', *pētšar ās* 'Pecsora' tkp. 'a Pecsora medre'.

A vogulok a nagy folyók nevéhez nem fűzik hozzá kiegészítésül a *jā>ja* szót, pl. *tāyt* 'Szoszva', *lūsum* 'Lozva', *polum* 'Pelimka' stb. Hasonló elnevezéseket mintegy magyarázatul használnak ugyan *-ja* végződéssel is, például tervrajzon: „*tāyt*, ez folyónév, vagyis *tāyt jā*”. A lakosság ezt a törekvést abból magyarázza, hogy a nagyobb folyók mindenki előtt ismertek, így nem kell őket folyónak nevezni.

Evvel kapcsolatban jegyzem meg, hogy az *-ar* végű folyónevek aligha ősmagyar eredetűek, mint ahogy két tanulmányában (финно — угорская топонимика . . . , 106—107; Уа. Древнеуральская топонимика и ее происхождение. — "Вопросы археологии Урала", Свердловск, 1961, 133—141) МАТВЕЈЕВ véli, lehetnek azok vogul eredetűek is. Ugyanígy kételkedem abban, hogy a nagy folyók nevei, mint a *tāyt* (Szoszva), *ās* (Ob), *polum* (Pelimka), *lūssum* (Lozva) azért nem vogul elnevezések, mert nincs meg bennük a *-jā>-ja* toldalék. Ezek a víznevek vogul eredetűek. A két utóbbiban található *-um* végződés pedig eléggé elterjedt régi obi-ugor eredetű deverbális nomen-képző.

Már említettük, hogy a vogulok gazdasági tevékenysége időszakos jellegű. Ezért a földrajzi nevek pontos meghatározása, azok egyértelmű megnevezése a tapasztalt vadász és halász számára lehetővé teszi annak meghatározását vagy kitalálását, vajon milyen eredmény várható egyik vagy másik nevű helytől és melyik évszakban. Az olyan embereket, akik nincsenek tisztában

ezekkel a dolgokkal, a legközelebbi medveünnepi színjátékokon könyörtelenül nevetségessé teszik.

A vogul földrajzi neveket a lakosság széles köreiben ismerik. Gyakran fontosságuk vagy a hozzájuk fűződő emlékek miatt mondákat mesélnek az elnevezések eredetének magyarázatára, és ez lehetővé teszi, hogy jobban és pontosabban megjegyezzék.

A földrajzi elnevezések (különösen a mikrotoponimiáé) leíró jellegűek. Ezért többségük két vagy több elemből forr össze, összetett szavak (vagy szilárd szókapcsolatok). Minden ilyen szónak olyan jelentése van, amely eltér attól, amely nem állandó szókapcsolatok elemeként volna.

Földrajzi névként a két vagy három szóból összeolvadt elnevezés néha hangtani módosulásokon megy át, pl. *sōraχta* (folyónév — *sōr āχt jā*, szó szerint 'vizes rétből eredő folyó', a következő elemekből osztják *sōr* (*tor?*) 'vizes rét' vog. *āχt* 'vizes réten eredő patak', vog. *jā* 'folyó' (a vogul *āχtja* szó nagyobbacska folyót jelent, amelyen csónakkal lehet közlekedni); *χōrəη tūr* (tónév) szó szerint 'részben mocsaras tó, ahol mocsári málna terem', ahol a *χōrəη* < *χorin* 'mocsári málnát termő láp', *tūr* 'tó'. Vagy: *sūma pāwəl* (falunév), ahol az osztják *šōma* (>vog. *sūma*) 'magas, meredek', vog. *pāwəl* 'falú', tehát 'magas falú'; *malη āri* (pataknev) 'a folyó mély részével szemben beömlő patak'; *muwəηtēs* (*pāwəl*, falunév) a következő elemekből: osztj. *muwəη* 'kanyargós', vog. *tēs* 'határ', tehát 'kanyargós határ'.

A fentebb idézett hasonló földrajzi nevek köznevekből vagy szóösszetételekből keletkeztek, mint az első típus a jelző + jelzett szó, pl. *mānja* 'kis folyó' (vog. *mān* 'kicsi', *ja* < *jā* 'folyó'); *χulmja* szó szerint 'időszakos folyó, ahova ívni jönnek a halak' (*χulum* befejezett melléknévi igenév a *χuliyλanχwe* 'kiúszni' igéből, *ja* < *jā*). Hasonló szóösszetételekben az első tag a fő, a fontos, a jelentős, a második alárendelt, nem jelentős, már szinte képzővé alakult elem.

Másrészt a vogul földrajzi nevek birtokos összetételt is alkothatnak: *pasan lāγəl* 'asztalláb' vagy az orosz *Leningrád*, *Volgográd* névtípushoz hasonlók, pl. *saranpāwəl* 'zürjén falu v. zürjének falva' (vog. *saran* 'zürjén', *pāwəl* 'falú'); *tīmka pāwəl* 'Tyimofej falva'. Ebben a típusban az összetétel második tagja mindig megőrződik, önálló szó marad, az összetétel mindkét tagja egyenrangú. Minden más összetételben, ha a község nagy és széles ismert, a *pāwəl* tag szabályszerűen elmarad, akárcsak a nagy folyók nevében a *ja* < *jā* elem.

A gazdasági tevékenységre alkalmatlan vagy a szent helyeknek néha egészen szeszélyes nevük van. Így a Szoszva folyó középső folyása mentén számos olyan földrajzi név található, amely kapcsolatban van egy kérkedő óriás testrészneveivel, amelyek darabokra szakadtak a *tāγtkotəl oχka mān piγ* (a középszoszvai öreg kisebbik fia) nevű hős nyíllövésétől: *siηəs* < *sanəs* 'térdf' — szent hely, ahol állítólag a *tāγtkotəl oχka* lakik; *oχər sūnt* — egy patak, amelynek neve az óriás *oχər*—*oχər* kiáltásából keletkezett; ez az osztják 'magas, meredek' jelentésű szóból származik.

Az *oltump* 'szigetsor' falu alatt található az *ēntap ōwl jāγ* ' (az óriás) öv-végének két folyója'. E két folyó alatt van a *sipal' tump* 'këshüvely sziget' (vog. *sipal'* 'këshüvely', *tump* 'sziget'); ugyanarra az óriásra vonatkozik; *ul'a χūriγ tump* 'tűzszeres zacskó sziget'; *pōlχos tūr* — egy tó neve, amely a monda szerint az óriás gyomrának tartalmából keletkezett, vö. vog. *pōlχos* 'gyomor' (tabu-szó); *sōpaklōmt pāwliγ* 'csizmadarab két falu' (ahova az óriás csizmadarabjai hullottak); *pēsluw wōl* 'csipőcsont folyószakasz' (ugyancsak az óriásra vonatkozik).

*

Anyagunk azt mutatja, hogy a vogulok lakta terület gazdag földrajzi nevekben (egy részüket a térkép is tükrözi). Óriási többségük közvetlenül a vogulból származtatható. Csupán jelentéktelen százalékuk nem magyarázható a vogul segítségével.

A földrajzi nevek többsége összetett szó, amelyekben tükröződnek a foglalkozások a halászat, vadászat szavai, a terület alkalmassága vagy alkalmatlansága a különböző foglalkozások üzésére vagy időszakos jellegére.

A termelő foglalkozásokra kevésbé alkalmas helyeknek olyan nevük van, amelyek nem tükrözik a hely sajátosságait.

Az egész vogulok lakta területen vannak egyes külön szigetek, ahol hibrid földrajzi nevek találhatók, amelyek osztják és vogul elemekből állnak. Nagyon valószínű, hogy ezeken a területeken a vogulok és osztjások huzamosabb ideig együtt laktak. Lehetséges, hogy a vogulok megjelenéséig a Szoszva és Szigva folyók vidékét osztják lakosság foglalta el, és ennek eredménye itt az osztják szubsztrátum a földrajzi nevekben. A nyenyeczek (jurák szamojédok) a vogulokat *sujanabi*-nak nevezik, ami szó szerint 'sija menti osztjások'; a *sija* kétség-talanul a Szigva, *sakwja* folyó nevéből ered (a Ljapin folyó vogul neve).

Hogy honnan jöttek a vogulok mai hazájukba, azt részben egy nagy terület földrajzi neveinek gondos és mély elemzése valószínűsítheti. Hogy mikor jöttek a vogulok a Szoszva (*tāγt*) és Szigva (*sakw*) vidékére, erről néhány pontos adatot a régészet szolgáltathat; történeti források nincsenek.

Leningrád

ROMBANGYEJEVA, JEVDOKIJA IVANOVNA

Некоторые этимологии мансийских топонимов

Некоторые выводы. Наши материалы показывают, что места расселения манси богаты топонимами (в основной массе не отраженными на картах). Абсолютное большинство из них этимологизируется средствами мансийского языка. Лишь незначительный процент не разъясняется средствами мансийского языка.

Топонимы в большинстве представляют собой сложные слова, в которых отражаются объекты промыслов, рыбной ловли, охоты, пригодность или непригодность местности для разных промыслов, сезонный характер занятий.

У манси проводится значительная детализация разновидностей местности, водоемов и. т. д. Такая характеристика обуславливается особенностями хозяйственной деятельности населения, важностью ее сезонного характера.

Места, малопригодные для промысловых занятий, именуются названиями, не отражающими основных особенностей этих местностей.

На всей территории расселения манси отдельными островами встречаются гибридные топонимические названия, состоящие из хантыйских и мансийских элементов. Весьма вероятно, что хаиты и манси длительное время проживали на этой территории совместно. Возможно, до прихода манси районы рек Сосвы и Ляпина были заняты хантыйским населением, в результате чего здесь еще сохранился хантыйкий субстрат. И ненцы называют манси *суян'аби*, букв. 'ханты из Сья'; *сыя*, очевидно, восходит к названию реки *Сыгва*, *Саквья* (мансийское название реки Ляпина).

Откуда пришли манси на свою нынешнюю родину, частично может подсказать тщательный и глубокий анализ топонимики на больших территориях. Когда пришли манси в районы рек Сосвы (Таут) и Ляпина (Sakw) — об этом может дать некоторые точные сведения археология; исторических данных об этом не имеется.

Е. И. ROMBANGYEJEVA

Debreceni keresztnévek a XVIII—XX. században*

A keresztnévek divatja koronként és vidékenként változik. Mivel a névtan kutatóinak csak nagyon kevés nyomtatásban megjelent, helyhez kötött anyag áll rendelkezésére, ezen a hiányon akarunk enyhíteni azzal, hogy a Tiszántúl legnagyobb városának újabbkori névanyagából közlünk bőséges adalékokat. Közleményünk nem feldolgozás, helykímélés szempontjából tartózkodtunk az összehasonlítástól és a keresztnévekre vonatkozó irodalomra sem hivatkozunk, célunk pusztán anyagközlés.

Debrecen városa helyén a XIII. században négy kisebb falu állt: Debrecen, Szentlászlófalva, Szentmihály és Torna vagy Boldogasszonyfalva. Nagy Lajos király emelte Debrecen városi rangra 1361-ben. A XVI. században luteránus, majd kálvinista lett. Református jellegét még akkor is megtartotta, mikor a bevándorlások következtében a reformátusok aránya 70% alá süllyedt. A város lakossága a XVIII. sz. második felében 12—15 ezer körül lehetett, nagyrészt iparosok és kereskedők.

Dolgozatunkban három metszetet adunk Debrecen keresztnév anyagából a születési anyakönyvek alapján. Az első, 1770—80 közti időszakban a város lakossága még olyan óriási többségben református, hogy a vizsgált tíz évi születéseknek csak bő 2%-a esik a katolikus lakosságra. Száz évvel később, 1870—75 közt ez az arány már eléri a 15%-ot is. A XX. sz. közepéről való névadás is két metszetből adódik: 1945—48 és 1955—58. Itt már a felekezeti különbségre nincsenek adataink.

1770—80. Összesen 13 583 református adatunk van, ebből 6965 férfi és 6618 nő. Mindkét nem csak egyetlen keresztnévet kapott ebben az időszakban.

A férfinevek közül mindössze 31 fordul elő a következő gyakorisági sorrendben:

* A cikk két szakdolgozat alapján készült (BALOGH ÉVA, Debreceni keresztnévek 1770—80, 1870—75, illetőleg TAKÁCS IBOLYA, Debreceni névadás a felszabadulás után). Mindkét szakdolgozat 1963-ból való. Az adatok ezekből származnak, a megszövegezés KÁLMÁN BÉLA munkája.

név	adat	%	név	adat	%
1. István	1630	23,29	13. Pál	82	1,17
2. János	1446	20,96	14. Miklós	47	0,67
3. Mihály	1204	17,20	15. Dániel	42	0,60
4. József	457	6,57	16. Márton	31	0,44
5. András	440	6,37	17. Gergely	30	0,43
6. Ferenc	361	5,16	18. Imre	28	0,40
7. György	358	5,11	19. László	18	0,26
8. Sámuel	211	3,01	20. Dávid	10	0,14
9. Péter	195	2,79	21. Benjámín	10	0,14
10. Sándor	124	1,77	22. Gáspár	7	0,10
11. Gábor	95	1,36	23. Zsigmond	4	0,06
12. Bálint	90	1,29			

24—25. Lajos és Mátyás 3—3 (0,04%), 16—27. Antal és Jónás 2—2 (0,03%), 20—31. Ádám, Benedek, Demeter és Máté 1—1 adattal (0,01%).

Jellemző a nevek sűrűsödésére, hogy három név, az István, János és Mihály az egész férfinév-anyagnak 61,45%-át teszi ki, az első 13 név pedig 96,05%-át, tehát a maradék 18 névre mindössze 3,95% jut.

A József név meglepő gyakorisága a reformátusoknál ebben az évtizedben talán onnan magyarázható, hogy a későbbi II. József császár éppen 1770-ben járt Debrecenben is. A trónörökös közismerten liberális felfogású volt a protestantizmussal szemben, és ez a kálvinista Rómában népszerűvé tette.

Még érdekesebbek a női nevek statisztikája. Összesen 26 női név fordul elő ebben az időszakban, ez oszlik meg 6618 egyén között:

név	adat	%	név	adat	%
1. Sára	2152	32,61	11. Ilona	20	0,30
2. Erzsébet	1542	23,37	12. Zsófia	15	0,18
3. Mária	1338	20,27	13. Rebeka	13	0,15
4. Zsuzsanna	714	10,82	14. Borbála	7	0,11
5. Kata	509	7,71	15. Krisztina	6	0,08
6. Anna	145	2,19	16. Lidia	5	0,06
7. Julianna	42	0,63	17. Erzsók	3	0,04
8. Judit	38	0,58	18. Katalin	3	0,04
9. Klára	33	0,50	19. Rozália	3	0,04
10. Éva	22	0,33	20. Rébék	2	0,03

Egy-egy névként fordul elő az Ágnes, Eszter, Ráchel, Rozina, Terézia és Zsuzsa (0,02%). Mivel azonban az Erzsók az Erzsébet, a Katalin a Kata, a Rébék a Rebeka, a Rozina a Rozália, a Zsuzsa a Zsuzsanna változata, volta-

képpen csak 21 névről beszélhetünk. Ha tehát csak a leggyakoribb hat nevet vesszük változataival, ezek együtt 97,07%-ot adnak, és a maradék 15 névre mindössze 2,93% marad. Ez azt jelenti, hogy Debrecen református lakossága a jelzett évtizedben egy elenyésző töredéket nem számítva mindössze hat női név közt válogatott.

Összehasonlítással közöljük a megfelelő korszak katolikus lakosságának névstatistikáját is, hangsúlyozva, hogy ez csak elenyésző töredék a református lakossághoz mérten, alig több 2%-nál. Ha tehát a város egész lakosságát vesszük tekintetbe, akkor a református adatokon alig változtat. Hozzá kell még tennünk, hogy a vizsgált időszakban a katolikus lakosság — vezetéknevéről ítélve — legalábbis felerészben német és szláv eredetű volt.

A katolikus lakosság közt a 34 férfinév mindössze 201 egyén közt oszlik meg, itt tehát a nagy számok törvényei nehezebben érvényesülnek.

név	adat	%	név	adat	%
1. József	41	20,5	6. István	10	5,0
2. János	40	20,0	7. Antal	8	4,0
3. Ferenc	24	12,0	8. András	7	3,5
4. Mihály	13	6,5	9. Imre	4	2,0
5. György	11	5,5	10. Miklós	4	2,0

3—3 személy (1,5%) kapta a Leopold, Márton és Péter nevet, 2—2 (1%) az Adalbert, Deodatus, Gábor, Jakab, Kalaszantius, Károly, Lőrinc és Zsigmond nevet. Csupán egyszer (1,5%) fordul elő az Ádám, Albert, Bernát, Dávid, Gáspár, Lajos, László, Menyhért, Pál, Prosper, Rókus, Sámuel és Sándor.

A 29 női név 132 újszülöttet jelent a vizsgált korban:

név	adat	%	név	adat	%
1. Anna	34	22,67	7. Terézia	8	5,33
2. Mária	23	13,33	8. Zsuzsanna	7	4,67
3. Klára	10	6,67	9. Regina	6	4,—
4. Borbála	10	6,67	10. Sára	5	3,33
5. Katalin	9	6,—	11. Éva	4	2,67
6. Juliann	8	5,33			

Két-két adattal (1,33%) fordul elő az Antónia, Franciska, Jozefa, Karolina, Magdolna és Rozália, egy-egy adattal (0,67%) az Ágota, Ágnes, Amália, Brigitta, Eleonóra, Heléna, Leopoldina, Marianna, Monika, Rafaela, Rebeka és Viktória. Az Anna név nagy gyakoriságát megerősítette, hogy a város egyetlen katolikus templomának szent Anna volt a védőszentje.

A katolikusoknál gyakori a kettős név (22,5%), a hármas már ritkább (4,5%), elvétve még a négyes (0,6%), és ötös (0,3%) név is előfordul. Ezek egy része azonos a már felsorolt első nevekkal, de néhány csak második vagy harmadik névként található. Ilyen férfinévek: Boldizsár, Gratis, Zakariás, Szerafin, Szilveszter, Timeon, Tódor, Tamás, Wolfgang, Xavér. Női nevek: Eszter, Margaréta, Nepomucena, Ripszima, Rozina, Vartburga, Xaveria.

Mindkét felekezetnél, de főképpen a reformátusoknál igen gyakran kapja a gyermek szülei (32,3%) vagy keresztszülei nevét (7,3%) A katolikusoknál az arány a keresztszülők javára módosul (szülők 18%, keresztszülők 28%).

1870—75. Ebben az időszakban a város lakossága már megközelíti a félszázezretet. A száz évvel ezelőtt még főleg iparos és kereskedő lakosságú város a múlt század utolsó harmadában erősen paraszti jellegűvé vált, a lakosságnak több mint egyharmada földműves. A kapitalizálódás kezdeteként megjelennek a gyári munkások. Megnőtt a hivatalnok-réteg is. A katolikusok aránya is nagyobb, az egész névanyagnak mintegy 15%-a soraik közül kerül ki. E korban még elkülönítve tárgyaljuk a két felekezetet, de mivel itt már a katolikus névanyag számbeli súlya megnőtt, indokoltnak látszik, hogy a könnyebb összehasonlítás kedvéért párhuzamosan állítsuk táblázatba. A számbeli „erőviszonyokat” az „adatok” rovat nyilvánvalóvá teszi.

Férfinévek:

reformátusok			katolikusok		
név	adat	%	név	adat	%
1. József	585	13,—	József	93	11,62
2. István	546	12,13	János	73	9,12
3. Sándor	424	9,42	Lajos	56	7,—
4. János	414	9,20	Gyula	55	6,88
5. Mihály	305	6,75	Ferenc	41	5,12
6. Ferenc	294	6,53	István	39	4,88
7. Lajos	291	6,46	Béla	38	4,25
8. Imre	204	4,53	Sándor	38	4,25
9. András	196	4,35	Károly	37	4,12
10. Gábor	168	3,71	András	32	4,—
11. Gyula	133	2,95	Mihály	26	3,25
12. Károly	91	2,02	Imre	23	2,88
13. László	76	1,69	György	20	2,50
14. Bálint	67	1,49	Antal	18	2,25
15. Péter	57	1,26	Kálmán	16	2,—
16. György	55	1,24	Géza ~ Geiza	16	2,—

17. Kálmán	53	1,18	Gábor	13	1,62
18. Béla	42	0,93	Jenő	13	1,62
19. Géza ~ Geiza	26	0,65	László	13	1,62
20. Miklós	22	0,48	Pál	13	1,62
21. Dániel	20	0,44	Péter	11	1,37
22. Sámuel	20	0,44	Zoltán	10	1,25
23. Pál	19	0,42	Dezső	9	1,12
24. Zoltán	19	0,42	Gusztáv	9	1,12
25. Antal	15	0,33	Miklós	9	1,12
26. Elek	13	0,29	Ignác	7	0,88
27. Márton	11	0,25	Rudolf	6	0,72
28. Dezső	10	0,22	Elemér	6	0,72
29. Jenő	10	0,22	Jakab	5	0,63
30. Gergely	8	0,18			
31. Ernő	7	0,15			
32. Ödön	7	0,15			

További, ritkábban előforduló nevek a reformátusoknál: 5—5 adattal (0,11 %) Árpád, Gusztáv, Vilmos, 3—3 adattal (0,07 %) Albert, Artur, Barnabás, Elemér, Endre és Viktor, 2—2 személlyel (0,04 %) az Ágoston, Aladár, Aurél, Emil, Farkas, Frigyes, Henrik, Herman, Ignác, Menyhért.* Rezső és Tibor, mindössze egyszer (0,02 %) az Ádám, Adorján,* Andor, Áron, Arnold, Balázs, Barna, Benjámín,* Bertalan, Demeter, Emánuel,* Ervin, Gottfried,* Győző,* Hugó, Iván,* Izidor, Jakab, Julián,* Konrád, Loránd, Lőrinc, Máté, Mór, Nándor,* Orbán, Oszkár,* Richárd,* Román,* Rudolf, Szevér, Szilárd,* Tihamér, Vencel, Vilhelm* és Zsigmond.

A katolikus lakosságban: 3—3 személlyel (0,37 %) az Ágoston, Andor, Árpád, Aurél, Dániel, Ede, Eduárd, Ernő, Ferdinánd, Lőrinc, Márton, Nándor, Ottó, Simon és Vilmos, 2—2 adattal (0,25 %) Adolf, Albert, Elek, Emil, Győző, Herman, Konstantin,* Kornél, Mátyás, Mór, Ödön, Tamás, Tódor,* és Vince, mindössze egyszer fordul elő a névanyagban (0,12 %) az Ákos,* Aladár Alajos,* Armand,* Auguszt, Barabás, Bertalan, Dénes,* Domokos, Emánuel,* Endre, Erneszt, Ervin, Félix,* Frigyes, Habakuk,* Hellus, Henrik, Hubert, Hugó, Illés, Keresztély, Manó,* Miksa, Rajmund,* Rezső, Richárd,* Román, Szaniszló, Tivadar,* Valter, Vencel, Zsigmond*.

A nevek meglepően egyeznek a két felekezetben. A katolikusoknál a nevek eloszlása egyenletesebb. A Lajos név feltűnő gyakorisága Kossuth Lajos páratlan népszerűségének köszönhető. Ugyanez az oka Petőfi Sándorról a Sándor név sűrű előfordulásának.

* A név mögötti csillag azt jelenti, hogy a név első névként nem, hanem csak második vagy harmadik keresztnévként fordul elő.

Női nevek:

református			katolikus		
név	adat	%	név	adat	%
1. Julianna	1300	29,59	Mária	133	17,73
2. Eszter	698	15,86	Julianna	62	8,27
3. Zsuzsanna	573	13,02	Erzsébet	53	7,06
4. Mária	518	11,54	Róza	42	5,60
5. Erzsébet	388	8,79	Anna	38	5,—
6. Róza	204	4,64	Zsuzsanna	26	3,47
7. Sára	146	3,32	Ilona	23	3,12
8. Rozália	81	1,79	Eszter	18	2,40
9. Ilona ~ Ilonka	47	1,04	Gizella	18	2,40
10. Katalin	37	0,84	Jozefa	18	2,40
11. Etelka	25	0,57	Margit	18	2,40
12. Margit	25	0,57	Etelka	17	2,27
13. Zsófia	22	0,50	Terézia	16	2,13
14. Emilia	21	0,48	Ida	14	1,87
15. Gizella	20	0,45	Karolina	13	1,75
16. Terézia	20	0,45	Katalin	13	1,75
17. Vilma	20	0,45	Rozália	13	1,75
18. Ida	18	0,40	Piroska	12	1,67
19. Irén	18	0,40	Irma	12	1,67
20. Karolina	17	0,38	Alojzia	11	1,55
21. Irma	15	0,33	Amália	11	1,55
22. Piroska	14	0,31	Vilma	11	1,55
23. Rózsa	14	0,31	Borbála	10	1,42
24. Anna	13	0,29	Emma	9	1,20
25. Emma	13	0,29	Matild	9	1,20
26. Jolán	10	0,23	Ilka	9	1,20
27. Amália	9	0,20	Antónia	8	1,07
28. Ilka	7	0,17	Emilia	8	1,07
29. Aranka	6	0,14	Jolán	8	1,07
30. Lujza	5	0,11	Gabriella	7	0,94
31. Szerén	5	0,11	Sarolta	7	0,94
			Zsófia	7	0,94

A reformátusoknál 4—4 adattal (0,09 %) előfordul a Hermin(a), Paulina és Teréz, 3—3 (0,07 %) az Albertina, Augusztina, Júlia, Lídia, Matild, Olga, 2—2 (0,05 %) az Ágnes, Berta, Borbála, Elvira, Eufrozina,* Gabriella, Johanna, Judit, Krisztina, Melánia, Veronika, Zulima, egyszer található (0,02 %) csak a

következők: Adél, Antónia, Aurélia, Emerika,* Eugénia,* Ferike,* Flóra, Georgina, Hajnalka, Heléna, Henriette, Henrika, Ilma, Jozsefa, Jozefin, Kornélia, Laura, Lilla, Lina, Ludovika,* Márta,* Ottilia, Sarolta, Valéria,* Viktória, Viola, Wilhelmina.

A katolikusoknál 6—6 személy neve (0,80 %) Kornélia és Szeréna, 5—5 adattal fordul elő (0,67 %) a Berta, Franciska, Heléna, Hermina, Irén, Johanna, Julia, Konstantina, Magdolna* és Wilhelmina, 4—4 (0,54 %) az Ágnes, Aranka, Izabella, Laura, Paulina, 3—3 (0,41 %) a Klára, Krisztina, Lujza, Stefánia, Tekla, 2—2 (0,26 %) Adél, Aurélia, Cecília, Eleonóra, Eugénia, Evelin, Fáni, Henriette, Klotild,* Leopoldina, Lina, Petronella,* Sára, Szidónia, egyszer található csak (0,13 %) az Adrien, Alexandra,* Apollónia, Augusztá, Augusztina,* Auróra, Blanka,* Coelestina,* Edita, Ernesztina,* Eufrozina,* Filippina, Fridrika, Janka, Judit, Jusztina, Kamilla, Leontina, Lídia, Ludmilla,* Malvin, Márta,* Melánia, Natália,* Pálma,* Ráchel,* Rozina, Rózsa, Vanda, Veron, Veronika.

Már első pillantásra felötlük az összehasonlításkor, hogy a reformátusoknál a divat vagy megszokás mennyire csak néhány név körül sűrűsödik. Az első hét nevet viselte a vizsgált időszak újszülött leányainak 86,76%-a, a katolikusoknál viszont csak 50,25 %. Az utóbbi csoportban tehát sokkal egyenletesebb a nevek eloszlása.

1945—58. A felszabadulás utáni Debrecen lakossága már messze túlhaladja a százezret. Ma már jelentős gyáriparral is rendelkezik. Mivel a környék lakosságának újszülöttei is rendszerint a debreceni klinikák vagy kórházak szülészeti osztályán látják meg a napvilágot, ezért itt is anyakönyvezik őket. Dolgozatunkban azonban csak a debreceni személynévadással foglalkozunk, és ezért a születési anyakönyvekből csak azoknak az újszülötteknek a nevét jegyeztük ki, akiknek szülei debreceni lakosok. Ebben a korszakban már nem vizsgáljuk külön-külön a felekezeteket. Az anyaggyűjtés nem terjedt ki az egész időszakra, hanem csak az 1945—48 és az 1955—58 évekre, tehát összesen nyolc év anyagát tartalmazza a korszak elejéről és végéről. Mivel nincs lényeges különbség, a kettőt együttesen tárgyaljuk.

A vizsgált években összesen 17 468 debreceni illetőségű gyermek született: 8987 fiú és 8491 leány. A fiúk 31 %-ának, a lányok 37,33 %-ának volt kettős neve, a fiúk 0,63 %-ának a lányok 0,89 %-ának pedig hármas. A négyes név nagyon ritka, a fiúknál 0,04 %, a lányoknál pedig 0,03 %.

Ha csak az első neveket vesszük figyelembe, ezek száma így alakul:

év	férfi	női	év	férfi	női
1945	74	82	1955	61	81
1946	77	102	1956	64	79
1947	75	86	1957	48	90
1948	73	83	1958	76	115

A régebbi korokkal szemben tehát a női nevek száma állandóan lényegesen a használatos férfinevek fölött van, néha a kétszeresét is megközelíti.

Hogy a névhasználatot a második—negyedik évben is megismerhessük, háromféle statisztikában is feldolgozzuk a vizsgált névanyagot. 1. Első névként (8987 f. és 8491 l.) 2. 2—4 névként (2914 f. és 3329 l.), 3. Összesen (11 901 f. és 11 820 l.).

A férfinevek gyakorisága :

név	első névként	%	2—4. névként	%	összesen	%
1. István	981	10,90	275	9,48	1256	10,55
2. László	930	10,33	258	8,89	1188	10,—
3. Sándor	899	10,—	168	5,79	1067	8,98
4. József	714	7,93	220	7,58	934	7,85
5. János	702	7,35	200	6,89	902	7,58
6. Ferenc	396	4,40	102	3,51	498	4,19
7. Lajos	372	4,13	162	5,58	534	4,49
8. Imre	359	4,—	85	2,92	444	3,73
9. Zoltán	346	3,84	110	3,79	456	3,83
10. Tibor	284	3,15	85	2,92	369	3,10
11. Gábor	241	2,65	81	2,79	322	2,70
12. Gyula	229	2,54	59	2,03	288	2,42
13. András	219	2,43	90	3,10	309	2,59
14. Mihály	203	2,25	77	2,65	280	2,35
15. Béla	199	2,21	79	2,71	278	2,33
16. György	192	2,13	56	1,94	248	2,08
17. Csaba	144	1,60	71	2,45	215	1,80
18. Károly	141	1,56	43	1,48	184	1,55
19. Péter	140	1,55	49	1,69	189	1,59
20. Attila	135	1,50	60	2,07	195	1,64
21. Miklós	121	1,34	57	1,97	178	1,49
22. Antal	83	0,92	27	0,94	110	0,92
23. Tamás	81	0,90	16	0,55	97	0,81
24. Pál	64	0,71	48	1,66	112	0,94
25. Zsolt	54	0,60	21	0,71	75	0,63
26. Géza	51	0,56	32	1,10	83	0,69
27. Kálmán	51	0,56	30	1,03	81	0,67
28. Jenő	45	0,50	14	0,48	59	0,50
29. Árpád	44	0,49	27	0,94	71	0,60
30. Barna(bás)	35	0,39	18	0,61	53	0,44

név	első névként	%	2—4. névként	%	összesen	%
31. Ernő	32	0,35	11	0,37	43	0,36
32. Endre	28	0,31	13	0,43	41	0,34
33. Márton	22	0,24	14	0,47	36	0,30
34. Bálint	21	0,23	8	0,27	29	0,24
35. Mátyás	19	0,21	6	0,20	25	0,21
36. Zsigmond	17	0,19	8	0,27	25	0,21
37. Dezső	15	0,16	13	0,43	28	0,23
38. Róbert	14	0,15	5	0,17	19	0,16
39. Ákos	13	0,14	8	0,27	21	0,18
40. Ervin	13	0,14	2	0,07	15	0,13
41. Andor	12	0,13	5	0,17	17	0,14
42. Bertalan	12	0,13	2	0,07	14	0,12
43. Elemér	11	0,12	4	0,13	15	0,13
44. Levente	10	0,11	7	0,23	17	0,14
45. Dániel	10	0,11	6	0,20	16	0,15
46. Szabolcs	10	0,10	3	0,10	13	0,11
47. Vilmos	9	0,10	8	0,27	17	0,14
48. Ádám	9	0,09	—	—	9	0,08
49. Albert	8	0,09	6	0,20	14	0,12
50. Dénes	8	0,09	6	0,20	14	0,12
51. Gusztáv	8	0,08	3	0,10	11	0,10
52. Ottó	7	0,08	3	0,10	10	0,09
53. Kornél	7	0,08	3	0,10	10	0,09
54. Emil	7	0,07	2	0,07	9	0,08
55. Balázs	6	0,07	5	0,17	11	0,10
56. Gergely	6	0,07	4	0,13	10	0,09
57. Rudolf	6	0,07	4	0,13	10	0,09
58. Elek	6	0,07	3	0,01	9	0,08
59. Nándor	6	0,07	—	—	6	0,05
60. Tivadar	6	0,07	—	—	6	0,05
61. Viktor	5	0,06	6	0,20	11	0,10
62. Iván	5	0,06	3	0,10	8	0,07
63. Aladár	5	0,06	1	0,03	6	0,05
64. Ödön	5	0,06	—	—	5	0,04
65. Frigyes	4	0,04	2	0,07	6	0,05
66. Vince	4	0,04	2	0,07	6	0,05
67. Loránd	4	0,04	1	0,03	5	0,04
68. Oszkár	4	0,04	1	0,03	5	0,04
69. Tihamér	4	0,04	—	—	4	0,03
70. Győző	4	0,04	1	0,03	5	0,04

név	első névként	%	2—4. névként	%	összesen	%
71. Csongor	3	0,03	1	0,03	4	0,03
72. Richárd	3	0,03	—	—, —	3	0,03
73. Szilárd	2	0,02	2	0,07	4	0,03
74. Lehel	2	0,02	1	0,03	3	0,03
75. Ambrus	2	0,02	—	—, —	2	0,02
76. Gerő	2	0,02	—	—, —	2	0,02
77. Herman	2	0,02	—	—, —	2	0,02
78. Lőrinc	2	0,02	—	—, —	2	0,02
79. Norbert	2	0,02	—	—, —	2	0,02
80. Örs	2	0,02	—	—, —	2	0,02
81. Simon	2	0,02	—	—, —	2	0,02
82. Izidor	2	0,02	—	—, —	2	0,02
83. Szilveszter	1	0,01	6	0,20	7	0,06
84. Artúr	1	0,01	3	0,10	4	0,03

Az Alajos, Alfréd, Áron, Benedek, Domokos, Ede, Henrik, Ignác, Leó, Menyhért és Xavér 1—1 első (0,01%) és 1—1 második (0,03%) névvel, összesen kétszer tűnik fel.

Egy—egy első névvel szerepelnek, másodikkal nem a következők: Adorján, Alpár, Bernát, Döme, Egon, Farkas, Flóris, Gáspár, Gerzson, Hunor, Kamilló, Kond, Máriusz, Olivér, Rajmund, Rezső, Stefános, Szaniszló, Teodor, Tomány, Vajk, Vendel és Zsombor.

Kétszer fordul elő, de csak második névben (0,07%) a Lipót és Velimir.

Csak egyszer és csak második névben az Aba, Álmos, Botond, Emánuel, Hilárius, Huba, Hugó, Illés, Konrád, Kristóf, Lénárd, Máté, Miksa, Roland, Viels és Zerind.

Az azonos név változatai közül csak a Barna és Barnabás változatot számoltam egybe (Barna: 26 első és 16 második, Barnabás: 9 első és 2 második név). Különválasztottuk a Gerőt a Gergelytől, az Endrét az Andrástól, a Viktort a Győzőtől stb. A Stefanos valószínűleg nem magyar nemzetiségű István. Idegen alakban jegyezték be az egyetlen Teodort is.

Női nevek:

név	első névként	%	2—4. névként	%	összesen	1%
1. Mária	885	10,41	372	11,18	1257	10,65
2. Erzsébet	839	9,87	270	8,11	1109	9,40
3. Katalin	799	9,36	269	8,08	1068	9,—
4. Éva	597	7,02	175	5,26	772	6,55

név	első névként	%	2—4. névként	%	összesen	%
5. Ilona	525	6,19	199	6,—	724	6,14
6. Julianna	359	4,22	139	4,18	498	4,22
7. Margit	327	3,97	120	3,60	447	3,79
8. Irén	272	3,20	79	2,37	351	2,98
9. Ibolya	261	3,07	92	2,77	353	3,—
10. Judit	234	2,75	68	1,03	302	2,56
11. Ildikó	199	2,34	54	1,59	253	2,14
12. Anikó	198	2,33	66	0,97	264	2,24
13. Magdolna	194	2,28	171	5,14	365	3,10
14. Zsuzsanna	187	2,20	94	2,83	281	2,38
15. Anna	187	2,20	86	2,58	278	2,36
16. Ágnes	180	2,12	52	1,53	232	1,97
17. Edit	166	1,95	39	1,18	205	1,74
18. Róza	150	1,75	74	2,22	224	1,90
19. Piroska	147	1,73	49	1,44	196	1,66
20. Márta	146	1,72	42	1,27	188	1,60
21. Klára	126	1,48	48	1,41	174	1,47
22. Erika	118	1,39	35	1,05	153	1,30
23. Eszter	115	1,37	80	2,40	195	1,65
24. Gyöngyi(ke)	95	1,12	31	0,94	126	1,06
25. Gabriella	91	1,07	31	0,94	122	1,03
26. Marianna	59	0,69	12	0,36	71	0,60
27. Jolán	54	0,64	33	1,—	87	0,74
28. Enikő	43	0,51	11	0,33	54	0,46
29. Etelka	38	0,47	30	0,91	68	0,58
30. Gizella	36	0,45	30	0,91	66	0,56
31. Irma	34	0,40	31	0,94	65	0,55
32. Aranka	34	0,40	13	0,39	47	0,40
33. Olga	32	0,37	10	0,30	42	0,35
34. Tünde	30	0,35	16	0,48	46	0,39
35. Valéria	29	0,34	17	0,51	46	0,39
36. Emma	28	0,33	8	0,24	36	0,30
37. Sára	25	0,29	21	0,63	46	0,39
38. Zsófia	25	0,29	13	0,39	38	0,32
39. Borbála	24	0,28	17	0,51	41	0,34
40. Veronika	24	0,28	4	0,12	28	0,23
41. Teréz	23	0,26	21	0,63	44	0,37
42. Csilla	23	0,26	15	0,45	38	0,32
43. Andrea	21	0,24	11	0,33	33	0,28
44. Rozália	20	0,23	11	0,33	31	0,26

név első névként		%	2—4. névként	%	összesen	1%
45. Hajnalka	19	0,22	5	0,15	24	0,20
46. Magda	18	0,21	7	0,21	25	0,21
47. Júlia	15	0,17	7	0,21	22	0,19
48. Adrienne	14	0,16	4	0,12	18	0,15
49. Györgyi(ke)	14	0,16	—	—, —	14	0,12
50. Emília	13	0,15	8	0,24	21	0,18
51. Emese	13	0,15	7	0,21	20	0,17
52. Viola	13	0,15	1	0,03	14	0,12
53. Sarolta	12	0,14	19	0,57	31	0,36
54. Krisztina	11	0,13	5	0,15	16	0,13
55. Melinda	10	0,12	3	0,06	12	0,10
56. Ágota	9	0,11	4	0,12	13	0,11
57. Kornélia	9	0,11	4	0,12	13	0,11
58. Vilma	9	0,11	4	0,12	13	0,11
59. Viktória	9	0,11	3	0,09	12	0,10
60. Annamária	9	0,11	1	0,03	10	0,09
61. Lenke	8	0,09	13	0,39	21	0,18
62. Rózsa	8	0,09	10	0,30	18	0,15
63. Ida	8	0,09	7	0,21	15	0,13
64. Alice	8	0,09	4	0,12	12	0,10
65. Matild	8	0,09	3	0,09	11	0,09
66. Veronka	7	0,08	21	0,63	28	0,23
67. Terézia	7	0,08	6	0,18	13	0,11
68. Eleonóra	7	0,08	4	0,12	11	0,09
69. Lili	7	0,08	3	0,09	10	0,09
70. Szilvia	7	0,08	3	0,09	10	0,09
71. Hedvig	7	0,08	2	0,06	9	0,08
72. Zita	7	0,08	2	0,06	9	0,08
73. Vera	7	0,08	1	0,03	8	0,07
74. Izabella	6	0,07	6	0,18	12	0,10
75. Adél	6	0,07	4	0,12	10	0,09
76. Beatrix	6	0,07	2	0,06	8	0,07
77. Nóra	6	0,07	2	0,06	8	0,07
78. Pálma	6	0,07	1	0,03	7	0,06
79. Amália	5	0,06	4	0,12	9	0,08
80. Angéla	5	0,06	3	0,09	8	0,07
81. Emőke	5	0,06	2	0,06	7	0,06
82. Lídia	5	0,06	2	0,06	7	0,06
83. Rit(t)a	5	0,06	2	0,06	7	0,06
84. Ottília	5	0,06	—	—, —	5	0,04

név	első névként	%	2—4. névként	%	összesen	%
85. Elvira	4	0,05	5	0,15	9	0,08
86. Beáta	4	0,05	2	0,06	6	0,05
87. Gyöngyvér	4	0,05	2	0,06	6	0,05
88. Henriette	4	0,05	—	—, —	4	0,03
89. Noémi	4	0,05	5	0,15	9	0,08
90. Lívia	4	0,05	3	0,09	7	0,06
91. Lilla	3	0,04	2	0,06	5	0,04
92. Cecília	3	0,04	1	0,03	4	0,03
93. Ella	3	0,04	4	0,12	7	0,06
94. Kamilla	3	0,04	1	0,03	4	0,03
95. Erna	3	0,04	—	—, —	4	0,03
96. Berta	2	0,02	5	0,15	7	0,06
97. Etel	2	0,02	3	0,09	5	0,04
98. Antónia	2	0,02	2	0,06	4	0,03
99. Juszтина	2	0,02	1	0,03	3	0,03
100. Monika	2	0,02	1	0,03	3	0,03
101. Elza	2	0,02	—	—, —	2	0,02
102. Marian	2	0,02	—	—, —	2	0,02
103. Tímea	2	0,02	—	—, —	2	0,02
104. Brigitta	1	0,01	3	0,09	4	0,03
105. Paula	1	0,01	3	0,09	4	0,03
106. Alexandra	1	0,01	2	0,06	3	0,03
107. Imola	1	0,01	1	0,03	2	0,02
108. Iringó	1	0,01	1	0,03	2	0,02
109. Janka	1	0,01	1	0,03	2	0,02
110. Kinga	1	0,01	1	0,03	2	0,02
111. Margaréta	1	0,01	1	0,03	2	0,02
112. Panna	1	0,01	1	0,03	2	0,02
113. Réka	1	0,01	1	0,03	2	0,02
114. Ruth	1	0,01	1	0,03	2	0,02
115. Stefánia	1	0,01	1	0,03	2	0,02

Csak első névként fordul elő egyszer (0,01 %) az Alinka, Amaril, Angélika, Anizia, Bella, Betti, Celesztin, Dalma, Dóra, Emerencia, Ernesztin, Fatima, Frida, Fruzsina, Honória, Jozefina, Katharina, Lea, Lilian, Máriaanna, Mariska, Melánia, Ráchel, Sugárka, Szende, Szeréna, Teodóra, Tuba, Vanda, Xénia, Yvette.

Csak második névként használták ebben az időszakban 3—3 alkalommal a Franciska és Lujza nevet, kétszer a Johannát, egyszer-egyszer pedig a következő neveket, illetve névváltozatokat: Anita, Bea, Blanka, Bozsena, Dea, Eglantin,

Ellen, Eta, Evelin, Flóra, Gertrud, Hilda, Hortenzia, Józsa, Jutka, Karolina, Karola, Klementina, Klotild, Laura, Leona, Marietta, Romana, Szilárdka, Virginia.

Külön névnek vettük ugyanazon név változatait, mint Anikó, Panna és Anna, Bea és Beatrix; Betti, Elza és Erzsébet, Eleonóra és Nóra; Ellen és Ilona; Eta, Etel és Etelka; Ella és Gabriella; Gyöngyi és Gyöngyvér; Janka és Johanna; Jozefina és Józsa; Judit és Jutka; Katalin és Katharina; Lili és Lilian; Magda és Magdolna; Margit és Margaréta; Marian, Marianna és Máriaanna; Mária és Mariska; Róza, Rozália és Rózsa; Teréz és Terézia; Vera, Verona, Veronika és Veronka. Ezzel szemben egy névnek vettük a helyesírási változatokat, mint Adrien és Adrienne, Alice és Aliz, Rita és Ritta, valamint a következő három nevet: Gyöngyi és Gyöngyike; Györgyi és Györgyike; Hajnal és Hajnalka.

BALOGH ÉVA—TAKÁCS IBOLYA—KÁLMÁN BÉLA

Noms de baptême à Debrecen depuis le XVIIIe siècle

Les noms de baptême suivent une mode qui change de région en région et d'époque en époque. Étant donné que les spécialistes de l'anthroponymie ne disposent en Hongrie que d'un très petit nombre de publications où l'étude de la question soit topographiquement délimitée, les auteurs du présent travail ont cru utile de publier un relevé détaillé des noms de baptême en cours à l'époque moderne dans la ville de Debrecen, capitale de la région appelée *Tiszántúl*.

Le relevé est établi d'après les registres baptistaires et, pour le XXe siècle, les registres de l'État-Civil, exhaustif pour les périodes suivantes: 1770—80, 1870—75, 1945—58.

On peut constater que le nombre des prénoms a augmenté progressivement au cours des siècles. Voici le nombre respectif des prénoms masculins et des prénoms féminins suivant les époques: XVIIIe siècle: 31—26; XIXe siècle: 90—82; XXe siècle: 123—156.

La fréquence des cinq premiers prénoms subit une diminution proportionnelle, illustrée par les chiffres de pourcentage suivants: XVIIIe s.: 74,4—91,8; XIXe s.: 50,5—78,8; XXe s.: 46,5—42,8.

E. BALOGH—I. TAKÁCS—B. KÁLMÁN

Ismertetések, bírálatok

KÁLMÁN BÉLA: *Nyelvjárásaink*

Budapest, 1966. Tankönyvkiadó. 149 lap.

1. KÁLMÁN BÉLANAK ez a munkája, miként eszmei elődje is, amely 1951-ben és 1953-ban jelent meg „A mai magyar nyelvjárások” címmel, egyetemi tankönyv. Célját, rendeltetését s még terjedelmét is ez a körülmény határozza meg. A rövid előszó (5—6) után a szerző a következő fő fejezetekben rendezte el anyagát: A nyelvjárások általános kérdései (7—27); A magyar nyelvjárási jelenségek (29—64); A magyar nyelvjárások (65—95); Nyelvjárástudomány (97—110); Függelék (111—45). — A részletes ismertetés során az egyes fejezetek tartalmát külön-külön is számba fogom venni, a függelékről azonban itt kívánok szólni. Ebben a részben mutatja be KÁLMÁN BÉLA a magyar nyelvjárási irodalomban használt fonetikus írásmódot (111—4), szól nyelvjárás-kutatási feladatainkról (115—7), megadja a rövidítések feloldását (118) s végül könyvének igen értékes kiegészítő — talán nem is kiegészítő, hanem nagyon is lényeges — részeként közöl 14 térképet. Ezek közül az első a magyar nyelvjárások területi elterjedését szemlélteti, a többiek hangtani (2—8), alaktani (9), szóföldrajzi (10—14) jelenségeket mutatnak be. Mindegyik térkép a kiadvány tükrébe van behelyezve, geometrikus ábrákkal jelzi az ábrázolt jelenségeket, valóban igen szemléletesen. Nemcsak pedagógiai, hanem tudományos szempontból is kiváló teljesítmény ez a 13 térkép. Szerzőnk ugyanis csupán az adatanyagot kölcsönözte A Magyar Nyelvjárások Atlaszától, az adatok értékelése és a szemléltető térképek elkészítése az ő egyéni tudományos teljesítménye.

A következőkben tehát a könyv többi fő fejezetét mutatom be. Esetleges bíráló megjegyzéseimet nem szedem külön csokorba, hanem az ismertetés során mondom meg, mivel nem értek egyet, miben tér el az én véleményem a szerzőétől.

2. „A nyelvjárások általános kérdései” című nagy fejezetben KÁLMÁN BÉLA szól a nyelvváltozatokról (7—9), tehát az irodalmi nyelv, köznyelv, népnyelv fogalmáról. Rámutat arra, hogy e kategóriák elnevezésére nincs egységes, megállapodott terminológiánk, de nem ártott volna arra sem rámutatni, hogy ez a terminológiai bizonytalanság nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is megfigyelhető. Egyébként azonban ez a hármastagolás ezekkel az elnevezésekkel megfélelőnek látszik, és feltehető, hogy ez a mű mint tan-

könyv is hozzá fog járulni a terminológia megszilárdításához. Én magam nagyon örülnék, ha a *népnyelv* terminus és az a fogalom, amelyet KÁLMÁN BÉLA így nevez meg (8. lap), újra életre kelne a magyar nyelvészeti irodalomban. Sokszor tapasztaltuk az elmúlt másfél évtized alatt, hogy szükség van rá, de valami ok miatt nem lehetett használni a *népnyelv* szót (még ez az évkönyv is ezért lett *Magyar Nyelvjárások* a korábbi *Magyar Népnyelv* helyett).

Egy-egy rövid szakasz a nyelvjárások meghatározása (9) és a nyelvjárások szerepének ábrázolása (10). — Az első fő rész legterjedelmesebb fejezetét a nyelvjárási jelenségeknek szenteli a szerző (10—27). Ezt a fejezetet azonban már tovább tagolja, s külön foglalkozik a nyelvjárási jelenségek keletkezésének okaival, a jelenségek terjedésével, a terjedési góccokkal, a jelenséghatárokkal, az egységesülés és elkülönülés problémáival. Ebben a részben szól szerzőnk a nyelvjárástípusokról és a nyelvjárásszigetekről, majd egy új alfejezetben a nyelv és a nyelvjárás kapcsolatának, összefüggésének alapvető kérdéséről. Kiemelem ebből a körből a jelenséghatárokkal foglalkozó szakaszt (15—9), amelyben a vonalas és nem vonalas izoglosszákkal kapcsolatos problémák bemutatása különösen értékes. Ugyancsak ebben a részben, a nyelvjárástípusokkal foglalkozó szakaszban nyilvánítja ki véleményét KÁLMÁN BÉLA a nyelvjárások tényleges létezésére vonatkozólag. Szerinte „Valóban absztrakció [a nyelvjárás], de mögötte reális nyelvi valóság van” (22).

A „Nyelv és nyelvjárás” című szakaszban nyilatkozik KÁLMÁN BÉLA irodalmi nyelvünk nyelvjárási alapjairól is (26); lényegében megismétli könyve első változatának tételét. E probléma azonban igen bonyolult. Az elmúlt egy-másfél évtized nyelvjárástörténeti vizsgálatai nem erősítették meg azt a nézetet, amely szerint az Abaúj-Zemplén megyei nyelvjárás lett volna irodalmi nyelvünk nyelvjárási alapja, sőt még abban a kérdésben sem foglalhatunk véglegesen állást, hogy azoknak van-e igazuk, akik irodalmi nyelvünk egységének létrejöttét a nyelvjárások, illetőleg a nyelvjárási jelenségek kiegyenlítődésével magyarázzák, vagy azoknak, akik egy nyelvjárásban keresik egységes irodalmi nyelvünk alapját. (Vö. NytudÉrt. 25. sz. 88—90.)

3. „A magyar nyelvjárási jelenségek” című nagy fejezet rendszeres tárgyalásban mutatja be azokat a hangtani, alaktani, mondattani és szókincsbeli jelenségeket, amelyek a magyar nyelvjárásokat megkülönböztetik egymástól. A hangtani jelenségek közül először a magánhangzókkal (29—41), majd a mássalhangzókkal (42—8) foglalkozik. Mindkét szakaszban először a fonéma-rendszert, illetőleg fonéma-rendszereket tárgyalja, azután a különféle, a fonémaállomány azonossága esetén is nyelvjárási eltéréseket okozó jelenségeket vizsgálja. — Érthetően sommásabb tárgyalásban részesülnek az alaktani jelenségek (48—56). Ebben a szakaszban tőtani, szóképzési, fokozási, ragozási kérdésekkel foglalkozik a szerző. A mondattani jelenségek (56—60) közül foglalkozik KÁLMÁN BÉLA a kongruenciával, a névelő használatával, a határozókkal, az állítmány, a tárgy, a kötőszók és a szórend kérdéseivel. A határozók haszná-

latával kapcsolatban megjegyezném, hogy a *-tól, -től* rag nemcsak a palóc és a csángó nyelvjárásban használatos összehasonlításban (58), hanem Debrecen környékén, a Debrecentől délre fekvő bihari falukban (például az én anyanyelvjárásomban, Hosszúpályiban) is. — A szókincs kérdéseit (60—4) az ismert hármasszoros beosztásban (alak szerinti tájszavak, jelentés szerinti tájszavak, tulajdonképpeni tájszavak) tárgyalja. Itt a második csoport példái közül néztem szerint ki kell hagyni a *kabala* szót (62); ebben az esetben homonímáról van szó. Egyébként zárójelben a szerző is megjegyzi: „(persze a szó eredete is más)”. A harmadik csoport példáihoz megjegyzem, hogy a dunántúli *vonyókés* (63) keleten is él *vonókés* alakban (például Hosszúpályiban).

4. „A magyar nyelvjárások” című nagy fejezet első része a magyar nyelvjárások osztályozásával foglalkozik (65—8), majd bemutatja a magyar nyelvjárás típusokat terület szerint (68—91). A Balassa-féle felosztást követi annak tudatában, hogy az már elavult ugyan, de új, korszerű felosztást csak a nyelvátlasz megjelenése és adatainak értékelése után lehet majd kidolgozni. Ennek megfelelően KÁLMÁN BÉLA a következő nyolc nyelvjárástípust tárgyalja: 1. nyugati, 2. dunántúli, 3. déli, 4. palóc, 5. tiszai, 6. északkeleti, 7. mezőségi, 8. székely és csángó. Az egyes típusok ismertetése azonos séma szerint halad: területi elterjedés; hangtani sajátosságok; alaktani és mondattani jelenségek; szövegek. Ezek után egy rövid szakaszban szól a nyelvjárászigetekről (91), majd egy táblázatot közöl a magyar nyelvjárásokban található néhány fontosabb változatról (92—5).

5. A „Nyelvjárástudomány” című nagy fejezet első részében a nyelvjárás elemek stílusértékével és irodalmi felhasználásával foglalkozik KÁLMÁN BÉLA (97—101). Ez valóban nagyon fontos része a könyvnek, rendkívül érdekes és igen tanulságos, de talán megokoltabb lett volna önálló fejezetté megtenni.

A magyar nyelvjárás kutatás történetét tekinti át ezután a szerző (101—8): szógyűjtés, szótárak; szöveggyűjtés; nyelvjárás feldolgozások; A Magyar Nyelvjárások Atlasza. — A nyelvjárástudomány viszonyát a nyelvtudományhoz és más tudományágakhoz rövid (108—10), de rövidegében is igen tanulságos fejezetben mutatja be. Rámutat arra, hogy a nyelvhasználat és a nyelvtörténet számára milyen fontos adatokat szolgáltatnak nyelvjárásaink. Hangsúlyozza a nyelvjárás eredmények névtani fontosságát, hiszen számos névnek a megfejtéséhez gyakran éppen a tájszavak adják meg a kulcsot. Az irodalmi nyelv vizsgálata meg éppen elválaszthatatlan a nyelvjárásokétól. De nemcsak a nyelvtudomány különféle diszciplínái, hanem más tudományágak is igen nagy hasznát veszik különösen a nyelvföldrajzi eredményeknek.

6. Ismertetésem bevezetőjében azt ígértem, hogy bíráló megjegyzéseimet nem szedem külön csokorba, hanem az ismertetés során mondom meg, miben és mennyiben tér el az én véleményem a KÁLMÁN BÉLA véleményétől. Ismertetésem végére érve meg kell állapítanom, hogy igen kevés helyen volt alkalmam ellenvélemény kifejezésére. Az ismertetett könyv kiváló munka nemcsak mint

tankönyv, hanem mint tudományos szintézis is. Logikus felépítése, kitűnően megszerkesztett volta, világos tagolódása, nyomdatechnikailag is szép kiállítása a jó és szép könyvek sorába iktatják.

A nyelvtudomány részdíszciplínáinak új szintézise születik meg az egyetemi tankönyvek újonnan megjelenő új sorozatában, amely nemcsak külsejében különbözik a régi sorozattól, hanem az anyag elosztásában, az egyes kötetek vagy füzetek tartalmi és didaktikai felépítésében is. A régi profiltól KÁLMÁN BÉLA könyve tér el a legkevésbé. Nem tudom azonban, nem lett volna-e helyes és célszerű annyiban eltérni tőle, hogy egy önálló fejezetben a nyelvjárástörténet problematikáját és főbb eredményeit is bemutatta volna. Persze lehetséges, hogy az önálló nyelvjárástörténeti kötet is újra megjelenik a sorozatban, vagy hogy a nyelvtörténeti kötetben kap megfelelő súlyt a történeti dialektológia. Ebben az esetben pedig nincs jogunk KÁLMÁN BÉLÁTÓL számon kérni, hiszen ő így is kerek egészet nyújtott.

PAPP LÁSZLÓ

VÁRKONYI IMRE: A Somogy megyei ő-ző nyelvjárás
(a büssüi nyelvjárás ő-zése)

Budapest, 1965. MNyTK. 113. sz. 98 l.

A magyar nyelvjárástudomány felszabadulásunk után vitte véghez legnagyobb alkotását, a Magyar Nyelvjárások Atlaszát. A helyszíni gyűjtések és az ellenőrző kiszállások legképzettebb dialektológusainknak szinte másfél évtizedes — alkotó koruk legjavát felölelő — munkáját vette igénybe. A nagy mű most már kiadás előtt áll, és remélhető, hogy az évtized végén meg is jelenik.

Ugyancsak előrehaladott állapotban van az Új Magyar Tájszótár, amely a MTsz megjelenése óta nyomtatásban szétszórtan megjelent és kéziratos följegyzésekben összegyűlt tájszóanyagot dolgozza fel.

E két nagyszabású munka óriási jelentőségét korántsem akarjuk lebecsülni. Az előbbinek már eddig is számos értékes mellékterméke jelent meg különböző tudományos folyóiratokban, elsősorban a MNy.-ben és a MNyj.-ban. Mégis, ezek a művek annyira lekötötték legjobb szakembereinket, hogy melléttük teljesen elenyészőnek tűnik az elmúlt két évtized dialektológiai termése. Kisebb cikkekben nincs ugyan hiány, de annál jobban nélkülözzük a nagyobb nyelvjárási monográfiákat. Meglepő, sőt megdöbbenő, hogy korszerű nyelvjárási monográfiával nem is rendelkezünk. Kézikönyvem (Nyelvjárásaink, 1966) írása közben jöttem rá, mennyire nem ismerjük nyelvjárásainkat, mennyire tisztázatlan számos fontos hangtani és alaktani kérdés. Gyakran voltam

kénytelen támaszkodni több, mint fél évszázados, módszerükben és hangjelölésükben rég elavult tanulmányokra.

Belső értékein kívül ezért is nagy örömmel üdvözölhetjük Várkonyi Imre jelenségmonográfiáját. Nem hivatásos nyelvész, de a nyelvjárást kitűnően ismerő, jó fülű, a szükséges nyelvészeti képzettséggel rendelkező lelkes szerző.

Műve forrásértékű és a legteljesebb korszerű tanulmány egy *ő-ző* falu (vagy vidék) nyelvjárásáról. Egyben kitűnő alap a Szeged környéki *ő-zés* (PÉTER LÁSZLÓ: MNyj. I, 118—35 és BÁLINT SÁNDOR, Szegedi Szótár), valamint az Abaúj vármegyei *ő-zés* (NYIRKOS ISTVÁN: MNyj. V, 153—63, IX, 81—2) összehasonlító vizsgálatához.

A kiadvány elején okos tájékoztatást találunk főleg a nem nyelvész olvasó számára a nyelvjárások fő kérdéseiről. Ezután általános képet nyújt a büssüi nyelvjárás hangrendszeréről. A dolgozat gerince az *ő-ző* ~ *ë-ző* szótár, valamint a toldalékolás a magas hangrendű szótövekhez. A rövid összefoglalás után majdnem két ívnyi nyelvészeti, néprajzi és történeti szempontból egyaránt értékes szöveganyag következik.

E tanulmány egyik fő értéke, hogy elsőnek mutatja be teljesség igényével egy *ő-ző* nyelvjárás *ő-ző* és *ë-ző* alakjait. Fölsorolja a köznyelvi ingadozó ejtésű tőszavakat (*föl, csönd, vödör* stb.), a nyelvjárás *ő-ző* alakokat (köznyelvi *ë~e* pl. *möny, röst, szöd, röggē, szögény, mérög, némöt* stb.). A következő fejezet az *ë-zés* eseteit tárgyalja: *csëkk, ëggy, cëmënt, krëdënc, vëkkër, csigër, szilvësztër, zsilëtt*. A viszonylag teljes felsorolás arra is fontos adalékokat szolgáltat, mennyire hatol be az *ő-zés* a nyelvújítási és a viszonylag új jövevényszavakba: *csöndër, kötyhel, szömélvonat, röndër, vötyször, vövény, ëggyetöm; métör, nëgör, röggönyöz*.

Néhány kisebb megjegyzés: A helyenként *ő-ző* (vagy *ë-ző*) szavak közül érdekes lett volna, ha megtudjuk, vajon Büssüben *ënekül, ënökül* vagy *ënekül* használatos-e. A legtöbb felsorolt szó jelentése a példamondat alapján azonnal érthető, de még néhánynak nem ártott volna megadni a jelentését is, pl. *szömül, gölöncsër, pölhe, pörgye, szögedés, csicsöri* stb. Az *őj* indulatszó előfordul a példamondatokban, de az egytagú *ő-ző* szavak közt nem. Az egytagú és többtagú szavakra való felosztás nem teljesen következetes. A *csöndër* az egytagúaknál van felsorolva, a *röndër* a többtagúaknál. A *fökény* etimológia szempontjából azonos ugyan a *fekély* köznyelvi szóval, de jelentését pontosabban meg kellett volna adni, mert a *fekély* köznyelvi jelentése 'tályog, gennyes seb, kelés' a nyelvjárás *fökény* jelentése pedig sok helyen (nem tudom, vajon Büssün is) inkább 'szemölcs'. Értelemzavaró sajtóhiba kevés akad. Ilyen pl. a *kötfő* (*kötfő* helyett 69).

Kisebb helyreigazításaim nem érintik a dolgozat erényeit és értékeit. Még sok ilyen részlettanulmány kellene, hogy tisztábban lássunk bele nyelvjárásaink hangtani és alaktani rendszerébe.

KÁLMÁN BÉLA

Számos kötet és tanulmány bizonyítja, hogy a szépen fejlődő magyar történeti nyelvjáráskutatásnak napjainkban a XVI. század a kedvelt területe (vö. DEME LÁSZLÓ, „A XVI. század végi nyelvi norma kérdéseihez.” Bp. 1959.; PAPP LÁSZLÓ, „XVI. század végi nyelvjárásaink tanulmányozása.” Bp. 1959.; Uő., „Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában.” Bp. 1961.; Uő., „Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika.” Bp. 1963.; MOLNÁR JÓZSEF, „A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között.” Bp. 1963). Most E. ABAFFY ERZSÉBET újabb jelentős művel gyarapította az e korszakkal foglalkozó nyelvészeti irodalmat.

A szerző kitűnően ismeri mind a kérdéses korszakot, mind a vizsgált nyelvterületet. Már egyetemi szakdolgozatának témáját is ebből a korszakból merítette (209). S attól kezdve mind a korra, mind a kérdéses nyelvjárás-területre vonatkozólag több dolgozata jelent meg (vö. MNy. LIX, 28—35; 335—41; L, 246—54; LIII, 457—8; LIV, 137—8; LVI, 113—6; LVIII, 20—7; LX, 155—61). Ez a műve kandidátusi disszertációnak készült, és itt rövidítve került az olvasók kezébe. A kötet az alábbi nagyobb fejezetekre oszlik: A nyelvjárás-történeti kutatások legfontosabb problémái (9—24), Sopron megye település-és művelődéstörténetének áttekintése a XVI. századig (25—8), A Sopron megyei őslakosok családtörténete, a biztos források csoportja (29—34), A biztos források nyelvének bemutatása (35—56), A bizonytalan források anyagbemutatása (57—138), A soproni nyelvjárás (értsd: Sopron megyei nyelvjárás) képe a biztos és bizonytalan források tükrében (139—63), Sopron és Vas megye XVI. századi nyelvjárásának összevetése (164—5), Diakron hosszmetesz Sopron megye nyelvjárásáról (166—99), A XVI. századi dunántúli regionális norma kérdéséhez (200—19).

A nyelvjárás jelenségek megállapítására a XVI. századi forrástípusok közül a szerző szerint legalkalmasabbak a missilisek (14). Éppen ezért a tanulmány forrásanyagát 192 missilis, valamint Wathay Ferenc Önéletírása és Énekei és Nagy Péter egy verse képezi (18). A missiliseket a szerző jórészt maga gyűjtötte, de felhasználta HÁZI JENŐ, „XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából” című kötetben, valamint RAJCSI MÁRIA, „Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai” című bölcsészdoktori értekezésben közzétett XVI. századi szövegeket is (18). E. ABAFFY ERZSÉBET a XVI. századi Sopron megyei nyelvjárás képét a missilisek alapján igyekszik megrajzolni, az irodalmi forrásokat az alakuló regionális norma kérdéseivel kapcsolatban tárgyalja (210—9).

A szerző a XVI. századi Sopron megyei nyelvjárást csupán hangtani jelenségek vizsgálata alapján jellemzi. A magánhangzó szembenállások közül a következőket vizsgálja: *i ~ ü, í ~ ü, ë ~ ö, é ~ ő, i ~ ë, í ~ é, u ~ o, o ~ a, ü ~ ő, ú ~ ó,*

ü~ö. A mássalhangzókkal kapcsolatban foglalkozik az állandó palatalizációval, egyes formánsok geminálódásával, az *l* kiesésével, a hiátussal és a hiátustöltés eseteivel. E fontosabb jelenségeken kívül figyelembe vesz minden olyan változatot, amely jellemezheti a nyelvjárást. A toldalékok közül vizsgálja az *-ít* képző, az egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag, a *-ból/-ből, -ról/-ről, -tól/-től* határozóragok, az *-uk/-ük, -unk/-ünk* igei és különválasztva az *-uk/-ük, -unk/-ünk* birtokos személyragok hangtani alakulását (19—22).

A 192 missilis közül a szerző mindössze harminchármat tart biztos forrásnak (29—34). A szövegek a Kisfaludy, Cziráky, Csernel, Völcsey, Vághy és Viczay családoktól származnak, és a szerző öt faluhoz, Kisfaludhoz, Dénesfához, Csernelházához, Völcsejhez és Lóshoz köti őket. A két irodalmi jellegű forrást pedig Vághoz és Szilhez kapcsolja (24). Így tehát csak hét faluból, illetőleg a környékükről van biztos forrása. A 159 bizonytalan forrás 27 községből származik (57). Itt, a nyomtatásban azonban csak tizenöt helység, Kapuvár, Babót, Csernelháza, Bük, Csepreg, Dénesfalva, Szarkaföld, Dasztifalu, Horpács, Völcsej, Kövesd, Lós, Hegykő, Nyék és Sopron anyaga kerül bemutatásra. A szerző a tizenöt helyről több mint hatvan missilist tárgyal (57—138). Első pillanatra kevésnek tűnik a biztos források száma, és túlzott méretűnek látszik a bizonytalanok tárgyalása. Ez azonban csak látszat. Igaza van a szerzőnek akkor, amikor megállapítja, hogy a kétféle „forrástípusból egybevetődő nyelvjárási kép egymást kölcsönösen erősíti: a biztos források elősegítik a bizonytalan források lokalizálását, a bizonytalan források pedig gazdagabbá és változatosabbá teszik az előbbieket adatait” (139).

E. ABAFFY ERZSÉBET az általa megállapított XVI. századi jelenségeket azal ellenőrzi, hogy beágyazza őket a nyelvjárás adatokkal követhető történetébe. Így következtetései több oldalról is bizonyítottak tekinthetők. Milyen képet mutat a XVI. századi Sopron megyei nyelvjárás? A magánhangzó jelenségek közül az *i > ü* labializáció a megye nyelvjárásában már a XV. században jelentkezik szórványosan (167), a XVI. században egyre erősödött (139—44), és folytatódott ez a folyamat a következő századokban is, napjainkban pedig e területen „a köznyelvinél jóval fokozottabb mértékű *ü*-zésről beszélhetünk” (169). A nyelvjárás az *ë~ö* megfelelés viszonylatában a vizsgált század végére bizonyos mértékig *ö-ző* jellegű lett, de ez az *ö-zés* nem a LOSONCZI-féle labializációnak a folytatása (148). Az adatokból úgy látszik, hogy itt a labializáció hangsúlyos szótagokból indult ki (149). Az *é~ő* viszonylatában a század folyamán az illabiális változat volt általánosabb, de a század végére csak a *tén, lén* típusban maradt meg (150). A vizsgált levelek csupán szórványos *i-zést* mutatnak (40, 150—3). Ennek a szerző szerint két oka lehet: *a*) a nyelvjárás a XVI. században valóban csak enyhén volt *i-ző*, *b*) az emberek írásukban kerültek ezt a nyelvjárási sajátságot (182). Az *-ít* képző ekkor *é-ző* formában jelentkezik (40). Az *ü~ö* és az *u~o* hangviszonyt az *-uk/-ük, -unk/-ünk* igei és birtokos személyragok alapján mutatja be a szerző. A birtokos személyrago-

zás többes harmadik személyében a nyíltabb magánhangzók, a többes első személyben pedig a zárt magánhangzók találhatóak, az *-unk/-ünk* az igeragozásban is zárt magánhangzójú. A tárgyas igeragozásban azonban ingadozás volt a nyíltabb és zártabb többes első személyű ragok közt (42, 153, 182). Az *ű~ő* szembenállást E. ABAFFY a harmadik személyű személyes névmás alapján jellemzi. A nyelvjárás általában az *ű, űk* formákat használta (154). A *-ból/-ből, -ről/-ről* és *-tól/-től* ragpárok közül az első kettőben ingadozás volt a zárt és a nyílt változatok között, a *-tól/-től*-nek viszont a zártabb alakját alkalmazták (44, 154). Néhány szóban *a*-zás is mutatkozik: *mast, állapat, barbély, váras, zálag* (44). Állandó *á*-t tartalmazó *tő* után a végződés előtti tővéghangzóban *á* utáni *o*-zás is jellemezte már a XVI. századi Sopron megyei nyelvjárást (155, 189).

A mássalhangzókkal kapcsolatos jelenségek közül megfigyelhető, hogy az alkalmi palatalizációt következetesen jelölik a források, így valószínű, hogy az íráskép a palatalizáció többi esetében is a kiejtést tükrözi (45). A forrásokból az *l~ly* és az *n~ny* alakpárokra vonatkozóan lehet következtetéseket levonni. A XVI. században még gyakori az *ly* magánhangzók előtt (49, 157), a XVII—XVIII. századtól kezdve fokozatosan erősödő *l*-ezés mutatkozik, míg a XIX—XX. századi nyelvjárási szövegek már tisztán *l*-ezők (191). A vizsgált időszakban az *ny* magánhangzók előtt szinte általános, mássalhangzók előtt ritka, szó végén pedig erős ingadozás van (50, 159). Ez az állapot a későbbiek során is jellemző a nyelvjárásra (190—2). A mássalhangzó-nyúlásra vonatkozóan a szerző megvizsgálja a középfok jelének, a *-t* locativusi ragnak és a múlt idő jelének, illetőleg a befejezett melléknévi igenév képzőjének alakulását. A XVI. században magánhangzóközi helyzetben ingadozás van a rövid és hosszú középfokjel között, néhány faluban azonban már következetesen *-bb-* jelentkezik. Szóvégen viszont mindig rövid *-b* található (50, 160—1). A locativusi *-t* magánhangzók között már túlnyomórészt ikerítődött, szó végén ingadozik a rövid és hosszú változat használata, de még a rövid a gyakoribb (52, 160). A múlt idő jele és az igenévképző szó belsejében és szó végén is ingadozik, de míg szó belsejében a hosszú változat, szó végén a rövid fordul elő gyakrabban (52, 160). E három végződés esetében a XVII. század végére már csaknem teljesen kialakul a mai köznyelvvél azonos hangállapot (192). Ezekén kívül a mássalhangzó-nyúlás a XVI. században főképp az *l, ly, n, ny* és esetleg az *s* hangokat érintette (53, 161—2), de a későbbiek során ezeknél a hangoknál a hosszú változat nem vált általánossá (194). Az *l* kiesése már a XVI. századi beszélt nyelvben is megszokott lehetett ezen a nyelvterületen (55, 162—3, 195). Gyakran kiesett a hangzóközi *v* és az így keletkező hiátust a nyelv nem töltötte ki (56, 163). Egyébként a *j* fordult elő hiátustöltőként (163), és ma is ez a jellemző erre a nyelvjárásra (199). Található ezen a nyelvterületen ma *j~gy* váltakozás. Erre a jelenségre azonban nincs adat a XVI—XVIII. századi for-

rásokban; a szerző szerint azért, mert kirívó nyelvjárási sajátság, és így „az írásbeliségbe nehezen kerülhetett be” (199).

Végül a nyelvi normára vonatkozó vizsgálódások azt mutatják, hogy a XVI. században a megye területén már megvolt a törekvés egy magasabb nyelvi szint alkalmazására. E. ABAFFY ennek a törekvésnek három típusát különíti el. Az első csoportba tartozó szerzők igyekeznek kerülni a kirívó nyelvjárási jelenségeket. A másodikba tartozók kerülnek minden tipikusan Sopron megyei nyelvjárási sajátságot, és ezeknek a nyelve áll viszonylag legközelebb a mai köznyelvhez. A harmadik csoportba sorolhatók azok a szerzők, akik egy másik nyelvtípust tartanak követendő példának (200). Így például a vizsgált források között olyanok is vannak, amelyek Baranya megyei *ö*-zést mutatnak. A szerző szerint ez a Baranya megyei *ö*-zés hatásának tulajdonítható, amely a menekültek révén jutott el Sopron megyéig, és a tanítók, papok, valamint a korabeli ismert irodalom nyelvének hatására emelkedett követendő példává (205—10). Ebbe a típusba tartozik Wathay Ferenc munkáinak nyelve is (210—6). Természetesen ezek a magasabb nyelvi szintek nem voltak kötelező érvényűek. Érdekes, hogy az irodalmi jellegű *ö*-ző norma sem volt hosszú életű ezen a területen, mert a XVII. század második harmadától már nincs folytatása (218).

A szerző a vizsgált terület nyelvjárását a rendelkezésére álló adatok alapján körültekintő módon igyekezett megrajzolni. Eredményei igazoltaknak és bizonyítottaknak tekinthetők, bár egyes jelenségekre vonatkozóan nincs számottevő mennyiségű adat. Éppen ezért következtetéseit nagyfokú óvatosság jellemzi. Megemlítjük még, hogy néhány hiba maradt a kötetben. Így például azt olvashatjuk, hogy Wathay önéletírásának a nyelve „a XVII. század végi Vágra lokalizálható” (212), helyesen: a XVI. század végi...; másutt ilyen nyomdahibák találhatók: *mnhatározva* (5), *tövégem* (49), *tanulmányában* (192), *kettőshangóktól* (198) stb. Ezek azonban nem kisebbitik a könyv értékét.

JAKAB LÁSZLÓ

Szovjet helynévtudományi művekről

A földrajzi nevek iránt az utóbbi években világszerte megnövekedett az érdeklődés. A Szovjetunióban is erőteljes fejlődésnek indult a helynévtan, a toponimika. Erre mutat különféle helynévkutató bizottságok megalakulása a nagyobb városokban: Moszkvában, Szverdlovskban, Tomszkban, Kijevben, Vilniusban, Rigában, Tallinban, Lvovban stb.; a toponimikának fakultatív tárgyként való beiktatása néhány felsőfokú oktatási intézmény tantervébe, s

ilyen tárgyú egyetemi előadások tartása. Erre vall még a toponimikai tanácskozások, helynévkutató expedíciók és nem utolsósorban a helynevekről szóló közlemények számának örvendetes megszorodása. Míg korábban e tárgykörben összefoglaló művek szinte alig születtek, az 1965-ös évben három ilyen kiadvány is napvilágot látott. Bár e könyvek szerzője, módszere, felépítése stb. különböző, közös céljuk a helynévtannak, mint önálló tudományágnak az elismertetése és bemutatása. Ezekről kívánunk az alábbiakban szót ejteni.

1. V. A. ZSUCSKEVICS: **Toponymika**. Minszk, 1965. Izd. Vüzsaja Skola. 324 l.

Ez a munka a mai helynévkutatástól felvetett problémák özönéből azokat választotta ki, amelyek elsősorban a földrajztudományt érdeklik. Nem tér ki hipotézisekre, vitás kérdésekre, mint a helynevek filológus tanulmányozói. A szerző bevezetőjének fő célja annak bemutatása, hogy a földrajzi nevek összessége nem véletlen adathalmaz, hanem általános — ámbár eléggé összetett, ellentmondásos — törvényeknek van alávetve.

Az általános bevezető rész a helynévtan tárgyának meghatározásával, a többi tudományoktól való elválasztásával kezdődik. A helynévkutatás történetével kapcsolatosan nagy fontosságot tulajdonít a gyakorlati szükségleteknek, főleg a földrajzi felfedezéseknek. Az orosz toponimika fejlődésében a legfontosabb lépcsőfoknak tekinti az 1850—1885 között kiadott öt kötetes orosz földrajzi—statisztikai szótárt, BARSZOV 1873-ban megjelent, orosz történeti földrajzzal foglalkozó könyvét, valamint BEREZIN 1894-ben kiadott helynévtudományi művét. Megemlíti, hogy az 1904-ben alakult Kartográfiai Bizottságban már olyan szakemberek kutatták a helynevek átírásának a kérdéseit, mint SAHMATOV, RUDNYEV vagy BAUDOIN DE COURTENAY. A földrajzi nevek főleg konzervativizmusuk révén nagy fontosságúak a történet- és nyelvtudományban: felhasználási lehetőségeik itt szinte korlátlanok. A nyelvészek feladata az új névadás, illetőleg az idegen földrajzi nevek átírása is. Ez utóbbinak a gyakorlatban kialakult típusait részletesen ismerteti a szerző. A toponimika forrásai közé sorolja a speciális helynévtani irodalmon kívül a térképeket és azok mutatóit, a lakott területek jegyzékeit (helységnévtárak, menetrendek, címtárak, egyéb adminisztratív jegyzékek); a néprajzi, helynévtani és nyelvészeti kutatóutak anyagát és egyéb archivális iratokat (évkönyvek, leltárak stb.).

A földrajzi neveket a könyv nyelvészeti, történeti és földrajzi szempontból osztja fel. A nyelvészeti osztályozást aszerint végzi, hogy melyik nyelvből ered a helynév, s milyen sajátosságai vannak alaktanilag és etimológiailag. Itt teszi a szerző azt a lexikai jellegű megjegyzést, hogy igealak és absztrakt jelentésű szó a helynevek között alig található. Az ideális helynévmagyarázat — szerinte — bemutatná, hogy: 1. Milyen objektumokat nevez meg a név; 2. Hogyan, milyen nyelven és nyelvi eszközökkel történik a névadás; 3. Miért éppen

így nevezik az objektumot, mi a név magyarázata. A fentiekkel igazolja a helynévtannak a tudományok között elfoglalt helyéről alkotott nézeteit.

A helynevek az idők folyamán bizonyos nyelvi törvényeknek engedelmessé válva, átalakulnak. Ennek okairól, valamint néhány egymás után következő transzformációs fokozatról részletesebben is szól. Leggyakoribbak a kisebb fonetikai változások, tipikus például a megrövidülés, de a nyelv természetes fejlődésének velejárójaként sokkal bonyolultabb változások is végbemehetnek. Sokszor a név átértelmezése, elírása vagy hivatalos névadás az átalakulás oka.

Fontos fejezete a könyvnek a toponimikai háttér és spektrum, valamint a toponimikai rétegek, típusok és formánsok térképekkel, rajzokkal, grafikonokkal gazdagon szemléltetett bemutatása. A spektrum egy terület teljes névanyaga a maga történeti és nyelvi sokféleségével. A háttér a nevek zömét adó, e g y néptől származó anyag, melyen más eredetű foltok, pontok mutatkozhatnak. A népesség cserélődésével rakódnak egymásra a névrétegek. A nevek nyelvi megszerkesztettségének alapján formálódnak ki a névtípusok, s az ezeket összegező névtani modellek. A helynévkutatás módszereinek rövid összefoglalásában a nyelvészeti elemzés, az összehasonlító-történeti, a kartográfiai és egyéb földrajzi módszereken kívül nagy jelentőséget tulajdonít a szerző a modern statisztikai módszereknek is, melyek az előbbiekkal együtt még nagy eredményeket hozhatnak a jövőben.

ZSUKSKEVICZS könyvének többi fejezete — az általános részben elméletileg kifejttet alapelvek gyakorlati alkalmazásával — a Szovjetunió, majd az egész Föld legtipikusabb helyneveit értelmezi röviden. Hazájával természetesen bővebben foglalkozik. Az ország névanyagának általános áttekintése után körzetenként tárgyalja a helyneveket. Megállapítja, hogy százalékos arányban melyik nyelvből erednek a vizsgált terület elnevezései, milyen a tipikus névadás, és miféle objektumokat illetnek ezekkel a nevekkal. A helynévrétegeket rajzokkal is szemlélteti, ahol szükségesnek látszik. Az Urál vidékének helynévanyaga például szerinte három rétegű: egy ismeretlen, egy ugor eredetű és egy orosz nyelvű névréteg rakódott itt egymásra.

Európa többi részének tárgyalásában rámutat, hogy ez a legjobban felkutatott, gazdag írásos emlékekkel rendelkező névtudományi terület; a névadásban sok a nyelvek közötti kölcsönhatás. Északon a 'fok', 'sziget', 'öböl', délre az 'erdő', 'híd' jelentésű szavakkal alkotott elnevezések a legtipikusabbak. A magyar helynevek jellemzésére másfél lapot szán a szerző. Ez nem kevés, ha tekintetbe vesszük, hogy például a cseh, szlovák és lengyel helyneveket közös cím alatt tárgyalja. Legfőbb magyar forrása BALASSA JÓZSEF, A magyar nyelv című munkájának 1952-es orosz nyelvű kiadása. Kiemeli hazánk nyelvi sziget jellegét az indoeurópai nyelvek között, százalékosan megadja tőszavaink eredet szerinti arányait, beszél a környező nyelvek hatásairól. Névanyagunk különleges voltát bizonyítandó egy sereg — a cirill átírásban szinte félelmetesen bonyolultnak ható — helynevet sorol fel példának (Törökszentmiklós,

Nyírmártonfalva stb.). Helyesen mutat rá, hogy sok a személynévből eredő helynév, de erre hozott példái nem mindig kifogástalanok (a *Kállai*, *Nádasdi*, *Zrínyi* nem személynévből lett helynevek, mint ahogy ő mondja). Felsorolja a magyar helynevekben leggyakrabban előforduló közneveket is. Sajnos, sok a betűátírási hiba a példaanyagban, gyakori például az *e:a*, valamint az *s:sz* betűk összekeverése. Tévedése, hogy a *Nógrád* helynév egy szláv és egy finnugor eredetű szó összekapcsolása lenne; többi megállapítása azonban helytálló.

Európa után a többi kontinens országainak helynévanyagát veszi sorra a szerző. Ázsiáról szólva megállapítja, hogy névanyagában kevés a közös vonás a nagy nyelvi tarkaság miatt. Afrika helynévkincse nincs ennyire változatos, de világviszonylatban ez a legkevésbé tanulmányozott terület, főként a déli és középső részek, amelyek az európai kultúrával nem érintkeztek. A gyarmatosítás tragikus emlékeit őrzi sok-sok terület közismert neve (Elefántcsontpart, Aranypart stb.). Általában három rétege alakult ki az afrikai névadásnak: az ősi elnevezések; az európai gyarmatosítók adta nevek, és a függetlenné váláskor felújított vagy eredeti formában visszaállított népi nevek.

Észak-Amerika területén már csak tíz százalék az eredeti indián elnevezések aránya: helynevei többnyire újak, könnyen értelmezhetők, az itt letelepedett európaiak nyelvéből származnak. Sok helységnevet egyszerűen egy európai helytől kölcsönöztek, legfeljebb az 'új' jelzővel bővítve. Mexikó inkább Latin-Amerikához tartozik névtani szempontból, ahol is a spanyol és a portugál nevek fele-fele arányban keverednek az eredeti nevekkel. Ennek oka a lakosság keveredésében keresendő.

Az ausztráliai névadásban alig őrződtek meg ősi formák. Az új, főleg angol nevek sokszor önkényesek, nem domborítják ki az objektum jellegét. Antarktisz névanyaga a világtengerekéhez hasonlóan nemzetközi: jellemzők az egyes eseményeket, személyeket megörökítő nevek.

A könyv viszonylag kis terjedelme miatt csak röviden tudja tárgyalni az egyes helynevekről vallott elképzeléseket. Így is nagy munka volt a tartalmilag és módszertanilag különböző irodalom áttanulmányozása és egységes szempontok szerint való feldolgozása. A példák anyagát úgy igyekezett összeállítani a szerző, hogy azok lehetőleg minél tipikusabbak legyenek, s a névmagyarozatok közül az újabb kutatások legvalószínűbb eredményeit használta fel. Az elnevezések átírásában a világtatlasz orosz kiadását követi. Az egyes területek iránt különösen érdeklődő olvasó 25 lapnyi bő irodalomjegyzéket talál a könyv végén. A tanulságos könyvet a nyelvész olvasó is haszonnal forgathatja.

2. V. A. NYIKONOV: **Vvegyenyie v toponyimiku.** Moszkva, 1965. Izd. Nauka. 180 l.

E könyv előzményéül a szerző hasonló című előadássorozata szolgált, amelyet a moszkvai és lvovi egyetemen tartott. Műve nem helynévkutató szakemberek számára készült, hanem azoknak az egyetemi hallgatónak vagy más szakterületen dolgozó kutatóknak, akik kapcsolatba kerülhetnek a névtudománnyal. A munka megértése nem kíván az olvasótól az átlagosnál magasabb műveltséget. Szeretné minden érdeklődővel megismertetni a helynévtani alapfogalmakat, mert ettől várja a számszerűen növekvő toponimikai kiadványok minőségi javulását. Véleménye szerint a helynévkutatást bizonyos alaptörvények ismerete nélkül ugyanúgy nem lehet művelni, mint a fizikát. Nem igyekszik elrejtetni az ellentmondásokat, nehézségeket sem, melyek a kutatás során előbukkanhatnak.

A mű népszerűsítő jellegét már a figyelemfelkeltő címek is elárulják. Például: Miért van szükség toponimikára?; Van-e mindennek neve?; Véletlen-e az elnevezés? Stb. A problémákat a szerző szemléletesen vázolja fel: az első kérdést például azzal az abszurd példával világítja meg: mi lenne, ha a helynevek egyszerre megszűnnének a Földön, hogyan térne vissza az emberiség egy kezdetleges, elszigetelt állapotba egy ilyen „csekélység” miatt.

A második nagyobb részben, ahol a z e l n e v e z é s e k j e l e n t é s é ről ír, kiemeli, hogy eredetileg minden helynevet csak alkalmilag használt egy névadó közösség, s ez csak akkor vált tulajdonnévvé, ha szélesebb körben elterjedt. Az elnevezés általában nem véletlen: ha egy vidék helynévanyagát megvizsgáljuk, törvényszerű összefüggéseket, ismétlődéseket fedezünk fel. Cáfolja az idealista névadás-elméleteket, de az ezeket felváltó pozitivista, „geográfiai naturalizmus”-nak nevezett nézetet is, amely a nevet mechanikusan az objektum részének tekinti. A földrajzi elnevezés társadalmi jelenség: nem az objektum méreteitől, milyenségétől függ elsősorban, hanem annak a lakosság életében betöltött szerepétől. Az elnevezés relativitásáról győznek meg az olyan nevek, mint például a *Zavolzsje* (Volgán túli terület), vagy az, hogy régen sokkal kevesebb híd volt, s mégis több volt az ezzel kapcsolatos helynév: a híd tájékozódási fontossága azóta csökkent. Minden elnevezést történeti vonatkozásaiban kell vizsgálnunk. A legrégebb helynevek a tulajdonságukkal megjelölt objektumok nevei voltak. Később bukkannak fel a tabunevek és nemzetiségnevek a helynévadásban. A feudális rendszerben egy földdarabban kapcsolatosan a fő kérdés a *mi?* és *milyen?* helyett a *kié?* lett — ettől kezdve az elnevezések között a birtokos neve a domináló. A kései feudalizmusban meg a lakosok foglalkozásával, kiváltságaival és a kereskedelemmel kapcsolatosak a helynevek. A különböző divatok, irányzatok is nagy szerepet játszottak olykor, például a XVIII. századi orosz névadásban; a helynevek történeti rétegei így rakódnak egymásra az idők folyamán.

A helynév megkülönböztető funkcióját a szerző a *burtasz* népnév elterjedéséről közölt térképpel illusztrálja. A néptörzssel kapcsolatos helynevek nem a törzs letelepedésének központjában, hanem peremén gyakoribbak, ahol az a népcsoport már említésre méltó ritkaság volt.

A helyneveket NYIKONOV az objektumok fajtái szerint a következő csoportokra osztja: 1. a lakott területek nevei; 2. víznevek; 3. a domborzati formák nevei.

Figyelmeztet arra, hogy a közös eredetűnek tartott helynevek összefüggései gyakran bonyolultabbak, mint gondolnánk. A leegyszerűsítés — melyben sokszor a lakosság névfejtése is segít — hamis következtetésre vezethet. Például a *Puskin, Puskino, Pusecsnaja ulica* helynevek töve ugyanaz, de a tőszó más-más fejlődési fokon vált bennük helynévvé: csak az utolsó hozható közvetlen kapcsolatba a fegyver (*puska* = ágyú) nevével. A szerző a helynévi jelentésnek három síkját különbözteti meg: a földrajzi, az etimológiai és a származék-jelentést. Ez utóbbira példa a *Wall-Street*, mely ma már nemcsak utcanév, hanem az egész monopolkapitalizmus jelképe az emberek tudatában. A három jelentés-síkból vezet le végül a helynévi jelentés hármaskörét: a nominatív, descriptív és ideológiai funkciót.

A z e l n e v e z é s e k a l a k j a című fejezet számos példát tartalmaz a szóképzéssel, előjárókkal, ragokkal, szókezdéssel, összetétellel alkotott helynevekre az egész Föld területéről. A névtani rétegek meghatározásában, a néptömegek mozgásának nyomon követésében különleges szerepet kapnak a szuffixumok, a „névtudomány megjelölt atomjai”: ezek az alapszó jelentésének elhomályosulása után is elárulják a név származását. E fejezetben említi meg a szerző, hogy a szláv nevek történeti kutatásában nagy szerepe volt a magyar nyelv tudósának, KNEJZSA ISTVÁNNAK. Kevesli viszont a Szovjetunióban megjelent, a névkutatáshoz elengedhetetlen hangtörténeti kutatásokat. A helynevek hangstatisztikai elemzése még szinte meg sem indult, pedig ebben nagy segítséget nyújthatnának a modern számítógépek. A helynévkutatás fonetikai aspektusból való vizsgálatát sürgősnek tartja azért is, mert az ismeretlen nyelvekből eredő szavaknál, ahol a szóelemzés nem segít, ez lenne az egyetlen járható út.

E fejezet kísérli meg a földrajzi nevek sajátos helyének kijelölését a nyelv elemei sorában. A helynevek viszonylag autonóm részét alkotják a nyelv szókincsének, s látszólag nem mindig engedelmessé válnak a nyelv törvényeinek (a szókincsnek csak egy bizonyos részét ölelik fel, megőriznek régi hangtani alakokat stb.). Valójában csak arról van szó, hogy a nyelv törvényei itt sajátosan hatnak. Sok régi írás megfejtése is a helyneveknek köszönhető — hisz ezek nemzetközi, ugyanakkor sűrítve tükröztetik egy nyelv egyedi sajátosságait is.

A n é v s o r s a című fejezet annak tárgyalásával kezdődik, hogy milyen okai lehetnek az azonos formájú helynevek kialakulásának. Az, hogy például *Kuba* egy azerbajdzsán város neve is, csak véletlen egybeesés. Az viszont, hogy

Dvina nevű folyó a Szovjetunió területén több is van, más tényezők hatása (azonos feltételek, egyes népcsoportok vándorlása, területi közelség, népetimológia stb.).

Idők során megváltozhat a szó földrajzi jelentése: a *Szibéria* névvel például a XVI. századig csak egy Irtis melletti kisebb területet jelöltek. Itt nem az objektum méretei, csak a róla alkotott elképzelések változtak meg. Óvatosságra inti a kutatókat a helyneveknek egyik nyelvről a másikra való lefordítása, illetőleg a lakosság által kiformált magyarázása tekintetében. (A *népetimológia* terminust elveti, benne a tudományos és népi álláspont szembeállítását helyteleníti. Helyette a *szemantikai adaptáció* kifejezést ajánlja.)

Részletesen tárgyalja e fejezet a helynevek változásainak egyedi és törvényszerű vonásait; a változás lefolyása legalább olyan fontos a kutatás szempontjából, mint a név etimológiája. (Ebben a névélettan gondolata rejtőzik.) A névváltozás egyik típusának tekinti a régi névnek új, hivatalos elnevezéssel való felcserélését, például az új afrikai államok esetében. Rámutat a névadók felelősségére: körültekintően ügyelni kell arra, hogy a helynevek jó hangzásúak legyenek, ne ismétlődjenek, s lehetőleg feleljenek meg a hely jellegének. A lakosság véleményét jobban figyelembe kellene venni a névadásban.

A befejező részben a szerző a helynévtan és a vele határos tudományok viszonyát tárgyalja. A névtudomány nem elégedhet meg csak más tudományágak eredményeinek összegezésével, nem alkalmazhatja mechanikusan azok módszereit: magasabb szintézisre kell törekednie. Ehhez elsősorban hivatásos helynévkutató szakemberekre van szükség. A szerzőnek sikerül meggyőznie olvasóját a helynévkutatás jelentőségéről, önálló tudomány voltáról. Szórákkoztató, közvetlen stílusa, gazdag példaanyaga, illusztrációi felkeltik az érdeklődést a helynévkutatás iránt.

3. A. I. POPOV: Geograficeszkije nazvanyija. Moszkva—Leningrád, 1965. Izd. Nauka. 182 l.

POPOV könyvének alcíme szintén: bevezetés a helynévkutatásba, s ugyancsak a toponimikai kutatás alapjainak közérthető kifejtését tűzi ki céljául. Felépítésében, módszereiben azonban eltér NYIKONOV művétől. Ez főleg abban nyilvánul meg, hogy a szerző csak Szovjetunió-beli példaanyagot használ fel, s egy-egy példánál hosszasan elidőz. A magyar olvasó számára sokszor éppen ezek a részletek a legérdekesebbek, mivel POPOV a hazája területén élő finnugor népek nyelvét kutatja elsősorban.

A szerző bevezetésképpen rövid áttekintést ad a helynévkutatás kül- és belföldi történetéről. Megemlíti, hogy a Szovjetunió területén csak a század elején indult ilyen irányú kutatás, az is változó sikerrel folyt. Egyes részletkérdéseket igyekeztek a tudósok megvilágítani, de gyakran nem a reális tényanyag alapján, hanem saját hipotéziseik igazolása kedvéért. Ezért tartja szükségesnek, hogy a történetiség elvei alapján, közvetlenül a tényekből kiindulva

állapítson meg bizonyos alapszabályokat, melyek — ha merev dogmaként nem alkalmazhatók is — a további kutatásnak segítséget nyújthatnak.

Miután meghatározza a toponimika helyét a többi tudományok között, felsorolja a Szovjetunióban fellelhető forrásanyagot. A legfőbb ezek között természetesen a helyszíni gyűjtés, amit semmi egyébbel pótolni nem lehet. Különösen értékesek a „mikrotoponimikai”, a térképeken fel nem lelhető elnevezések. A történeti forrásokat Hérodotosznak a szkítákról írott könyvével kezdi, mely már tartalmaz néhány, az európai sztyeppe-övezettel kapcsolatos nevet. A régi orosz évkönyvek, jogi akták és a hűbéres fejedelmek szerződési okmányai igen gazdagok hasznos helynévanyagban. Ezek a különböző archívumokban hozzáférhetőek, s mutatók könnyítik meg a bennük való tájékozódást. Külön említést érdemelnek a XVI—XVII. századtól kezdve egyre szaporodó térképek, melyek közül jelentős a Borisz Godunov fiának nevéhez fűződő. A XIX. század közepétől rendszeres feljegyzések készülnek az orosz birodalom lakott területeiről közigazgatási körzetek szerint — ezek alapján állított össze VASMER berlini akadémikus részletes betűrendes mutatót az orosz víznevekről. A hasonló földrajzi szótárak szintén nagy szolgálatot tehetnek a helynévkutatásnak.

A továbbiakban a könyv a Szovjetunió történeti földrajzáról ad rövid tájékoztatást. Ennek az óriási területnek a lakossága történetileg és jelenleg is nagy nyelvi változatosságot mutat. Ezért szükséges minden helynévkutatás megkezdése előtt lehetőleg világos képet alkotni a vidék történetéről, lakosságáról. Legsokoldalúbb Szibéria, valamint a Krím és a Kaukázus etnikai összetétele. Az európai részen két nagy történeti-földrajzi tájegységet kell elkülöníteni: a déli sztyepp-övezetet és az északi erdős övezetet. A sztyepp területén az utolsó két évezredben a legkülönbözőbb nomád népek fordultak meg, például a kimmerek, a szkítákkal rokon szarmaták, akiktől a Don, Dnyeper, Dnyeszter neve is ered, vagy például a török—mongol nyelvcsoporthoz közel álló hunok. Legtovább török nyelvű népek birtokolták ezt a területet, s csak a XVII. század második felében szorultak ki innen teljesen. Ebből következően a sztyepp helynevei között, főleg Ukrajnában, sok a török, tatár eredetű. Vizsgálatuk azonban csak az orosz, görög, moldvai stb. hatásokéval együtt lehet gyümölcsöző. Így is igen nehéz a török eredetű anyag datálása, s annak pontos meghatározása, hogy melyik török néptől ered.

Az északi, erdős övezetben a kedvezőtlen éghajlati és talajviszonyok, valamint a közlekedési nehézségek a halász—vadász életmód hosszas továbbélését idézték elő a finnugor és szamojéd nyelvcsaládhoz tartozó őslakosság körében. A vidék története kevésbé viharos, így az őslakók utódai nagyrészt ma is itt élnek a tundra és tajga-övezetben. A névanyag feldolgozását csak az egyes eloroszosodott nyelvek (merja, muromi, pinezsan, tojma stb.) ismeretlen volta nehezíti.

A helynevek lehetséges eredetéről és változásairól tett általános megjegy-

zések után POPOV bőven hoz példákat saját kutatási anyagából a konkrét feladatok megoldására. Felhívja a figyelmet arra, hogy a helynevek pontos nyelvi jellegének meghatározásához névtörténeti ismeretekre van szükség. A régi oroszban például a XV. századig igen elterjedtek voltak a kéttagú személynevekből származó helynevek: *Jaro-szlav*, *Nye-kraszov*, *Bez-szon* stb. Néha a ma már elavult becenevekből alkotott helyneveket idegen eredetűnek ítélték a kutatók (*Grigvino*, mely a *Grigorij* név *Grigya* alakváltozatának származéka). Érdekes példát hoz a szerző arra is, hogy miért szükséges a helynévkutatáskor megvizsgálni a helyi nyelvjárás szókincsét. A szmolenszki körzetben egy patak neve *Ponyiklja*, amelyet litván eredetűnek tartottak, mivel nem tudták orosz közszóval kapcsolatba hozni. Kiderült azonban, hogy e területen van egy *ponyikaty* 'eltűnni a föld alatt' jelentésű tájszó, s ez megfelel a patak földrajzi jellegének. Ez eset tanulságai közé tartozik az is, hogy a folyónevek formánsok szerinti kategorizálásának divatos elmélete (egyes kutatók szerint ugyanis az orosz folyónevek *-lja*, *-sa*, *-va* végződése mindig egy idegen eredetű, 'víz' jelentésű utótagot rejt), itt sem állja meg a helyét. Ezeket az elnevezéseket egyenként kell vizsgálni, történeti összefüggésükben, s nem lehet a helynevet egy spekulatív rendszerbe mechanikusan beilleszteni, mert ez súlyos tévedésekhez vezethet.

A továbbiakban sok névadási legendát cáfol meg a szerző, majd az úgynevezett vegyes névadásra hoz példákat. Az *Anton-pi* helynév egy orosz személynév és egy komi közszó összetétele, jelentése: Anton fia. A *Galicja* (*Holics*) helynév etimológiájával azt bizonyítja, hogy sokszor egészen távoli nyelvek analógiáit is érdemes megvizsgálni, s nem hanyagolható el a hely iparának, kereskedelmének figyelemmel kísérése sem. A konkrét példákból levont általános következtetéseket külön fejezetben is összefoglalja, majd az orosz földrajzi nevek néhány változására mutat rá (rövidülés, *l*-betoldás; a névátvitel és a hibás átírás okozta változások stb.).

A következő hosszabb fejezet a névanyag gyűjtésének módszeréről szól. Rámutat CELUJKO ukrán kutató egyik művének hasznára, mely az ukrán helynévgyűjtés rövid programját dolgozza ki. A helynévanyag feldolgozása attól függ, hogy a kutatás célja tisztán nyelvészeti-e, vagy bizonyos történeti—etnikai tény igazolására, esetleg gazdasági céllal történik-e. Természetesen a nyelvi szempontú kutatás is sokféle irányú, célzatú lehet, s járhat történeti tanulságokkal. A kétnyelvű földrajzi nevek tanulmányozása is igen érdekes következtetésekre vezet. Már a múlt század közepén feljegyezte egy Észak-uráli expedíció, hogy ott a helységeknek, vizeknek az orosz elnevezésen kívül mindig van egy jelentésében megfelelő vogul neve is. A Vladimiro-Szuzdalj-i területen, ahol a források tanúsága szerint a kihalt meri nép tartózkodási helye volt, egész sor egytípusú elnevezést találtak: *Jahnobol na reke Jahnye*, *Pezobol na reke Peze* stb. Ám ezek között az érthetetlen elnevezések között akadt egy, mely a folyó nevének oroszra fordításával így alakult: *Kibol na reke Kamenyke*. Ebből vilá-

gosan kitűnt, hogy a *ki* szó az orosz *kameny* megfelelője, s azt a feltevést igazolja, hogy a merja nép a finnugor nyelvcsalád tagja volt, a 'kő' jelentésű finnugor szavak sorozatába ugyanis a merja *ki* jól beleillik. Az író végezetül húsz pontban foglalja össze a helynevek kialakulásáról leszűrt következtetéseit s a helynévkutatás alapszabályait.

A könyv nem törekszik az elemzett névanyag rendszerezésére, s különösen az első rész úgy adja a példákat, ahogy azok a kutatás folyamatában előfordultak. Így a problémák nem is azonos nagyságrendűek, fontosabb a megközelítésük módja, mint az illusztrálásra szolgáló nevek megfejtése. A lazább szerkezetért viszont bőségesen kárpótolja az olvasót, hogy bepillantást nyer egy nagy nyelvészeti műveltségű, finnugor érdeklődésű, lelkes helynévkutató alkotóműhelyébe.

ZSUCSKEVICS, NYIKONOV és POPOV művét szinte ötletszerűen emeltük ki a szovjet névtudomány új terméséből. Jól érzékeltetik azonban azt a sokszínűséget, amely a kutatásnak ebben a fellendülő szakaszában célok, módszerek, elvek tekintetében egyaránt jellemzi a szovjet névtudományi vizsgálódásokat.

S. VARJÚ ANNA

ANTON HABOVŠTIK: **Oravské nárečia**

(ON; Árva megyei nyelvjárások) SAV. Bratislava, 1965. 543 l.

A szlovák dialektológiai kutatások eredményeiről egyre több megjelent monográfia, tanulmány ad számot. A legfrissebbek, legrészletesebbek egyike a nemrég megjelent fenti munka. Szerzője a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének alsó-árvai születésű tudományos munkatársa. Évek hosszú sorát fordította a szülőföldje nyelvjárásairól írt mű anyagának terpegyűjtésére. E gondos feldolgozás nemcsak a szlovák dialektológia kiemelkedő alkotása, hanem egyúttal a szlovák, sok vonatkozásban pedig a sláv nyelvtudomány sokoldalúan felhasználható forrása is.

A „Bevezető”-ben (5—15) rámutat a szerző a nyelvjárási monográfia céljára és szükségességére. A szlovák nyelv nem bővelkedik nyelvemlékekben, ezért nyelvjárásainak adatai, vallomásai sokkal értékesebbek, mint azoké a nyelveké, amelyek nagyobb számú nyelvemlékekkel rendelkeznek. Mivel sok jelenséget megőriztek a nemzeti nyelv különböző fejlődési korszakaiból, tudományos feldolgozásuk jelentős mértékben hozzásegíti a szakembereket fejlődési útjuknak megismeréséhez. A nyelvatlasz nem kárpótolja a monográfiákat. Az Árva megyei nyelvjárások a legtipikusabb közép-szlovákiai nyelvjárások cso-

portjába tartoznak, különösen a dél-árvaiak. Számos régi nyelvi sajáttságot megőriztek mindmáig, pl. az *ä, ä* (nyílt *e, é*-féle hangok) magánhangzókat, a magánhangzóközi *-v*-nek *-u*- ejtését, a duális igealak használatát: *oňi sta* (ir. *oni sú*) 'vannak' stb. Tanulságosak azért is, mert peremnyelvjárások, földrajzilag erősen tagolt tájegység beszélt nyelvét képviselik, hordozói fokozatosan népesítették be területét (412), a nehéz gazdasági és társadalmi életkörülmények, a gyakori elemi csapások, a háborús pusztítások következtében nem volt ritka a tömeges elvándorlás, a lakosságcsere és -keveredés. Ezek együttvéve azt eredményezték, hogy az Árva megyei nyelvjárások sokkal tagoltabbak, differenciáltabbak, mint bármelyik másik nyelvjáróterület nyelvjárása.

Az Árva megyei nyelvjárások felkutatását és feldolgozását nem egy körülmény időszerűvé, sürgetővé tette: A csehszlovák—lengyel államhatár alatt az Árva folyón épült vízierőmű (víz tároló) megépítése szükségessé tette őt község (Ústie, L'ávkovo, Slanica, Osada, Hámry) teljes kiürítését, felszámolását; ezek lakossága részben a délebbre fekvő községekben, részben szétszóródva Szlovákia más tájain kapott otthont. Megfigyelték, hogy a fiatalabb nemzedék az új helyen történt letelepedés óta nyelvileg rövid idő alatt is sok tekintetben alkalmazkodott az új környezethez. A megsemmisült községek nyelvét már csak a kiháló generáció körében lehet tanulmányozni. Árva megye gazdasági és társadalmi arculata a felszabadulás óta gyökeresen megváltozott. Az egykori csendes kis városkákban és községekben egész sor kisebb-nagyobb üzem épült. Az elmaradott mezőgazdasági jellegű megye fontos ipari területté alakult át. Felbomlott a földhöz, a „bokrokhoz, tanyákhoz” való kötöttség. Modern kulturális és ipari központok jöttek létre. Gyors ütemű nyelvi kiegyenlítődés indult meg. Az irodalmi nyelv egységesítő hatása is erősen érvényesül.

A szerző azokban a községekben (tanyákban és bokrokban), „kopicá”-kon végzett gyűjtést, amelyek a közép-szlovákiai nyelvjárásokat beszélik, tehát egyelőre figyelmen kívül hagyta a lengyel eredetű, felső-árvai „goral” nyelvű tíz település nyelvének a tanulmányozását. E községek nyelvét későbbi években szándékozik feldolgozni. Összesen 77 helységből, tehát lényegében Árva megye minden helységéből gyűjtött anyagot. A szerző elsősorban a saját, közvetlen módszerrel gyűjtött anyaga alapján mutatja be az árvai nyelvjárásokat, de felhasználta hozzá a már közzétett vagy archívumokban található gyűjtéseket is. Helyenként nyelvtörténeti vonatkozásokra is hivatkozik. A monográfia a hangtanra, szóképzésre és alaktanra terjed ki. Szintaktikai és lexikális jelenségeket csak érint, ezek külön munkában kerülnek feldolgozásra. A feljegyzésben a szlovák dialektológiában általánosan elfogadott elveket követi: minden hangra külön jelet kell használni, a *dz, dž, ch* hangok *z, ž, č*-vel jelölendők, az *i, y, (l, ý)* helyén *i, (l)* írandó, mivel az *y (ý)* nem takar kiejtésbeli eltérést; a veláris *n* jele *ŋ*. A szóvégi zöngés mássalhangzó zöngétlen ejtését nem jelöli a szerző, két szó határán a mássalhangzócsoport rövidülésére összekapcsoló félkör hívja fel a figyelmet, pl.: *po_tie* (< *pod tie*) 'azok alá' (378), *ke_ctali* (< *ked'*

stali) 'amikor felkeltek' (uo.) stb. Ugyanebben a részben ismerteti az árvai nyelvjárásokról eddig megjelent munkákat és tanulmányokat (11—15), korrigálva azok megállapításait saját behatóbb kutatásai alapján.

A II. fejezetben az árvai nyelvjárások sajátosságait és felosztását tárgyalja (16—83). Bemutatja az egész Árvára jellemző nyelvi sajátságokat, mint például a közép-szlovákiai lágy *d', t', ň, l* meglétét egy község kivételével, az *str-, -stl-* mássalhangzócsoport középső mássalhangzójának kiesését: *sreda* (< *streda*) 'szerda', *staroslívi* (< *starostlivý*) 'gondos', lényegében a közép-szlovákiai szókincs használatát stb. Összesen 19 azonos használatú hangtani és alaktani sajáttságot sorol fel. Ezek után sorra veszi a nagyobb tájegységeként jelentkező fontosabb eltéréseket, az egyes nyelvjárás-területeket jellemző sajáttságokat. A differenciálódást körülbelül 80 főbb jelenség alapján vizsgálja és szemlélteti. Mint VÁŽNÝ, ő is három nagyobb szlovák nyelvjárást különböztet meg Árva területén: a l s ó -, k ö z é p s ő - és f e l s ő - á r v a i t (AÁ, KÁ, FÁ). Az elsőt Árva megye déli részén — durván meghatározva — téglalap alakú területen használják, amelyet jobbról balra (ÉK—DNy) az Árva folyó (alsó szakasza) szel át átlószerűen. Legsűrűbben lakott része Alsókubín (Dolný Kubín) környéke. E területen vannak a legrégebbi települések (XIII—XIV. sz.). Hat rövid, hat hosszú magánhangzót ismer: *a, o, u, ā, e, i* és: *á, ůo, ú, ā, ě, í*. Még az idegen eredetű szavak hosszú *ó*-ja is diftongizálódik: *nyota, bukrjeta, gruof* stb. Ettől északra, ÉNy—DK irányban húzódó keskeny sávon beszélnek a közép-árvai (KÁ) nyelvjárást. Legkorábbi települései zömmel a XVI. századból származnak. Magánhangzórendszerét öt rövid (négy községben hat), hat hosszú magánhangzó alkotja: *a, o, u, e, i* és: *á, ůo, ú, ě, í*. Az alsó-árvai nyelvjárás-terület nyolc községében szintén öt rövid magánhangzó van (35). A felső-árvai nyelvjárás-terület párhuzamosan fekszik az előzővel, északabbra. Öt rövid magánhangzója van, tizenkét helységben nem ismerik a hosszú magánhangzókat, ötben viszont előfordulnak (36). Az ide tartozó községek Námestovo és Trstená városkák környékén vannak.

E három fő árvai szlovák nyelvjáráson belül több tájnyelvi egység különíthető el egymástól; az elsőt belül hatot, a másodikon és harmadikon belül négyet különböztet meg a szerző. Hogy milyen egyéb természetű jelenségek választják el egymástól az árvai nyelvjárásokat, illetve tájnyelveket, mutatják ezek a példák: *päi* 'öt' (AÁ), *peí* (KÁ), *piat* (FÁ); *litroŭka* 'literes (üveg)' (AÁ), *litroŭofka* (KÁ), *litroŭofka* (FÁ); *ešte* 'még' (AÁ, KÁ), *ešče* (FÁ); *slivák* (gen. pl.) 'szilvák' (AÁ), *slivjek* (KÁ), *slivek* (FÁ); *potkan* 'patkány' (AÁ, KÁ), *štúr, ščúr, ščurek* stb. (FÁ). A legtöbb szóalaknak a fentiekénél több alakváltozata van, pl.: *žālo, žāulo, žālo, žalo, žihadlo, žādlo* (< *žihadlo*) 'fullánk' (427. l.); *dvomá, dvomā, dvomé, dvomiá, dvomiā, dvoma* (< *dvoma*) 'kettővel'; *robā, robé, robe, robjá, robja, roba* 'csinálnak, tesznek' stb.

A szerző nyolcvan olyan jelenséget sorol fel (18—25), amelyek elválasztják egymástól a három nyelvjárást. Ezek segítségével nem nehéz kimutatni, milyen

mértékben és milyen jelenségek tekintetében különböznek egymástól. Kimutatja, hogy a felső-árvai nyelvjárás sokkal közelebb áll a középső-árvaihoz, mint a középső-árvai az alsó-árvaihoz. Árva megye településtörténetének, gazdasági és társadalmi életének ismerete bizonyára közelebről fényt derítene e nyelvjárások közös és eltérő jegyeinek fejlődési feltételeire, okaira.

A III. fejezetben (34—144) az árvai nyelvjárások hangtanát tárgyalja a szerző, megállapítván, melyik ószláv vagy irodalmi hangnak milyen hang felel meg nyelvjárásonként, tájnyelvenként, sok esetben településenként; hol észlelhető árnyalati kiejtési különbség, milyen helyzetekben fordul ez elő az irodalmi nyelvtől eltérően, részletezve az egybeolvadás, az asszimiláció és disszimiláció eseteit is stb.

A következő fejezetben (145—201) a szóképzés módjait és eszközeit tárja elénk nagy alaposággal. Gazdagon szemlélteti például a bizalmas érintkezésben használt női családneveket, mint: *Čäplovička* (<*Čäplovíč + ka*) 'Csaplárosné, Csapláros felesége', *Haluškula* (<*Haluška + la*) 'Haluskáné', a hipokoristikumok széles skáláját, mint: *Il'a, Il'ona, Il'onka, Il'onučka*, a rosszalóan használt *Marisko, Terezisko* típusú képzéseket, a gyermeknek az apai név szerint való megnevezési válfajait, pl.: *Mikuštä* (<*Mikuš + tä*) 'Mikus kislánya, Mikus-gyermek', *Halajča* (<*Halaj + ča*), *Gáličta* (<*Gál'ik + ta*) stb. Az V. rész a szófajokat tárgyalja (202—317) az ige- és névragozással együtt. A következő rövidebb részben (318—325) arra mutat rá **HABOVŠTIAK**, milyen azonos vagy rokonvonások kötik össze e nyelvjárásokat a szomszédos szlovák nyelvjárásokkal (keleti, lipitói, trencsényi stb.). Külön fejezetet szentel (326-355) Árva megye benépesedési történetének, a nagyobb népmozgalmak összefoglalásának és nyelvállapota bemutatásának az 1945 óta eltelt időszakban. A VIII. részt (355-396) nyelvjárási szövegmutatványok töltik ki. Minden kutatópontról van szemléltető anyag. Meglepő, hogy 74 beszélő közül (két szövegmutatvány párbeszéd-töredék, a beszélők neve nincs feltüntetve) 24 nő (32,4%), 50 férfi (67,6%). 17 nő (70,8 %) és 38 férfi (76%) múlt századi születésű, a legidősebb beszélő 1863-ban, a legfiatalabb 1920-ban született. Az adatközlő foglalkozása sehol sincs megjelölve, valószínűleg azért, mert az árvai viszonyok között a foglalkozás szerinti rétegződés és ennek a nyelvben való megnyilvánulása nem lehetett nagy. A szerző csak helybeli születésű adatközlővel dolgozott. A feljegyzett elbeszélések tematikája széles, átfogó, zöme az egykori izgalmas élmények, megrázó történetek felelevenítése, mint találkozás a medvével, a jószág mentése a farkasok elől, a tutajosok életveszélyes útjai, a fakitermelés, fafuvarozás, fonóka, tollfosztás, lenfeldolgozás, főzés, kísértetek, betegségek, az elemi csapások rombolása stb. 36 nyelvjárási jelenség elterjedését szimbólumokkal térképre vetítve mutatja be a szerző. Egy térképen Árva megye benépesedését követhetjük a XIII. századtól a XVIII-ig, egy másikon a négy nyelvjárás-terület határait, az ezeken belül elkülönülő tájnyelvek kutatópontjait ismerhet-

jük meg. A munkához orosz és német nyelvű összefoglaló, valamint részletes index készült.

A mi szempontunkból is tanulságos a monográfia. Adatai között ugyanis jónéhány magyar eredetű vagy magyar közvetítésű szót találunk, pl.: *betyár*, *bitang*, *bundás* (kutyanév), *buzogány*, *bölcső*, *áldomás*, *búcsú*, *csárdás*, *csiga*, *csiklandoz*, *csipke*, *csiriz*, *csont*, *deres*, *emberség*, *falat*, *fátyol*, *feleség*, *felment*, *fillér*, *fogas* 'ruhaakasztó', *gerenda*, *gulyás* 'ételféle', *gyenge*, *hajó*, *honvéd*, *ispán*, *kisasszony* stb. szlovák átvételei. Ezek egyikét-másikat más szlovák nyelvű forrásból eddig nem ismertük.

A hatalmas nyelvjárási anyaggal dolgozó szerző nagy körültekintéssel járt el a szöveg végleges nyomdai szedésének ellenőrzésében. Az adatok tömkelegében, a rövidítések gyakori használatában, a rengeteg utalásban kevés hiba került el figyelmét. Tanulmányozása közben ezek kerültek elő: 103. l. 5. p.: a *cipočki* utolsó lelőhelyére D rövidített helynév utal; ilyen rövidítésű helynév nincs az egész könyvben (401—2). Nyilvánvalóan DL-nek kellene ott lennie (vö. 104. l. 6. p.). Ugyanebben a pontban *csipke* helyett *czipke* írásmódot találunk (de l. 63. l.); 104. l. 6. p.: *cziklandózni* van *csiklandozni* helyett; *cziriz* található *csiriz* helyett (l. 62., 104); a 9. sz. térképhez fűzött magyarázat szerint (l. 420) a fekete kocka jel *postel* alakváltozat előfordulására utal. A térképen ilyen jel nincs. Valaská Dubová községnél kellene lennie, tudniillik ott fordul elő: *postél~postel* (l. 101, 106). A *tiež* 'szintén' nyelvjárási alakváltozatai a 13. sz. térképnél szóvégi -š-sel vannak írva (l. 424), ellenben a korábbi oldalakon mindig ž-t találunk (l. 49., 52., 95., 315). 402. l.: téves a *Žažkov* írásmód, helyesen: *Žaškov* (l. 537., 542). 543. l.; a 394. pontban a nyelvjárási szöveg száma nem 74, hanem 76 (l. 396). A 381. l. 50. sz. nyelvjárási szöveg címe alatt *Rozprávali* helyett *Rozprávala* kell. A térképeken *Erdúdka* helység szerepel, holott ma már inkább az újabb nevén ismerik (Oravská Lesná). Nagyon előnyös lett volna a jelenségtérképeken is megrajzolni a három fő nyelvjárásterület határát. Érdeemes volna megfontolni, nem kellene-e lefoglalni külön műszót vagy kifejezést a nyelvjáráson belül megkülönböztetett kisebb nyelvjárások megnevezésére. Nem kis mértékben zavarólag hat itt is, amikor elég sűrűn Árva megye három nyelvjárásáról és például Alsó-Árva hat nyelvjárásáról hallunk.

A monográfia minden tekintetben kiváló szakmunka. Ilyen alapossággal, dialektikus módszerrel csak az tud dolgozni, akinél már szenvedéllyé vált szakterületének művelése, aki nem ismer áldozatvállalási határt a kitűzött cél megvalósításának elérésében.

KOVÁCS ISTVÁN

Lund, 1965. CWK Gleerup. 47 l. Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 15.

A magyar nyelvtudományban ezekben az években számos különböző jellegű nyelvatlasz van készülőben (vö. GÁLFFY M.—MÁRTON GY.: A Kolozsvári Babeş és Bolyai Egyetemek Közleményei I. [1956], 253 kk.; SEBESTYÉN Á.: MNyj. VIII, 83; BALOGH L.—KIRÁLY L.: MNY. LXI, 491). Érthető érdeklődéssel nézünk tehát nemcsak egymás és a közvetlen külföld hasonló munkálataira, hanem a távolabbi atlaszkísérletekre is: célkitűzéseik, módszereik, technikai kivitelezésük számunkra még hasznosítható tanulságokat kínálhatnak, ha konkrét nyelvi kutatási eredményüket nem tudjuk is értékesíteni.

A svéd nyelvjáráskutatás és nyelvföldrajz magas színvonala nálunk is közzismert (legutóbbi összefoglaló áttekintésére l. GÖSTA HOLM: Mundarten- und Ortsnamenforschung in Schweden. MNyj. VIII, 93—101). Négy nagy nyelvjáráskutató archívumuk közül (ezek Uppsalában, Göteborgban, Lundban és Umeåban működnek) a lund-i a déli svéd nyelvjárásokat tekintő kutatási területének. Ide tartoznak a következő tartományok: Skåne, Blekinge, Halland, Småland és Öland. A lund-i archívumban — mint ez a jelen atlasz bevezetőjéből kiderül — a területnek mintegy 900 helységéből több mint 3 000 000 szó-cédula van készen. Arra törekszenek, hogy egyrészt minden településről legyen anyaguk, másrészt egy-egy ponton „mélyre ássanak”: különlegesen nagy mennyiségű, kimerítő gyűjtést állítsanak össze. A gyűjtéssel párhuzamosan folyó feldolgozó munka magas színvonalát bizonyítja az a kiadványsorozat (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund), melynek 15. számaként SVEN BENSON fenti füzete megjelent. Ez egyben első darabja egy hasonló jellegű atlaszsorozatnak — sajnos, ennek terveiről nem kapunk részletes felvilágosítást.

A mindössze 18 szótérképet közreadó déli svéd nyelvatlaszfüzet „rendhagyó” módon keletkezett. Anyaga nem előre összeállított kérdőív helyszíni felvételezésével állt össze, hanem az archívum birtokában található hatalmas nyelvi anyagból, külön gyűjtés nélkül. Emellett felhasználta a szerző a korábbi szakirodalomban megjelent mintegy 60 tanulmány anyagát is, főleg olyan kisebb monográfiákat, amelyek szótérképeket is közöltek. Ez persze azzal a következménnyel járt, hogy egyrészt az archivális anyagon belül, melynek egy része laikus társadalmi gyűjtőktől származik, másrészt a különböző szerzők anyagában is eltérések mutatkoznak a hangtani jelölések pontosságát tekintetében, illetőleg az egyes szóalakoknak szituáció-hátttere szempontjából is. Ezek kiegyenlítése nehéz feladatnak bizonyult.

Bevezetőjében a szerző áttekintést ad a déli svéd nyelvjárás-területet érintő korábbi kutatásokról kronologikus rendben, külön figyelmet fordítva a kar-

tografikus módszert alkalmazóakra. Atlasza célját abban jelöli meg, hogy a ma rendelkezésre álló bővebb anyag birtokában tüzetesebb képet rajzoljon meg a vizsgált nyelvjárásterület kiszemelt hang- és alaktantörténeti kérdéseiről. (Der Zweck der vorliegenden Arbeit ist, mit Hilfe des umfangreicheren und zuverlässigeren Materials, das nach der früheren Skizzierung der Grundzüge der südschwedischen Laut- und Formengeschichte eingesammelt wurde, sichere Grenzziehungen und eine vertieferte Auffassung von der Entstehung der Mundarterscheinungen zu erreichen. 9.) Ez a célkitűzés azért is érdekes, mert tudatosan történeti eredmények elérésére törekszik a lényegében véve szinkron adatok segítségével, jól látva, hogy a nyelvatlasz mind a leíró, mind a történeti nyelvtudománynak fontos és értékes adalékokkal szolgálhat.

A mintegy 28 × 28 cm méretű (1 : 1 800 000 méretarányú) térképlapok színes háttérnyomaton, beírás nélküli, pontszerű szemléltetéssel készültek. A kutatópontok helyét sem számozással, sem más módon nem jelöli meg a térkép: a nyomástükör szélén keretszerűen koordináta rendszer van felvetítve, ennek számozása révén deríthető ki, melyik helység adatait tükrözik a szemléltető jelek. Ez az ötletes eljárás legfeljebb akkor hagyhat cserben, ha ugyanazon helységből több alakváltozat ábrázolása válik szükségessé.

Tematikáját tekintve az atlasz két jelenségekört vizsgál. Az első nyolc térképlapon az eredetileg hosszú *nn*, illetőleg a *dn* hangkapcsolat fejleményeinek megoszlását, s ezek alapján a változási folyamatok valószínű lezajlását vizsgálja. A térképeken szereplő szavak: *binda* (inf., 'binden; kötni'), *blind* (adj., 'blind; vak'), *spinna* (inf., 'spinnen; fonni'), *skinn* (subst., 'Haut; bőr'), *hund* (subst., 'Hund; kutya'), *spunnen* (part., 'gesponnen; fonott'), *hand* (subst., 'Hand; kéz'), *bonde* (subst., 'Bauer; paraszt'). A térképek a kiadvány baloldali, páros lapjain sorakoznak, s velük párhuzamosan a jobboldalon találjuk a folyamatos elemző szöveget. A szerző a változatok tarka sorából kiválasztja a fő variánsokat, megmagyarázza az alájuk foglaltakhoz, majd egymáshoz fűződő viszonyukat területileg, illetőleg a történeti kiindulási előzményhez mérve. Ezekben a szavakban az a közös nyelvi mozzanat, hogy bennük palatalizáció zajlott le a svéd nyelvtörténet folyamán. Ennek vizsgálatát tekintve fő céljának, figyelmen kívül hagyja az ezzel nem kapcsolatos szinkron és történeti problémákat, de figyelemmel kísér minden olyan változást, amely ezzel összefüggésbe hozható. A szemügyre vett szavak részben hasonlóan, részben eltérően viselkedve módot adnak a jelenség sokoldalú, árnyalt megtárgyalására.

A másik kérdéskör, amelyet tíz szó térképlapjának alapján vizsgál, az egykori *gh* spiráns fejleményei, illetőleg fejlődése a déli svéd nyelvjárásokban. Az ide tartozó szótérképek: *stege* (subst., 'Leiter; létra'), *säga* (inf., 'sagen; mondani'), *öga* (subst., 'Auge; szem'), *fluga* (subst., 'Fliege; légy'), *råg* (subst., 'Roggen; rozs'), *flugen* (part., 'geflogen; elszállt'), *skog* (subst., 'Wald; erdő'), *hage* (subst., 'Einfriedigung; kerítés, karám'), *mage* (subst., 'Magen; gyomor'), *mogen* (adj., 'reif; érett'). Ez a *gh* a nyelvtörténet folyamán részben *j*, részben

g hanggá fejlődött — egyéb különfejleményeit, pl. a *w*-t nem tekintve. A változatok területi és minőségi összemérése, s a tanulságok szembesítése a szavakon belül s a szavak között itt is nyelvtörténeti következtetésekhez, nyelvi változások útjának szöveges felvázolásához vezet.

Látni való, hogy SVEN BENSON atlasza nem a néma adattárak sorába tartozik, hanem feldolgozó jellegű, a jelenségmonográfiák felé közelít nyelvföldrajzi kiindulással. Nem célunk itt a mű konkrét nyelvi, nyelvjárástörténeti eredményeivel foglalkozni, ezért a fenti módszertani megjegyzésekhez még csak azt fűzzük hozzá, hogy a munka módot ad a szerzőnek számos általánosabb vonatkozású kérdés érintésére is. Ilyen például annak a hangsúlyozása, hogy — mint az ugyanazon jelenség illusztrálására felvett szavak bizonyítják — a szavak nem egyszerű hangkomplexumként változnak, fejlődésük mindig egyedi jellemzőket mutat, amelybe az alak, a jelentés, a nyelvi helyzet stb. is belefűződik.

Az első jelenségekör tárgyalásakor rámutat, hogy a *p a l a t á l i s*, *p a l a t a l i z á l t*, *p a l a t a l i z á c i ó*, *l á g y í t á s*, *l á g y í t o t t h a n g t e r m i n u s o k* használata zavaros, sokszor félreértésekhez vezet. Igyekszik a maga szempontjából e téren rendet teremteni. Érdekes különbségeket lát a zavartalan hangfejlődésű, és a zavart fejlődésű szavak között: utóbbiakban fel kell deríteni, milyen analógia vagy egyéb ok miatt nem a várható alakulást mutatják. Külön is felhívja a figyelmet egy ilyen „zavaró tényezőre”: a szavak gyakoriságára. Kifejti: a nagyon sűrűn előforduló szavak szokatlanul nagy arányú rövidüléseket szenvednek, szabálytalan változásokat mutatnak.

SVEN BENSON atlasza érdekes, színes, tanulságos munka.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

TERHO ITKONEN: *Proto-finnic Final Consonants*

Their History in the Finnic Languages with Particular Reference to the Finnish Dialects. I:1. Introduction. The History of *-k* in Finnish. Helsinki, 1965, SUST. 138:1. 287 l.

TERHO ITKONEN könyve a közfinn korszak szóvégi mássalhangzóinak történetével foglalkozó nagyszabású könyvsorozat első kötete.

A könyv bevezetésében (11—32) a szerző megállapítja, hogy a szóvégi hangokról általában csak akkor mondhatunk valami pontosat, ha figyelembe vesszük a megnyilatkozásokban való viselkedésüket. A szóvégi hangok aránylag ritkán jelentkeznek terminális helyzetben, azaz abszolút szóvégen, hiszen a

megnyilatkozások szavak láncolatából állnak, így a szóvégi hangok vizsgálata közben nem szabad elhanyagolni az utána következő szó első hangját. Először is azt a kérdést tisztázza a szerző, mi a szóhatár fogalma a finnben. Szóhatárnak nevezzük legszűkebb értelemben, amikor két szó között a beszédben vagy az írásban is szünet van. A szóhatáron olyan hangkapcsolatok is létezhetnek, amelyek egyébként szó (tőszó) belsejében ismeretlenek: a finn *pojat huutavat* 'a fiúk kiáltanak' kifejezés tagjainak határán levő *-t h-* kapcsolat szóbeljeji helyzetben nem található meg. Az ilyen — csak szóhatáron előforduló — kapcsolatot a szerző limitálisnak (*limital*) nevezi. Hasonló jelenség található a magyarban is: a *szép hely* kifejezésben a *-p h-* limitális. A szóhatáron hangtani változások is végbemehetnek, a szóvégi hangnak allofonja alakul ki az utána következő szó első hangjának hatására, olyan variánsa, amely csak limitális helyzetben fordul elő, szó belsejében nem: pl. finn *tulev vaan* > *tulek vaan 'gyere csak!'. Szó belsejében a *k* fonémának nincs *v* variánsa. Ez az úgynevezett sandhi-jelenség (külső sandhi, mivel szóhatáron jelentkezik; a magyarban inkább a morfé mák határán fellépő belső sandhi van meg, pl. *adja* > *aggya*, de *vad játék*, a *-d j-* kapcsolat szóhatáron változatlan, a külön ejtésnek delimitatív szerepe van). A szókapcsolatokban a szavak külön életet élnek hangsúlyukat tekintve, de egyes finn nyelvjárásokban egy szó hangsúlytalan helyzetben a megelőző szó hangrendjéhez igazodhat. A szerző szóvégi hangnak minősíti az összetételek első tagjának utolsó hangját, a simuló partikulák előtt álló hangot, sőt szélsőséges esetekben az egyes (hosszabb) járulékok előtti hangot is. Ezek a típusok is alkalmasak a limitális hangkapcsolatok vizsgálatára, és a sandhi-jelenség is éppen úgy érvényesül, mint két különálló szó határán.

A finnségi alapnyelvben a következő mássalhangzók rekonstruálhatók szó végén: *-k, -t, -s, -n, -h, -l, -r*. Tekintve, hogy a közfinn korból semmilyen írásos emlék nem maradt fenn, a szerző — igen helyesen — a szóvégi mássalhangzók rekonstruálását a mai finn nyelvjárások alapján végezte el. Ez a mássalhangzórendszer ugyanis néhány nyelvjárásban változatlanul megmaradt. A szerző hangsúlyozza, hogy ez a módszer hibalehetőségek forrása is lehet. A statisztikai értékelésben még akkor is jelentkezhettek aránytalanságok, amikor ezt szinkron anyagon végezzük el, hát még akkor, ha szinkron anyagból következtetünk vissza több ezer évvel ezelőtti állapotokra! A bevezetés további részében a szerző foglalkozik a hangsúly szerepével a szóhatáron végbement változásokban, majd vitába száll az úgynevezett junktúra (*junction*) terminus használatával. A junktúra az amerikai nyelvészet kedvelt fogalma, amely az afonematikus szóhatárjelekre épülő fonológiai oppozíciók megjelölésére szolgál. Használata nem egyöntetű, alkalmazása lehetetlenné válik akkor, amikor a pusztá fonológiai analízisről áttérünk a morfológiai és szintaktikai elemzés síkjára. A bevezetés vége az átírás és a finn nyelvjárások osztályozásának kérdésével foglalkozik.

A szerző a könyv további részében (33—35) azt taglalja, milyen helyzetek-

ben fordulhatott elő a *-k* a finnségi alapnyelvben, majd rátér ennek történetére a finn nyelvjárásokban. Először annak a vizsgálatára kerül sor, hogyan viselkedik a *-k*, amikor mássalhangzóval kezdődő szó követi a beszédben (36—193). Az ilyen pozícióban álló szóvégi *-k* hangnak háromféle megfelelése van a mai finn nyelvjárásokban: 1. a *-k* asszimilálódik minden utána következő mássalhangzóhoz (teljes geminátarendszer), 2. a *-k* csak bizonyos mássalhangzókkal geminálódik (részleges geminátarendszer) és 3. a *-k* teljesen kiesik. A 38. lapon térkép mutatja be a *-k*-nak ezt a hármas képviselését a finn nyelvjárásokban. A *-k* történetét korábban már SETÄLÄ, GAUTHIOT és OJANSUU vizsgálták. Az előbbieket fokozatos hangtani változásokkal magyarázták a típusok kialakulását. OJANSUU volt az első, aki a szóhatáron történt hangtani változásokat összekapcsolta a megfelelő szóbeljeji változásokkal. T. ITKONEN a teljes geminátarendszer kialakulását a következőképpen vázolja. A *-k* fonémát követő mássalhangzók közül legelőször a zárhangok geminációja ment végbe. A *-k k-* kapcsolat már eleve adva volt. A szó belsejében a *-kt-* kapcsolatot a *-tt-* váltotta fel asszimilációval, ilyenformán a *-k t-* kapcsolat limitálissá vált. A nyelv igyekezett a limitális kapcsolatokat feloldani, s azokat nem limitálisokkal helyettesíteni. Így a szóbeljeji *-kt- > -tt-* változást később (nem egyidejűleg, mint ahogyan ezt OJANSUU tartja!) a szóhatáron is hasonló változás követte: *-k t- > -t t-*. A rendszerkényszer miatt a harmadik zárhang is részt vett a geminálódásban: *-k p- > -p p-*. A *-k +* zárhang kapcsolatban jelentkező gemináció megerősödött, a tendencia átterjedt más kapcsolatokra is, a gemináta zárhangok frekvenciájának növekedése visszahatott a geminációban még részt nem vevő kapcsolatokra is, a geminátarendszer lassanként kiteljesedett. A rendszerkényszernek olyan nagy ereje volt, hogy limitális kapcsolatot limitálissal (!) is helyettesíthettek, pl. **otak vaan > otav vaan* 'vedd csak!'. — A teljes geminátarendszer mellett találkozunk részlegessel is. Ez azt jelenti, hogy a *-k* vagy geminálja az őt követő mássalhangzót (általában a *k-*, *t-*, *p-* és *s-* hangokat), vagy kiesik (a zöngés hangok előtt), de ugyanakkor viselkedése ingadozhat a gemináció és a kiesés között (*h-* és *f-* előtt). A részleges geminátarendszer kialakulását a szerző a teljes geminátarendszernek idegen (svéd, orosz) hatásra bekövetkező felbomlásával magyarázza. A finn—svéd, illetőleg a finn—orosz kétnyelvű lakosság a svéd és az orosz nyelvben ismeretlen sandhi geminátarendszert egyszerűsítette, más nyelvjárásokban pedig, amelyek ugyancsak kapcsolatban voltak valamilyen idegen nyelvvel, a geminátarendszert teljesen megszüntette. (A 38. lapon található nyelvjárási térképen jól látható, hogy a részleges geminátarendszer, ill. ennek teljes megszűnése éppen a kétnyelvű zónákban jelentkezik.) A közfinn szóvégi *-k*-nak mindenütt $\emptyset$ felel meg: a részleges geminátarendszer labilis volta megszűnt, a rendszer ismét kiegyensúlyozottá vált. A szerző foglalkozik a kiesés korával és a kivételekkel is.

A *-k* történetének második részében (193—271) a szerző azt vizsgálja, hogyan viselkedik ez, amikor terminális (abszolút szóvégi) és magánhangzó

előtti helyzetben van. A terminális *-k* csak néhány nyelvjárásban őrződött meg (l. 4. térkép, a 202. lapon!). Magánhangzó előtti pozícióban háromféle megfelelése van: 1. gégezárr (?), 2. $\emptyset$ és 3. a *-k* megmaradt. Ezek a típusok keverednek, esetleg jelentkezhetnek egymás variánsaként is. A terminális és a magánhangzó előtti helyzetben levő *-k* története összefügg. A *-k* > $\emptyset$ változás korát a szerző meggyőző indokok alapján a XIII—XVII. sz. közé teszi. A következőkben arra tér rá, hogyan magyarázható az a jelenség, hogy a *-k* terminális helyzetben kiesett, ugyanakkor magánhangzó előtt geminált gégezárat (-? ?-) találunk, pl. *anna*? ?*olla* 'hagyd (békén)!'. A *-k* > $\emptyset$ változást többen — így SETÄLÄ, V. TARKIAINEN, N. IKOLA, A. TURUNEN — fokozatos hangfejlődéssel magyarázták: *-k* > ? > ' > $\emptyset$. TERHO ITKONEN szerint ezt a hipotézist nehéz összeegyeztetni a nyelvjárásokban fellelhető tényekkel. Azokban a nyelvjárásokban, amelyekben szó elején fellép egy gégezárr (*catch*) delimitatív szerepben, ez a kezdőzár pontosan úgy viselkedik, mintha mássalhangzó lenne. A *-k* ?-kapcsolat a rendszer kiegészülése érdekében jön létre, a geminátarendszer kiteljesedik, kiegészül egy új geminátával (-? ?-). Ezáltal a *-k* terminális helyzetben magányossá vált, frekvenciája a minimálisra csökkent. A geminátarendszer abszolút szóvégre nem terjedhetett ki, a terminális *-k*-nak el kellett tűnnie (*-k* > $\emptyset$ közbülső fok nélkül!), miután a geminátarendszer kiszorította szóvégi pozíciójából. (Annak a lehetőségét, hogy a terminális *-k* > $\emptyset$ változás közbülső fokok nélkül is végbemehetett, már KETTUNEN és RYTKÖNEN is felvetették, a kiesés strukturális okait azonban ők még nem látták.) A szerző nem tagadja, hogy néhány nyugati és délkeleti nyelvjárásban a *-k* > $\emptyset$ végbemehetett fonetikai úton is, ám akárhogyan is történt a *-k* eltűnése, kiesésének strukturális okai voltak!

A mű utolsó oldalain (272—5) a szerző a másodlagosan keletkezett szóvégi *-k* hanggal foglalkozik, amely a véghangzó kiesése útján jött létre. Megállapítja, hogy ezek a finn nyelvjárások külön életében keletkeztek, s nem kerültek olyan helyzetbe, ahol megvalósulhattak volna azok a változások, amelyek a közfinn *-k* esetében végbementek.

A közfinn korszak szóvégi mássalhangzóinak történetével foglalkozó monográfia első kötete a közfinn korszak feltehetően legnagyobb frekvenciájú szóvégi hangjának, a *-k*-nak a történetét kíséri nyomon, főleg a mai finn nyelvjárások segítségével. A szinkron és a diakron nyelvvizsgálatot egységében alkalmazza, a két módszer szervesen kiegészíti egymást. Gondolatmenete világos, logikus. Az újgrammatikus iskola bonyolult hangfejlődési törvényekkel és tendenciákkal operáló módszerével szakítva, felismeri és hallatlanul gazdag példaanyaggal illusztrálja, hogy az egyes hangváltozásokat összefüggésükben kell szemlélni, és hogy az egyes változások — a nyelv rendszerének egységét megbontva — a változások egész sorát indukálják mindaddig, amíg a rendszer egyensúlyi állapotát vissza nem nyeri, a változások strukturális okokra vezethetők vissza. A szóvégi mássalhangzókat nem elszigeteltségükben vizsgálja,

hanem nagy figyelmet fordít a környezetre, és — ha anyaga engedi — a hangsúlyviszonyokra is. Elméleti fejtegetéseit mindig alátámasztja bő példaanyaggal, statisztikai táblázatokkal és nyelvjárási térképekkel. TERHO ITKONEN könyvének elolvasása a teljesség érzését kelti az olvasóban. Reméljük, hogy a többi közfinn szóvégi mássalhangzó történetének kidolgozása a finnben és a többi finnségi nyelvekben nem várat sokáig magára.

KERESZTES LÁSZLÓ

Nyelvjárási adatok

Tiszacsege földrajzi nevei

Tiszacsege lélekszámát és területe méreteit tekintve a nagyközségek kategóriájába sorolható. Közigazgatásilag kezdetől Szabolcs vármegye nádudvari járásához, majd 1876. szeptember 1-től az újonnan megalakult Hajdú vármegye ugyancsak nádudvari, jelenleg pedig Hajdú-Bihar megye polgári járásába tartozik. Északról és északnyugatról a Tisza túloldalán levő Borsod megyei Ároktő és a Heves megyei Dorogma községekkel, északkeletről Margitával, keletről a hortobágyhalastói, délkeletről az ohati állami gazdaságokkal, délről pedig Egyek községgel határos.

Története a középkor ismeretlenségébe nyúlik vissza. A Tiszán átvezető révje már IV. Béla király beneficiumai közt is szerepel. A Hunyadiak idején mezővárosi (oppidum) kiváltságokat élvez. A török hódoltság alatt többször felperzselték, de mindig újjáépült ugyanazon a helyen, egy természetes, árvíz-től védett magaslaton.

A falu 23 531 kat. holdat kitevő határa lényegében már a középkorban kialakult. Kezdetben több különálló birtokról tesznek említést az oklevelek, melyek lassankint beleolvadtak a falu határába. Különálló birtok volt *Kecskés*, *Puszlíka*, *Szileshalom*, valamint a *Szilágy* is. Teljesen önálló falu volt *Csegeszentmiklós*, amely a XV. század végén pusztulhatott el. Helyét pontosan nem ismerjük, valószínűleg a mai *Cserepes*-tanya környékén lehetett.

A falu mindenkor a népesebb települések közé tartozott. Lakóinak száma a múlt század elején már meghaladta a kétezret. Ma 7015 lelket számlál.

A falu lakói a feudális korban szabadmenetelű jobbágyok voltak, akiknek birtokállománya azonban az úrbérrendezéskor nem haladta meg a negyed teleknyit. A XIX. század elején a lakosság fele zsellér sorban élt. Vagyoni helyzetük a jobbágyfelszabadítást követően még tovább romlott. A felszabadulást követően, 1945-ben 7 ezer hold föld kiosztására került itt sor.

Területe nagyrészt szántó, de elég jelentős helyet foglal el a szántásra alkalmatlan szikes legelő is.

A falu eredetére vonatkozóan Turóczi krónikájában azt írja, hogy Szabolcs kapitány — akitől a Csáky nemzetség is származott — e helyen telepedett meg, amiértis előbb *Szabolcsnak*, majd *Csákvárnak* nevezték. Az itt levő erősséget Béla (?) király parancsára széjjelverték, majd ezt követően faluvá

változtatták és nevét *Csegére* keresztelték. Lényegében ezt veszi át Vály András is Magyarországnak leírása című munkájában.

A falu nevét a szájhagyomány szerint a kecsegétől kapta, mivel a Tiszának itteni szakaszán mindig sok kecsegét fogtak. Egyes nyelvészek elavult szónak mondják, mely vízrekesztéket jelentett. Néhányan a *cége* szóval azonosítják. A név eredetét ismeretlennek mondja Gombocz Zoltán, aki a *cégével* való azonosítást hibásnak tartja.

A falut mindig Csegé-nek nevezték. Jelenlegi hivatalos nevét csak a múlt század derekán kapta, de a helyi és környékbeli lakosok most is elhagyják a *Tisza* jelzőt és Csegé-nek mondják. (*Csegén vóútam, Csegérül gyövek, Csegére mgyék.*) A legkorábbi, 1248-ból származó oklevélben, mely a névre vonatkozó első megbízható adatot is tartalmazza *Chege*-nek írják. A középkorban és később is ebben az alakban fordul elő a leggyakrabban. Számos esetben a *Chege*, ritkábban a *Chega, Czege, Chyege, Cegyé, Czeghe, Czyege, Chiege, Cijege, Czegeh, Czhege, Czege, Cziege*, változattal is találkozunk. A XVII. században *Csege*, a XVIII. században pedig *Tsege* alakváltozatban is előfordul. A falu 1696-ban készült körpecsétjében — melynek közepén egy úszó kecsge látható — *Cseghe* olvasható.

Tiszacsegéről eddig nyomtatásban K. KOVÁCS LÁSZLÓ: Adatok Tiszacsege néprajzához (Népr.Ért. XXVII. [1935], 88—103.); K. KOVÁCS LÁSZLÓ: Kulimász égetés (Népr.Ért. XXIX. [1937], 202.); K. KOVÁCS PÉTER: A járó-, vonó- és fejszjóság betanítása Tiszacsegén (Ethn. 1951. 370—395.); BENCSIK JÁNOS: A tiszacsegei ház és porta. (Déri Múzeum évkönyve 1960—1961. Debrecen, 1962. 205—213.) című cikkek jelentek meg.

Az alábbiakban közölt helynevek közül számos középkori eredetű. A legtöbb, ma élő helynév ismert a XVIII. században is.

A helynevek összegyűjtésében közreműködött id. Papp József és Szalontai József. Felhasznált források:

1. IV. Béla adománylevele 1248-ból. Az eredeti nincs meg, csak a Jászói Konventa által 1753-ban készített másolat. Országos Levéltár DL. 324. — (A továbbiakban OL. DL. 324.) Az oklevelet pontatlanul közli még Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae IV/2 k. 16. l.

2. A XVIII. században ismert helynevek az 1787-ben készült, a Debreceni Állami Levéltárban U-64 jelzet alatt őrzött térképen találhatók. (A továbbiakban DÁL.U.64.)

3. A Csegei 1752-től 1860-ig vezetett jegyzőkönyv szintén sok helynevet tartalmaz. Debreceni Állami Levéltár. (A továbbiakban: Cs.j.k.)

4. Pesty Frigyes: Magyarország helységnevtára 38. k. 69. l. Széchenyi Könyvtár Kézirattára. (A továbbiakban Pesty: i. m.)

5. A tiszacsegei tanács tulajdonában levő 1909-ből származó kataszteri térkép. (A továbbiakban K.T. 1909.)

A belső terület a falu kialakulásának történeti menetét követve két csoportba osztható. Az öreg falu, mely három nagyobb egységből áll, mégpedig a *Félvég, Alvég és Kertek*-ből. A második az új települések: *Báróúrisz, Érzsébetkert, Hataj, Homokhát, Kanyakta, Kendérfőüd, Kismajor, Lóügér, Ültetis, Ürgés, Vásártér és Zátony*. Az öreg falu minden egyes „zug”-ának „*mert rigén nem vóút ucca csak zug*” megadjuk új és régi nevét. Az új települések utcáinak csak a hivatalos nevét tudjuk közölni, „*mert azokat mán nem híjjuk zugoknak, hanem csak uccának*”. A belső terület zugait régen többnyire az ott lakó családokról nevezték el.

Arany János ucca (régen *Vörös-zug*); *Árpás ucca*; *Ady ucca*; *Autóút ~ Ótót, Telefonosút* (a kismajori kastély egykori tulajdonosa építtette és másnak tilos volt rajta közlekedni);

Barna ucca (régen *Nagy Gyuri-zug*, majd *Levente ucca*, újabb hivatalos nevét az ott lakó Barna családról kapta); *Bátori ucca* (régen *Bencsik-zug*); *Bibic-part* (ma a Rákóczi út egyik része); *Bana-zug* (ma a Tisza utca egy része); *Bem ucca* (régen a Kerektó egy része volt); *Bartók Béla ucca*; *Bocskaji ut*; *Battyányi ucca*; *Bercsényi ucca*;

Csurgó ucca (régen a *Csurgó patak* folyt itt, mely a XV. században vízimalmot is hajtott); *Csokonaji ucca* (régen *Csürhe-zug*);

Daku-zug (a mai Tisza utca egy része); *Dobó ucca* (régen a Kerektó egy része, 1940-beli elnevezés Dobó Istvánról);

Ejtvös ucca;

Fő ucca (régen *Nagyút*, majd *Horti ucca*);

Gazdakör, Takarík, Picula (az egykori épület helyén ma a kultúrház áll); *Gurúz-zug* (ma a Rákóczi utca egy része); *Gátfelügyelői, Vízügy* (épület);

Háromrőzsa (eredetileg három cigány család lakott itt); *Hataj ucca* (régen *Hatajszil*); *Hóud ucca* (Hold utca); *Hunyadi ucca* (régen *Sőürés* vagy *Tőjítés Nagy Józsi*, majd *Csëndőür-zug*);

Iskola ucca (régen *Piccér-zug*, majd *Mégaji-ucca*);

Jókaji ucca (régen *Kanális part*); *József Atilla ucca*;

Kosut ucca (régen *Égyeki ut*); *Kultúrház* (épület); *Kismalom ucca* (ma a Tisza utca egy része, itt volt a régi vásártér is); *Kóuti-zug* (ma az Óvoda utca egy része); *Kazinci ucca* (régen a Kerektó egy része); *Kölcseji ucca* (régen a Kerektó egy része); *Kislóügér* (ma a Temető, Toldi és Teleki utcák egy része); *Kun Béla ucca*; *Kiserdő ucca* (régen *Nagyigeji út*); *Kismajori erdő ucca* (ma a Kismajor újtelepülés egy része); *Kastij* (épület); *Kinizsi ucca* (régen *Laskató-part*);

Lévaji iskola (épület; a volt katolikus iskola); *Landlér ucca*; *Liszkaji ucca* (Liszkai János egykori csegei vöröskatonáról elnevezve); *Lehel ucca*; *Liszt Ferenc ucca*;

Máros-zug, Szígyártóú-kocsmá (ma Tisza utca); *Madács ucca*;
Natykocsmapart (a Vayak XVIII. századi kocsmáépülete állt itt, ma *Táncsics téjesz*); *Natykert* (egykor uradalmi cselédházak sorakoztak itt; a *Szegínyház* is itt állott, ma a Rákóczi u. egy része); *Nagybana-zug* (ma a Rákóczi utca egy része); *Nap ucca*;

Ovoda ucca (régen *Vörös-zug* és *Ráveri-Hajdu zug*);

Purtus (egykor fakirakodó hely, ma a malom áll itt); *Picula-zug* (ma az Óvoda utca egy része); *Petőüfi ucca* (régen *Muzsikás-Simon-zug*); *Postakert* (ma Rákóczi utca); *Pacsirta ucca* (régen *Homoggödör*);

Rákóci ucca (régen *Gurúz-zug, Slézingër-zug, Bibic-part, Natykert, Postakert, Nagybana-zug* néven volt ismert);

Sajgyár (a Kisújszállási Közbirtokosságnak volt itt sajtgyára, ma *Táncsics téjesz*); *Saktër-zug, Szilágyi-zug* (ma Tisza utca, itt volt a zsidó templom);

Szilágyi-zug, Saktër-zug (ma Tisza utca); *Szuromi-zug* (ma Tisza utca); *Szilágyosi ut*;

Török Bálint ucca; Tóút Ferenc ucca (Tóth Ferenc csegei vöröskatonáról kapta nevét); *Temetőü ucca* (régen *Temetőü-zug*); *Toldi ucca* (régen *Bucsajizug*); *Teleki ucca* (Teleki Pálról elnevezve); *Táncsics ucca; Táncsics téjesz* (épület); *Templom ucca* (régen *Templom-zug* és *Zagyva-zug*); *Tisza ucca* (régen *Tiszaszül, majd gróf Tisza ucca*);

Ürgés ucca; Ültetis I—II ucca;

Vízügy (a tiszai ármentesítő társulat épülete); *Vásártér ucca* (régen vásártér volt itt); *Vécseji ucca*;

Veselényi ucca;

Zátony I—VII. ucca;

Zsilip (ott, ahol a Csurgó-patak folyt be a Tiszába).

K ü l t e r ü l e t i n e v e k *

Aligállóú-lapos (sz.) régen vizes terület, ahol alig lehetett megállni (K.T. 1909.); *Alsóúrit* (sz.) a XIX. század végéig kaszáló volt (K.T. 1909.); *Arankalapos, Arankás* (sz.) mindig sok volt itt az aranka (DÁL.U.64.); *Árkus* (V) a legrégebben ismert helynevek egyike (1299), melynek partján a XVIII. században földbevájt putrikban azok az egyeki lakosok húzták meg magukat, akiket a rekatolizálás során falujukból elűztek (DÁL.U.64.);

Bagdi-kert (sz.) az egykori Zsembery birtok, Bagdi nevű által bérelt terület (Cs.j.k.); *Bagjos* (sz.) az ott levő néhány odvas fűzfába baglyok fészkeltek (K.T. 1909.); *Bajusztóú* (sz.) *Kis- és Nagybajusztó* ismeretes, nevét alakjáról

* Rövidítések: e.=erdő; é.=épület; gy.=gyümölcsös; k.=kút; l.=legelő; p.=parlag; sz.=szántó; sző.=szőlő; u.=út; v.=víz; +=ma ismeretlen.

kapta (DÁL.U.64.); *Bárán-kut* (k.) a bárányok itatására szolgált; *Bika-fenek* sok béka volt benne (DÁL.U.64.); *Bencsik-fokja* a török idő alatt a Szilágyban meghúzódott csegei lakosok egyike a névadó (DÁL.U.64.); *Bérszényés* (r., sz.) vizenyős, bokros terület (DÁL.U.64.); *Bibic-kut* (k.) körülötte sok bíbic tanyázott; *Bika-kut* (k.) mellette tartották karámban a bikákat; *Birka-kut* (k.) a birka legelőn található; *Biróútóú* (v.) a XVIII. században kettő is ismeretes, a bíró kaszálója volt mellette (DÁL.U.64.); *Bivaj-erdőü* (e.) az uradalom bivalyai hűsöltek itt; *Bocca-remény* (l.) a XVIII. században +*Bodza-halom* (DÁL.U.64.) és +*Bodza-fatő laponyag* néven ismert (Cs.j.k.); +*Bogárfő-fenek* (l.) (DÁL.U.64.); *Bozafőü* (l.) tulajdonosáról kapta nevét (K.T. 1909.); *Boza-kut* (k.) u.o. (K.T. 1909.); *Bornyújárás* (l.) a kisborjak legelője; *Borz-fenek*, *Borz-laponyag* (l.) borz tanyázott itt (DÁL.U.64.);

+*Császárgát* (u., Cs.j.k.); *Csattogóú* (l.) szikes terület, ahol a föld felcsatogott; *Cserepés* (sz., l.) megkülönböztetnek *Kis- és Nagycserepést*, valamint *Cserepés-ere* (v.), *Cserepés-laponyag* (sz.), *Cserepés-lapos* (l.), *Cserepés-tanya* (é.) és *Cserepési-kocsmaház* (é.) részeket. Nevét valószínűleg az egykori *Csegeszentmiklóus* emlékét őrző, itt található cserép-maradványok után kaphatta. A név írott emlékekben először a XVII. században fordul elő (DÁL.U.64.); *Csikóú-kert* (sz.) a tenyészcsikókat tartották itt (Cs.j.k.); *Csikóúskut* (k.) a ménés itatására szolgált; *Csikóú-lapos* (l.) az előbbi mellett; *Csizmafej-tábla* (sz.) a község földje, mely nevét alakjáról kapta; *Csordás-fenek* (l.) a csorda legelt itt (DÁL.U.64.); *Csunyafőü* (p.) hasznavehetetlen szikes föld; *Csúrhát* (sz.) a Vayak XVIII. századi csúrje volt itt (DÁL.U.64.);

Daraksa (sz.) megkülönböztetnek csegei és újvárosi Daraksákat (Cs.j.k.); +*Dávid-fok* névadója a török idő alatt a Szilágyban meghúzódott csegeiek egyike (DÁL.U.64.); *Dēják-halom* (l.) régen +*Ferenc díjék halma* néven is ismert. Névadója a XVIII. században a falu lakója (DÁL.U.64.); *Dinnyés-ér* (sz.) *Dinnyés-laponyag* (sz.) a XVIII. században a jobbágyok dinnyeföldjei voltak itt (DÁL.U.64.); +*Disznóú-fok*, a disznókat legeltették itt (DÁL.U.64.); *Dohányos-tábla* (sz.) a múlt század elején dohányföldek voltak itt (Cs.j.k.); *Dorogmaji-ut*, a Tiszakanyart ennek az útnak a helyén vágták át (DÁL.U.64.); *Dögös-tábla* (sz.) itt volt a döggödör;

+*Elsőü-fok* (DÁL.U.64.); *Erdősház* (é.); +*Erdőü-utya* (u.) az ohati erdőbe vezetett (DÁL.U.64.);

+*Fa-kut* részben fával volt béelve (Cs.j.k.); *Falashodáj* (é.) birkahodály, melynek magasabb falat építettek, mint a megszokott; +*Farkasos-fenek* a XVIII. században még farkasok tanyáztak itt (DÁL.U.64.); +*Farkas-telek* névadója Platthy uraság kerülője, aki itt kapott bére fejében bevetett földet (Cs.j.k.); *Fijastyuk* (sz.) A Kisújszállási Közbirtokosság tanyája volt itt egy bokor jegenyenyárfával; *Filegőúrija* (sz.) a falu határának legmagasabb pontja (Tszfm.99 m.), a török időben megfigyelőhely volt. A szájhagyomány szerint a faluban levő Nagykorcsmaparttól idáig egy alagút vezetett, amelyen keresztül

az ellenség szeme elől jól védett Szilágyba menekülhettek a csegeiek. Egyesek azt is tudni vélték, hogy az alagút összefüggött volna az egri vár védelmi rendszerével is. (DÁL.U.64., Cs.j.k., K.T. 1909.); +*Fövenyös-fok* (DÁL.U.64.); *Fínyestóú* (v.) „A naptul mindig ragyog”; *Fűcfa-határ* másként *Rakottya-bokor* vagy *Kühatár* (Cs.j.k.); *Füzeserdőü* régen kettő is ismeretes (Cs.j.k.);

Gémés-fenek (sz.) sok gém tanyázott itt (DÁL.U.64.); *Godoja-hát*, másként *Godoja-kert*, *Godoja-ház* (sz.) az itt tenyésztett kecszegödölyéktől kapta nevét (K.T. 1909.); *Görbefőü*d (sz.) az alakjáról kapta nevét, az úrbérrendezés-kor a csegei jobbágyok földjei voltak itt kijelölve (K.T. 1909.); +*Görbetóú* (v., DÁL.U.64.); *Grófrisz* (sz.) XVIII. századi birtokosától, gróf Vaytól kapta nevét; +*Gyarmati-fenek* egykori bérlője nevérol (DÁL.U.64., K.T. 1909.);

+*Hamistóú*, *Hamistóú-fok* (v.) a Tisza új medre vezet itt ma (DÁL.U.64.); +*Hármas-lapos* (DÁL.U.64.); +*Hármas-kut* (k., u.o.); +*Háromágu-fenek* (l., DÁL.U.64.); +*Háromágu-sombikos* (l., DÁL.U.64.); *Háromkörtefa* (sz.); *Hataj* (falurész és sz.) eredetileg hat ekealjnyi földet jelentett; régen megkülönböztettek: +*Hataj-fenek*, +*Hataj-fok*, +*Hataj-patak*, +*Hataj-tanya* neveket (DÁL.U.64.); +*Határ-halom* (sz., DÁL.U.64.); +*Határ-sarok* (sz.) ahol 1857-ben „Eijznic Isák haszonbérlő készített veszélyes gáton lába törött Kovács Pál lovának.” (Csegei jegyzőkönyv 96. l.); +*Határ-tábla* (Cs.j.k.); +*Határut* az ohati erdő mellett (DÁL.U.64.); +*Határut-fenek* (DÁL.U.64.); +*Hátlaponyag* (l., DÁL.U.64.); *Hatrongyos* (sz.) hat nádtetős rongyos dohányos ház volt itt; +*Hégyös-bokor* a bokor alakjáról kapta nevét (Cs.j.k.); +*Hejő-halom* (sz.) a margitani határon, a mellette levő tavakat a csegeiek halászták a XVIII. században (DÁL.U.64.); *Hidas-fok* (e.) a XVIII. században az utasokat itt vették fel az Ároktőre közlekedő hidasra (DÁL.H.m.T. Tiszacsege, 1765); *Hideglelőü*s (l. és falurész) a jószág rosszul lett, ha itt evett és ivott (Cs.j.k.); *Hollóü*s-bokor (sz.) *Hollóü*s *dülölü* (sz.) az itt levő nagy nyárfákon sok varjú tanyázott; *Homokhát* (sz.) majd falurész (DÁL.U.64.); +*Hosszu-fenek* (DÁL.U.64.); *Hosszu-gát* (u.) a XVIII. században épült a csegei és az ároktői révet kötötte össze (Cs.j.k.); +*Hosszutóú* (sz., DÁL.U.64.);

Igej (sz.) az +*Igej-pataktól* kapta nevét, megkülönböztetnek +*Igej-fokot* és +*Tökös-Igejhátat* (DÁL.U.64., Cs.j.k.); *Inta* (v.) a Tisza elhagyott medre, mely a Szilágyat fogja közre. *Intatóú* néven is szerepel. Az *Inta-part* és *Inta-zug* jó szántóföld (DÁL.U.64., Cs.j.k.); +*Ispán-határ* (Nyíregyházi Áll. Levéltár Act.pal.fasc.56.N° 30.1638.);

+*Jámbor-kut* (k.) a kezesjószág itatására szolgált; *Jeges*, *Jeges-tábla* (sz.) az ohati erdő védelmében sokáig megmarad a jég és hó (K.T. 1909.);

Kácsa (e.) a kerülő aki itt lakott nem csegei volt és a kacsát „kácsá”-nak mondta. (K.T. 1909.); *Kacskóú-halom*, *Kacskóú-lapos*, *Kacskóú-kut* (l.v.k.) a falu XVI. századbeli lakójától kapta nevét, (DÁL.U.64.); *Kacskóú-ház* (sz.) a Görögkatolikus Egyház kutricái és kacsatelepe volt itt; +*Kajla-fenek* (DÁL.U.64.); +*Kanalas-kut* (k.); *Kapranci-lapos* (sz.) egykori, XIX. században élt bér-

lőjéről kapta nevét (Cs.j.k.); *Káposztafőüd* (sz.) a jobbágyok káposztáskertjei voltak itt a XVIII. században (DÁL.U.60/1882); *Kavicsbánya* (v.) az 1889-ben megindult vasútépítkezés során innét bányászták a vasúti töltéshez szükséges kavicsot; *Kécskés* (sz., l.) a legrégebben ismert helynevek egyike. Már IV. Béla birtokadományozó 1248-ban kelt oklevelében említik, *Kis-* és *Nagykécskés* ismeretes, továbbá *Hármas-Kécskés-halom* és *Kécskés-fenek* is (OL.DL.324.); *Keményhát* (sz., e.) mindig kemény ott a föld (DÁL.U.64.); +*Kendérés-laponyag* (DÁL.U.64.); *Kendérfőüd* (sz. és falurész) a jobbágyok kenderföldjei voltak itt a XVIII. században (DÁL.U.64.); *Kerek-tóú* (v., sz.) *Kis-* és *Nagykerek-tóú* ismeretes (DÁL.U.64.); *Kengyelés* (sz.) időnként víz borítja, alakjáró kapta nevét (DÁL.U.64.); +*Kerek-fenek* alakjáról kapta nevét (DÁL.U.64.); +*Kérészt-ér* (v., DÁL.U.64.); *Keszegés* (sz.) valamikor sok keszeget fogtak itt (Cs.j.k.); *Keszi-ut* (u.) (Cs.j.k.); *Kéttagu-zsombikos* (DÁL.U.64.); *Kettőis* (sz.) két egymás mellett levő halom neve (Cs.j.k.); +*Kettőisi csárda* (é.) a mátai út vezetett itt és a Vayak a XVIII. században csárdát építettek az egyik dombra (Cs.j.k.); *Kigyós-tábla* (sz.) sok kígyót találtak ott (Cs.j.k.); *Kiserdőühégy* (e.) a Tisza árterületén található; *Kiserdőü* vagy *Remisz* (e.) a legelőn; *Kisfőüd* vagy *Bárouvajikisfőüd*, *Bárourész* (sz., gy.) a névadója a falu egykori földesura; *Kismajor* (falurész és sz.) eredetileg csak *Major* volt a neve (DÁL.H.m.T. Tiszacsege, 1765.); +*Kistelek* (sz., Cs.j.k.); *Kistököstóú* és *Nagytököstóú* ismeretes (sz.) vizek termett benne (DÁL.U.64.); *Kondás-fenek* (l., DÁL.U.64.); *Kornyis-part* (sz., K.T. 1909.); *Kosárhát* (sz., K.T. 1909.); *Kosárháti-kut* (k.); *Kosár-telke* néven ismeretes még (K.T. 1909.); +*Kühatár*, egy nagy kő volt itt (Cs.j.k.); *Körmösszeg* (sz.) köröm alakú kiszögélés (DÁL.U.64.); +*Körtijés* (sz.) az ott található vadkörtefákról (Cs.j.k.); *Közös-lapos* (l.) u.o. *Közös-kut* (k.); *Kösségfőüggye* (sz.) az úrbérendezéskor a község földjét itt mérték ki; *Kukoricás-fenek* (sz.) a XVIII. században kukorica vetés volt itt (DÁL.U.64.); *Kurvásgát* (u.) az intéző ezen az úton járt a szeretőjéhez; +*Kutas-fok* (DÁL.U.64.);

Lapos-fenek (DÁL.U.64.); *Lapostóú* (l.) a Tisza egykori medre (DÁL.U.64.); *Laskatóú* (v.) kettő is van, innét vetették ki a lakóházakhoz szükséges vályogot; *Legelőü* (l.) az egykori úrbéres legelő neve; *Lévaji-hát* (sz.); *Lóügér* (falurész) *Kis-* és *Nagylóügért* különböztették meg; *Jukashalom* (szö., gy.) a homokdomb közepe lyukas volt (DÁL.U.64.);

Madarászóú-tóú (sz.) sok vízmadár tanyázott benne egykor (K.T. 1909.); *Major* (lásd *Kis-* és *Nagymajor* címszó alatt DÁL.H.m.T. Tiszacsege 1765.); +*Májvashát* (sz., DÁL.U.64.); *Mángodhát* (sz.) *Kis-* és *Nagymángodhát* ismeretes (DÁL.U.64.); A néphit szerint: „*A nagy kuruc világ idején a labbancokat szorították még itt, akik ijettükbe egyre csak aszt kijabálták: Majn gott, majn gott! Ezír lett Mangothát a neve.*”; *Mátaji ut* (u.) Mátá felé vezető út neve (DÁL.U.64.); +*Maraszt* (v., DÁL.U.64.); *Míheshát*, *Míhes-fenek* (sz.) a Tiszaközön, ahol egykor a jobbágyok méhesei voltak (DÁL.U.64.); *Míhészhat* (sz.)

az uradalom méhésze lakott itt (Cs.j.k.); *Míjfőüdes-halom* (l., DÁL.U.64.); *Mírhas, Mírhas-ere, Mírhas-tó, Mírhas-fok* (sz.) ismeretes (DÁL.U.64.); *Miska-fok* (v.) a Tiszába vezeti le a Sulymos felesleges vizét; *Morotva, Nagymorotva* (sz., v.) régóta ismert helynév, IV. Béla idején 1248-ban fontos halászhely. Megkülönböztetnek még +*Morotva-köze* és +*Morotva-foka* neveket (OL.DL. 324.; DÁL.U.64.);

+*Nádas-fenek* (DÁL.U.64.); *Nádassziget* a XVIII. században a mai rév közelében egy sziget emelkedett ki a Tiszából, amely olykor 25 kocsi szénát is megtermett. A Tisza szabályozása után eltűnt (NyÁL.consc., fase, 39, No 390. 1738.); *Nádudvari ut* (u., DÁL.U.64.); +*Nagyállás* (l.) a csegeiek gulyájának tartózkodó helye (DÁL.U.64.); +*Natyfenek* (l., DÁL.U.64.); *Nagy Józsi-zug* (sz.); *Nagymajor* (é.) eredetileg a XVIII. század végén épült kastélyt és a hozzá tartozó gazdasági épületeket, valamint a szántókat jelentette, ma egy teljesen önálló település, amely közigazgatásilag mint tanyaközpont a faluhoz tartozik (K.T. 1909.); +*Nagynyilas* a csegei gazdák gróf Vay Rátán levő kaszálóját nevezték így, mely mintegy harminc nyilasnyit tett ki (Cs.j.k.); *Nagy-tököstő* (lásd *Kistököstő* sz., DÁL.U.64.); +*Nesze* kocsmá, lásd Sásas alatt; +*Nyulas-fenek* (DÁL.U.64.);

Óucsóhalom (l., DÁL.U.64.); *Orozat* (sz.) kiemelkedő rész; *Orpoja* (sz.) ismert még *Orpoja-hát* és *Orpoja-halom* néven is (DÁL.U.64.); *Ó-fok* (v.) (DÁL.U.64.);

Ökörfőüd (sz.) itt volt a XVIII. században a jobbágyok ökörlegelője (DÁL.H.m.T. Tiszacsege, 1765.); *Ökröskut* (k.) u.o.; *Ördög-fok* (e.) itt nagyon örvényes és veszélyes a Tisza;

Paptova (sz.) a XVIII. században kettő is van belőle (DÁL.U.64.); *Pap-zug* (sz.); *Patóu-tanya* (sz.) a tulajdonosától kapta nevét; *Pörös* (sz.) a XVIII. században +*Pircs* a neve (DÁL.U.64.); +*Peténye-fok* (DÁL.H.m.T. Tiszacsege, 1765.); *Petihát* (l.); *Polgári ut* (u.); +*Posta-fenek* (DÁL.U.64.); +*Posta-fok* (DÁL.U.64.); +*Posta-laponyag* a XVIII. században mellette vezetett a *Posta ut* (DÁL.U.64.); *Póutrás, Poltrás* (sz.) néven is ismert a XVIII. században (DÁL.U.64.); *Puszlika* (sz.) a legrégebben ismert helynevek egyike (DÁL.U.64.) az 1248-ból származó oklevélben „*Puchlaka*” néven szerepel (OL.DL. 324.);

+*Rakottya-hát*, másként +*Rakottya-bokor* (Cs.j.k.); +*Remisz* vagy *Kis-erdőü* (e.); +*Rekettyés-fenek* (DÁL.U.64.); *Rí, Országri* már a XIII. században említett név, eredetileg a falu alatt a Nagykorcsmaparttal szemben vezetett át a Tiszán (Cs.j.k.); +*Róukahát* (sz., DÁL.U.64.); *Róukás* (l.) sok róka tanyázott itt valamikor, megkülönböztetnek *Kis-* és *Nagyróukást* (Cs.j.k.); +*Róukás-fenek* (DÁL.U.64.);

+*Sánchát* (sz., DÁL.U.64.); *Sarkas* (l.) +*Sarkad-laponyag*, +*Sarkad-lapos* és +*Sarkad-tanya* volt még ismeretes (DÁL.U.64.); +*Sárkán tó* (DÁL.H.m.T. Tiszacsege, 1765.); +*Sásas* vagy másként +*Nesze* nevű kocsmá a XVIII. szá-

zad végén, „a falun alul, tsak ahoz egy ál ut mellett állt és a tolvajok barlangja volt”. (Cs.j.k.) A XIX. század elején leégett. „A Nesze nevet pedig onnét kapta, hogy amikor a tolvajok nem fizettek és a kocsmáros kérte a bor árát, azok ütle-gékkal fizettek és közben monták. . . nesze, nesze.” + Sásas fenek (l., DÁL.U. 64.); +Sebésér (v., DÁL.U.64.); Sejpés-fok (v., Cs.j.k.); Sójom-halom (l., DÁL.U.64.); Sójuskás (sz.) Kis- és Nagysójuskást különböztetnek meg (DÁL.U. 64.); Sújmos (v.) sulymot termő víz (Cs.j.k.); Sújmosér (v., Cs.j.k.); Sújmostóu (v.) ugyancsak sulymot termő elhagyott Tiszameder;

Szandalik (sz., l., Cs.j.k. és NYÁL. Act.pol.fasc.56.No.30. 1638); +Szán-tás-hát a középkori szántóföldek helye (DÁL.U.64.); Szárcsás-fenek (l.) szárcsák költő helye (DÁL.U.64.); Szégfenek (l.) a falu határának kiszögelésénél (Cs.j.k.); Széghatár (l.) határjel volt itt (DÁL.U.64.); +Székállás (l.) a XVIII. században itt deelt a gulya (DÁL.U.64.); +Széklaponyag (l.) az előbbi mellett (DÁL.U.64.); Szerű-fenek (sz.) a XVIII. században szerű volt itt (DÁL.U.64.); Szilágy (sz.) régen „Szilágy Szigeth”, ahol a törökök elől menekülő csegeiek húzták meg magukat +Szilágy-dérik, Szilágy-dérik-fok, +Szilágyszil és +Szi-lágy-tanya részeket különböztettek meg valamikor (DÁL.U.64. és Cs.j.k.); Szilere (v.) Szilere-hát (sz.) +Szilere-fenek különböztethető meg (DÁL.U.64.); Szileshalom (sz.) oklevél említi 1299-ben „Syles” néven (Wenzel: Árpád-kori új okmányt. V.k.202. l.); +Szilfás-hát a rajta levő szilfáktól kapta nevét (Cs.j.k.); +Szilvás (gy.) a Vayak XVIII. századi Szilágy beli kertje (Cs.j.k.); Szomjú-hát (sz.) itt mindig megszomjaztak az aratók, mert a környéken jó vizet nem lehet találni; Szoross (sz.) keskeny földnyelv, melyet a víz fogott közre (Cs.j.k.); Szöülőü (szö.) kettő is van belőle, egyik a Tiszánál, a másik a Lyukas-halom dűlőben;

Tégláigetőü, a legelőn volt található; Temetőü, megkülönböztetnek régi és új temetőt; +Térdés-tanya régi tulajdonosáról kapta nevét; Tisza (gy., sz.) a Tisza árterületén levő gyümölcsöst értik rajta; Tiszaköze, Tulatisza (sz.) a víz szabályozása előtt a Tisza fogta közre (Cs.j.k.); +Tolvajos (sz.) Tolvajos-hát, +Tolvajos-fenek, +Tolvajos-laponyag néven volt még ismeretes (DÁL.U. 64.); Tóütház-tábla (sz.); Tökös-lapos (sz.); Tököstóü (sz.) Kis- és Nagytökös-tóü ismert régen (DÁL.U.64.); Tőügyere, Tőügyere-hát (sz.) néven már régen ismert helynév. Oklevél említi „Teulgescherethe” néven 1248-ban (OL.DL.324.); Tőügyerdőü (sz.) az ohati tölgyerdő csegei határba átnyúlt része, melyet kiirtottak és ma szántóföldnek használják (Cs.j.k.); Tőürszég (sz.) megkülönböz-tetnek Kis- és Nagytőürszéget; Töviskés (sz.) sok volt itt a szamártövis (Cs.j.k.); Új-kút (k.); +Ut-hát (DÁL.U.64.);

Ültetís (sz. és falurész) a XVIII. században telepítettek itt fákat, melyről nevét is kapta (DÁL.U.64.); +Undok-laponyag (l., DÁL.U.64.); Ürgés (sz. és falurész) sok ürge tanyázott itt valamikor; Ürmös (sz.) ürmöt termő terület; Ürmös-hát u.o. (DÁL.U.64.);

Varga-fenek (l., DÁL.U.64.); Varga-halom (l.) a XVIII. században a Ket-

tósi csárda bérlőjétől kapta nevét (DÁL.U.64.); +*Vaskapu-fok* (Pesty: im.); *Vínkut-lapos* (l.); *Vörös-halom* (sz.) XV. századi tulajdonosától kapta nevét (Károlyi család oklt. II. k. 334. l.); +*Vörös-fenek* melynek most *Vörös-péter lapos* a neve; +*Vezekény* a Vayak XVIII. századi szőlőföldje a Filegória aljában (DÁL.U.64.); +*Vince-laponyag* (l., DÁL.U.64.); *Vőügyes* (sz.) régi halászhely, az 1248-as oklevél is említi *Velges* alakban (OL.DL.324.);

Zagyva-kút (k.); *Zátony* (sz.) és falurész (árvíz idején kiemelkedő rész. DÁL.U.64.); +*Zogor* (sz.) *Kis-* és *Nagyzogort* különböztettek meg, 1638-ban „Kett Zokor halma”-ról szól az írás (NYÁL. Act.pol. fasc. 56.No. 30. 1638.).

PAPP JÓZSEF

Adalékok a mérái ruházat műszókincséhez*

ódålgombolás olyan mellény vagy mellrevaló, amely oldalt gombolható össze. — *Most asztån kezdik eszt az ódålgombolás lårjbit visèlni. Asz tår-csák, hogy a mējin tarcsom meleget az ódålgombolás mērevaló.*

ódålgombolás lårjbi 1. *ódålgombolás ódålgombolás mērevaló* 1. *ódålgombólós*

ódålvårattos olyan csizma, amelynek a szárát oldalt, nem hátul varrják össze. — *Ódålvårattos van, s hátålvårattos is van.*

ószit kiveszi a színét. — *A gyóccsåt mossák mek, hogy ne írje a hårászt, hogy ne ószicse.*

ósszeakasztódik összekapcsolódik. — *A leginyeknek bårjka vót, csak ka-poccsal akasztódot össze.*

ósszefog összeszedi ráncba a ruhát. — *Èlustáltom, nem foktam össze.*

ósszefűz 1. felerősíti a gyöngyöt, 2. összeköt. — *Dijóra vót összefűzve.*

Èvèl fűzi össze a lårjbit (ti. libagégével, amelynek a két végén bojt van). *ósszeköt* zusammenbinden. — *Itt óssze van kötve a posztó* (ti. a bagazia alján), *asztám van èty kis kötis.*

ósszeszed 1. összegyűjt, 2. ráncba rak. — *Na, mennyek, szeggyem óssze aszt a kötiseket addig. Ha nem szeggyük óssze (a ruhát), roncsolódik. Ha ósszeszeggyük, megáll, amég a szövet mektårtya magát.*

ötözet ruházat. — *Esz sokkål drågåbban kerül, a mü ötözetünk, mind a városi.*

pålha ~ *pålho* a hónaljréssz az ingen (1. ing)

palinkára veszi vállára (panyókára) veszi a kabátját (1. felveti a vállára)

påndlika virágmintás szalag. — *Az ojan ros påndlika vót. Jól van a påndlika? Esz sallang, ide köti a nyakáro. A påndlikát a hajåbo. Mi-jem fõggye vót a påndlikånok?*

* Vö. MNyj. XI, 85—95 és XII, 181—7.

pándlikás 1. díszítés a fersingen, 2. szalaggal ellátott. — *Sejemme van varva, ugy monygyuk neki, pándlikás. Pándlikás kalap, gyönygyel a kari májo is.*

pándlikás kalap színes szalagokkal díszített kalap (l. *pándlikás* és *cifra szalmakalap*). — N. Ma csak lányok viselik.

pándlikás ruha pántlikával díszített ünneplő kötény.

pánt erősségként varrott szalag a fehérneműn, ruhán

pántos hosszúra szabott, vállbetoldásos (l. *fodros* vagy *csonka galléros*). — *Pántosan csinálva szükujunak* (ti. a férfi ing).

pántos ing vállbetoldású férfi ing (l. *pántos*)

papucs posztóból varrt házicipő. — *Papucs; ithun hörgyuk.*

paráma szegőszerű széldísz az ingen, a blúzon, régen a bőgatya alján.

paraszt ráncolatlan, sima, dísz, varrás nélküli. — *Az ódalám van ëty kis paraszt.*

parazd borsóhim aszúrszerű hímzés. — N. Lepedő szélébe és ingujj kötésébe varrják.

párkány Rand. — *A párkámbó beléhu-zom a libagégét. A gatya párkányo kiláccott* (a cifraszij alól). *A pendëj párkányábo beléhuza a kötöt.*

párkányos párkánnyal ellátott. (l. *gatya, pendëj, pártá*).

párta ~ *párta* ~ *párto* két-négy ujjnyi széles, préselt papír abroncsból készített fejkék, sűrűn kirakva üveggyöngyökkel, gyöngyház csigával, hátuljáról színes szalagok lógnak le. — N. Ma kislányok is viselik, a vagyonosabbak között. — *Pártát*

ezután (ti. 16 éves kor után) *tesznek. Űgyes pártá. Szép* (~ *szip*) *a pártá. pártagyöngy* ~ *pártogyöngy* tejgyöngy és csigagyöngy összefoglaló neve (l. *tëjgyöngy* és *csigagyöngy*).

patkó Hufeisen (l. *csizma*)

pecsétospándlika mintás színes szalag.

— N. Gyári készítmény. Lányok teszik a hajukba. Nagylányok kötényre is varrják. — *Ot vót az a sok csüngő* (a pártán), *pecsétos pándlikának hittuk.*

pendëj ~ *penygyëj* vászonból készített, bő, lerakott alsószojnya. — Részei: 1. *párkányo*, 2. *kötője*, 3. *eleje*, 4. *hátujja*, 5. *ajja*. — N. A fersing alá veszik. — *Viselő, inneplő pendëj. Minálunk, mikòr mekhàl valaki, új pendëjt adunk rá. Pendëjt vasárnapként, hétköznap àsószoknyát* (vesznek magukra).

pénz ~ *pinz* ~ *pënz* az inyima mellé tett minta

pénzes ~ *pénzes* ~ *pinzes* pénz mintával ellátott. — *A minta szarufás pënzes.*

pèrkli zsinór (l. *sürc*). — *Fekete vaj fejér pèrkli husztag belé* (ti. a cifra surc párkányába).

picikó kis darab. — *Kivákták* (a posztót) *ojam picikógba.*

pillangó Flitter. — N. Különbözö nagyságú és színü kerek, simaszélü vagy fűrészelt szélü réz, üveg vagy celluloid lapocska. A lájbira, a kötény kötésébe, a pártára és a legények kalapjára teszik. A lájbira és a kötény kötésének a szélébe varrt pillangó rézből vagy üvegből készül és sima szélü; kb. 6 mm átmérőjü. A pártára és a legények kalapjára gombostüvel feltüzött pillangó pe-

- dig színes, fűrészelt szélű 12—15 mm átmérőjű. — *Igy vót hamaréb, mék pillangók is vótak, csak le van szedve.*
- piros rot.** — *Másiknak vagyom pirozsbul. A pirossat elhaggya, csak feketit vesz. Hãjdampfũm mennek tiszta pirozsba.*
- + **piroscsizma** piros bőrből készített csizma (l. látyszáru csizma). — *A lãjányok, asszonyok, a vinek is, piros csizmát viseltek.*
- pirossas rõtlich.** — *Megvadnak ezek a sok pirossasak.*
- + **pirossũrc** piros színű kötény. — **N.** Bógatyához viselt férfi kötény. Ma már nem hordják. — *Ijen gatyájik vót s piros sũrc. Ugy vöttũk a bõdbul.*
- piros szegõs** fekete színű csizma, a szárán piros szegélyezéssel ellátva. — *Az ódãlvãrattos (csizma) piros szegõs.*
- piszkozik** piszkolódik. — *Kiforditom, hogy ne piszkozzék.*
- plũskeszkenyõ** plũsból készült, díszítés nélküli fejkendõ. — **N.** Kb. 2 év óta divatos; az asszonyok feketét, a leányok barnát viselnek.
- pocok** a férfi ing nyakrészébe varrt kis háromszög alakú betoldás.
- pók minta.** — **N.** Vãllfõsing kötésébe teszik. — *Põknak monygyák. Põknak a lãbo* (a mintában).
- ponygyola** l. bulãndra
- posztó** ~ **posztó** Tuch. — *Szõttũk mi posztõbul* (a papucsot). *Itt õssze van kõtve a posztó* (a bagazija alján), *asztãm van ëty kis kõtis.*
- posztókalap** Filzhut. — *Fekete posztókalap.*
- posztókendõ** tũkõrposztóból készült, körül rojttal ellátott fejkendõ. — **N.** Télen viselik a nõk.
- prém** Pelz. — *Itt az ujjãm prēm* (a korszók mandzsettáján).
- prémgallér** prémmel ellátott gallér. — *Kozsog bãrámbõrbũl, prēmgallér-rãl vagyon.*
- priccsesen** buggyosan. — *Amejik vin embèr, asztãn annak nem kël priccsesen, úgy buggyoson.*
- priccses nadrág** Breeches-Reithosen. — **Részei:** 1. lãpszãro, 2. priccses, 3. eleje, 4. hátujja, 5. hasitékja. — *Priccses nadrãgot visel inneplõbe* (a román és a magyar lakosság is).
- proféta** ~ **proféta** sallang, dísz. — **N.** Nyakravalón, kalapon és a fersing karikái között lévõ csipkehegy formájú dísz. — *Bũjkãjo se, profetãjo se vót.*
- profétãzs** bũjka diszes bũjka (l. bũjka) pusztãn dísz nélkül. — *Csak a bõrt pusztãn.*
- rãad** felveteti vele (a ruhát). — *Minãlunk, mikõr mekhãl valaki, uj pendõjt adnak rã.*
- rãcsavar** rãteker. — *A pãrkãmbõ belẽhuzom a libagégét. Rãcsavarom a konytyra.*
- ragyog** csillog. — *Vasãrnap ragyognak* (a nõk a színes ruhákban).
- rak** 1. tesz, 2. rávarr. — *Rakja magãro, mind az dõgozza. Bẽhãnnyuk matãsszãl, s azutãn rakjuk a gyõnygyõt rostẽjõson.*
- rãkõt** rãerõsít. — *A csipkét rãkõtõm a fũkõtõre.*
- rãncol** rãncba szed, rãncba rak. — *Esz csak mos kesztik ity fẽl, hogy rãncõjják.*
- rãncos** rãncsal ellátott. — *Rãncos az ujjã.*

ráncos ing rövid férfi ing. — Részei: 1. *gallérja* (emeletes), 2. *háta*, 3. *méje*, 4. *úja*, 5. *kézeltője*. — N. Csípőig ér és bőujjú.

recerózsás minta (1. *nyujtópendő*)
rējá huz rátesz. — *Rējá huzza a fükötőt a konytyra*.

rējá tesz rávarr, ráerősít. — *Akkó rējá töttük a búrt* (díszként). *Esztet teszszük rējá*.

rējá vár ráerősít. — *Vártak rá pillangót. Ugy miko meg lesz festve, asztán rējá várom*.

rékli ~ *lékri* magas nyakú, hosszú ujjú, testreszabott, derékig érő felsőruha. — *Rékli* vesszünk télen. *Ing, lékri, lájbi* télen (a női öltözet). *A lékrire* (veszik rá a nők) *a lájbit*.

rend sor. — *Három rend kisrozsás*.

rendes soros. — *Ēgy rendes, két rendes asszonyos. Két rendes sárgo kabola*.

+ *régomb* rézből készített gomb. — *Cifra sziju gombokkál* (díszítve); *sárgo régombok*.

ringyi-rongyi ringy-rongy, Lumpen. — *Vadnak ijen ringyi-rongyi, s abbul csinálom*.

rogyotszáru csizma a boka részen megroggyanó, félig keményszáru csizma. — *Rogyotszáru csizmát az emberek viselik*.

*roj*t 1. a szövet vagy vászon szétbontott hosszanti fonalszálaiból készített szegélydísz, 2. a fejkendő két sarkára, amelyik megkötéskor elül lelóg, fekete bojtot tesznek, ez a rojt. — *Rójtya van a búgatyának. Teszünk neki rójtyát. Eszt a gyászos kendőre teszik. A színesre is, ha a szín fekete, teszünk rójtyát, aki akar. rokané* a kötényszedés alapja, amelyre

a gyöngyszédést varrják. — *Rokánébe van a gyönygy*.

romlik rongálódik, szakad. — *Kitipi, amin leveszi rulla, romlik* (a bagazia).

roncsolódik gyűrődik. — *Ētöttem a férjem ruháját, hogyne roncsológyyon* *Ha nem szeggyük össze* (a ruhát), *roncsolódik*.

ront bont. — *Hamàr lehet rontani a rosszat*.

ronygy Fetzen. — *A hàj vigibe ronygyot fonunk, hoty fētegyük karikáro. Hamarabb ēggy ojan ronygyra vārtuk* (a szédést).

ronygyos zerfetz. — *Né, èl van hasadva má, ronygyos az ing*.

rostéjoson stoppolásszerűen. — *Béhánnyuk matásszal, s azután rakjuk a gyönygyöt rostéjoson*.

rózsá ~ *rozsa* minta. — N. Kötény szedésébe és kötésébe varrják.

rózsás ~ *rozás* rózsá alakú mintával ellátott. — *Ez a rozás asztállábos*.

rozsaszín rosenfärbig. — *Csinálto a ruháját, aszt a rozsaszint, mint kibontotta*.

rövid ing rövid derekú, lerakott, kézelős férfi ing (1. *ráncos ing*). — *Csak rövid inget viséltek hozzá* (ti. a bőgatyához). *Bújka alá rövid inget vöttek. A kézelőn csak aféle tüddzések vótak*.

ruha 1. kötény, surc, 2. öltözet, 3. takaróruha. — *A ruha fōggye. A ruhát is mekkōti vāj elōl vāj hátul. Ruháro is csináltg gyönygyèl. Ojan* (ti. szedés) *vót a ruhán is. Az anyám-nok nincsen ojan ruhájo. Ūk most az űk ruhájikat csinájják*.

ruha fōggye ~ *ruha fōggye* a kötény, szoknya, fejkendő alapszíne.

- sallang* nyakra való dísz. — N. Színes szalagokból összeállított, nyakra köthető, hátul lelógó, derékig pillangóval díszített, rojtos öltözet-darab. A gyöngy alá kötik. Csak lányok hordják.
- sándorág* minta. — N. Leányok vállfőjébe varrják huroköltéssel.
- sapka* báránybőrből készült karimás vagy karima nélküli fejrevaló. — *Pirozs bőjt a sapkán. A sapkán a bokréta elől vagyon.*
- sárga* ~ *sárga* ~ *sárgo* gelb.
- sárgainas* ~ *sárgoinas* ~ *sárgainas* sárga színű innal ellátott (l. *in*).
- sárgapatkos* ~ *sárgopatkos* sárga színű rézpatkóval ellátott. — *Sárgopatkos a lőjányoké és menyecskéké* (ti. a csizmájuk).
- sarlós* ~ *sarlós* ~ *sallos* sarló-szerű mintával ellátott. — N. Gyári készítményű kendőben használt.
- sejem* Seide. — *Sejemmē vam vārva, úgy monygyuk neki: pándlikás. Lehet ijen sējmet kapni. A gyöngyön átol nem mejen a sejem.*
- + *seprűzs-bokréta* ~ *seprűzs-bokréta* kalapdísz. — N. Művirág, a tetején 3 üvegvatta-csomóval.
- sima* ~ *simā* minta nélküli. — *Eszt az ūrkát s a simáját tuttam kötni.*
- sima nadrág* ~ *simā nadrág* lábszárra feszülő, buggy nélküli nadrág. — *Sima észs briccses nadrág. Briccses nadrágjo inkább a leginyeknek van, az emberek (= házasok) simát hór-danak.*
- sing* Elle. — *Hét sink posztóbul, vaj nyódzbul is (szabják a condrát). Ötven, hatvan, nyócvan singet is tet-tünk. Minden tisz singnek van egy jegy.*
- sinyör* 1. Schnur, 2. kötő, madzag. — N. Régen olyan szalagra is mondták, amelynek a közepén zöld csík húzódott végig. — *Mind a kettőnek (= két hajfonatnak) a vigibe sinyört fonunk.*
- spárgo* zsinór, madzag. — *Van spárgo a dērékábo s mekköttyük.*
- strimfli* hosszú szárú kötött harisnya. — *Cipőbe strimflit húznak.*
- suhad* 1. csúszik, 2. csapottá válik. — *Lesuhatt a gyöngygy. Suhatt a farom, le van suhadva.*
- sűjta* minta. — N. A sándorághoz hasonló vállfő-minta. Rendes öltéssel készül.
- sűrc* durva, fehér vászonból készült kötény. — *Nincsen idesnek, nem visel ojant. Csak ijen sűrcot visel. Az emberek fehér sűrcot viseltek, a fija-talabbak piros csikkal. Az öregebbek, idősebb emberek csík nélkül. Sűrcon kötis. A rőjtya ki vót cifrázvo. Két szilbő vót a sűrc. Kicsi párkányo vót. Fekete vāj fejér pèrklit husztag belé.*
- sütédbördő* dunkel bordeaux. — *Sütédbördő, vakvirágos (selyem).*
- sütétkék* dunkelblau. — *Bűjka sű-tétkégbül.*
- szál* Faden. — *Kihuzzák a szlát.*
- szallag* Band. — *A hajat mekfűsűjjük, mektekèrjük evel a szallaggál.*
- szálmagyöngy* azonos a kabalagyönggyel l. ott)
- szálmakalap* Strohhut. — *Szalmakalapot télen is (viseltek).*
- szálvonás* aszúr minta. — *Hájogos szálvonás.*
- + *szártekerő* az alsó lábszárra csavart vászondarab, amellyel a csizmaszárat kitöltik, hogy feszesen álljon. —

- Szártekerőt tettűng gatyából, mi-
ből, hogy a csizmaszár ájon ęty ki-
csit kifeszűlve.
- szarufás jellegzetes lepedő minta. —
N. A vászon szélek összevarrásakor
használják.
- szed 1. gyöngyből szövészerűen díszít
készít, 2. ráncba rak. — *Őzsd átòl
fijam, mintha ippen szednéd! Vízzel
szeggyűk (a fersinget) így né, ügye-
sen.*
- szedis a kötény, bagazia felső, derékra
kötött részén lévő dísz. — N. Köté-
nyen gyöngyből, selyemből vagy há-
rászból, bagazián csak selyemből
vagy hárászból készül. Mindkettő-
be belevarrják néha gyönggyel a ké-
szítés évét és a tulajdonos nevének
kezdőbetűit is. — *Ez a gallérja, ez a
szedise. Ritkábban várják a szedist,
tetvesen (5. ábra).*
- szeg szegélyez, szövet szélét behajtvá
végigvarrja. — *Mòldon szoknya vòd,
bársomba vòt szegve.*
- szegijez einfassen. — *Piros posztót
szegijezett ęty piros s egy zòt pro-
féta.*
- szeginyes dísz nélküli, egyszerű. —
*Fèrmájo se azoknak (ti. a kalota-
szegieknak. Kajantón a varrás) sze-
ginyes.*
- szegő 1. a csizmaszár fòlső részén lévő
4—5 cm széles piros bõr, 2. beszegni
való széle szövetnek, vászonnak,
bõrnek, 3. a nõi lájbi széleit borító
színes szalag. — N. A nõi lájbin
zöld húzóra piros, a pirosra pedig
zöld szegõt tesznek. — *Piros szegő
van a csizma szárán. A várás mint
szegő.*
- szem varrásminta. — *Szemre vòt s
innyimádro.*
- szemrehorgas ~ szemrehòrgas borsó-
hímzéshez hasonló minta. — N.
Ingbe és pendelybe varrják.
- szennyos piszkos fehérnemű és általá-
ban piszkos vászonnemű. — *Hosz
ki, fijam, a szennyest!*
- sziju 1. Riemen, 2. nadrágszűj. — *Az
embereknek sziju vam beléhuzva (ti.
a nadrágba). A szijun is hòrták a fa-
rikon a kötõbe valót (ti. a legények).*
- szil 1. Rand, 2. egy szél vászon. —
*Csak az ęgyik szile láccik ki a csip-
kének. A viselõ penděj nity szilbòl
van, az inneplõ hadbùl.*
- szilvamag minta. — N. Kötény ránc-
lásába teszik.
- szilvamagos szilvamag mintás. — *Ez
mek szilvamagos, hòrgos.*
- szin ~ szin Farbe. — *Megòlvasom a
gyönygyõt, s megnézem, hová mē-
jen szin kē.*
- szinèl díszít. — *Lássá, eszt is, hán ren-
del van szinelve!*
- szinelõ posztó anglia posztó, amivel
díszítik a condrát; keskenyre vágott
szalag (l. anglíja posztó).
- szines farbig. — *A szinesre (=színes
kendõre) is, ha a szile fekete, te-
szűnk ròjtyát, aki akar.*
- szirony mellrevaló díszítésére szolgáló
vékony és keskeny színes bõrszalag
- szivezsgallér szivalakú gallér. — *Esz
szivezsgallér, a kélzèl is ojan.*
- szoknya Weiberrock. — *Mír kötitek
oda fel a szoknyátokat, nem lehet
mektalálni a csicseteket! (mondják
a lányoknak).*
- szõ ~ szű ~ szű 1. stoppolászerűen varr,
2. weben. — *Űgy van szűve a szedis.
Szõve van, úgy monygyuk. Miko
szűvűnk, megjegyezzűk. Nem vòt mi-*

bül szűjje. *Mint szünnüng, de nincs fejtő ithun.*

szőr ~ *ször* ~ *ször* 1. kázmír, 2. gyapjú. — *Má szörbül van. Sárgo ször.*

szörkalap ~ *szörkalap* posztókalap

szörkendő ~ *szörkeszkenyő* kázmír fejkendő. — N. Rendszerint mintás. A minta szerint megkülönböztetnek: 1. *nagyloptás*, 2. *kisloptás*, 3. *tövirsózsás*, 4. *sallós ször keszkenyőt* (1. ott).

szörruha kázmírból készült ünneplő kötény

szövet ~ *szü* Gewebe. — *Kik szövet, kik ször* (=lila) *is van. Vam fejr szü, sárgo szü, zőt szü, piros szü fersing. Ha összeszeggyük, megáll, amég a szövet mektártya magát.*

szücs ~ *szücs* Kürschner. — *Megveszi a masszát, s a szücs mekcsinájó.*

szüggatya lábszárra feszülő lábravaló 1. *katonagatya*). — N. Az öregektől viselt vászon szükgatyanak van ülettye, a fiataloknak készített gyolcs szükgatya ület nélküli. — *A szük, asz csak ojan katonagatya. Ez a szüggatya vászon; fodor vagy egyeles vászon.*

szük eng. — *Az ujjá is ijen szükön* (varrott).

szüküju ing 1. *furkó ing*

+ *szür* darócposztóból készült, néha színes rátétes posztódísszel díszített felsőruha, melyet leginkább vállra vetve viselnek. — *Szür, fejr posztóbul. Három rent kutyávól rak-tam ki. A billentyüje ki vót ügyesen tulipántoson csinálvo. Megvan egy rosz szür is a ked ágyábo. Még az ágyábo van a lebbentyüje.*

tárka bunt. — *A fükötő tárka, cifra. tējgyönygy* gömbalakú, teklához ha-

sonló tejszínű gyöngy. — N. Főként pártadísztésre, de néha négy-sorosan nyakdíszként is használatos (1. *pártagyönygy*).

teszen 1. tun, 2. hasonlít, 3. magára ölt. — *Menyecskék esz teszik a fejkre, eszt a vőlegin aggya. Tégy ide egy gunyát alájo! Fõrmájó, erty kicsit teszen* (=hasonlít egy kissé hozzá a minta, de nem egészen az). *Kõr-mán-dëckáját nem teszen* (=vesz magára).

tetvesen ritkán varrják, úgy, hogy az alapszín emiatt ki-ki látszik. — *Rit-kábbam vãrják a szedist, tetvesen.*

tiszta 1. a kimosott ing és alsónadrág közös neve a vasárnapi fehérnemű-váltáskor, 2. ami nem piszkos. — *Tisztát vet magára a reggel. Tiszta, ha ki vam mosva.*

titkolás hímezés

tód zusetzen. — *Tõggyák még nagyob-ra* (az inget).

tõtyfaleveles tölgyfalevél mintájú. — N. Horgolásban használják vagy lepedõbe és paplanszélbe varrják hárásszal.

tövirsózsás fejkendő minta

tucett tucat. — *Tucettegbe van* (ti. a pillangó az üzletben).

tulipántos tulipános mintájú. — N. Horgolásba, kötény szedésébe és lepedõbe teszik.

tulipántos harisnya posztó nadrág, hátul a fenék-részen tulipánszerű díszítéssel. — *Tulipántos harisnya vót a háboru alatt* (az 1914—18-as világháború értendõ).

tü ~ *tü* 1. hajtú, 2. varrótú. — *Azir van hátul* (a kontya), *me nincs mit fèvegyen a tü a karikáro.*

tüddzész gépvarrás. — *Csak tüddzészsel*

- van (díszítve a férfi ing mandzsettájával).
- tükörposztó* ~ *tükörposztó* a rendes posztónál finomabb, fényes felületű, fekete színű posztó. — N. Nadrág, kabát, mellény, nagykabát és kendő is készül belőle.
- + *tülkeszkenyő* menyasszonyi csipke fátyol. — *Tülkeszkenyővel is úty konytyólták.*
- türeji várás* minta. — *Türéből került Mérába.* Fajai: 1. *kistüreji* és 2. *natytüreji*. — N. Férfi ingvállba varrják.
- türet* egy guzsalynyi gyapjú. — *Ety türed gyapjum van.*
- tüsző* l. *gyüszü*
- tyeptár* ujj nélküli férfi bőrmellény, melyet egyik oldalán és a vállán gombbal fognak össze
- tyukszem* kicsiny, kerek gomblyuk kötő részére; egyben minta is.
- ujj* ~ *új* a kabátnak, blúzának, ingnek stb. az a része, amely a karokat borítja. — *Ijem büjjebb vót itt az ujjá.*
- urasing* l. *pántos ing*
- urok* 1. cérnán, zsinogen, kötélén előre elkészített csomó, melyet valamely tárgyra rátesznek s rajta szorosra húznak, 2. öltésmód, 3. állatfogó hurok. — *Eszt az urkát s a simáját tuttam kötni.*
- urokötés* öltésmód
- ület* fenékbetoldás a bőgatyán. — *Nincsen ülettye a szüggatyának.*
- (*ünneplő*) *inneplő* ünnepnapon viselt. — *Inneplőbe* (= ünnepnap viselt pendelyben) *van két új* (= ujjnyi széles) *kötés.*
- (*ünneplő pendely*) *inneplő pendèj* ünnepnapon viselt pendely. — *Viselő, inneplő pendèj* (l. *pendèj*).
- vágás* minta. — N. Férfi ingvállba és szála lepedőbe varrják.
- vakvirágos* virágmintával ellátott se-lyem kötény, amelybe gyárilag belepreselek a mintát, nem varrják. — *Sütédbördő vakvirágos.*
- válbélles* az ing válla alá tett erősség. — *Válbéllesse elől, hátul.*
- válfü* ~ *válfü* hárással kihímzett női ingváll. — *Válfü, esz kötésnek híjuk. Nem vót ojan, hogy kinője a válfüt.*
- válfüs* vállfővel ellátott. — *Ez a válfüs ing. A válfüst csak lèjányok viselik. Válfüst is adott, feketét.*
- válfüsing* vállfővel ellátott női ing (l. *válfüs*). — N. Leányok és olyan fiatal asszonyok viselik, akiknek még nincs gyermekük. 25—26 éves kor után már nem hordják. — *Ha két gyermeke vagyom, már nem csináják aszt a válfüs inget, csak a köti-sest.*
- váll* az ing vállrésze. — *Innet a válbul jütt.*
- vátosztat* cserél, felváltva visel. — *Vátosztatni kè mindem vasárnap* (a fersinget).
- vátozik* különbözik. — *Vaty feketével vam, vaty pirossal; aval változik osztán egymástul* (a fiatalok és az öregek viselete).
- vátozo* 1. ing és alsónadrág közös neve, 2. nemrég csak a szolgál bérében kialakított ing és gatyá neve. — *Ma má ritkám monygyák vátozonak.*
- vār* 1. nāhen, 2. hímez. — *Az úgy vam vārva. A búrt vászonra vārjuk.*
- vārásos* hárással kivarrt. — *A vārásos è van téve.*
- vāratos* hímes, díszes. — *Van ojam vāratos, az mērevalo.*

vāronę aki a ruhaneműt varrja. — *Itt is van vāronę.*

vászon Leinwand. — *It csak vászombul van (ti. a kapca).*

veszen 1. kaufen, 2. visel, 3. anziehen.

— *Ha ű nem csinálto (ti. ruhát), veszen. Űgy vöttük a bődbul. Űgy vettik Kolozsvárt. A bagaziját nem vesszük (= viseljük). A réklit vesszük télen. Csak esztet vesszük a csürdebőrünkre. Te, há te is pendęjt vettil?*

vessző az inyima mellé tett minta

vetkezik leveti magáról a ruhát (ritka)

+ vetöllös minta. — N. Hárással

varrt kézelő minta. — *Azé ojam*

vetöllös, rozsás, asztallábos.

vicsori varrás között kilátszó (gyolcs).

— *Az ojam vicsori, amin láccik a gyóccsa.*

vikonyodik gyengül, kopik. — *Ha lengetigül a gyócs, vikonyodik.*

virágos lájbi virággal kivarrt mellény.

— *Virágos lájbit már nem visèlnek.*

viritos riktó piros. — *Vam már ennél e kicsit viritosabb.*

visèl tragen. — *A vālfüst csak lęjányok*

viselik. A zódet (=zöld kötényt) lehet akármihhez visèlni. Az bokréta, de aszt ódālfélt viselik.

viselő hétköznap viselt. — *Viselő, innepplő pendęj. Az öregeké izs dűrvābb a viselő (nadrág). A viselő házi posztó is vót, vāj vet szövet.*

viselőgatya hétköznaponként felvett lábravaló. — *A viselőgatya gombos. (Az ünneplő párkányos).*

visszājo fonákja. — *Hamarābb esztet (ti. a szedést) a visszājām mind levāgni (=le kell vāgni).*

zabgyöngy zabszem alakú színes üveggyöngy. — N. Kötény kötésébe tesszik.

zōd grün. — *Ęjen zōt sęjem piros (bojtot készítènek).*

zseb Tasche. — *Ęn zsebet is kötök.*

A zsebe tizennętyosoros, kutyásom vót ānglija posztó piross és más tőpféle színű.

zsepkendő 1. díszzsebkendő, 2. Tasschentuch. — *A koronát zsepkendő hęjet hasznāják.*

CSÁK LÁSZLÓ—GÁLFFY MÓZES

Társzavak Heves községből*

javasló asszony: javasasszony. *Maj mëccsinājja Darázsne, av vót a javasló asszony.*

jegyèt vátanak, mëvváttyák a jegyèt: eljegyzik egymást. *Marikājék má mëg is vátották a müt szombaton a jegyèt.*

juszél: a község széle, félreeső, távolabb fekvő helye. *Ot laknak a juszélèn.*

kacó: kabát. *Ezèkelött ojan ráncos vót, oszt vatta vód benne. Ev vót a téliekabát az asszonyoknak.*

kácsi: kalács, kisgyermek számára becézve. *Kér kácsikát, Ęrszike?*

kacsmar, el-: erőszakkal elvesz, megszerez. *Hát nem elkacsmartatta attú a szegény gyerèktú a bicskát, akit most kapott? Ęggyik jā a másiktú a gavallèrt elkacsmarja.*

kacsmarint, el-: kacsmar, mozzanatos képzővel. *Elkacsmarintotta elülle a jō állást.*

kadrát: négyszögöl.

kákabélű: kevés, rossz étkű, gyenge, beteges gyomrú.

* Vö. MNyj. XII, 187—92.

kákó: befonott haj, hajfonat. *Gyere má, haty fonnyam be a hajadot kákóba!*

kamil (R.): kemence fűtőhelye.

kamilajtó (R.): a kemence fűtőhelyének ajtaja.

kamiljuk (R.): egy kisebb üreg, ahová a kemencéből kihúzott pernyét szórják.

kana: kanál. *Éttük a lëkvárt kanával.*

kanapé: fából készült lóca, háta, oldala van. *Üjjenek oda a kanapéra!*

kapafog: nagy fog. *Ún nevetëtt, hoty kiláccott az a naty kapafoga.*

kapafogú: nagy fogú.

kaparék: 1. amit disznóöléskor a bérről lekaparnak. 2. aratáskor elmaradt búzakalász. *Bógóvel húszták össze a kaparékot.*

kaptás: hibás lábú (ló, de ember is). *A vásáron elattuk aszt a kaptás lábú lovat.*

kára~kárál: kapirgáló, enni kérő tyúk, de az is, amelyik tojni akar, s helyet keres, elnyújtott hangokat ad. *Tojást ériz magáná, azé kára.*

karalábi~kalarábi: karalábé. *Tëttem a levezsbe karalábit is.*

karszék (R.): szék. *Vót ojan is, aminek vót karja, de mindëggyikët karszéknek hittuk.*

kártojás: apró kis tojás, amit a babonás öregasszonyok átdobnak, vagy gyerekekkel átdobhatnak a ház tetején, hogy kárt ne hozzon a házra.

kaska: kosár.

kaszli: fiókos szekrény, sublót.

kaszroj: lábas.

katlan: vasból készült, hordozható üstház. *Alágyútottá a katlanak?*

katuja~katula: skatulya. *Vëgyé ëty katula subickot is!*

kęcële: férfikötény. *Kös fël má a kęcëledët!*

këkk: büszke, gögös. *A maguk mënye nem ojan këk, mint némëj részei.*

kelebe~kebele: keble. *A pëszt a kelebünkbe tettük. Ot hortuk a kebelüngbe a pëszt, zacskóba, ha vásárba mëntünk.*

kelevény: gutaütés kisgyermekeknél. *Ezëkelött abba haltak mëg a gyerkëk. Mëkkëkút, mëffeketëdëtt. Ha kövér vót a gyerek, a vér a fejibe tódút. Mëgölte a kelevény.*

kel-fekszik: 1. betegség után lábadozik. 2. öregség miatt gyenge, napközben is le-lefekszik. *Öreganyám má csak kel-fekszik.*

kenőtojju: ecetszerűen összekötött néhány szál toll, amellyel a sütés előtt a tészta ra tojást kennek.

kenőasszony (R): parasztasszony, aki foglalkozott kenéssel, gyógyítással. *A fájós dërëkakot kente sajttalan, tiszta disznózsírral, a pijócat ragazgatta a nyakába, dërëkába, tarkójába.*

kentefítél, ki-: szépítkezik. *Jó kiken-
tefítëte magát, kipirosította magát (az arcát) papírral, a haját mëgola-
joszta. Legény a haját brillantinnal
kikente, csak úcs csabzott, bajusz-
szát kipëdërte.*

kerekaszög: a kereket és a löcsöt a tengelyhez rögzítő háromágú vasszeg. *Vigyázzon, mer kiesik a kerekaszög!*

kereskedik: igazát keresi, jussa, öröksége után jár. *Ő is elgyött kereskëni a haláleset után, pegyig nincs mit keresni.*

kerüllő: csösz, mezőőr. *Mindë gyöttek a kerüllök a béré.*

kësëfa: kisafa.

keszkenő: zsebkendő; kézben hordott (díszesebb) kendőcske; a menyasszony zsebkendője.

kezes: 1. szelíd állat. *Szelíd, mint a kezes bárány*. 2. lopós. *Elgyött hozzánk, nagyon féltém, mer ojan kezes, mindenki aszongya*.

kiárol: 1. sikerül terményét eladnia, pénzzé tennie. *Kétszáz forintot is kiároltam belülle*. 2. annyit kap árujáért, hogy abból egy bizonyos dolgot tud venni. *Kiároltam éty kötőre valót ebbű a ronty szilvábű*.

kiherél: krumplit vesz ki a bokrából, nem az egészét szedi fel.

kikirics: gyermeklánc, pitypang. *Sár-ga, mint a kikirics*.

kilás: 800 □-öles földterület. *Két vékás vót éty kilás*.

kirukkol: a várakozás ellenére bőkezűen ad. *A násznagy nagyon kirukkolt, szép ajándékot vött; nem gondótam vóna*.

kisikerít: úgy csinálja, hogy sikerüljön. *Hács csak kisikerítette magának a dógot*.

kiskapa: egyik irányban háromszög, másik irányban villa alakú kis kerti kapa.

kiskert: ház előtti virágoskert. *Mëllo-csoltam estefele a kiskertet*.

kiskoszorú köszöntés: lakodalmas szokás. *A mēnyasszonnak kiskoszorú köszöntésüket csinátak. Átötöszteték asszonnak, verseket mondott az első vőfény. A vőfénybotra rozmaringbű koszorút köttek, pántlika csüngött rúlla*.

kislajbi: mellény.

kisliba: zsúpfedeles háztetőn levő mo-ha.

kíváncsi: kívánós természetű, meg-

megkíván valamit, különösen ételt. *kívánós*: terhes asszony bizonyos ételeket különösebben megkíván. *Mari néném nagyon kívánós vót, mikor az első gyerekit várta*.

kívél: kint.

koca: gyermekjátékhoz használt sima kavics.

kocakapocs: horgas kapocs. *Tessék anni kocakapcsot* (üzletben).

kocázás: gyermekjáték. Őt kavicsal vagy golyóval játszották.

kocér: kis vaseszköz, egyik végén lapos, háromszög alakú. A sarat kaparják le vele a kapárol, ásóról.

koccs: kacs. *Mi má lészettük a koccsot*. *koccsol*: kacsol. *Kimēntek a szőlőbe koccsolnyi*.

koha: kovakő.

koha-koha: akkor mondják, amikor a gyermeknek rossz helyre megy az étel, köhög, megvergetik a hátát.

kóla: kétkerekű hintó.

kolmivas (R.): hajsütővas.

kolmiz (R.): vassal süti a haját. *Régben kolmizták a jányok a hajukat*.

kolmizás (R.): hullámok sütése a hajba hajsütővassal.

komacsésze: ételhordó. *Gyerékágyas asszonnak ebbe vitte a komaasszony az ebédét*.

komál, be-: szeret valamely ételt, szívesen és hamar megeszi. *A csirkehúst, asztat komájják minnyájan*.

kompér: burgonya. *Nasz szakajtó kompért beöntöttek a kemencébe, oszt sütték*.

komra: éléskamra.

konda: együtt őrzött disznók csoportja. *Hajtyák má hazafele a kondát*.

konyít: a ló hátracsapja a fülét.

- kopërta* ~ *kupërta*: levélboríték. *Belettem a levelet a kupértába.*
- korc*: szoknya, pendely, gatyá levarrott szegélye, ebbe madzagot fűztek. *Kiszakatt a szoknyám korca.*
- kóré*: napraforgó kórója.
- kossó*: korsó.
- koszmó*: gyermek fejbőrén levő korpasodás, piszok lerakódás.
- koszmós*: a gyermek fejbőre piszkos, de malacra is mondják.
- kotró*: kéményseprő. *Vót-ë it mámma a kotró?*
- kótyagos*: ittas, kábult, zavaros a feje. *It má, azé ojan kótyagos.*
- kótyál, el-*: 1. árverezik, el-. *Elkótyáták a vagyónát.* 2. olcsón elad, áron alul is, elkótyavetyél, elpocsékol. *Csak elkótyáta a pijacon a gyümöcsit, nem bánta, csak haza në vigye.*
- kovártéj (R.)*: kvártély, szállás. *Ot vótam koszon is mëk kovártéjon is.*
- kovártéjos (R.)*: szállást (esetleg kosztot is) adó személy.
- köblös* ~ *köblös föld*: nagyhold, 1600 □-öl nagyságú földterület.
- ködmönujja*: mákoskalács (bejgli).
- kötő*: kötény. *Mëvvartad-ë má a kötömöt?*
- kötötlék*: rafia. *Vinni këll a szöllöbe ëty kis kötötlékët.*
- kötöszködésig*: derékig, derékmagasságig. *Belemëntü a kendérsztató güdörbe, oszt kötöszködésig ért a víz.*
- krityog*: a tyúk veszélyre figyelmeztető éles hangot ad.
- kujtorog*: csatangol, csavarog. *Hu kujtoroktá má mëgin?! Apád keresëtt.*
- kukás*: dohányos, dohányműveléshez értő, azzal foglalkozó munkás. *Elmënt kukásnak a gazdáho.*
- kupatető*: vizeskanna fedője. *Aggyá má ëty kupatető vizet!*
- kurázi*: bátorság. *Jó kurázsija vót annak az embërnek.*
- kurrog*: az éhes disznó mély, berregő hangon morog.
- kutlákodik*: kutat, kotorászva keres. *Az a Zsuzsi mindék kutlákodik a dobozba mëg a fíjögba.*
- kutyahal*: békaporonty. *Ëccër gyërkorongba kiszëttük a kutyahalat a nagy árogbú.*
- kutyatej*: gyermeklánc, pitypang.
- kutymányos föld*: vizenyős föld.
- küjök*: fiúgyerek, rossz fiú. *Tám má mëgin valami rosszat csinát az a ronty küjök?*
- kürtő*: kémény. *Ot füstöltük a húst a kürtöbe.*
- kütki-hajcski*: küldönc, ide-oda küldözgetett ember.
- látatlantýúk*: keménytészta (liszte-sebb) beleszagatva levesbe.
- láda*: tulipános láda. *A tulipántozsba tëtték a fehérnemüt. Csak ládának hitták.*
- lajbi*: mellény.
- laposmënta*: fodormenta. *Hozzá má az imáccságos könyvembe laposmëntát!*
- lapta (R.)*: labda.
- legényrózsa*: zinnia.
- legényvirág*: ua.
- léhó*: kis kádszerű tölcser, bor töltésére használták. *Töcsér hejët van, belemëgy ëgy vëdër bor. A hordóba tőtik vele a bort.*
- lëkever*: ad egy pofont. *Lëkevert neki ëty pofont.*
- lekszín* ~ *letszín*: a java, a színe-java, a legelső. *A legszín almát atta neki.*
- lërosszúl*: lesoványodik.

lësërvad: lesóványodik. *De lë van sër-
vadva*.

létányia: litánia.

lëtetejel: szőlőt kacsol.

lisztër (R.): lüsztër, vékony, nyári ru-
haanyag, általában kék, szürke, fe-
kete színben. Ilyen anyagból készült
kabátot, kötényt viseltek. *Lisztër
kabát. Lisztër kötő*.

lotyó: beszédes, fecsegő, koravén gyer-
mek. *De kis vén lotyó ez a já*.

lúdülő: fészek lúdnak, hogy ott tojá-
sokon üljön.

lutërna: lucerna.

lülü lülü: a kotlóst nyugtatják vele, mi-
közben a tojáról leveszik, mert
megetetik stb.

MÁTÉ JÓZSEF

Kórógyi szójegyzék*

ecötös máojlé'v (-öt) májjal és apró
húsdarabkákkal főzött savanyú le-
ves: *Áziltá nëm ëtt máojlé'vöt, mil-
tá nëm vout nálik. Nr.* Többnyire
disznótorkor szokták főzni. Apró
húsdarabkákat, májat, tüdőt, gé-
gét, zsíros darabokat tesznek bele.
Babérlevéllel, ecettel ízesítik. Be-
rántják. Engednek bele még rizst,
tojást. Tálalnak mellé tormát is.
Evéskor azt is beleteszik a levesbe.
ëdäoig ~ edig ez ideig: *Még ëdäoig
nëm irt ä báräotné'm.*

ë'dösányiká ~ ë'dösányi (-t, -já) szü-
lőanya: *É'ë'dösányikäojék is igön
szé'pön üdvözlik.*

ë'dösápiká (-äot, äojä) vérszerinti apa:
Szögé'ny ë'dösápikäojék el vának

*këserödel, miko tizenyouc mälác
mëgdöglöt.*

ë'dözs beszéd (-öt, -gye) kicsinyítő-
képzőkben bővelkedő beszéd: *É'ë-
dözs beszégye vån szülinek, äsz mon-
di: sougorcsä, läoncsä, lisztike.*

ë'dözs bor (-t, -ok) must: *Äjcsa e ki-
csi ë'dözs bort!*

ë'döske (-ëjt, -ëjje) szerető: *Mäs mëny
el ä tē ë'döskekëidhö, osztä mäst äpol-
gäzsd mëg ütöt, miko ä lägzijäot
färti mäosikäl.*

ë'döstej (-öt, -ök, -i) frissen fejt tej
egrös (-t, -se) 1. egres: *Mind äz egrös,
ojä sävänä! 2. szőlőfajta*

ëgyäkárous egy akaraton levő: *Fon-
tos, hugy ëgyäkároussäk lëgyenëk.
ëgybemëgy* (-ök, -mëgy, -mén), össze-
gyülik, összesereglik: *Mi löaszlijäk
ëgybemëntünk, ëty kilometer fron-
tot kiäöllitotunk.*

ëgyenüt (-ök, -öl) egyenletessé, si-
mává teszi: *Egyenüti ä szoknyäoäot,
tisztä räonc vout.*

ëty häjtou-rä egy hajtásra: *Ëty häjtou-
rä mëgiszi ä bort.*

ë'hë'ra éhgyomorra: *É'hë'ra iszi ä
viszkë't, nëm bir maj ëni.*

ëke mosou ho" ~ goujähozo" ho" (-t, ho-
vak, hova) márciusi hó: *Täväs felé,
miko mä elolväd ä ho", osztä csäg
ü száolingouzik, äko egyöm: ez mä
csak ëke mosou ho", goujähozo".*

ëlädouzik (-ol) mindent elad: *Mämä
jou pijäc vout, ëlädousztunk.*

ëläöld (-ol) 1. jókivánságokkal el-
áraszt: *Eläöldotäm Pälü sögort Päol
näpko. 2. megäld: Eläolgyä äz ëtelt
ä kërësztäpä läkodülombä.*

elbüdoskäl (-ol) elbujkál. *Elbüdos-
kälönäk, osztä kí tuggyä hucso, mere
vának.*

* Vö. MNyj. XI, 95—102.

elcséjbe elsőbe, először: *A rendös gáz-dá à kocsit erëndöli elcséjbe, osztá az estáolouhá mén erëndöni à lová-kot.*

elkobenytyol (-ol) elpiszkol: *Elkobenytyoli à cippő^űjit, pucóhátom.*

ēmuntáol (-t) elárverez: *Mindönjé^t utójáorá emuntáolik, ányi adóúsáogá ván.*

emenyi ihol, itt, látod: *Emenyi ét szá-lád à nyúl!*

engeszt (-el) olvaszt (zsírt): *Engesszök à zsírt, öreg töpörtöűt kiszégyök, áprájáot hurkáoba téggyök.*

enyedéik (-e) enyhely, árnyékos hely: *Éde téd az enyedéigbe.*

epörnye 1. földieper, 2. Maulbeer

ēprecskáol (-ol) 1. elront: *Á várou ēprecskáoltá à szoknyáom.* 2. magzatot elhajt: *Á zsihíd gyükeréivel hájtik ē, precskáolik ē à gyereket.*

éjrzelmöm (-möt, -mök) előérzet: *Ojan éjrzelmöt ádot az Isten, hoján rosz éjrzelmöm vout, higy mékhál.*

estuinen este: *Estuinen vout náolik Estör.*

eszke (-éjt, -éjje) eszecske: *Nē törd az eszkéjdet!*

éjtelőüdik (-öt) izzik, nem ég lánggal: *Áz à gerenda még ot éjtelőüdik, nem álut ē.*

éjvel evés közben, tele szájjal: *Éjvel beszélöl, nem értöm.*

ezutá ézentúl, a jövőben: *Ezutá nem mégyöl odá!*

fäobítou (-t) favágóhely: *Hoz bé fäobítou^{ru} forgáocso^t! Nr.* Itt raktározzák a fát, itt található a favágótuskó is. A palántaneveléshez az itteni vakondtúrásból kell venni földet. Ez a föld azért megfelelő, mert a fűrészpor, tyúkpiszok belemosó-

dik a földbe és termékenyebbé teszi. *fäkopogátou harkály: Kiszette à fäobul à kukácot à fäkopogátou.*

fäkil (fäkijjon) színét veszti: *Mine tésződ ki a naprá, huty fäkijjon?*

fäl (-ol) egy keveset eszik: *Fält dé ketöűt, de nem sokát.*

fälujáoráos (-sá) a lakodalom harmadik napján a falubeliek csoportos felkeresése: *Estöréik läkodálmáobá nem vout fälujáoráos. Nr.* A lakodalmások, főleg a férfiak a lakodalom harmadik napján csoportosan, zeneszó mellett táncolva meglátogatják a lakodalomban résztvevőket. A vendégeket az udvarra kitett asztalon vágott, sózott retek, bor, aludttej várja. A mulatság kedvéért diót öntenek szét szakajtóból az udvaron, a nem éppen józan vendégek felkapkodják, közben tréfás dula-kodást rendeznek, aludttejjel összeszekezik egymás arcát. Paprikafűzért akasztanak észrevétlenül egymás nyakába, kitömött nyúlborrt akasztanak dróttal hátul a kabátjukra. A zenészek is velük vannak, pedig már azok is alig állnak a lábukon. A falujárók mindent ellop-nak, ami a kezük ügyébe akad. A tyúkokat lelövöldözik. Néha igen eldurvul a tréfa.

fämow (-ja) fán található moha: *Leszöttem a famowot.*

färháom (-ja) a női viseletben a farra kötött pántlika: *Kebéjlon ván färháom, päontlikáot à färíkrá kötik, higy à prégácsá kötöűje nē läocon.*

färkäl farol

färos háoz (-át, -á) olyan nádtetős régi ház, melynek teteje elől, hátul csapott és náddal fedett

fársángoltát (-ol) farsang idején a fiúk szánkáztatják a lányokat: Fársángoltátik a gyerkök a lányokát.

fártát (-ol) faggat: Nē fártásson, emondom magámtul is.

fártol farával oldalt jobbra vagy balra megy (jóság): Árēb fártol a ló. Fártol! (mondják a lónak, tehénnek, hogy mellé lehessen állni)

fártujaozik oldalvást megy (a ló)

fászaoiling (-já) faszilánk: Fászaoiling mēnt a kezibe.

fäoti száj (gyny.)

fējdērbicská rugós bicska

fejéjr embörprégácsá fehér vászonból készült melles vagy félkötény férfiaknak. Nr. Aratáskor, lakodalomban, disznótorkor kötik maguk elé a férfiak.

fejéjrszik (-öl) fehér lesz: Ojá széjpmindön, fejéjrszik a ho^utul.

fejéjr szēr (-i) fehér vászonból készült csárdás gatyá és ing

fejéjr szērös paraszt

fejkapinyá koponyacsont: T^anaoták a száncsbá ety fejkapinyaot.

fedős (-öl) gyakran, hosszabb ideig fekszik: Miko házájütünk aratóubul, mindig et fedöstünk.

fēnbiztosít 1. biztosítást köt: Fēnbiztosítom a lovat, nē légyen káorrom. 2. gondoskodik valamiről: Fēn vān biztosítāl a széjna, fēn vān rákāl a pádläösrä.

fēnboborcsējkoz felhólyagosodik: Fēnboborcsējkozot a búröm, ahun mőkcsipte a csálläong.

fēncsáfür (-ol) felteker

fēncsupaol (-ol) felszaggat: Csupaójatok fēn bābot.

fēnkäpcaolkodik kiöltözik: Fēnkäpcaolkodot Jüli, mén el.

fēnpuffän hólyagos lesz: Fēnpuffänt a fül meszelējs utā.

fēnäolöujän fennállva: Éjnekejjök fēnäolöujän a tizedik dicséretöt.

ficsike fecske: Ficsikējm, ficsikējm, vid el levelecském!

firhāngos gāmbouca héjában főtt vagy sült krumpli

fityorgät (-ol) rázza a csipőjét (járás közben): Fityorgäti a färaot.

fogdoz (-ol) fogdos: Nē fogdozd a mäcskäot!

fogvonyou harapófogóval fogat húzó paraszt ember: A fogvonyouho mēntem, mer igön-igön fäojt a fogām.

föhetlen ~ fövetlen forralatlan: Oja jöyl esöt az a föhetlen tēj, oja nägyot itām belüle.

frentaol (-ol) koldul: Memeg jäornak frentaolni a kódésok.

frentos elnyomorodott, deformálódott: Frentos kezü.

futosou igen gyorsan forgó orsó: Vān egy igön jöyl futosounk.

füsüs géjcsá Carduus nutans L.

gácsaol (-ol) lábát menés közben befelē rakja

gägouja gölya: Hoszi läobu gägouja mädaor ül az äknäon.

gäjdänjä 1. lisztel összekevert zsírban sült tojás: Hounap gäjdänjäot süsünk. 2. sikerületlen étel: Gäjdänjä lēd belüle, mine nēm keverted?

gāmboü 1. szöcske: Vouxt a rédbe mindönféle t^rücsök meg gāmboü. 2. az arató kaszára illesztett háritó felszerelés, hogy a hosszú szárú kalászosokat oldalra háritsa: Étöröt a kászä gāmboüjä. 3. igen magas: Oja gāmboü lēt, mind az äpjä.

gāncos ugrabugráló, rendetlenkedő: Gāncos a Tilcsä csikoujä.

gárãosfű a tűz meggyújtásához szükséges száraz fa. **Nr.** A szenes házban (konyhában) a szabad tűzhely mellett tartották, hogy mindig kéznél legyen.

géjcsá szerbtövis

gegőü 1. torok: *Kiéjgette á gegőüjít á páolinká.* 2. csigatészta: *Gegőü něm divát levezsbe.* 3. paprikás zsírral töltött barátfüle-féle tészta.

gestel ~ *gesztőj* kemény héjú (dió)

gordáony ~ *gorváony* holló

göcs (-öt, -cse) köcsög: *Tejezs göcsöt is vett.*

göcsös *t'áonyir* (-ja) virágcserep alá való tányérka

gödön (-nye, -ik) dög: *Mine něm tēmi ē eszt á gödönt?*

gödöraojoü sirásó. **Nr.** A legközelebbi rokonok a sirások.

gömöje egy csipetnyi valami, ami gömbre nyomható össze. *Téjgy egy gömöje soüt az ételbe!*

gömöjencse csomó: *Joü nägy gömöjencse, oja mind az öklöm.*

gömücsüs csomós (a rántás)

göngöje pogácsa: *Zsírozsz göngöjéit éttek az öregök.*

görjít (-öl) biztat: *Mid görjítéd, ászta csak nyárvog, el ákár mēni.*

görtyen görty-féle hangot ad a koca szoptatás közben: *Nēm is görtyen ez á göbe á málaccinák.*

gráonicá bükköny: *Mék fēn kő gyūteni á gráonicáot is.*

gúbá penész: *Ej de kíverte á fülát á gúbá!*

gúbáosodik (-onna) penészedik

gugou 1. lyuk: *Más szalát belé az egéjř á gugoubá.* 2. a tornác utcafelőli, bemélyesztett bejárata: *Á gugoubá hú-*

zóták á szerelmēsök. *Béugrot á Bärná gugoujigbá.*

gujubá 1. tölgyfa gubacsa, 2. színes üveggolyó. **Nr.** Nem szabad bevinni a házba a gubacsot, mert a tyúk nem tojik, nem lesznek kicscsirkék.

gügü 1. a kenyér kiforrott része, 2. zsircsomó, daganat: *Gügü nyöt á nyakáon á kucijáobá.*

gyáoszfekete nagyon fekete: *Gyáoszfekete szoknya vouř rájtá fejř blúzál.*

gyigyou silány, fejlődésben elmaradt (ember, állat, főleg malac): *Háot egyöm oja gyigyou, leváogjok eszt á málacot.*

gyinge ~ *gyingike* 1. erőtlen: *Ojá gyinge, elig bir áolni á láobáon.* 2. puha: *Gyinge lēgyen á téjstá, ne kemējn.* 3. sápadt: *Igön gyinge színöd vān, nē kej még fēn.* 4. nem erős: *Gyinge ecötöt csináojaol.* 5. nem zsiros: *Joü gyinge levest főüzöt, gálámlevest.* 6. csendes, nem veszekedős (ember): *Gyinge embör, hálgátág.* 7. enyhe: *Gyönyörü gyinge üdü, jobān nyőnek á málacok.* 8. rossz, kevés: *Gyinge vouř a t'ermis.* 9. nem gólképes: *Gyinge csápát az ántiják futbálcsapáttyá.* **Sz.** *Gyinge láobon áol (=beteges). Ásse gyinge csibe má (=olyan lány, aki felett már eljárt az idő). Ojá gyinge, mind á hármát (=nagyon gyenge).*

gyogyou a Harasztiban lakók csúfneve *gyírőü* gyűrű: *Há váláki ety kisebet á háotáobá vesz, mondi: „Gyírőüť vegyenek, gyírőüť vegyenek!” Közbe vākári á fenekit, az meg ugráol á háotáon.*

- gyiszöü gyűszű: *Ēgy gyiszöünyi viszkējt aj csā ā bābāonāk.*
hāoktormā sorok közötti barázda
hājnikā hagyma
hālātkőzik (-ol) versenyez: Hālātkőzunk-e, ki ér elēb házā?
hāmājōn hamarjában: Jaj, hāmājōn csā segljünk, mēgreped ā szīve belē.
hārcsāfi (-āk) kis harcsa
hārkāocs a fa kivágásakor egy fejszecsapás a fatörzsön a vízszintesnél kissé magasabban
hāotormāozik (-ol) ormosan kapál: Hōnap hāotormāozok ā szőlőt.
hempőjget (-öl) csigába csavar (hajat): Hejāobā hempőjgeti ā hājāot, nēm āol neki sēhucso sē.
hencőmbencöm (-ök) mindenféle haszontalan apró dísz tárgy: Teli vān ā szobāojā hencőmbencōmmē.
hibli-hubli szeles, kapkodó: Ojā hibli-hubli, hūgy ācse t'ugyā hovā szālāgyon.
hidēgāogy (-a) az az ágy, melyre kiterítik a halottat. Nr. Az ilyen ágyat fehér lepedővel terítik le. Az ágy oldalára otthon szőtt fehér-fekete csíkos „ponva” kerül.
hidēgāosztāl (-a) rögtönzött ravatal
hidēkfogāos (-sa) hidegrázás: Előveszi megint ā hidēkfogāos, rāozī ā hidēg.
hīvül hűl: vaorj ek kicsit, hīvül āz étel.
hucsi kiscsikó: Hucsi, hucsikāom, nē!
- hüvejkő hüvelyes termény hüvelye: Á bāb hüvejkője igōn száoráz, kí lēhet verni.*
időtlenke koraszülött: Időtlenke vout szēgin, āzir hālt mēg.
ijögető^ü madárijesztő: Kītētök az ijögetőjūt ā māogbā, kālāpot, ivegőt tēgyōnk ijögetōnek āogāsrā, mer f. i. nyesōdik, hā sūt ā nāp, oszt filnek tüle.
ikci-fukci tréfás káromkodás: Māj ū ēverlek, āszt ā ikci-fukci!
iksős ikszes, keresztöltéses: Hucso vārod ā terütőt? Iksössen.
imper (-ök) málna
ināotél (-ol) ellenkezik: Mind fūrt ināotél, nēm bírom mā hālgātni.
ingyörködik (-öl) kötődik vkivel: Ez ā sougor mindig ingyörködik vélem, nēm hāgy bēkēn.
inoukā hinta
irosbā szürkés tarka: Irosbā tikja is vout.
iska létra (régí szó)
ispitāol kórház
istempőcske krumplis tésztából készült nudli.
jāorāncālmā paradicsom
jūdős (-öl) jövőget: Reggē virādātko jūdősnek ā māosik hāozbul ā koszok, pāolinkāoznak, tréfaolnāk.
jüvel jövőget: Csak jüvelt bācsikā, elig bírt jūni.

PENAVIN OLGA

Szamosszegi szójegyzék

A község CSÚRY BÁLINT egykori gyűjtőterületéhez tartozik. Nagyszámú adatomból így csak azokat közlöm, melyek nem találhatók meg a Szamosháti Szótárban, vagy ott anyagomtól eltérő jelentésben illetve hangalakban szerepelnek. Jelen szójegyzéket ezért mintegy kiegészítő adaléknak tekintjük a Szamosháti Szótárhoz.

A tájszó fogalmának tágabb értelmezésével közölni kívánom azonban azokat a szavakat is, melyek CSÚRY-tól eltérően, csak egyetlen hangban különböznek a megfelelő köznyelvi alakoktól, mert úgy hiszem, a nyelvjárások apróságainak adatolása idővel nagyobb, átfogóbb jellegű nyelvészeti problémák megoldásához nyújthat bizonyítékokat.

A Szamosháti Szótárból nem tűnik ki, hogy a község nyelve nem egységes. Az *Ószuszka* néven ismert falurész nyelvében olyan, a szókincs terén is kimutatható sajátosságok észlelhetők, melyeknek kimutatása nyelvészeti szempontból föltétlenül kívánatos. Ezek jelzését a címszótól ~ jellel elválasztott változat után kerek zárójelbe tett Ósz. rövidítéssel tüntetem föl.

Hangjelölésemben alkalmazkodom a MNyj. II. kötetében DEME LÁSZLÓ által megfogalmazott, és hivatalosan kötelezővé tett jelölési módhoz. Közlésem formájában a MNyj. ilyen irányú hagyományait tekintem követendőnek, viszont a szójegyzékben alkalmazott rövidítéseknel a Szamosháti Szótárban közölt és alkalmazott rövidítések az irányadók.

abajgat üt, ver: *Ordít a köjög, biztossn abajgattya jaz apja.*

ablakszem az ablakban vagy üveges ajtóban lévő üvegtábla egy darabja: *A jégesöü vaty három ablakszemet verd be.*

abrakol szemestakarmánnyal eteti a jószágot: *Abrakōni kéne jaszt a bikát, hoty hat hizna jobban ety kicsit.* 2. üt, ver: *Ű bis csag bottā abrakōja ja jószágot, pég attú nemigen hizik meg.*

abrakos 1. vászon tarisznya, amibe szemestakarmányt téve az állat fejére akasztják: *Az én lovamnak örökké ja fejjén az abrakozs, de bir is huzni jóul.* 2. kis deszkaláda amiből az istállóban lévő állat eszi az

abrakot: Te, jaz istent az anyádbú! Csak az üress abrakos' rágja az a lú. acél 1. ua.: *Acél e komám, nem ojjam vas, mint amit Kóysq Gabi szokot kalapálgatni ja mühejbe.* 2. acélból való eszköz: *Hosz ki csak aszt az acél penecilust!* 3. régi tűzgyújtó készség egyik darabja: *Nd. Az egyyigbe jacél, kova, taplóy, a másigba szászforintozs bankóy.* 4. acélből való késfenő alkalmatosság: *Ōq̄bistul, a hentestű kërtem el az acélt, hogy a késeket mekfennyem a disztóq̄bölésre.*

acsarit mérgösen szól, rikácsol: *Az isten se tuggya, hogy mi léte. Ha szóullok hozzá, csak acsarit.* 2. bög, sír, ordít (a gyerek): *Csináj avval a pu-*

jávā valamit, mer megveszek, ha je-gész nap így acsarit. 3. mérgesen csa-hol (a kutya): *Fogja mám meg aszt a dögöt! Űgy acsarit, mintha meg akarna jenni.*

acsarkodik 1. mérgesen szitkozódik, ripakodik: *Addig acsarkodó, hogy be tanállom fogni ja szádát eccer.* 2. követelőzve sír, bög (a gyerek): *Étezs meg mán aszt a gyermeket, ne jacsarkoggyon annyira!* 3. hossza-san, méregből csahol (a kutya): *Meg is nézem, biztoson jár valaki ja kerbe, mer nagyonn acsarkodik a Bundi.*

ácsingóuja kíváncsija, kívánója: *Sz. Majd éveszem az ácsingóujját. (=meg-verem a kíváncsiskodásért).*

ácsorgóu tétlenül, kíváncsiskodva, bá-mészkodva álldogáló: *Annyi jaz ácsorgóu Kóusájék előütt, hogy egy-mázsbá jér a késsek, pék csak ety tehen döglöt meg.*

adoma 1. apró természetű, esetlen moz-gású ember: *Sz. Épp ojjam mint ety kis adoma.* 2. tréfás történet, anek-dota: *Ha hallottad vóun, hogy mij-jen jóü badomákát mondot Laci bá-tyám, hát röhökté vóun rajta jety sort.* 3. ragadványnev.

ágas 1. vastag faoszlop, culáp: *Ojjan rossz ennek a palánknk az ágassaji, hogy maj kidül.* 2. az udvaron, álta-lában a konyha előtt leásott, fo-gakkal ellátott edénytartó oszlop. *ágat* nem tetszését 'ah' indulatszóval nyilvánítja: *Hijábá ágacc, utyse csi-nállom másképpen.*

ágazat rokonsági leszármazás: *A Lőü-rincek meg a Denezsek egyy ága-zadbú valóük.*

aggat 1. akasztgat: *Megyek röktön,*

csak még a kèppeket aggatom fē ja fāra. 2. hirtelenében összevarr: *Jóü böün, ha jaggatná valamit ezenn az ujjasom, mer egész széjjement az eleji.*

agyal 1. üt, ver: *Mindég agyāja jaz apja, mégis nagyon rossz ez a fiyu.* 2. kérget javít a lábbelin: *Agyāni jis kéne mán eszt csizsmát, mer fére van a kérge, de mos csak ety fóütot tegyen rá Laji bátyám.*

agyba-fübe ~ *agyba-főbe* (Ósz.) durván, kíméletlenül: *Csag biz rá Jóuskárá, maj csindlja bú agyba-fübe, hogy nem lez benne köszönet.*

ágyez-bugyesz rendben van, vége: *Hát akkor megeggyesztünk oszt ágyez-bugyesz.*

agyusztáll 1. üt, ver: *Hijába agyusztá-ják aszt a köjköt nap min nap, csak rossz a.* 2. ruhát átszab: *Nem akar-mijjen katona Sanyi. Most a szabóü agyusztáta a ruhájád, de úgy is áll rajta, mintha rájöntötték vóuna.*

agyvégyez 1. vitatkozik, szenvedélye-sen érvel: *Óü, þeggyik ojjam mint a másik. Csak agyvégyeznek, jártaty-tyák a szájokád, de nincs annak so-ha semmi jeredménye.* 2. csoportos játékhoz társat választ úgy, hogy az egyik játékvezető azt mondja, hogy *aggy*, mire a másik így válaszol: *végý!* Ekkor az első játékvezető ki-választ egy játékost. Ezután a máso-dik játékvezető mondja az *aggy*-ot és ő választ játékost, és ez így megy, míg az összes játékosok helyet nem kaptak.

aha igen, úgy van: *Uty hallottam te jis menni jakarsz cseszkóübbá. — Aha, széjjénézek mán én is ety ki-csit.*

āj 1. szoknya: *Inkább a setétkék ajjat vet fē ja fejjér bluszho.* 2. álom: *Kén ety kis āj qz alá ja jóuszág alá, mér a csupaszi hidlásom fekszik.* 3. lapos fekvésű terület: *Ot lenn az ājba sok a dudva, lehet szedni ja disznónak.*

ajjas 1. aljas, becstelen: *Ajjas ez a bótos. Két forintā képpes vóud becsapni jezeket a pujákot.* 2. alacsony fekvésű: *Most a szárazságba jobb ez az ajjas főüd.*

ajnáll becéz, babusgat: *Bömböl, ha nem veszik fē. De montam az anynyánk, hogy nem kē mindég ajnáni, mer rászokik.*

ájváj a keserű belenyugvás indulatsza-va: *Ájváj! Nem sikerűd. De hát ember tervez, isten végez.*

akaszt 1. függeszt: *Ászt a türölközöüt meg mér nem akasztod a hejjére?* 2. akasztással kivégez: Sz. *Akasz-tani valóq gazember.* 3. játékfélesé- get művel, melyben a bicskát csak derékszögben nyitják ki, s a levegő- ben megpörgetve a földbe akaszt-ják. Minden típusú akadásnak szám-értéke van: *Mos hogy ojjam puha ja főüd, ezek a puják mindég akasztan-ak.*

ákóznizáll kelleltenül gondolkozik va-lami mellett: *Ha csak ákóznizállunk emellett a disztóq mellett, akkor két napik se lesz mekkarikázva.*

alamusza sunyi, alattomos: *Asz hin-néd a nevét se tuggya lejirni, pég nem buta, csak alamusza, osz ha nem nézek oda, mám meg is csináta jamit akart.*

áld 1. hálálkodik, a segítségért dicsér: *Egész életébe jáldani fogja, mer a bajbú bú húsza ki.* 2. szid, átkoz: *Mit montá Matóq Jolánnak, hogy*

annyira jáld az uccán. Tán csufótad? alkóúság Sz. Nem alkóúság. (=túrhe-tetlen állapot).

állit bizonygat: *Pista jaszt álliccsq, hogy ű látta Palit Szalkánn.*

állóyka állni tanuló kisgyerek számára készült ülőke nélküli székkeret: *Las-sam má ki lehet venni Bélukát qz állóykábú, mer ugy is tud mán áni.* állqddzósziq a ló kantárjának az áll alatt keresztülfutó rögzítő szíja: *Hogy áll qz a kantár qzonn a lovon? Csatód be jaz állqddzósziqjat!*

almás 1. reszelt almával töltött süte-mény: *Ez a puja mán csak almás meg lekvározs béles hagyott.* 2. al-mafával beültetett gyümölcsös: *Őü-rizni kell az almást, mer lopják, meg összetörík a fáját.* 3. fehér foltokkal tarkázott színű ló.

ándung kedv, mánia: *Mos meg āra jött ándungja, hocs csikóüt vegyünk.* ánti átok szó: *Az ánti szarja le!*

aprahendáll haragszik valamiért, zo-konvesz valamit, neheztel: *Tuggy-a jaz öregannya, hogy mi léte. Aprahendál valamijér, pég egy rossz szóüt se montam neki.*

apróújóuszág baromfi, házi szárnyas: *Van itt apróújóuszág búvön: libq, kacsá, csirke.*

apróqmálé kukoricaliszból készült, vastagabb palacsintához hasonló, zsírban sült sütemény: *Tennap ten-gerid darátattunk a malomba, hát montam anyámnak, hoty süssöm mán ety kis apróqmálét. Ety tállā sūtöd, de ety szemet se hatyung be-lőülle.*

arambányq jó jövedelmet biztosító gaz-daság: *Arambányq jaz a főüd, ezre-seked zsebēhed be belőülle.*

árendás bérelt, bérbevett: *Vóút neki jöt hóüd árendás főüd is.*
 árpa^{fű} ~ árpa^{fő} (Ősz.) árpakalász: *Aratás után mindég mentünk árpa-fűt szedni ja tallóürq.*
 arijé Sz. *Az Arije neked az az avas (=penis neked).*
 árva^{csinár} árvacsalán; Ballota niagra L., Urtica urens L.: *Régen vették az árva^{csinárt} orvasságnak.*
 aszottas a gabonafélék között növénytüskéféle gyomnövény: *Marokszedéskor teliment a kezem aszottassal, osz mos meg ēgennyesedett.*
 aszparátusz asparagus.
 ásztat 1. vízbe rak oldás céljából: *Bar-na, jásztatzs be mán ety kizs gálicot, osz permetezzük meg a lugost.* 2. vízben puhít: *Fél este jásztatam a lábom, mégis keménny ez a tyukszem.* 3. vízben rothaszt: *Mikor ásztatod mán q kendert Zsuzsi? Ém má viz alá duktam.*
 átāhalál (ragozhatatlan) telhetetlen, harácsoló: *Nész csak, hoty szalad most is. Mindēt magának szeretne. Hogy lehet valaki ijjen átāhalál.*
 átqll Sz. *Nem átqjja magát: nem szégyenli magát. Nem átqll ety kis sóút kéri ja szomszéd^{bü}.*
 átáll 1. átpártol: *Még a háboru idejēn átállott az oroszokho.* 2. befagy a folyó: *Mán lehet menni ja Szamos jegēm mer tējesenn átállott.*
 átfítész 1. átkutat, átvizsgál: *Kéccer is átfítésztem a padlázs, de nem tanállom sehon.* 2. átleselkedik: *A süttöü sarkáná átfítésztem hozzájok, oszt akkor még ot vóút mind a kettőü átsizkotol szük helyen átdug: Addig okoskodott, amíg a kezét át nem isz-
 kotóta ja dróút köszt.*

átkammog ráérősen, ernyedtestartással átmegy: *Épp ojjam vóút mint egy vēm medve, jahogy átkammogott az utōnn.*
 átkandász átleskelődik: *Mindég átkandász minállunk, hogy mics csinállunk.*
 átkankurjád^{dzik} (-ok) forgó mozgást végezve átesik: *Mekcsuszott a lábq, mikor a palánk^{om} mászott át fele, joszt ugy átkankurjád^{dzott} a másik óüdüra, hogy maj kitörte ja nyakát.*
 átkap^{prász} átnyúlkál: *Nézze mām megēnn átkap^{prászott} az én tánygyéromba.*
 átkar^{abugyáll} átfecseg (vmin keresztül), oktondi módon átcsacsog: *Te meg mit karabugyász át fele? Ha jakarsz velek valamit, hát eriggy oda, josz mond meg nekijek.*
 átkecmereg 1. szűkös körülmények között átél (egy időszakot): *Elég vóút átkecmeregni a telet. Se fa, se zsirozóü, csak ety kis kolompér, meg ety kis tengeri.* 2. szűk helyen, kényelmetlen testtartásban hosszabb időt eltölt: *Mām fagyott, osz mégis két éccakát kecmerektem át q kőüróükugba.* 3. betegesen, vánszorogva átmegy: *Az ágybü két fē. Uty kellet neki ja szomszéd^{bü} játkecmeregni, mer nem vóút áki ránézzen.*
 átkoboz átkutat: *Mikor jövünk kifele ja kertészedbü, mindenkit átkoboznak. Nēm tudom mér sajnánqk tülünk egy-ety fű hagymát.*
 átkocog 1. könnyedén futva átmegy: *Mék pitymallat előütt átkocogunk Kérre, hogy idejēbe hazajöhessünk.* 2. átkopogtat, átzörget: *Ēszakatt ennek a mi jóüránqnak a csergőürgőüja. Uty három óüra fele kocogj*

át mán *q* falon, hoty felébbreggyek. átkotrik fűrgén átszalad: *A nyaka köz-zé csaptam vóún az ostórā, de játkot-rott a résem mire joda értem vóúna. átköt* 1. egyik helyről a másakra köt: *Közsd át mán *q* tehent az eperfa jalá, mer a melegem van.* 2. körülkötöz: *Várjá, megyek én is āra fē, csak átkötöm eszt a poggyászt, oszt viszem a postára.* 3. ruhafélét újraköt: *Gondótam, ēbontom eszt a szettert. Irém majd átköti.* 4. pólyát cserél a seben: *Kössétek mán át valamékőütök a kezemet, mer piszkos mán rajta ja ronygy.*

átkutyagol gyalog átmegy: *Kéccer át kellett kutyagōni Dobosra jazér a vacok receptér.*

átlábbol 1. úszás nélkül, lábbal tapogatózva átmegy a folyón: *A Kenderhejné mámmā átlábbōtam a Szamost.* 2. átvészél: *Alig lábbōta ját *qz* infulenzát, mám meg a gyomrávā vam valami baja.*

átlép 1. átmászik: *Be vóút a kisajtóú zárva, ém meg átléptem rajta.* 2. rövid időre átmegy: *Várjá mám mek, csak átlépek Pistáho.*

átnyom 1. szűk nyíláson átprésel, át-erőszakol: *Felēnyi vóúcs csak a rés, mégis átnyomta rajta.* 2. átgu-rít, áttol: *Nem bännám, ha seggite-né nekem eszt a szekeret átnyomni Sanyijékho.*

atuzser polcos állvány a kredencen porcelán és üvegedények számára: *Leburitotta jez a nagy marha jaz atuzsert, osz findzsa, pohár mind összetört.*

átvág 1. átmetsz: *Mindég avvā bisz-tattya, hoty a beretvával eggy écca-ka játvágja ja nyakát.* 2. keresztülés:

Asz monygyák, hoty a Panyolajijak átvákták a töütést mifelőüllünk, oszt azér jött ide já viz. 3. átmegy (út nélküli területen): *Mijjér mennyek én Dobos fele? Átvágok a Gróúfta-gonn osz sokkā rövidebb lessz az ut.* átvonull 1. átmenetel: *Ics csak a trénynye vonút át, *qzok* is románok vóú-tak.* 2. átnedvesedik: *Tet ki jety kicsit a hóúra, osz ha játvonút, nem törík annyira jaz a dohá.*

átyfű ~ átyfő (Ósz.) 1. az ágy fej felőli része: *Hoty pakōtatok ti jeccer. Az átyfű van az ajtóú fele.* 2. rejtkehely a párnák alatt az ágy két végénél: *Eméd fel a párnát osz megleled alata, jaz átyfűbe.*

ázalék 1. levét fölívott tésztaleves: *Csak ety kis ázalék e má, nincs ennek ecs csep leve se, mind elitta.* 2. esőtől vízzel átvódott növényi szár (pl. szalma): *Aszt a rohatt ázaléket szét kē szóúrni. Ha mekszárqđ, jóú lesz még ājnak.*

azsak összeturkált ételmaradék: *Több azsakot hatytak ezek a puják, mint amit főűsztem ételt.*

azsakol összeturkált ételmaradékot hagy: *Csak azsakol ez a köjök pocsekōja eszt a drága jóú ételt.*

ázsgállóúdik (-ok) intrikál, rosszat beszél: *Annak a moslégba jesecs csir-kének meg eccer befogom a száját. Mit ázsgállóúdik mindég.*

badár 1. gúnynév. 2. tehátn illetve ökö-r név.

bádog 1. zománcozott v. anélküli fém-ből készült bögre: *Csuda, hoty széj-jē nem pukkan. A harmadig bádok tejet issza mekfele mán.* 2. fémlemez, pléh: *Nyáron nagyon meleg az a pad-lás, amég bádoggā vam fedve.*

baggat 1. nehézkesen, akadozva olvas: *Két osztájt jártam, osz csag bagगतom a betüköt.* 2. kicsit ért hozzá: *Igaz hogy nem kűművezs, de bagगत ahoz is.*

bagzódik a főtt krumpli kihűlés után ehetetlenre és kék színűre merevedik: *Még reggē mekšdűszte, joszt azőuta jid bagzódik ez a kis kolompér. Asz hiszi nekem kē.*

bahókol köhög: *Rát fogják te ján, hoty tūdűbajos vagy, annyid bahókőkősz. De jériggy is nekem az orvasho fele röktönn.*

bajmolódik (-ok) bibelődik, vesződik: *Ne bajmolóuggy most avval a kaszávā. Rájérsz asz hóunap is mekcsináni.*

bak 1. hím (őz, nyúl, kecske): *Vettem mámmā egy bak nyulat.* 2. a kötél végén lévő hurok. 3. állványzat: *Hom van a bak? Ety kis fāt akarok firészēni.* 4. gúnynév.

bakkant kényszerből sokára választ ad: *Eggy óurájig izs beszétem neki, mig bakkantot rá vlamit.*

bakog akadozva beszél, dadog: *Csag bakog, ety szavát se jérteni.*

bakoskötél a végén hurokkal ellátott kötél: *Mos vam peckeskötél izs, de régenn inkább a bakoskőtelet vetűk, mer aszt a szarva hegyire lehetet huzni ja magyar marhánqk.*

baszakodik (-ok) tölti, húzza az időt: *Ne baszakoggy annyit avval a tarisznyávā, hanem vet fē, oz gyere.*

baszkuráll ~ *baszkoráll* bosszant, molesztál, nyugtalanít: *Baszkurállod ugyi, de ha mekharap, jöttök hozzám az orvasi kőűccsēgér.*

baszókka elrontott barázda; az eke, ha kibillen a barázdából, szántatlan hagy egy darab földet, és ez a *ba-*

szókka: *Hom vóut az eszed mikor szántottá, te! Teli van az egēsz főűd baszókávā. Vegyecs csak a kapát osz kapád ē.*

baszuti tréfás megszólítása a fiatalabb fiúknak. Körülbelül megfelel a köznyelvi kiskomám kifejezésnek: *Na, baszuti megyünk este ja dörzsölőűbe?* *battyog* kényelmesen, ringó léptekkel megy: *Amoda battyog ēppen. Nincs annak dőűga sose.*

bebaktat 1. gondolkozva, kimért léptekkel célhoz ér: *Ugy látom végre Balázs bátyám izs bebaktatott az udvāra.* 2. szemlélődve körüljár egy területet: *Bebaktattam az egēssz Urbáristád, de uty hiszem még nem lehet aratni jaz árpát.*

bebaszik (-ok) tönkretesz, akadályozza a sikert: *Ez a disznóűvásár jóűl bebaszott nekem. Mám meg izs dőglöt kettőű. Sz. Annak má bebaszott (=annak már vége).*

beberenáll 1. boronálást befejez: *Ēppen csak hogy beberenátam, mán zohogott is az esőű.* 2. kézzel szórt magot a földbe boronál: *Jóűl beberenállom, hoty hamarap kikējen.* 3. valamit (pl. gallyat) húzva maga után megérkezik: *Mozs berenát be jaz udvāra ecs csomóű gajjá.*

beburull 1. felhős lesz az ég: *Nem esik e, hijábq burúd be.* 2. bedől: *Rakot Pista jety kemencét, osz mire kítapasztotta, beburút az óűdala.* 3. Sz. *Annak má beburút (=vége van).*

becővekel karóval bejáratot elzár: *Lakat is vóut a kerikapun, de még be jis cővekēte, hogy ne tuggyunk keresztűjární.*

becsámborog csavargás közben betéved: *Bisztosom becsámborgot vala-*

hova az a malac azért nem jött haza
ja csürhévé.

becsarambukol 1. céltalan cammogó
járással végigjár egy területet: *Ké-
zed ē, becsarambukōta jutānnunk az
egész kéri határt, pég nem is āra
vōjtunk.* 2. céltalan, cammogó já-
rással menve betéved valahová: *Mik
keresed, becsarambukōt Juliskajék-
hoz is.*

becsászkaáll 1. bekóborol: *Becsászka-
tam a szalkaji vásárt, mékse taná-
tam egy nekem valóú csizsmát.* 2.
járkálással bepiszkít: *Ne császkađ
mám be ja konyha főüggýt, mos
mázōtam fē.* 3. kóborlás közben va-
lahová betéved: *Tennap minállunk
izs becsászkađ az öreg.*

becsáváz 1. vetőmagot gombátlanít
vegyszerrel: *Be kéne csávázni ja bu-
zát, hogy be tuggyam vetni hóunap
aszt a kis főüdet.* 2. belekever a baj-
ba: *Eggyücs csináták igaz, de jazér
eszt a köjköt nem kellett vōjn neki
jannyira becsávázni, hogy rendőür-
kézre kerűjöm mijatta.*

becsesztet 1. lábbal bepiszkít: *Becsesz-
tette eszt a padlóút egy a csizsmájá-
vā, hogy nem birom fēsurōni.* 2. cso-
szogó, lomha járással megérkezik:
Na végre Pesta jizs becsesztetet má.

becsináll 1. gyümölcsöt befőz, télire
tartósít: *Tizenöt üvek szilvát csiná-
tam be. Jóú βa télen.* 2. betesz (ab-
laküveget): *Sokat kért az asztalos,
osz hozzáfoktam becsinátam magam
az ablakokot.* 3. berekeszt, elzár,
megjavít (rést, nyílást): *Csinád má
be jaszt a jukat, amit a kutya tört a
rekeszen.* 4. beszarik: *Második esz-
tendőüs má, de nem tom bilire kapat-
ni. Még mindég becsináll.*

becsörtet nagy zajjal megérkezik: *Kez-
dőüdik minygyán a cirkusz, Máris
izs becsörtetet má.*

becsöszköl 1. hozzádörzsölve bepisz-
kít: *Jaj az isten az anyádot, avval a
sározs bottā má becsöszkōted a szok-
nyámot.* 2. dörzsöléssel bekoptat,
bereszél: *Hát nembecsöszkōte ja szű-
lit a reszelőüvē.*

bedúrant 1. belő: *Mindék huszták egy-
mást, hogy nem tudnak jóüł cēlozni,
oszt eccer is kitette Gabi a kalapját
cēlnak. Jancsi meg mind a két csüvē
bedúrantott a kalabba.* 2. erősen be-
tüzel a kályhába: *Ugy bedúrantot-
tunk a vaskájhába, hogy egész veres
vōjt.*

befog gyereket munkába állít: *Még
nyőücs éves sincs az a gyermek, de má
befokták kapáni jis.*

begyeskedik kacérkodva illegeti ma-
gát: *Jőüféle lessz ebbül is. Még a
segginn a tojáshaj, de mán a fujuk
kösz szered begyeskedni.*

begyulad 1. bemelegszik, befűlled: *For-
gassátok meg asztat a buzát, mer
begyulad.* 2. gyuladásba jön a seb:
*Kiverte ja kalász a kezemet marok-
szedéskor, oszt egy begyulatt, hogy
orvasho kellett menni.* 3. megijed: *It-
hon jártatta ja száját, mikor meg
émentünk a rendőürségre, egy be-
gyulatt, hogy mek se tudot mučkanni.*
4. lángra lobban a tűz: *Az istem ve-
sziccse meg eszt a vizes fát! Ety fél
napik kē küszködni vele mig begyu-
lad.*

behajigáll 1. bedobál: *Szóújja ja fjad-
nak, hogy ne hajigájom be mindent a
kerítésen.* 2. elfogyaszt, megeszik:
*Várjá, behajigállom eszt a kizs dere-
jét osz megyek én is.*

behajkol baltával befaragja a kivágandó fát, hogy ezzel a dülését irányítsa: *A másik őüdärü hajkōd be, hogy ne jaz utra düjön.*

behalámol mohón elfogyaszt, megesszik: *Asz hinné jaz ember, hogy ety hét őüta nem ett, ugy behalámōta jaszt a kis levest.*

behapacsol mohón, habzsolva ételt fogyaszt el: *Tán szőüröss a torkot, hogy ojjan hamar be tuttad hapacsōni jaszt az ételt.*

beharangoz 1. harangozást befejez: *Őütöz mám mer beharangozstak, oszt ekéssel a templombú.* 2. elpletykáz mindenfelé: *Ēmontam neki, de mék haza se ment, hanem beharangozsta vele jaz egész falut.*

behuz 1. húzva bevisz: *Nem birta ja hátára venni ja dudvázs zsákod, de jaddik kinlōudot mig be nem huszta jaz udvára.* 2. becsuk: *Ha kimensz, huz be magad utánn az ajtōut.* 3. bevon: *Szép rōuzsás anyaggal a szelont izs behuszták neki.* 4. betemet: *Alik huszták be ja sirgōdrét, másik ember után nézett az asszon.* 5. odaüt, odaver: *Mikor kettőüd behuzot neki, minygyán tutta, hoty hom van a lopot malac.* 6. megiszik: *Behusztunk vaty két korsōu sert, oszt odébb átunk.* 7. becsap: *Most osz tanūtam. Ēngem se huz be többet a huncuccsávā:* Sz. *Behuz a csūbe (= becsap).*

behuzōudik 1. be lesz vontatva: *Hagygyacs csak aszt a szekeret, maj behuzōudik a.* 2. huzattal lesz ellátva: *Mos csak egyig dunna huzōudig be, mer nincs tōp péz anyagra.* 3. szűk helyre bebújik: *Be kellett huzōudni ety kukja kōurōuba uty szakatt az esőü.*

bejajáll 1. beigér: *Háromezret ajád be ja tehenér, de nem attam.* 2. bejavasol, protezsál: *Jōuska trōybát bejajáni a vizütyhō, de nem sikerüt.*

bejakaszt 1. akasztóhoroggal bezár ajtót: *Mindég mondom, hogy akaz be jaszt a kisajtōut, mer kimegy a liba.* 2. megüt, megver: *Addig okoskodik az a köjök, hogy bejakasztok neki fonákull egyyet.* 3. nemi közösülést hajt végre rajta: *A csūrbe Jūcsánok ugy bejakasztott a kocsis, hocs csak ugy rōgöt. Meg is lett a pujája.*

bejáll 1. kijelölt helyére áll: *Áj be te jis a sorba!* 2. fedél alá húzódik: *Az esőü belōül be kellett áni a csür ereszsze jalá.* 3. tagja lesz egyesületnek: *Jani bejállott a Kiszesek közzé.* 4. megkezdődik, beköszönt (időjárás): *Lassam csag bejáll a jóü fidőü.* 5. termővé válik (pl. a gyümölcsfa): *Még ety-két év, oz bejáll az almás. Akkor pég lesz mit aprítani ja tejbe Zsuzsika.*

bejállit 1. műszert beigazít: *Bejállitottam az őürát most osztán ne nyúj hozzá.* 2. váratlanul megérkezik: *Még gondōni se gondōtunk rá, hogy mám-ma hazajön, oszt eccer csag bejállit az ajtōun.* 3. bolonddá tesz, becsap: *Százeszü ba, bejállit az uty tégedet, hocs csak uty füstöl.* 4. lerészegül: *Most is kōuvájog még a fejem, annyira bejállitottunk a korcsmábq jazeste.*

bejiskotol 1. mozgatva, feszegetve szűk helyre bedug: *Csak addig okoskodot mig be nem iszkotōta ja kezét a drōut kōszt.* 2. felturkál, felpiszkál (bottal, pálcával): *Ez a puja jójjan csunyám bejiskotōta tennap az esőü butánn az udvart, hoty köpedelem ránézni.*

béjog írott vagy égetett jelzés a bőrön (pl. állaton): *Ety Ká jA* (K. A.) *béjogot sütöttünk minden tinóú farára.*

béjogoz írott vagy égetett jellel ellát: *Mozs béjogoszták a lú nyakát, oszt nem lehed befogni, mer a nyaklóú dörzsöli neki.*

bekándizáll hírverést csinál, mindenfelé elmond, elpletykál: *Na látod ijjem vaty te. Én emontam neked bizalmasonn aszt a dóúgot, te meg bekándizállod vele jaz egész falut.*

békasóú kavics: *A Szamozsba tanállunk néha békasóút is. Az ojjan szép sima, kerek kú. Tk. Mék sóú nem olvad el a vízbe? — A békasóú.*

bekocog 1. könnyedén futva bemeigy: *It nem vóút petróú ba bóúdba, hád bekocogtam a Szövetkezedbe.* 2. megérkezik: *Minygyám bekocog Jani jis, oszt akkor keszhettyük.* 3. bezörget (ablakon): *Nem bännám, ha bekocogná hajnalba, mer én nem bironk ojjan korám fékēni.*

bekonslibáll 1. beken, bepiszkít: *Na, te bekonslibátad avval a szekerkenőúcs-csel ugy a falat, hogy lehet megém meszēni.* 2. hirtelenében befest: *Naggyábú bekonslibátam, hogy ne rikicsson ugy.*

bekopácsol ütögetéssel becsorbít: *Vedd ē má tülle jaszt a kalapácsot, a vedernek izs bekopácsóta jugy a szélit, hogy ojjam mint a csipke.*

bekoslat 1. beszaladgál: *Az egész falud bekoslatta, de nem kapott ety szapullóú kádót.* 2. bekeres, végigkutat: *Padot, pincét, kamorád bekoslattam ém mán utánng, mékse tanátam meg.*

bekotróúdik 1. menekülve beszalad: *Szerencséje, hogy bekotróúdott And-*

rázs bátyámná, mer végigvertem vóún a hátán. 2. besöprődik: *Biztosom bekotróúdott az ágy alá, reggē mikor takaritotta.*

bekotyfol 1. kavargatás közben beken, bepiszkít: *Sose jigyész magadra, nész csak, hogy bekotyfóúad avval a habarássgl a kötőúdot.* 2. tej és liszt keverékéből készült habarással ételt behabar: *Mijjér kenyeresztek? Bekotyfolom róútkön az ételt oszt ehetek amennyi belétek fér.*

beköpcöcol körömmel vagy hegyes tárgygal bekarcolgat: *Le kéne verni mind a tisz körmét, amijjér beköpcöcte ja kredencajtóút.*

bekupáz kalapálással homorúra formál: *A félöklöm belesérne jugy bekupásztg ja mosóúfazik óúdalát.*

bekuporodik (-ok) szűk helyre összehúzódva leül: *Bekuporodott a kasfarba, oszt mekse moccant Szalkájig.*

bekuszpitol 1. dörzsölés közben bekarcol: *Addig csuszkóta aszt a sífont, mig be nem kuszpitóta jaz óúdalát.* 2. dörzsölve bepiszkít: *Hogy nész ki ja nadrágja. Egéz bekuszpitóta ja szekerkerek sárrā.*

belapít becsorbít: *Valamék ugy belapította jennek a késnek az élét, hogy nem lehet vele vágni.*

beleköp 1. nyálat köp bele: *Jóúska meg Guszti tejes-puliszkát et, Osz hogy több maraggyon neki, ez a bolond Jóúska belekópött. Persze oz Guszti nem ett azután belőúlle.* 2. rosszindulatúan tervét megakadályozza: *Elattam vóúna ja csikóúú, de jez a tekergőú belekópött a vásárbg. Sz. Belekópött a tánygyérjábq (=kitolt vele; jól megadta neki).*

belelefetyel 1. beleeszik a más ételébe: *Ha belelefetyēté akkor mosmán ed mek te.* 2. belebeszél: *Sokszor mon-tam má, hogy ne lefetyēj bele ja nagy emberek beszélgyébe.*

belesavanyit 1. beleüt, belescap: *Mér-gébe belesavanyított ököllet az ab-lagba.* 2. (tréfásan) elsavanyít ételt: *Na jebbe ja paszujba jis jóul belesava-nyítottá.*

belever 1. belekalapál: *Magam vagyok kéntelem beleverni jety szeget, mer ugy láton nincs aki mekcsinálja.* 2. ütlegelve belezavar: *Beleverte ja disztóukot a Falufogba ja kondás eb-be ja naty hőüségbe, osz tüdőügyula-dás kapott a mijénk is.* 3. mérgesen beledobál: *Összevesztek az asszony-nyā, joszt a tánygyárokod belever-ték egymás pofájába.* 4. rávesz, rá-beszél: *Sanyi verd bele jebbe a vé-telbe, de meg izz bántam.*

bélfaszeg a járomnak a két függőlege-sen álló fáját rögzítő faszeg: *A bél-faszeg tarcsa jössze jaz egész jármot.* *Ha jez etörík, széjjē hull az egészsz.*

belga beszédhibás, dadogós: *Óu, te szegém belga! Tanúj meg elēb be-szēni, óut okoskogy.*

bélli asztag, kazal közepét kirakja: *Had jőjjöm fē jaz a fiju, bélli itt az asztagot.*

bengek (csak többesben) manók, ör-dögök: *Sz. Vigyék el a bengek. (=a manók vigyék el).*

berenalevél a vasborona három darab-ja közül egy.

berezal 1. megijed: *Berezēté jugyi, mi-kor neked ugrott a Bodri?* 2. besza-rik: *Berezēt a gatyábq ez a nagy mafla. Sokam vóutak a határba, josz nem mert leguggōni.*

bérmáll a hivatalos név helyett más néven nevezi: *Te jis csag bérmáni tudod, de ja rendes nevén sose hijod.* **berzekokóu** fiú gyerek nemi szervére mondják, ha ujjal játékosan bille-getik: *Berzekokóu, berzekokóu!* *Hogy egyem meg aszt a csepp pözö-rőüjjet.*

besőz 1. húsfélét sóval konzeivál: *Nagyon lágy az időü, jóul sóz be jaszt a hus, hogy meg ne büdössögy-gyék.* 2. Sz. *Uty sürvit, mintha be-sősoszták vóuna (=idegesen, élénken járkál).* 3. nemi szervét leköpködi és porral beszórja (fiúnak): *Ot kö-tekedett a jányokká, jazok meg lete-perték. Osz ez a bolondos Irém még a monyát is kivette, oz besősoszták.* *Csupa galáccság lett a portú meg a köpködéstü még a gatyája jis.*

besungol árkot, gödröt úgy képez ki, hogy az alja szűkülő legyen: *Egye-nes vóut az óudala, mondok, ez a kemém főüid nem szakad be, de csag besungōni ké, mer a puják örökké le-tapossák.*

besungos feneke felé szűkülő (árok, gödör, edény): *Kicsi fér abba ja te-kenőübe, mer csak a felüje szélezs, de ja feneke besungos.*

betart 1. szavát állja, ígérteit teljesíti: *Ha jasz monta, hocs Csötörtökōn it lessz, akkor biztoson számithacc rá. Laji be szokta tartani, amit mond.* 2. elegendő lesz egy időszakaszig: *Na, je betart karácsonyig is, ojjan sok.*

betesz 1. hivatalba helyezi: *Miklőzsz betette ja vasutho, de nem teccet neki, jobnak láttya jithon kapáni.* 2. be-szarik: *Csak fogjalak meg, bisztozs beteszē ja gatyábq ugy ēverlek.*

betyárburd főtt étel nélküli koszt: *Csak így betyárburdon vagyok, hogy az asszony ément a sógorékho. De kezdi már unni ja gyomrom.*

bevág 1. megeszik v. iszik: *Három tánygyér zóütpaszujt vágod be. Ebéd után beváktam ety korsóú sört.* 2. a célnak megfelel; sikerül: *Ha jez a tehem vásár bevágnq, akkor rendbe jis vóynánk.* 3. alkalmazni lehet, megfelel: Sz. *Bevágná te jety szobajánnak* (=el tudnád látni a szobalányi teendőket is. De a 4. jelentés miatt tréfás célzatú is). 4. megbasz: *Ugy bevágnék neki, hoty széjjē repedne ja pecki.*

bevágóúdik (-ok) 1. hirtelen megérkezik: *Szabaccságot kapott. Szemiünk, szánk fennakat, mikor az éccaka bevágóúdot.* Sz. *Bevágóúdot, mint ety féltégla* (=tréfálkozva mondják a váratlanul érkezőnek). 2. elszegődik: *Téllēre meg bevágóúdok a csapóúho kubikōni.*

bever ütlegelve bezavar: *Mijjēr verted be ja lucernábq jaszt a libát, te köjök?*

bevonull 1. szolgálati helyére megy: *Jövōjū hétem má be kē vonúni ja csapóúho dóúgozni. Lejárt a fatyszűnet.* 2. katonának megy: *Megjōtt a behivóúja Pistának. Hetfün fog bevonúni.* 3. megszáll, elfoglal (területet a katonaság): *Akkor vóút három éves, mikor az oroszog bevonútak.* *bevonullás* (Újabb eredetű) az 1945-ös szovjet bejövetel, felszabadulás: *A bevonulláskor vóútam állapotos Zsuzsikávā, osz mán onokám van.*

Bigecs a falu egyik részének a neve.

bikfic értetlen, fafejű: *Óú, te bikfic, érđzs meg má, hogy ity kē csináni.*

bimbóú buta, csacsi (kedveskedve): *Jaj te bimbóú, hát szóújá.*

binygyerget ujjai között forgat, pödör: *Addig binygyergeted aszt a tēszttá, hoty széjjē megy a kezedbe.*

birizgáll 1. piszkál, döfköd: *Mineg birizgállod aszt az óúrát. Étōrik osz vehetünk másikot.*

2. piszkálással idegesít, nyugtalanít: *Édes, monygya má neki, hogy ne birizgájq ja filemet avval a talluvā, hadd aluggyak ety kicsit.*

bizgat noszogat, ostorral nógat: *Bizgatni kē jezeket a lovakot ugy gyorsabbom mennek.*

bizsa ~ *bizsi* ~ *bizsu* 1. liba (gyny.): *Nézzed lelkem azokat a szép kizs bizsákot.* 2. liba hívogató: *Bizsa, bizsa! Hon az ékhajladba tudnak lenni jazok a libák, hoty hijábq kijábál nekik az ember.*

blintre hasztalan: *Nincs abbú semmi. Ém blintre nem megyek.*

blóúdermejjū lapos, horpadt mellű (férfi): *Ojjan lapozs, blóúdermejje van, mint a nyútóúdeszka.*

bóúdorog csendesen, fejlesütve kóborol: *Od bóúdorogott egész nap az erdőjū balatt. Nem tom hajōtt-ē mán.* *bokrostengeri* borítóleveleivel, suskájával csomóba kötözött és rudakra akasztott tengeri: *Szed le ja bokrostengerit az eresz alóú, mer lefejtyük este.*

bóúnom vagyon: *Osz mi lett a nagy bóúnombú? Neki jis annyija vam mint nekem.*

bornyū ~ *bornyō* (Ósz) borjú.

borsóúkás lúdbőrös: *Vegyé ja nyakat közzé valami ronygyot, mer csupa borsóúkás vagy. Biztosom fázo.*

borullat ~ *borōlat* (Ósz) felhősödés, eső-

felhő képződmény: *Sijjessünk a lucerna gyűtéssē, mer jön a borullat, osz megázik.*

bödön csonkakúpalakú zsirtartóedény, zsírosbádóg: *Éppen csak a fenekém van ety kizs zsir a bödönnek, pég nagy disznóút öltünk.*

bönygyör bodor, hullámos: Sz. *Oj-jam bönygyör a haja, hogy a falba lehetne verni (= egyenes, vastag szálú).*

bördőü üreges, fás szerkezetű növényi szárak: *Csupa bördőü baz a lucerna. Nem eszik abbul a jóyszák semmit.*

bötyög botladozva lépked, totyog a kisgyerek: *Egyem a lelkét neki, mij-jen szépen bötyög má.*

brant átokban valamilyen betegséget jelent: *A brant essen a mejjedbe.* (vö. Szam Sz. *brand* sebüszkösödés).

bruggóü 1. gyerekjáték. 5—6 cm hosszú, 1 cm átmérőjű vessződarab középen kifúrva, s a lyukba egy két végén összekötött spárga fűzve. Egy-szer a spárgát sodrossá teszik, s utána jobb és balkéz egy-egy ujjába akasztva ki és behúzigálják. Ezzel a vessződarab pörögni kezd, és jellegzetes bruggó hangot ad. 2. kenyér (tréfásan): *Amig bruggóü van a tarisznyábq, nem éhezünk meg.*

bugg 1. hangot ad a galamb, gerle: *De szűpem bugg a gesztenyefán q gelice.* 2. hangot ad az üzemeltetett cséplőgép: *Hajnal óta bugg a gép, hamar éverik aszt a kizs buzát.* 3. párosodik a sertés: *Na maj csak lesz mán kis-*

malac. Asz monta ja kondás, hogy mámmq izs buggott a koca.

bunkóü buta, csacsi (kedveskedően): *Te kizs bunkóü, hát mijjér fész te jén tüllem? Nem eszlek ém meg.*

buriték 1. levélboríték: *Ha mentsz a postára, hozzá jegy buritékot, hadd irjak mán annak a fijönak.* 2. külső része a kettősajtóknak (Ósz): *Ted be ja buritékot is, mer nagyon hideg van!*

busán esetlenül nagy fejű ember: *Jöm mán ez a busám fejü Jóüska jis. Hogy az isten hoty teremthet ijjem fejet valakinek!*

buzafü ~ buzafő (Ósz.) a búza kalásza: *Puja koromba ötven-hatvan kilára valóü buzafüt isz szettem a tallóü.*

buzatisztítás tavasszal, a még bokáig érő búzavetés gyomtalanítása: *Sok a tövis meg a konkoj abba ja kizs buzábq. Hóü nab buzatisztítás lessz.*

buzatisztítóü egy méter hosszú, éles fémlemezben (általában kasza darab) végződő bot, mellyel a búzában lévő gyomot kibökdösik: *Csinátam egy jóü buzatisztítóüt. Szép egyenes töütyfasuháng q nyele, ja vágóüja mek kaszábü van.*

büdösküpaszuj ~ büdösköpaszuj (Ósz.) babfajta, melynek kénsárga a színe.

büdösküvirág ~ büdöskövirág (Ósz.) kénpor.

bürfa ~ bérfa ~ bõrfa (Ósz.) a szekér rácsszerű oldala: *A szekeren két óüdat az rácsos, láptóüho hasonlóü ba bürfa.*

BALOGH LÁSZLÓ

Nyelvjárási szövegek*

II. Délnyugat – Dunántúl

Viszák Vas m., Őrség.¹ A magnófelvételt V é g h J ó z s e f készítette 1960. okt. 24-én.

[Nahát, azt tessék elmondani, néni kérem, a disznóöletet, hogy készülnek hozzá?]

Hát mikor disznóölöd van régge, összehijok, mēkkⁱeszittyék el^üöször a rēggelit. Kāvics csinálunk, kalácsot sütünk, pálinka. Akkó összehijok a rokonyokat, osztán megrēggelizünk. (Há) el^üöször^o mēgy a pálinka, kalács, azutám mēgy a, azután gyün a kávi. Miko e mēgv^oöt, akkor osztán na embērek mēnynyünk. Az asszonyok foglgyák a v^{er}ēs tálót, vüszik. Az embērek mēg mēnek. Nā mos ki foglgya mēg. Ki mēgy bēⁱertē. Izⁱē tanakonnak. Hát ēggy asztám mⁱēgis csak válakozik, aki bemēty. Mēkfoglgyák, huzzák k^ü a disznut. Éggy a lábát mēkfoglgya, ēggy a farkát, a másík a fülit, osztán szⁱēpēn kühuzzák a disznut. Ott asztám mēgölik, a v^{er}ēt szⁱēpēn kifolattyok, bēlēgerezstik ēty tálbo, osztán akko ugy vüszik a pörzsölüre. Ott asztám mēkpörzsülik, m^ünk mēg az asszonyok mēg vüszik a foru vizet, ráöntözzök, mēkpucullák, osztán akko gyüneg bē, hozzág bē a bont^oöszⁱēkre. Ott asztán akko a m^{ēs}záros, akiⁱ erti a szⁱēdbontást, az osztán nekiál, bontya. El^üöször a lábokat szēdi, az^otán fölhasittya, akko szalonád vēszi lē r^olā. Akkor osztány gyün a hus. Az asszonyok mēk kⁱeszittik az ebidēt, kⁱērik a hust, a lēvēsⁿeg valut, a süthusnak valut. Mindēnf^{el}ē hust kⁱērnek, asztán f^üözik a hust. Mēkf^üön az ebⁱēd, osztán akko összehijok mēgint, ism^{et} a rōkkonyokat, akik má szⁱētmēntek, osztán akko mēktartyok az ebi^ēdēt. Ilēn a disznóölet.

Id nēm v^oöt az divat. Halla. Ez nēm v^oöt el^üöb divat. Nēm ám, mim most, hoty hátⁱ ēv^{eg}kig udvarunak neki, el^üöb^g ē nēm v^oöd divat.

[Hát hogy volt előbb?]

El^üöb, ja hát ugyē el^üöbb. Uv v^oöt hát, hoty küszēmlitē az a legin, hogy mēlik lēánt akarja. Küszēmlitē, dē m^ēk sz^onyⁱ sē mērt neki.

Dē ēz most nēm odamēgy? Odamēgy?

[Nem.]

Nēm. Nⁱēzzē aszt akarom belüllē. Mesit akarok rolla mondányi. Itt a

* Vö. MNyj. XII, 193–210.

¹ A beszédtempó az Őrségben gyorsabb, mint a többi nyelvjárásban.

faluba törtint ez. Éggy embër, hát ëty kicsint ollan hibbant f^èle v^ùòt ni, a feles^ègè még ügyessèbb v^ùòt; asztám mikó má most a gyerekèji mëgny^ùòttek [a következõ félmondat nehezen érthetõ, talán ez: az a alv^ègre az öreg Jancsi bácsi ott a Tizsak uttyogba], most a t^èlèn h^ùòt mëg. Hát osztán tuggya èccè csak a fija aszongya neki, aszongya: Nà Nyanya, így aszongya. Hát hun v^ùòt magának az eszè, — aszongya — hogy Maga illenho emènt. Aszôngya: Já talá tè az gondulat, el^ùòbb is uv v^ùòt, mint most. Asszongya: èccè beszitem velè, mim mëgèsküttünk. Aszongya, èccè, beszitem velè, mim mëgèsküttünk. Nëm án ugy, mim most aszongya, hogy ^èveki^g aszongya ott udvarunk, oda jár hozzá. Csupán èccè beszitem velè. Hát mondo^k ity törtint el^ùòpp. Így v^ùòt.

[Ès akkor, mikor kiválasztották mégis a . . . ?]

Na hát ugyè asztám mint szokják mondanyi, ugyè jobban el^ùòbb a szül^ùg valóstottak. Nëm um mim most. Elüb jobban a szül^ùgk ugyè. Hát hogy nahát akko osztán hát akko rábeszítik, hát emènt hozzá, hát e köllött hozzá mënnyi. Hát.

[Ès hogy rendezték meg a lakodalmat?]

Hát ugyè a lakodalmat ugyè hát akko asz mëkhatárosták, hoty hogyan hogyan tartyák, ëty helèn tartyák-è, kiè t helèn tartyák-è.

[Hát a néni mire emlékszik rá? Milyen lakodalmakon vett részt? Na, mikor két helen tartották, akkor mi volt a völegényes háznál? Ott kik gyüttek össze?]

Hát ugyè a mënyasszonyos hásztu mindènki emènt, a v^ùòleg^ènyës hásztu is együtték ám. Ugyè a mënyasszonyházná v^ùòt a vacsora még régge a réggeli. Akkor osztá mëntek a v^ùòleginhászho, ekis^èrtik a mënyasszont, ugyè oda el-kis^èrtik. Akkor osztán ot még v^ùòt az ebiD. Hát ot még v^ùòt az ebiD. Hát.

[Ès ki főzött így a lakodalmakba?]

Hó, a, hát ugyè. Od v^ùòtak illen jop f^ùòz^ùò asszonyok kiválogadvá gázd-asszonyoknak. Hát aza . . . Akik jobban ^èrtették a f^ùòzist. Osztán azog v^ùòtak kiválogadvá. Hát azok. Mèllettèg v^ùòtak ilen segiccs^ègek, ugyè mosogatuk, még qmi hát, amit mindènt hát, amit a helire vagy a helègbe hortak oda, vissz-horduò még mindèn illesmi, de q f^ùòzük, hát azok ki v^ùòtak választova. Hát ollan tudakosabbak, akik.

[Akik jobban értettek . . .]

Hán . . . Akik jobban a hán, a f^ùòzishè jobban ^èrtették.

[Ès mi volt itt a szokás, mikor hazajöttek a templombul? Akkor mit csináltak?]

(akkor) El^ùòször emèntek a kocsmábo. Ott a kocsmábo mulattak el^ùòszò. A kocsmábo, mer hát a fiatalság, aki nëm v^ùòt hivatalos is, nagyò várták; a kocsmábo, hogy miko mënnèk oda, az esküv^ùòt. Náhát osztán, akko odamèntek el^ùòszò. Onnan oda asztán akko a házigazda, amiko k^èz v^ùòt a vacsora, valákit léküdütt. Nà k^èsz a vacsora. Mënnÿeték ^èrték, gyüjjenek haza. Osztán akko gyüttek nagy n^ùòtasz^ùòvè haza. Hát. Oda. Akkor asztám mëkkezdüdütt a tãlu-

lás. Mindénkit heli ... iz^{iè}, lëütették sorbá, mindénkit, hád v^òtak asztalok k^èészítettév. Lëütettik. Asztán akko kesztek tálnyi. Akko kezdett [igy!] a tá-lulás.

[Na és, mikor behozták az első tálat, a násznagy hogy hozta be, vagy a vőfény hogy hozta be a tálat? Mi volt?]

Hát ugyë... V^òtam olan helën is, qhun a hosztá be. Hát. Iën v^òtam olan helën is, osztán hát akko. A mindig mondot rá egy versët. De a lektöp helëm még az^èr itten Viszágon jobban, mer e nem id v^òd Viszágon, it mëk hát legjobban csak az asszonyok szokták. De hát osztán el^üöb^üuv v^òt, szokták ám mindën ^{iè}tëre eggyet-eggyet hujjántonyi. Hát. Akkor hoszták legel^üöszö a t^{iè}sz-tát. Ez ám az a cifra metit, qkít a menyasszon metit. Akko asztán hú, utánno hújogattak, mindën asszon, hát.

[Hát mikor a húst hozták be, akkor mit mondtak?]

Hát a husra? Nëm tudom. A kásáro aszt tudom.

[Hát a kására mit mondtok?]

A kásáro. Amiko hoszták a rizsát, akko hoty hát: Itt a ... Ja. Hármát ugrott a mamá, mind el^{iè}gött a hajma. Itt a kása hajma n^{iè}kü, mëg^{iè}lëk a babám n^{iè}kün. Ez v^òt. Akko a r^{iè}tes. Itt a r^{iè}tes, turus, mákos, në légyën it sënki álmos. Ja, ára mëg eszt. Hát.

[Nos hát aztán? Mikor vették le a menyasszonynak fejről a koszorút?]

Miko mëgv^òt a v^òlëginházná az eb^{iè}d. A v^òlëginházná az ebid mëgv^òt, akkor osztán lëvëttik a koszorut. Hát akko együtt a menyasszon, ja akko.

[És azután?]

El^üöb ugyan nëm v^òt menyasszontánc, az mozs van csak. El^üöb nëm szoktak menyasszontáncot az^èr hát, csak akkó, hán akkó lët lëv^{iè}vë a koszoru, hát. De mast, mast ugyë van a menyasszontánc.

[Ki muzsikált itt a lakodalmakon?]

Hát ugyë itten, mijuta ^{iè}n emlikszëm it Pankazba ugyë id vannak ilen rëndës zen^{iè}szék, cigányok. De el^üöb aszongyák, el^üöb mëg asz monygyák, el^üöb mëg ilen pãrsztembërbü v^òtak.

[És azok citeráztak?]

Ja, ja. Nëmhogy citër... , m^{iè}k hegedüzni, hegedüzni is tutták. Citëráznyi is, cimbalmozni vagy iz^{iè} sippe, hát hogy el^üöp pãrsztembërek szokták muzsikányi. Hát ^{iè}n nëm ösmertëm, de szokták mondani it Magyãruzsdon v^òt, Köp^üönek hiták, aszongyák, qm mëg dudányi szokott. Lektöp helën m^{iè}g a pãrsztagbo is eszokták hinyo a Köp^üöt, aszongyák, az dudát. Am mëg valahogy igy a h^òna alatt igy nyomogatta, ni.

[Igy volt az. És milyen táncokat táncoltak a lakodalomba meg mulatságokba?]

Hát ugyë járták akkor a keringüket is. Csak nëm um mind mast. Hát nem mind mast. Asztán, asztán eszt a bel^{iè}p^üööst, k^{iè}t l^{iè}p^üööst iz^{iè}etik. De hát ugyë

palotásnak hiták el^üöBB. Ja, hát hoty kettüt ěre l'ěpětt, kettüt ěra. Ugyě mos měg egⁱesz měskⁱěp jěrgyěk. Hět ugye el^üöbb szoktěk.

[Csárděst nem těncoltak?]

Děhogyněm. Hět aszt is těncutěk.

[Hět a verbunk megvót?]

Hět ara něm emlikszěm.

[Na most něni kěrem, kězeledik most měr a Luca napja. Hět mit szoktak mondani a Luca nappal kapcsolatosan? Mit szoktak ilyenkor csinělni? Mit nem szabad csinělni Luca-napkor?]

Ja. Něm szoktěk varⁿni. Hogy asz monygyěg bevěrgyěk a tikoknak a seggit, akko něm tojněk. Hět Luca naptyěn něm szabad varⁿni. Luca naptyěn něm szabat pⁱěnszt k^ugnⁿi. Hět. Něm szabad sěnki hězěho eměnnyi. Mert, aki Luca naptyěn valaki hězěho eměnt, lěpisětottěg velě a sěpr^ut. [Nevětěs.] Ja, ja. V^uět ěm illěn. Měkcsinětěk. Hět měkcsinětěk.

[Hět aprěszentekkor milyen szokěs volt itt a faluban? Korběcsolěs nem volt?]

Ja, mondok, mⁱěrt. Děhogyněm. Suprě. Suprětěk. Suprělěs, hět, suprělěs.

[Hět akkor a suprělěst tessěk elmondani!]

Hět ugyě akkó gy^uttěk rěgge a gyěrěkěk. Korě mě. Sokszó mⁱěg ěgybě ěrětek. Hět. Osztěn v^uět nekik fonyva ollan vidravilla hosszi suprě. Illěn hosszi v^uět ni. Osztěn avve. Egⁱěssⁱěgěs l'ěty. Kelisěs ně l'ěgy! Az uj esztend^uěbě frⁱs l'ěgy. Vizⁱě k^unnek, borⁱěr měnny. Borⁱěr k^unnek vizⁱěr měnny. Annyi pⁱěnzěd lěgyěm, mint az ěgěn a csillag. Hět měg mi? Annyi tojěsod lěgyěm, mint a Rěběba a kěvěcs. Egⁱssⁱěgěs l'ěgy. Hět esz szoktěk mondanyi.

[A lěnyokat is elvertěk?]

El, el, hogyně, lěnyokat is.

[Ez vót a szokěs.]

Ja.

[Regělěs it nem volt szokěsban, karěcsonykor?]

Něm, něm.

[Na hět akkor farsangkor? Nem ěltěztek fel maskarěnak?]

Děhogy něm. Husaj^uo kědděn.

[H^ushagyó kedden]

Hushagy^uě kědděn. Hět.

[Mi volt az a szokěs?]

Akko f^o szoktak ^uětěznyi. Akkó hět.

F^oj^uětěszteg boh^uěcoknak. Hět.

[Kik ětěztek fel boh^uěcoknak?]

Hět ilěn fijatalok. A fijatěl. Městaněbě tuggyě, měst usz szoknak, ha nincs abba a farsangba ěsk^uěv^uě, asszonygyěk: Měkkoszosut a farsang. Akkó akko mos mindig szoknak asztěn hun az ěllami ěrd^ur^u adnak nekik, hun igr, vannak ilěn k^ossⁱěgi tulj^udonok, annak nekik ěgy r^onG^ot tuggyě. Aszt osztěn

akko huzzák. A fíjatalok án. Azok huzzák án. V^égig n^ótasz^óv^e az uccán. Hát. L^éányok. Akkó asztán vannak f^öjötözv^e koszorus l^éányoknak is. Van a m^enyasszon, v^ól^egin. Azok m^eg a törzsöknek a tet^ejin ün^ek. Ja, azok m^eg ott ün^ek. Asz huzzág v^égig, akkó a törzsököt. Elaggyák aszt a rönköt, elaggyák, akkó osz m^egisszák est^e. Este sz^ól a muzsika, akkó asztán āra mulatnak.

[És az nincs szokásban, ha nem ment férjhez abba az évbe valaki, akit kicsúfolnak, hogy abba az évbe. Ja, akkor mikor nincs esküvő.]

Akkó, akkó v^on esz, há, ha nincs esküvő, ja, hát. Akkó, ja ha m^ekkoszosut a farsang. Ja.

[Hát még a húsvéti szokásokról is beszéljünk valamit. Locsolni is szoktak?]

It n^em, ēre n^em. It n^em.

[Tojást se adtak?]

Dāhonn^em. Hogyn^e. Tojást akkó. . .

[Kinek adtak tojást?]

Hát a k^ér^ezgyer^ek^eknek.

Kin^eg v^ót k^ér^ezgyer^ek^e. Annak mint piros tojást attak. Hát, m^eg a l^éányok a leginy^eknek is szoktak annyit.

[Igen, leányok a legényeknek.]

L^éányok [érthetetlen; talán: hát attak] a leginy^eknek tojást.

[Nos, hát melyik legény kapott több tojást?]

Hát ugy^e m^ejik^et jobban k^edvetik. Hát. Jobban k^edvetik, akko annak t^öb^et attak. M^elik sz^eb v^ót, vagy jobban t^ecc^ett. Akkó annak adott mind^en^eggyik. Há. Az osztán q^obbu m^ektutt^a, l^áss^o, hogy ^ódtet k^edvelik. Hát.

Jaj, kicsint elⁱub gy^ütt^é v^óna!

[Hát a májusi fát hogyan állítják?]

Asz május el^sejin.

[Hogy állítják? Kinek állítják a májusi fát?]

Hát ugy^e az csak a május el^sejire szokták talán.

[De hogy kinek a tiszteletire? Kinek? Hol szokták felállítani? Lányos házaknál?]

[Érthetetlen] Hát asz állitották l^ányos házokná is, leginy, m^er a leginy^ek állitják f^ő est^e.

[Mi van a májusi fán?]

Hát ugy^e. Szoknak rák^öthi eggy-eggy üveget. Aszonygák, p^álinka vam b^enn. P^edig d^ehogy is av vam b^enn. Hoty ki f^ömászik ⁱert^e. Akkó asztám m^eg mind^en ollan piros ruhágbu szállagot k^ötöznek rá. Pirossat, k^éket, z^ód^et, mind^ent, csakul lobog, mⁱkó hajtya a sz^él. Asztán f^ön van eg^ész májuzsba. Május utulsu n^aptyán akkó v^eszik l^e. Hát. Asztán usz szoktyák monda. . ., uty szokják izⁱenyi, hogy uty k^ö k^ütáncunyi, hogy ut táncullák k^ü. Hát aszt a májusi fát. Hát t^öp hel^en, hát it n^em ity szokták, de hoty t^öp hel^en hogy aszongyák, hogy uk köll án, uty szokják t^öp hel^en k^ütáncunyi. Hoty hát táncunak ott a t^öjibe

addig, m^heg a fa kü nem d^üöl. Kü nem emelik. Hát akkó av vⁿ mondov^g, hogy
ugy vⁿ kütáncuv^g.

(Elmondta Mihálka Kálmánné Sebők Mária, 63 éves)

*

[Hogyan jártak a legények a lányokhoz? Milyen napokon?]

Millen? Hát ugyë m^hent ekkor is, akkor is, de lekf^üöp szombaton, lekf^üöp
szombaton este.

[És hogy mentek be?]

Hát, h^g m^hehetett, akko r^hend^hesen m^hent. Ha n^hem m^hehetett, akko feketim
m^hent.

[Feketén hogy mentek?]

M^hent ablakon izs be. Tuggya. Ablakon izs v^ootak.

[Suttyomba?]

Suttyomba. M^hekhát, mikó annya l^hefekütt vagy az apty^g. Hát qm mán
sz^ot i^hertett a l^hjám m^heg a legin, tuggya. Asztán mikó hogyan m^hehetéd be.

[Na és hogyha mán kiszemelte a legény a választottját, most már meg-
egyezett a menyasszony meg a vőlegény, hogy történt a lánykérés?]

Hon? Hogy? Hát elm^hent ugyë az aptyá... m^hekk^hérd^heszt^he, m^hám mikó a
legim m^heg a l^hjány r^hendbe v^ot ugyë. Hát akkó, ha j^oñak látták, akkó odaatták.
H^g bánták, nek^hi, esetleg akko m^heg m^hent más^hkiBB, akko ô^ht h^hatt^g a sz^hülej^ht. H^g
m^hásk^hib n^hem m^hent, akkó ot hatta a sz^hülej^ht. Ha bánták, ugyë el^höb^hürü v^ot uty
sz^oò, hogy b^hány^hi szokták. De mámm^g n^hem. De mámm^g n^hem b^hány^hák.

[Na és hát, mikor a lánykérés megvót, mi következett utána?]

Hát. A lakodalom. H^három h^hétre.

[K^hi hivogatott a lakodalomba?]

A vend^hk... K^hét legint hit a v^hölegin, ugyë, k^hét j^oò barátt^hyát, akkó az
m^hent házru házro. Kapot szallagot, bokrit^g v^ot, osztá qvve m^hentek, akit m^hek-
hif^htek. Azom m^hentek házru házra.

[Nem kínálták meg semmivel?]

D^hehogyn^hem. M^hekkináták. Terit^ht^hik az asztat, tojás, hus s^hüt, bor, qff^hèle.
Akkó k^hapták, f^hötüsztik a p^hántlikát a bokrit^gbo, akkor asztám m^hentek a más^hik
h^hászho.

[És vidáman mentek?]

Vidámon, n^oòtasz^ove, ami, ami, ami tecc^het nek^hi, hát.

[Gyerekek is kísérték?]

Kis^hértik. Um mind a, monták: A vend^hikhijuk, a vend^hikhijuk.

[Igen. Nos hát a lakodalom, az hogyan történik?]

Hát ugyë. Èty. Mir^h kütüzik, akko asztán ugyë öt-h^gt òra köz^hött eskünnek.
Akkor mikor m^hegesküttek a párok, akko el a kocsmábo. Akko a kocsmábo
ugyë iddogánok tisz-tizen^heggy òr^háig. Akko hazam^hennek. Akko vⁿ a v^hacsor^g.

Réggeli. Réggelig ugy. *Akkor aszt* ugy ⁱé^fébe *lövészik* a *koszorut* a *ménysz-
szonák* ugyé. *Akkor asztán szédik* a *kásop*ⁱéⁿsz.

[Na *hog* *szedik* a *kásapénzt*? Ezt *tessék* *elmondani*.]

Já. Hát akkó mikó, mikor szédik a *kásop*ⁱéⁿsz, *beviszi* . . .

[*Hogyan szedik*? *Beviszi* . . .]

Beviszi é^ggy *asszon* az *élsü tádul*^o, *mindik hujjánd* *valamit*.

Itt a káso, mék köll énni, de az arát mék köll annyi. Esz hujjántyd ^{sz}é^pén. *Akkor asztán mikó mán enneg* ^vé^gé *ván* a *tádulásnak*, *má a kását* *mégéttik*, *akkor égy asszon nagyon beköti* a *kezeit*. *Vezeti* a ^vü^fér. *Nagyon, hoty: Szérensitlens*^ég *létt* a *konyhán*, *elégétt* a *gazdasszonyunknak* a *kezé*, *hát orvosho kö vünnyi*, *hát segillik* az *orvosi k*^üö^cs^égét. *Hát sántit*, *nagyon sántit*, *részked* a *kezé neki* *nagyon*. *Hát akko mikó mégvan*, *akko asztán* a ^vü^férre *összedállanak* *táncunyi*, *csakugy ripég-ropog*. *Föltartya* *aszt* a *fájus* *kezeit*, *a bekötöt* *kezeit*. *Asztám még* a *másig* ^vü^fér, *am még viüsü* a *söprüt*. *Ugy ug-
rattya* ^{sz}é^t ^üö^két. *Akkó hujjágó^ova* *még* az a *bekötöt* *kezü* *asszon*. *Hát é^vve*
mullad, ^vé^gé *iz*^é a *kásap*ⁱéⁿznék.

[*Lakodalomba* *ném vót* az *szokás* a *néni idejibe*, *hog*, *nem hallotta*, *hog* *régen*, *mikor jöttek* *haza* a *lakodalombul*, *hog* *elkötötték* a *násznépnek* az *újtát*?]

Dé igén, *dé igén*.

[*Hát mi vót* az? *Errül* *valamit* *tud mondani*?]

Mi. Hát *ugy* *be szokták*. *Éty fá* *iz*^é . . . *fát tettek*, *fát tettek* *kérésztü*. *Akko*
asztán *ném éresztig* *bé addig*. *Akkó asztán* *váj táncutak* *od* *vagy valami* *marha-
ságot*, *a másik* *még evétté onna*. *Ollan* *fát* *izé köllött* *odaténni* *nekik*. *Még* *miko*
ménték az *esküvürü* *haza*, *akko* *is* *illem* *m*^üö^kábu *szokták* *ténnyi*.

[*Hát* az *itt* az *Örségbe* *szokásba* *vót-e*, *hog* *reggel* az *új menyecskének* *vizet* *kell* *hozni*?]

Igén. Méntég *viz*^éér, *akko asztán* *kis*^értik a *cigányok*. *Akko táncutak*,
fodros, *ollan* *sz*^éles *szoknya* *szokot* *lénnyi*, *csak* *uty* *küállott* a *csipkis* *alsu* *szok-
nyák* *mindén*, *hujjágottak*, *lékis*^értik a *kutig*. *Még* *vissza*. *Ogy* *ruguták* (*igy!*)
a kövecset az *asszonyok*, *mind* a *ném* *tudom* *mi*. *A nyoszol*^o *é asszonyok*, *ékis*^ért-
tik a *ményszszont*, *viz*^éér.

[*Igen*.]

[*Hát farsang* *alkalmával* *nem* *szoktak* *itt* *maskarának* *felötözni*?]

Dähonném. Még ⁱén *is*. *Még* ⁱén *is*.

[*Hát* *hog* *történnék* *ezek* a *farsangi multságok*? *Hog* *ötöznek* *be*? *Mi-
nek* *ötöznek* *fel*?]

Hát *ugy* *ki* *mi* *akar*. *Léktöbbet* a *lányok* *fijunak*. *Kiészünék*, *tuggya*.
A *fijuk* *még* a *lányruhábo*. *Asztán* *ném* *léhet* *mégösmerni* ^üö^ket. *Hát* ⁱén *is*
szoktam, *ugy* *magam* *is*, *m^zr* *nagyon* *teccét*. *Ha* ⁱén *rám* *véttem* *égy* *bugyogut*,
akko asztán *valahogyan* az *arcomat* *küföstöttem* *szurokke*, *vagy* *ném* *tudom* *mi*.
Hát *léktöpszor* ⁱén *rajtam* *is* *méktörtint* *asz*, *hog* *é* ^vü^otam *boh*^üö^konnyi.

Már v^ot az is, hogy mⁱék kényeret is attak. Akko m^eék katonaruhába kⁱészütem föl, bátyám katona v^ot, hazagyütt, asztán a tizenl^egyi háborukó, tuggya, id v^otak ēre ollan izⁱé katonafⁱelik, ēlm^entem boh^oðckonnyi. Hát osztán qttak nek^em kényeret is m^eg bort is attak, hoty katona öcsim n^e báncs ám s^emmit s^e, asszony. . . Na hát akkó hushaj^oð k^edd^en ugy^e szoktak ez^ek a l^eányok f^okⁱészünyi, leginy^ek. Hát asztán v^ot ēbbü ēgy nagy boloncság vagy n^av^etis, vagy hát, j^oð 'er^esztik magokat. ēl^oðb mⁱég m^eg jobban, most is szoknak, de ēl^oðb mⁱég jobban, mint most.

(Elmondta: Özv. Avas Kálmánné Dömötör Katalin, 64 éves)

Lejegyezte és közzéteszi: VÉGH JÓZSEF

Bödeháza, Zala m., Hetés. A magnófelvételt V é g h J ó z s e f készítette 1960. nov. 10-én.

— [Régen, mikor a néni eljárt a fosztóba, mit csináltak ott, mivel töltötték az időt?]

— *Sok nuotáve, osztá beszidd^e.*

— [Azzal telt az idő?]

— *Ig^en, avvel t^elt az üd^o.*

— [És mit dolgoztak?]

— *Fosztottok a tollat.*

— [Milyen tollat?]

— *Tiktollat, el^oðb n^em vuot mássap tol, min tiktoll, akko mi^eg n^em vuot luttoll, csak tiktoll. Tiktol vuot.*

— [Legények nem mentek el?]

— *D^e, leginy^ok is od vuotak. Od vuotak azok, n^em fosztottak, csak ott ēb^eszigⁱtt^ek v^el^enk, ēnuot^oz^gattak.*

— [Áldomást nem tartottak?]

— *Mikor a fosztásnok vi^eg^o l^ett, i^efi^e l^ett akkor, fosztásnok vi^eg^o l^ett, akkor l^ett a vacsora, osztám m^eg a mullaccs^og.*

— [Mivel kínálták meg a vendégeket?]

— *Hát akkor mi^ek csak oll^on aszad² gyümödzs vuot vaty fü^od³ gyümöcsnek mongyák, kalácsot, (hát) kinek vuod bora, akko bort qttak, ha n^em v^ot, akkor m^eg. . .*

— [... a nélkül is megvolt.]

— ... ann^ekün is m^egvuot.

— [Ki hívta meg a vendégeket a lakodalomba?]

— *A ... vendikhi^ovnak monták, v^ondikhiu. F^oü^otözött, bottal m^eg osztán*

² aszalt.

³ főtt gyümölcs.

| virágos kalappal, szállagot tettek a kalaptyáro, az úgy mēnt a házakho, akit mēg akart a gazda híatnyi ugyē, hát oda mēnd bē.

— [Hogyan ment a lakodalom, azt tessék elmondani! Mikor gyűltek össze a vendégek, kinek a házánál?]

— (Hát) a mi házungná, az iędésapáminá, ott.

— [Délelőtt vagy délután?]

— *Ęstē, Ęstē, igēn Ęstē szoktak összemēnni, Ęstē.*

— [Az esküvő mikor vót?]

— *Az diēlután. Mindēnütt. Iszē akkor diēlelőtt, ugy, mondom diēlelőD vuot, mer (oda) kōllött mēnni templomba ugyē ugy, miēg a mise vuot, rēgge, rēggeli misīérē. Nēm ugy, mim mast ugyē, maZS vasárnapot kiválasztonak, iēn hiētkőznap Ęsküttem, hiētkőznap.*

— [Reggel elmentek a templomba...]

— *Rēggē elmēntünk a templomba, akkor diēlutàn jōttünk haza.*

— [Rōgtōn hazamentek?]

— *Akkor haza. Nēm mēntēk akkor a kocsmába, akko haza, ēgyenōssen csak haza. Osztá akkor Ęstīérē kezdūdōt a vendiksiēg. Ara mēntek össze a vėndigēk.*

— [Mit főztek vacsorára?]

— *Hát akko miēk káposztát fūōsztek...*

— [Valami tésztát is?]

— *Osztá tiēsztát fūōsztek, tiēsztalēvęst fūōsztek, mętitnēk monták, mętitlęvęst.*

— [Milyen köszöntővel hozták be a levest?]

— *Akkor miēg nēm is köszöntōttek, gazdaasszonyoG vüttig bē, gazdaszszonyoG vüttig bē. Zęlsü tálōt is a gazdaasszom vittę bę. Akko utánno mēgim vuotak ollan forguduknak monták, hogynē, ollanyok hoszták bę, nēm úgy, mim mas má ugyē, hát má Ęgisz más qzután, de akkor... akkor miēg a forguduk, vęndikhiju.*

— [Leves után mi volt?]

— *Elsübę levezs vuot, akkor hús ugyē.*

— [Milyen hús?]

— *Mondom, hoty tikhuzs vuot. Tikhuzs vuot. Akko utánno ugyē riētēs, riētēs. Hát miēg nēm is, nēm is ugy vuot a tálulás sē, mim mast. Ęgisz máskib mēnt, ugyē (olyan) süteminyök nēm vuotak, mim mast. Ugyē mast csak süte-minybü áll, de akko csak naty kęlácsoG vuotak az aszталon. Riētēs, fánk, igy monták fánk, osztá naty kűōtkalácsok,⁴ kuglihuppok, kuglihuppok... (nevet), hát az a nęvük. Így, igy vuot. Bor vuot ugyē, akko csak mullattak.*

— [Mikor volt a menyasszonytánc?]

— *Akko miēg as sē vuot, as sē vuot. Akkor beütettek este az aszta melli,*

⁴ kelt kalácsok.

miko má bekisiérték (immár?) ollan | nyuoc uora tájám bekisiérték, akkor aszt a mēnyasszont onna az asztatu, mēg a vüölegint nēm engéttik kü addik sohasē, miēg ēfiē nēm lētt. Akkor osztán fökiértē a nász, akkor kümēhettek, akko . . . miēg el izs vitték, hát itt a falúba v^otunk, hát kocsin nēm vitték, gyalog mēntem ^{én}. Akkor iēfiē emullott, akko hāzqmēntiünk, akkor oda a másik házhoz. Ákko vuot ēk koszorus l'am mēg ēgy (vőfély), ēn násznaGY, nászasszony, ecs csak igy, igy mēnt akkor. . .

— [A vőlegényes háznál folytatódott a lakodalom?]

— Akkor ott, od vuot. De it m'ég mindlunk is maradt, ugyē akkor mēg másik estiG. Masz szērdān este kezdūdött a miēnk, valamiko szombaton este v'égzūdött ott a vüöleginyös házán. Sokárig, sokárik tartott, sokárik tartott.

— [Közbe a vendégek nem feküdtek le?]

— Lefekűttek, má lefekűttek. . . ugyē 'éfiél után kiēt-három uora közbe má lefekűttek, hát három uora táj . . . hā má lefekűttek. Akko mēg másik rēggē jötték össze. Hát akko miēg igy vuot, hát nēm ugy. . . , egisz más, iszē sokszo eēknek a gyerököknek mondom, hogy mast hogyam van, mēg elūp hogyam vuot, hát ugyē asz nēm lehet m'ék hasollitanyi sē.

— [Milyen ruhába öltözött a menyasszony?]

— Iēnnēkōm pirosz szoknyám vuot, piros riēklim akkor.

— [Fátyol nem volt?]

— Ēē, koszoru, koszoru vuot. Koszoru vuot. Iēnnēkōm pirosz szoknyám vuot, piros riēklim, ^{osztán} naty fejiēr kendü alatta, hogy lēiērt egisz lēig. Hiszēn (. . . ?) tuggya, ugyē ezök nēm tuggyák. A r'ēkli alatt | koszoru, a fejemēm vuot. Kötiny vuot, ollak kisz szük kötiny, nēm is olla kötiny, mim mas millenyög vannak. Kisz szük, ēty szí⁵ kötiny. Hát ollany nyomoruságos, elūb niēzzē csak ugy vuot. Ugy vuot. Nēm vuot akkor esküdüruha. Hát esküdüruha v^ot, mer akko v^ot elüsző rajtam, dē hoty pirozs v^ot. Pirozs vuot. Kōszoru mēG, az. . . koszoru szijēpek vuotak. Azok (olyan) fátyolforma kiZs virāgogbu állottak, (kosztümök?) is mind ollanyok vuotak.

— [Ki varrta ezeket a ruhákat?]

— Maguk kezzē, kezzē. Itt a faluba v^ot ēggy | mēnyecske, a riēklimet az varta k'ēzze, mēg a szoknyámot mēg magung vartok, kötinyüket, Hát í. . . IGY (olyan) szöginyössen. Hát elūb, mind⁶ a szēgin kuodisok, csak uty | vuot a niēp. IGY, IGY, igy mullott.

— [Milyen ajándékot adtak lakodalomkor?]

— Törüközüket. Törüközüket attak a nāsznagynak. Kiēt nāsznagy vuot, annak attak mindēiknek ēty törüközüt, osztā gazdasszonyoknak, forguduknak, valami kilenc törüközü köllött.

— [Kí volt a forgodu?]

⁵ szél.

⁶ mint.

— *Hát a gazdasszony után vuotak (olyan) küsegitük, azokat hiták forgudungk. Sztá azok mint kaptak égy-ety törüközüt. Sztá vött a vüölegin kiésöket. Ahányom vuotak a konyhán, aoknak a gazdasszonyoknak, aok mindön szálánok kiészD vött. Mindön szálánok kiést, mök törüközüt attak. Mëk hová vittik a mënyasszont, ot mëg vüotak hozzátartozuoji, ugyë tészviërok, aptya, annya, azoknak is mindö szálánok égy-égy üngöt. Hát akko ümögnek monták, hát ugy mondom... akko ümögnek monták, hát üngöt, mindön szálánok égy-égy üngöt köllöd vënyi.*

— [A kenderrel milyen munka vót, azt tessék elmesélni.]

— *Vetötték sokat, ugy a magot evetöttik, akko küket, akko miko má ollam vuot, hogy lëbugárták, lëbugászták, akkor vizbe tettök, ot má kiásztattok, akko mëkszárqdot, mëktörtök, akko mëg lë is husztok a harmatra. Ety huonapig a harmatom vuot, akkor miëk csak uty tiluhattok. Akko mëg vuot ollan | hël,⁷ asz mëg kendörszárqsztnak hiták, oda összehorták, leginyök, ványok odamëntünk, mënyecskik, ot tiltunk,⁸ vaktunk, hát a leginyëk mëk csak ott... mind⁹ a leginyök szoknak...*

— [Azok csak szórazokoztak. A munkát mindig a nők végezték.]

— ...szuorakoztak, a munkát azog viëgesztik, a nüök.

(Elmondta: Hajdú Farkasné Pintérics Örzse, 79 éves)

Becsvölgye, Pajzsszeg, Zala m. Göcsej. A magnófelvételt V é g h J ó z s e f készítette 1963. febr. 28-án.

— [Hogyan szedték régen a kukoricát?]

— *Riëgënn a kukoricát lëtörtetük sássostul, és ity törtënt mëg, de mostam mëk hát jobban kifosztogatták.*

— [Este aztán kik fosztották ki?]

— *Lëszëttük csövestü, 'és akkor estë hitunk kukoricafosztókat.*

— [Szomszédokat?]

— *Igën. Összëgyüttëk égy jó csomóva, 'és akkor kifosztottuk a kukoricát. Nagy nótaszók vuotak, mëgvëndiëgüöliës. Hát riëgën it törtiënt.*

— [Mivel vendégelték meg?]

— *Mëgvëndiëgötiëk borra, akor tiësztvó vagy dijóót törtëk, gesztënyiët füösztünk égy-ëj juo faziëg gesztënyiët. Igy vuot, igën, a kukoricafosztás, el nótaszók¹⁰ a fiatalok, e borozgattak.¹⁰ Vuotak juo mustok má ekkor. It törtiënt mëg riëgën, mostánba mëk kifosszák a (szárán). It törtiënyik.*

— [A tollfosztás hogyan történt?]

⁷ hely.

⁸ tiltottunk.

⁹ mint.

¹⁰ Az igekötőt külön ejti. Hangsúlyos az igei tömörféma első szótagja.

— *R'égën?*

— [Igen. Hogyan hívták össze a szomszédokat?]

— *R'égënn | mëgvãkták a tollat, mëgmëtiëtiëk oll^uóva. Tiëre¹¹ most mëk hát összehitunk ëgy juo cõsmuot, huszonöt-harmic tolfosztuot, iës mas mëg mëkfosszok. Iës utánna ë kis táncmullaccság, ë kis ivászãt, ë kis ëvëeszë. Hát mas it törtiënyik mëg, a fiatalság | így mullãtoznãk el.*

— [Hogyan jártak itt fonóba?]

— *Ëlmëntëk, öt-hat asszon összemënt, 'és k'ërëm, v^uót ëgy rokkapãco, mëg ëggy | foklát iëgettëk riëgënn, mer így vilãgittãs nëmigëm vuot. (Aztán) 'ëfiëlig is el fonyogattunk.¹² R'égënn it tört'ënt mëg a fonyãs. De kiës^uõbben hát má fej-
lëtt a niëp, ãkkor má csak külön az asszonyok magok fonyogattak.*

— [A régi időkbe, Luca napján volt-e kotyolás?]

— *Vuot igën.*

— [Azt tessék elmondani!]

— *V^uót. Luca szieket csinãtãk.*

— [Azt hogyan csinãlták? A néni mit hallott erról?]

— *Ësz tudom. Nãlung vuot ëty Szabuo Jãnos bãcsi, 'és csinãto a Luca szieket má ëlõttõ huonãpogba. Mindën nap ëk kicsit, hõgy Luca nãptyãro kiëszi-
lõm mëg. 'és Luca nãptyãro mëkkiësziõt, akkor asz monta, mas kütëszã a
kërëszãtãtra. Ez it törtiënt mëk kiërëm.*

— [Miből csinãltak Luca széket, fábul?]

— *Fãbul. Illën kis l'édz ããrãbogbu. Igën.*

— [A néni ezt látta is?]

— *Lãttom, igën. Kivite oda — merre Kustãnszëgbe elmëniünk — oda a
kërëszãtãtra, asz monta, kütëszã oda.*

— [Miért tette ki?]

— *Asz monta, hõgy az edugot pãnzëk ekkor lobbannak fõl. Arra ^uõ küül,
'és onna mëglãtãya, amikor fõllobbannak. Ëgy nagyon õreg bãcsi vuot.*

— [Aztán meglãtãta-e a kincseket?]

— *Asz monta, hõgy mëg.*

— [Hát Luca napján a gyerekek vittek-e szómát?]

— *Vüttek igëm, mëk forgãcsot.*

— [Ez hogy volt?]

— *Ëlmëntëk ëgymãs kazal ... szalmakazallãho a gyerekek korãr rëggel,
'és ëlkeszãtek ity kotyorãsznyã, 'és vütãtiëk a csutak szalmãt mëg a forgãcsot.
(Elloptãk?) hõty hát az ^uõ tyuktyok (!) tõbbet tojjik.*

— [A mondókára nem emlékszik a néni.]

— *Dë igënn.*

— [Na mondja csak!]

— *Hát... montak... Luca, Luca kity-kotty, hát így.*

¹¹ télre.

¹² L. 10. jegyzet.

- [Na mondja csak!]
- *Hajna lész, keték lánya szajha lëssz. Akkor... hát ilenyëket... igaz vuot. Akkora cicijë légyën, mind¹³ a bugyigáskors^ó, annyi piënzü légyëm, mind¹³ az ¹égënn a csillag. Mer ilenyëket montak. Èrë emlékszëk, gyërëkkoromba.*
- [És adtak-e valamilyen ajándékot a kotyolóknak?]
- *Attak. Attak neki... emlékszëk rá, nálunk is mëkkináták ^üöket pälínkávo vagy ënnivalóval, tiësztáva, hát ity szokták nálunk riëgënn.*
- [Hát a korbácsolás hogy történt...]
- *Hát e is...*
- [aprószentekkor?]
- *apr^ószentëkkor, hát ez is így mënt, mëkkorbácsúták a lányokat a fiatalëmbërek, hogy mos füzëssëm mëg, amiër mëkkorbácsúták. (Hát ez) it törtiënt.*
- [Mit mondtak a korbácsolók?]
- *Mit? Más nëm montak csak mëg... asz^ongyák, tuggyok-ë, hogy apruoszentëg van, ¹és mëkkorbács^óoták, akkor osztán, hof füzëssünk mëg nekik.*
- [Hát húshagyó kedden mi volt a szokás?]
- *Hát akkor rönkhuzás v^ót, hoty ha...*
- [Na, hogy volt a rönkhúzás?]
- *Hát aki nëm mënt fiërho vagy nëm nüösüöt mëg, ezek összeátok, ¹és huzatták a rönköt.*
- [Igen, tehát amelyik esztendőben nem volt a farsangban lakodalom...]
- *Igën, lakodalom... amëllik faluba... akkor rönkhuzás vuot.*
- [Na, hogy volt ez, tessék elmondani!]
- *Èz is ugy vuot, hogy összeátok a fiatalëmbërek mëg ollan lányfiëliëk, hát mullaccságot tartottak hushagyuo keddën, emë... ennek az alaptyáro, ¹és huzatták a rönköt. Rönkhuzás.*
- [Menyasszonynak nem öltöztek fel vagy vőlegénynek?]
- *De igën, ity hushagyuo keddën föl^üötösztek, föl^üötösztek.*
- [Hát más maskarának is fölöltöztek?]
- *Igënn. Asz jobban illen fiatal gyërküöciëk, lányok szokták. Fölüötösztek.*
- [Hát húsvétkor mi volt a szokás?]
- *Hát akkor mëg locsuotak.*
- [Locsoltak?]
- *Igën.*
- [És a locsolók mit kaptak ajándékba?]
- *Hát mëkkináták ^üöket, más¹⁴ nëm kaptak. Italla, ¹és mëntek to...*
- [Tojást nem adtak...?]
- *Nëm,¹⁵ nëm. Hát it nëm vuot az a divat nálunk, csak... hát locsuotak, és osztá mëkkináták italla, osztám mëntek továb^BB. Nálunk ez vuot a szokás.*

¹³ mint.

¹⁴ mást.

¹⁵ Az emfázis miatt hosszú a zárt *ë*.

- [Hát járt-e ki a néni aratni fiatal korában?]
- *Igën.*
- [Hogyan készülődött hozzá a gazda az aratáshoz?]
- *Hát kiërëm uty kiészülüödöt hozzá, elkezdëtt | bocskort füznyi aratás elöött. Kaszáját kiészitëttë, aratuovillát tët föl, 'és osztán elmëntek aratnyi.*
- [Kora reggel?]
- *Igën. Kora rëggel.*
- [A harmat nem zavarta a munkát?]
- *Nëm.¹⁶ Arra má elvészëtt a harmat, amire odaiërkësztünk.*
- [Ki kaszált?]
- *Az iëdësapám.*
- [Az emberek kaszáltak...]
- *Igën. Embërek kaszátok, 'ëdësanyám markot szëdëtt, 'én kötösztem, a másík sorba mëk kötelet vejëtt 'ëdësanyám, (én meg akkor) szëttem a markot. Igy arattunk. Mëg a többi családok is kiërëm, hát így vuot.*
- [Mibe kötötték a markot?]
- *A gabnábu csinyátunk k'ërëm kötelet.*
- [Amit összekötötték, annak mi volt a neve?]
- *(Hát) ëty kiëvë.*
- [A kévéket mibe rakták?]
- *A kep'ëbe.*
- [Meddig maradt kepébe a búza?]
- *(Egy) pár h'ëtiG. Amikor viëgë vuot a zabarátásnok, árpánok, mindënfilë arátásnok, akkor elkesztik kepiët hordanyi. Kazalba raknyi a gabnát.*
- [A kepéből hova hordták össze a gabonát?]
- *Hazavü... hortuk az udvarba, és kazalba raktuk. Akinek nëm vuot pajtája, ak kazalba rakta. Akinek pajtája v'ót, az berakuodott a pajtábo.*
- [Azután mi történt?]
- *'és asztán jött a giëp, akkor elcsiëp'ötünk. (Ez) ity törtiënt.*
- [Arra emlékszik-e a néni, hogy még kézzel is csépeltek?]
- *Emlíkszëk. Nálung vuot ëGY | hát ity kiëzzel cs'ëp'ötek, mëg vuot ëty kiëszhajuot giëp. Arra is eml'ëkszëk. Mëg vuot ëgy luohuzuogiëp is. Kiët luo huszta. 'és mind¹⁷ ëgy baktërrosta, ollan ëty kizs giëv vuot, asz mëg ëggy embër ëtedgettë, hát osztán akkor uty köllöt ki szierostáznyi.¹⁸ Ere eml'íkszëk, vaj¹⁹ ollan giëp izs vuot, amit hát uty kiëzze hajtottak az embërek. Arra is kiërëm eml'íkszëk, amikor az asszonyok sarluove mógok arattak.*
- [A néni még látott ilyet?]
- *Láttom igën. Láttom.*

¹⁶ L. 15. jegyzet.

¹⁷ mint.

¹⁸ szélrosta, szelelórostával kitisztítani.

¹⁹ vagy.

— [Sarlóval arattak?]

— *Sarlóva arattak. Avvā mēkfokta a gabnát, avva a saruove, mēg elvákto. Esz²⁰ láttom.*

— [Nágyon lassan ment.]

— *Lássam²¹ mēnt igēn. Miēg aszt is láttom, hoh ha... az asszony tiērdēm mēnt, mer má — aszongya — a dērēka nágyon elfárodott, (és?) saruove arattott.*

— [A férfiak is arattak sarlóval?]

— *Fiērfiak nēm²² csak niēnik. V^uót o'an, ki özvegyasszon (volt), vagy a fiērjē evuot munkáro, 'és osztá saruove lēaratta. Nēm sog gabnájo vuot, 'és saruove lēaratta a gabnát.*

(Elmondta: Bán Jánosné Pais Rozália, 67 éves)

Andrásfa, Vas m. A magnófelvételt V é g h J ó z s e f készítette 1963. márc. 1-én.

— [Húshagyókedden, farsangkor mi volt a szokás?]

— *Farsangkor? Hát ugyē... husaj^uókeddēt mēktartották.*

— [Hogyan ünnepelték meg?]

— *Hát ēre mifeliēnk annyira nēm szokták ugyē innepūnyi, hát ugyē estē (azért) összō szoktak mēnnyi. Ugyē °sztá akkor kináták fánkke, bort ittak. E vuot a husajuokēdd.*

— [Maskarának nem öltöztek fel?]

— *Nēmigēn szoktok. Ugyē korábban főüötösztek, de mas má ugyē nēm, hát má elhatták, ugyē. Mas mā nēm szoktak ugy.*

— [Hát ezen a vidéken volt-e az, hogy rönköt húztak, ha nem volt esküvő a farsangban? Rönkhúzás volt-e maguknál?]

— *Asz hāt nēm tudom, hom minálunk lēd vuona.*

— [Húsvétkor mi volt a szokás?]

— *Huzsviētkor?*

— [Igen. Jártak e locsolni, fiatal gyerekek?]

— *Ó, de (mennyire) szoktak. Kölhivē szokták ēgymást lēlocsuonyi.*

— [Hát festettek-e tojást?]

— *Aszt isz szoktak, pirostojást fōstöttek. Fōstöttek pirostojást.*

— [Hát májusifát szoktak-e állítani?]

— *Szoktak, szoktak. Mink is áltottunk²³ sok heliē. S²ⁿtn szoktung bort kapnyi, ha ollan heliē álitottunk mājusifát.*

²⁰ ezt.

²¹ Az első szótagban emfázis miatt hosszú az *a*.

²² L. 15. jegyzet.

²³ Elharapja a szót, az *i* kimarad.

— [Hogy volt az a májusifa állítás?]

— *Hát ugye el szoktunk mennyi az erdőre, aztá akkor hová akartung vünni, odá kapuba lëástok a májusifát, szta akkor othattok. Kor asztán'ék mikor má ejött az üdejé, "kor kü szoktok vënni, akkor osztá azië lett a má'usifa, ahová lëálitottok. Kor mäg'én szoktak annyi bort, mikor kü szoktok vënni a májusifát. (Hosszabb szünet.)*

— [Beszélhetünk a lakodalomról?]

— *Hát ugye előbb el szokták künni egy | aki mëkkiértë a lánt. A lány akkor ugye . . . mëkkiértë az az ember a lánt, akkor asztá ugye az a . . . aki mëk szokta kiënni a lánt, avve akkor elmënt a v'öleg'ény a lányho. Ugye akkor osztá mëkkiért'ék a lánt.*

— [És ha beleegyeztek a szülei . . .]

— *Hát ugye ha beleëggyesztek, ugye akkor ha beleëggyesztek a szülei, akkor ugye mäg'vuot az él . . . k'észfogu.*

— [Készfogóra egy kis vendégséget is rendeztek . . .]

— *Hát asz szokot lënni, ë kis vend'ëkség, ugye akkor, mikor a k'észfogu mäg'vuot. Ugye kiët nássze e szoktak mënni, "ak'kor asztá ugye v'ót ëk kis ënnyivaluo, innyaváluo.*

— [Valami ajándékot szoktak-e venni a kézfogó alkalmával? A v'ölegény milyen ajándékot vett régen a menyasszonynak?]

— *Há' nëm szokot nekijë vënni, ugye piënsz szokot neki annyi, piënszt.*

— [Hogyan készülödték a lakodalomra?]

— *Hát ugye akkor, mikor három hiët etellëit, ugye akkor asztán'ék hozzá-k'észtek a lakodalomho. Ugye asztá a papná mäg'esküttek.*

— [A vendéglátó háznál készülödték . . .]

— *Hát k'észütëk a lakodalomho, ugye sü . . . sütöttëk, f'üsztek, ugye disz-n'ót szoktaG vágnyi, boryut szoktaG vágnyi, majorságokat.²⁴*

— [A vendégek szoktak vinni valamit?]

— *Szoktak. Hát ugye, akit mëkhitak a hászho, azok mind'ék szoktaG vünni. Tyukot (!) szoktaG vünni, tojást, vaját, illesf'él'ët mind'ék szoktak vünni.*

— [Ha a templomból hazajött a fiatal pár, akkor hova mentek?]

— *Akkor emëntëk a kocsmábo. Ugye akkor od v'ótak kilenc-tiz "órájiG, "ak'kor asztá ugye mikor mäg' ott | mäg'v'ótak tiz "órájiG, "ak'kor osztá elmëntëk a lakodalmas hászho. Kor osztá hozzák'észtek ugye a vacsoráho.*

— [Mi volt a vacsora?]

— *Hát ugye vót leves, paprikász szokot lënni, "ókor²⁵ korábban káosztát isz szoktak füöznyi. Huzs vuot, pörküött, kürántott, sütemiën. (Hosszabb szü-net.)*

²⁴ baromfit.

²⁵ olykor.

— [Reggel mit szokott csinálni?]

— *Hát ugye régge kü... régge kü szoktam mēnyi az állatokho, ugye, küpucutam az elejüket, attam neik ēnyival¹⁶ót, kor hozzáfoktam a ganajh-nyásho. Kūhántok qlullok a ganajt, ^{ak}kor asztán kü szoktam puc^uónyi az istáluot, ^{ak}ko nekiátom marhákot pucuonyi.*

— [Utána mi következett?]

— *Mikor a marhákot mēkpu^uótok, ugye (asztán) közbe étettünk még itat-tunk is.*

— [Utána mit csináltak? Bejöttek...]

— *Begyüttünk réggeliznyi, mikor ev'égesztünk az istálóban.*

— [Mikor kellett legközelebb bajlódni az állatokkal? Délután?]

— *Āst āfāliē. Āst āfāliē, mēgiēn akkor bemēntünk az istáluba, ugye küpucutok az elejüket, attunk neik ēnyi, az qlokqt²⁶ küpucutok, szalmád vüttünk alaj-jok, itattunk. ^{Sz}tá mikor ev'égesztünk, akkor othattok az ál^otokat, akkor begyüttünk mēgⁱén a | konyhában.*

— [A ganajt mikor szokták kivinni a földekre?]

— *Miháncs lehetett. Ugye, mast is kūhortam szányon a ganajt. Ugye ha pedig ollan ūd^o vuot, nēm mēhett, akkor még tavassze szoktok kūhordanyi a trágyát, füödre.*

— [És mikor terítik el?]

— *Miháncs lehet a mezzüön, ēccēre ēteritti, ^{Sz}tán szántyok qlajja.*

— [A vetés hogyan történik?]

— *Hát a vetⁱés ugye... , tavaszi vetiēs?*

— [Igen.]

— *Hát tavassza ugye miháncs lehetett a füödre rámēnyi ugye, ha ūössze mēk tuttok szántonyi a füödēt, akkor tavassze boronátok még vetēttek. Ha pejg²⁷ nēm tuttok ūössze mēkszántonyi, akko mēk tavassze mēkszántottok, osztá akkor vetēttek.*

(Elmondta: Biró István, 57 éves)

Zalacsány, Zala m. A magnófelvételt **B a l o g h L a j o s** készítette 1960. nov. 16-án.

— (Apámnak) vót ollan csucsoshāluoja. El szoktam lopni (!), de eziēr iēngēmēt mēk szokoD vārnyi. No (kérem) mikor ēGGY | naty pontyot foktam a Zalán, nēm is messze ā kertalláho, hát hazajött apám. Anyám tisztogatta aszt a naty pontyot. Hát — asz^ongya — ki vuot el hqlásznyi? Asz^ongya, a Jancsi. A Jancsi?²⁸ Asz^ongya, nēm bir ekkora hallā. Dēhogynēm, hazáik huszta —

¹⁶ aljukat; a marhák lába alatt az istállót, ahova trágyáznak.

²⁷ pedig.

²⁸ Erősen nyújtott, hangsúlyos, dallamos az utolsó szótag.

aszongya. Az gnyq isteniét annak a gyerekeknek — aszongya —, iszèn | magamnak öliég — aszongya — a Zalábu illen eh hqlqt kihuznyi, nèm az a gyere^k. Aszongya, pajtásoival mēkfoktā^k, hát asz^ongya hárman huszták ki. Riēti Ferkuo — asz nēm is felejteniēm el sohq —, a Riēti Ferkuo, akkor asztán a Muoric Imre mēg iēn. Hármon kihusztuk. Csodālkosztak ám eēk a szomsz^édok, hūgy ējj a Rác Jancsi millen ēty pontyot fogott. Az vót legalábbis h'ēt-nyolc (!) kilós. Errē a nyóc kiló és hiēt között állott. Hū anya — aszongya — esz kār vuot ám mēktisztogqnyi — asz^ongya —, iszē eziēr kapoD vuona legalább zembēr gyere^kē mast — asz^ongya — kiēt-három forintot, akkor üdüöbe. Pedig az naty piēnz v^ot ám, hārom forint. Na jó kiērēm, nēm vārt mēg az iēn qpām többet. Mer aze^löt, mikor evüttem a hāluot, nēm foktam, akkor mēgvert. Ákkor nēm vert mēg. Már akkor aszongya, jó vam, mas má lātom, birz velē — asz^ongya —, mas má ēvüheti a hāluot, maj kötök iēn eh helēt māsikat, hotyha kiszakqsszāk is. Nā j^ovan, hát osztā szēgiēn qpām elüövēt iēngēm oskolázást, m^oere foktuk, mēlik bokornā. Mondom neki, a birka usztqtuo mellett, nekitenyētēm²⁹ iēn föllü magamqt a Zalábo. Mer a — aszongya — allu nē is mēnny, mer a hal, ha ugrik, akkor az mindēgyik főnek siēt. Hā asztā enniēl fogva emētünk hālásznyi. Pajtásoim csak ēggy-ē kis compuot foktāk, ēggy-ēk keszegēt, iēm mēg māsodik izbe is, amikor elmētünk, mēgiēn ēn naty csukāt foktam. Legalábbis három kiluoZS vuot az a csuka. Asz^ongya, tuttam, ha föllü mēnsz gyere^k, mikor má hazavüttem a hqlqt. Mer ha ēty pontyot foktam, juo karossqt, vaty piēldāul ēty csukāt, azonnal vüttem ám hāzq. Hā, mer v^ot a tulsuo fiēlēn ēgy berēkpásztor. Nēm szoktāk mondanyi miēg akkor ārdüösnek, csak berēkpásztornak montāk. Mer fāt mink qnyit hosztung gyere^kēk, ötēm v^otunk testfiērēk, istenit, nincsen ollah ház mastan, hogy annyi fa lēgyēn ēggy udvqrba, mim minālung vuot. Pedig szekiēr fogat nēm mēnt ēty sē ierte. Kērēm, ha mink elmētünk ēgy nap hármon, üdüössep fijuk fāt termēnyi, nē aggy isten, vót mindālunk mā qlqn három szekiēr fa az udvqrba, amille köllött. Hát sokszoronk^ém montāk á, hát hunnaj fājyr. Hunnajd, a berēgbü mēg az erdüörü.

(Elmondta: Rác János, 86 éves)

Lejegyezte és közzéteszi: BALOGH LAJOS

²⁹ nekitenyereltem.

TARTALOM

Cikkek

<i>Lőrincze Lajos</i> : Földrajzi neveink élete	3
<i>Sebestyén Árpád</i> : Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban.	29
<i>Rot, M. Alekszandr</i> : A magyar—ukrán nyelvi kölcsönhatás a kárpátukrajnai magyar nyelvjárásokban	57
<i>Horbatsch, Olexa</i> : Ungarische Pflanzennamen in einem handschriftlichen Herbarium der Erlanger Universitätsbibliothek	71
<i>Rombangyejeva, J. Ivanovna</i> : Néhány vogul helynév etimológiája	85
<i>Balogh Éva—Takács Ibolya—Kálmán Béla</i> : Debreceni keresztnévek a XVIII—XX. században	91

Ismertetések, bírálatok

<i>Kálmán Béla</i> : Nyelvjárásaink. <i>Ism. Papp László</i>	105
<i>Várkonyi Imre</i> : A Somogy megyei ő-ző nyelvjárás. <i>Ism. Kálmán Béla</i>	108
<i>Egriné Abaffy Erzsébet</i> : Sopron megye nyelve a XVI. században. <i>Ism. Jakab László</i>	110
<i>Szovjet helynévtudományi művekről. Ism. S. Varjú Anna</i>	113
<i>Anton Habovštiak</i> : Oravské nárečia. <i>Ism. Kovács István</i>	122
<i>Sven Benson</i> : Südschwedischer Sprachatlas 1. <i>Ism. Sebestyén Árpád</i>	127
<i>Terho Itkonen</i> : Proto-finnic Final Consonants. <i>Ism. Keresztes László</i>	129

Nyelvjárási adatok

<i>Papp József</i> : Tiszacsege földrajzi nevei	135
<i>Csák—Gálffy</i> : Adalékok a mérai ruházat műszókincséhez (3)	144
<i>Máté József</i> : Tájszavak Heves községből (2).	152
<i>Penavin Olga</i> : Kórógyi szójegyzék (1).	156
<i>Balogh László</i> : Szamosszegi szójegyzék (1)	161
<i>Végh—Balogh</i> : Nyelvjárási szövegek II. Délnyugat—Dunántúl	173

Résumés

<i>L. Lőrincze</i> : Das Leben unserer geographischen Namen	26
<i>Á. Sebestyén</i> : Neue Ergebnisse und Aufgaben der Erforschung der geographischen Namen in Ungarn	55
<i>M. A. Pom</i> : Венгерско-украинские языковые контакты в Закарпатье	68
<i>O. Horbatsch</i> : Magyar növénynevek az erlangeni egyetem egyik kézirat os herbariumában	84
<i>E. И. Ромбанцева</i> : Некоторые этимологии мансийских топонимов	90
<i>E. Balogh—I. Takács—B. Kálmán</i> : Noms de baptême à Debrecen depuis le XVIII ^e siècle	104

1967. február 12.

2285

1. A kézirat megnevezése: ...
2. A szerző neve: ...
3. A kiadásért felelős: ...
4. A felelős szerkesztő: ...
5. A műszaki és technikai szerkesztő: ...

1967. február 12.

A kézirat megnevezése: ...
A szerző neve: ...
A kiadásért felelős: ...
A felelős szerkesztő: ...
A műszaki és technikai szerkesztő: ...

1967. február 12.

A kézirat megnevezése: ...
A szerző neve: ...
A kiadásért felelős: ...
A felelős szerkesztő: ...
A műszaki és technikai szerkesztő: ...

Kossuth Lajos Tudományegyetem
A kiadásért felelős: Bognár Rezső
Felelős szerkesztő: Kálmán Béla

Műszaki és technikai szerkesztő: Sebestyén Árpád

A kézirat nyomdába érkezett: 1967. február hó. Megjelent: 1967. december hó. Készült monó szedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5691—50 és az MSZ 5602—55 szabvány szerint. Példányszám: 700. Terjedelem 12 (B/5)
67.411.1 Alföldi Nyomda, Debrecen

5953 - 1982